

"Arkadaşlar!

Ben 1919 senesi mayısı içinde Samsun'a çıktığım gün elimde maddî hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk Milletinin asaletinden doğan ve benim vicdamımı dolduran yüksek ve manevî bir kuvvet vardı. İşte ben, bu ulusal kuvvete, bu Türk Milletine güvenerek işe başladım."

Mustafa Kemal Atatürk
[1 Nisan 1937, Ankara]

2019

Zamanın İzleri... 2019

KTÜ Edebiyat Fakültesi camiası olarak 2015 yılında başlattığımız Zamanın İzleri adlı serimizi bu yıl "Yüz Yıl Önce Dünya Sathında İlk Adım, İlk Söz Ve Mücadele" başlığıyla okurlarımızın takdirine sunmaktayız. Eski dünyanın birçok aktörü için sona eren fakat Anadolu'da bütün ağır yüküyle birlikte birkaç yıl daha sürecek varoluş mücadelesinin ikliminde ortaya çıkan gayretin ilk yılına odaklanan bu çalışmada istiklâl yolunda ilk sözlerin söylendiği ve ilk adımların atıldığı süreçler incelenmektedir. Tarihin tanıklığı göstermektedir ki savaş deneyimi, milletin her ferdi için imkânsız koşullarda varoluş mücadelesini ifade eden bir hükmü barındırır. Yurt sathında yıllarca süren savaş ortamına barındırdığı çetin sahnelerin içinde yükselen istiklâl söylemi ve uğrındaki mücadele, toplumsal hafızanın kurucu öğelerinden biri olduğu gibi aynı zamanda bağımsızlığı karakteri olarak tanımlayan milletin fertleri için tekil biyografilerin biçimlendirici mirasıdır. Yurt ve dünya sathında esenlik inşasına matuf insanlık durumu, en az savaş kadar çetin bir mücadele gerektirir. Bu nedenle eserdeki metinlerde analiz edilen süreçler, özü gür fertlerin hür dünyasını kurmaya matuf söz ve edimleri içermektedir. Bu mücadele, sanat, dil, edebiyat, toplum ve tarih gibi birçok temaya odaklanan disiplinlerin ortak ışığıyla aydınlatılabilen bir dünyayı içerir; çünkü yaşam dünyası, farklı deneyimlerin bir yekûnudur ve bu eser de dönem özelinde söz konusu bütünlüğü ele almaktadır.

İLK ADIM, İLK SÖZ VE MÜCADELE

100
MILLÎ MÜCADELE'NİN YÜZÜNCÜ YILI

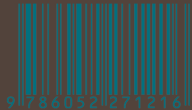

Yüz Yıl Önce Dünya Sathında

İLK ADIM İLK SÖZ VE MÜCADELE

ISBN: 978-605-2271-21-6

9 786052 271216

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

**ZAMANIN İZLERİ:
YÜZ YIL ÖNCE DÜNYA SATHINDA
İLK ADIM, İLK SÖZ
VE MÜCADELE**

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ZAMANIN İZLERİ: YÜZ YIL ÖNCE DÜNYA SATHINDA İLK ADIM, İLK SÖZ VE MÜCADELE

Editörler:

Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN

Yayın Kurulu:

Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ
Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ
Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

Danışma Kurulu:

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK
Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR
Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
Doç. Dr. İsmail KÖSE
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AKPINAR

Sekreteryaya:

Arş. Gör. Murat YILMAZ

Düzeltili:

Arş. Gör. Aysun KANMAZ
Arş. Gör. Emre TÜRKMEN
Arş. Gör. Emine KALENDER

Kapak Tasarımı:

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Reşat SÜMERKAN

Baskı: KTÜ Matbaası, TRABZON

Tel.: 0 462 377 21 44

1. Baskı: Aralık 2019

Baskı Adedi: 200

ISBN: 978-605-2271-21-6

Adres: KTÜ Yayınları Satış Bürosu

Tel: 0462 377 22 32

-Üniversiteler yayın yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu eserin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir.-

© Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayımlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yasasından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	5
ZAMANIN İZLERİ: “YÜZ YIL ÖNCE DÜNYA SATHINDA İLK ADIM, İLK SÖZ VE MÜCADELE” HAKKINDA <i>Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK</i>	7
MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE “MİLLÎ HÂKİMİYET” ANLAYIŞININ OLUŞUM SÜRECİ <i>Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ - Arş. Gör. Nurettin ÇAKICI</i>	9
İSTİKLAL YOLUNDA MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN SAMSUN’A İLK ADIMI <i>Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ</i>	27
KORKU İLE ÜMİT ARASINDA: MEHMET AKİF’İN KURTULUŞ SAVAŞI VAAZLARI <i>Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ</i>	53
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN SONUNDA MESULİYET VE HAKLILIĞA DAİR ALMANYA MERKEZLİ TARTIŞMALAR <i>Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL - Şifa ÖZTÜRK</i>	93
MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNİN BİR BAŞKA YÜZÜ: MALTA SÜRGÜNLERİ <i>Arş. Gör. Fatma ÇAKIR</i>	133
UYARICI VE UYANDIRICI BİR ÇAĞRI: ATATÜRK’ÜN NUTUK ADLI ESERİ <i>Prof. Dr. Ülkü ELİUZ</i>	159
ATATÜRK’ÜN ERZURUM VE SİVAS KONGRELERİNDEKİ SÖYLEVLERİNDE SÖZ VARLIĞI VE ÜSLUP <i>Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ</i>	179
İSTANBUL, 9 EKİM 1919 SALI: BELGESEL YOLCULUKLAR, MANİPÜLATİF ANLATILAR <i>Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI</i>	193

**ERNEST HEMINGWAY'İN TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NI KONU EDİNER
YAZINLARINDAKİ OLUMSUZ DUYGULU DİL VE DUYGU İNFÜZYONU**

Dr. Öğr. Üyesi Fehmi TURGUT213

**İNGİLİZ HAYRANLIĞINDAN İNGİLİZ DÜŞMANLIĞINA: HALİDE EDİB
ADIVAR'IN ATEŞTEN GÖMLEK'İNDE MİLLÎ MÜCADELE VE KADIN**

Dr. Öğr. Üyesi Nazan YILDIZ221

**MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE ÇIKARILAN KADIN DERGİLERİ ÜZERİNE
BİR İNCELEME: “GENÇ KADIN” VE “TÜRK KADINI” DERGİSİ**

Doç. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER243

**SİNEMADA KİTLE KÜLTÜRÜ ELEŞTİRİSİ VE SUSKUNLUĞUN ÖZGÜRLÜK
SÖYLEMİ: CHARLIE CHAPLIN ÖRNEĞİ**

Arş. Gör. Abdurrahman KÜLTÜR273

EK: GENELGE, TAMİM VE KONGRE METİNLERİ303

SUNUŞ

Milletlerin geçmişinde, onların kaderlerini değiştiren, mefkûresini aydınlatan, toplumu bütünüyle kavrayarak köklü bir değişim ve gelişime, yeni bir yapı ve oluşuma yönelten önemli olaylar ve tarihler vardır. Bu tarih ve olaylar, parlak bir geleceğin hareket noktası ve başlangıcı olabilmişse, toplum hafızasında kalıcı hâle gelir ve nesilden nesle önem kazanarak tevarüs eder. Bu yönde 1919, gerek dünya gerekse milletimiz için gelecek on yılları da etkileyecek, hüzünlü olduğu kadar Türk milletinin azmini ortaya koyan olayların vuku bulduğu bir dönemdir. Zira 19 Mayıs 1919’da teşkilatlanan Türk İstiklâl Savaşı, millî bağımsızlığı eyleme dönüştürerek, geri kalmışlığı, sömürüyü yok ederek, toplumu bütünüyle geliştirme, tam anlamıyla bağımsızlaştırma, çağdaşlaştırma ve demokratikleştirme amacıyla başlatılmıştır.

Geçen asrın başında uygarlık tarihinin en etkili liderlerinden Mustafa Kemal Atatürk’ün, İstanbul’da başlayıp 19 Mayıs 1919 günü Samsun’da son bulan yolculuğu, dünya tarihine altın harflerle yazılan bir zaferin ilk adımı olup bir millete kurtuluşu, bağımsızlığı ve millî egemenliği getirmiştir. Edebiyat Fakültesi öğretim üyeleri elinizdeki çalışmayla bu sürecin ilk adımını tarihî akışı da göz önüne alarak farklı bakış açılarıyla ele almışlardır. Bu alışma milletlerin geçmiş ve günümüzde vermiş olduğu tam bağımsızlık mücadelelerinin tarihin önümüze tuttuğu ışık doğrultusunda erişilmiş sonuçlarını ortaya koymaktadır. Bilhassa günümüzde milletlerin bağımsızlık yolunda karşı karşıya kaldıkları sancılar, yüzyıl önce ön plana çıkan ilk adım ve ilk sözden müteşekkil bir anlayışla Edebiyat Fakültemiz öğretim elemanlarının kurumsal tecrübe ve bilgi birikimiyle bu çalışmada dikkatlere sunulmuştur.

Neticede böyle bir çalışmanın meydana gelmesinde katkı sağlayan başta kitabın editörleri olmak üzere değerli öğretim elemanlarına gösterdikleri gayretlerden ötürü teşekkür eder, eserin akademik dünyaya hayırlı ve faydalı olmasını temenni ederim.

Prof. Dr. Süleyman BAYKAL

Rektör

ZAMANIN İZLERİ: “YÜZ YIL ÖNCE DÜNYA SATHINDA İLK ADIM, İLK SÖZ VE MÜCADELE” HAKKINDA

Eski dünya devletlerinin yeni dünya düzeni olarak ileri sürdükleri Mondros Mütarekesi'nin ülkenin üzerine karabasan gibi çöktüğü bir dönemde, 16 Mayıs'ta *Bandırma Vapuru* ile *Millî Mücadele* için yola çıkan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da ayak bastığı Samsun, bir milletin kaderini değiştiren ilk adımın atıldığı yerdir. 19 Mayıs 1919, kendisinden sonra cereyan eden olaylar zincirinin başlangıcı, onursuz ve zillet altında yaşamaktansa onurluca ölmenin esas alındığı, karanlık bir dönemin son bulduğu bir tarihtir.

19 Mayıs 1919 tarihinde başlatılan mücadele, sadece vatan topraklarını ele geçirmek, aralarında paylaşmak isteyen sömürgecilere karşı değil, onların ülkedeki işbirlikçilerine, millî mücadele ve tam bağımsızlık savaşı boyunca bütün toplumsal, kültürel, ekonomik engellere ve bu engellerin güçlü kesim ve kişilerine karşı yürütülecek, aynı zamanda tüm mazlum milletlerin özgürlük ve bağımsızlık ateşinin yakıldığı bir savaştı. Zira 19 Mayıs 1919'daki *ilk adım* ve *ilk sözün* ruhu, tam bağımsızlıktı.

Mondros sonrası vatan topraklarındaki işgalci güçlere karşı Mustafa Kemal'in büyük bir kararlılıkla dile getirdiği *Geldikleri gibi giderler* ifadesi Millî Mücadele'nin tebarüz ettiği *ilk söz*, bir anlamda ilk işaret fişegidir. Artık bundan sonra Türk milletinin hafızasına kazınan *Ya İstiklal Ya Ölüm* parolası Türk milletini ayağa kaldırmış, gelecek nesillere hedefi göstermiştir. Millet, kelimenin tam manasıyla bağımsızlık hedefi yönünde söylenen tüm sözlerin muhatabı, atılan ilk adımların da gerçek sahibidir. Zira millet tüm unsurlarıyla Millî Mücadele'yi kendisine ülkü edinmiştir.

Edebiyat Fakültesi öğretim elemanlarının kurumsal anlayış ve sorumluluk bilinci ile dört yıl önce başlattıkları zamanın izlerini takip gayretleri bu çalışmayla da sürmektedir. Bundan önce her yıl bir kitap çıkarma düşüncesi ile çıkılan yolda 2015 yılında “Zamanın İzleri: 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı”, 2016'da “Zamanın İzleri: İşgal, Göç ve Muhacirlik”, 2017'de “Zamanın İzleri: İlkeler, İdeolojiler ve İsyanlar”, 2018'de “Zamanın İzleri: Cihan Harbi'nin Gölgesinde Mütareke, Sanat ve Siyaset” adlı eserler tamamlanarak okuyucusuyla buluşmuştur. Aynı hassasiyetle beşinci kitap olarak okur ile buluşacak olan “Zamanın İzleri: Yüz Yıl Önce Dünya Sathında İlk Adım, İlk Söz Ve Mücadele” bugünün penceresinden yüzyıl önce yaşanan ideolojik savaşları, çatışmaları yeniden mülhaza etmek amacı ile vücuda getirildi. On dört yazarın on iki adet değerli bilimsel çalışmasını kapsayan eserde, özellikle Millî Mücadele

sürecini başlatan 1919 yılında dünya sathında gelişen olaylar işlenmektedir. Söz konusu dönem Anadolu'da, Mustafa Kemal'in Osmanlı Devleti'nin ve Türk vatanının geleceği için bir vatansever olarak çareler aradığı, ulusal egemenliğe dayanan kayıtsız şartsız ve bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmanın gerekli olduğuna inandığı dönem, Milli Mücadele'nin alt yapısının planlandığı, biçimlendiği, bir nitelik kazandığı, zorluklarla, tehlikelerle, acılarıyla, hüznle ve hazırlıklarla geçen bir süreçtir.

Gelecek nesillerin o dönemin şartlarını anlayabilmesi için atalarının göstermiş olduğu mutlak direnişi, vatan savunması uğrunda, cepheye giderken geride bırakılan eşlerin, anaların sarsılmaz kararlılığını kavrayabilmesi gereklidir. Elde kalmış bir lokma ekmeğin paylaşıldığı günlerin analizinin, şahsî önceliklerin, millet menfaatlerine feda edilmesinin arttığı günümüzde yeni nesle örnek olacağı açıktır. Yarının gerçek teminatı olan genç neslin bilinçlendirilmesi, Millî Mücadele ruhunun hissettirilmesi ve layıkıyla anlatılmasına olan ihtiyacımız büyüktür. Elinizdeki çalışma bu ihtiyacı karşılamaya bir nebze hizmet edebilirse, başarılı olmuş demektir.

Geldiğimiz noktada eserin oluşması aşamasında değerli katkılarını esirgemeyen Edebiyat Fakültesi'nin tüm öğretim elemanlarına, kitabın son şeklini almasında gayretlerini ve zamanlarını esirgmeden desteklerini gösteren danışma ve yayın kurulları ile sekreteryaya ve düzelti kurullarına; yayının baskıya hazırlanma aşamasında desteklerini gördüğümüz Öğr. Gör. Veysel USTA'ya teşekkür ederiz. Ayrıca bu kitabın yayın hayatına geçişini sağlayan üniversitemiz yönetimine ve bilhassa Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Süleyman BAYKAL'a kalbi şükranlarımızı sunarız.

Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK

Editör Kurulu Adına

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE “MİLLÎ HÂKİMİYET” ANLAYIŞININ OLUŞUM SÜRECİ

Hikmet ÖKSÜZ*
Nurettin ÇAKICI**

Giriş

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyada meydana gelen gelişmeler Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. İçten yanmalı motorların icat edilmesiyle birlikte buhar enerjisinin yanında petrole ihtiyaç duyulmaya başlanması mevcut güçleri, bahsedilen kaynağa sahip coğrafyalar üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesine yöneltmiştir. Söz konusu hâkimiyet mücadelelerinin ekonomik ve siyasi menfaatler elde etme amacı taşıması, etkileri zaman zaman günümüzde de hissedilen bloklaşmaların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Devletler arasında kendi çıkarları doğrultusunda hâkimiyet kurulması planlanan bölgelerin belirlenmesi, bazı devletleri birbirlerine yaklaştırırken bazılarını da birbirlerinden uzaklaştırmıştır. Böylece İtilaf-İttifak olarak adlandırılan bloklar ortaya çıkmış ve bahse konu bloklar içerisinde yer alan devletler, 28 Haziran 1914'te yaşanan olaydan¹ sonra 20. yüzyıla damgasını vuracak olan ilk Dünya Savaşı'na sürüklenmiştir.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na liderliğini Almanya'nın üstlendiği İttifak Devletleri safında üç aylık bir gecikmeyle girmiştir. Dört yılı aşkın mücadeleler sonunda Osmanlı Devleti'nin de yer aldığı İttifak Devletleri mağlup olmuş ve galip devletlerin dayatmış oldukları ateşkes antlaşmalarını imzalamıştır. Savaş sonrasında yaşanan gelişmeler ve adil olmayan antlaşmalar, yeni bağımsızlık mücadelelerinin ortaya çıkmasına

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, h.oksuz@ktu.edu.tr

** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Trabzon, nurettincakici@ktu.edu.tr

¹ Avusturya-Macaristan veliahdı Franz Ferdinand, bir Sırp milliyetçisi olan Gavrilo Princip tarafından Saraybosna'da öldürüldü. Suikastın ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 28 Temmuz 1914'te Sırbistan Krallığı'na savaş ilan etti. Devamında diğer devletlerin birbirlerine savaş ilan etmesiyle savaş öncesinde şekillenen bloklaşma somut olarak hayata geçirildi. Bkz. Basil Liddell Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Haz., Edip Gölbaşı ve Ülkü Evrim Uysal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 28; Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, Çev. Adnan Cemgil, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1982, s. 162.

sebepl olmuştur. Bu mücadelelerin en çarpıcı örneklerinden biri, Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihinde² imzaladığı Mondros Mütarekesi³ sonrasında Anadolu'da Türkler tarafından verilmiştir. Söz konusu mütarekenin çok ağır maddeler içermesi bir yana, İtilaf Devletleri henüz barış antlaşması imzalanmadan, Osmanlı Devleti'nin topraklarını belirli bölgelere ayırarak işgale başlamışlardır.

İstanbul Hükümetinin teslimiyetçi bir politika takip etmesi ve işgaller karşısında gerekli olan iradeyi gösterememesi, Türk halkı ve aydınları arasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkiler önce miting ve protesto gösterileriyle dile getirilmeye çalışılmıştır. Ardından ülkenin muhtelif bölgelerinde kurulan ve Anadolu'da başlatılan bağımsızlık hareketinin temelini oluşturan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri vasıtasıyla Türkler, haklarını savunma mücadelesine yönelmiştir. Başlangıçta bölgesel olarak ortaya çıkan fakat Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçmesiyle⁴ birlikte ulusal nitelik kazanan cemiyetler, Millî Mücadelenin planlı ve sistematik bir hareket olarak doğduğunu göstermektedir.

30 Ekim 1918 tarihinden sonra Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığının sona erme tehlikesiyle karşı karşıya kalması üzerine Türkler, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Millî Mücadelenin zeminini teşkil eden Millî hâkimiyet prensibini benimseyerek bir bağımsızlık hareketi ortaya koymuşlardır. Mütareke'den yeni Türk devletinin kuruluşuna uzanan sürecin bütün evrelerinde tek bir kişinin hâkimiyetinin değil halkın ortak iradesinin izleri görülmektedir. Söz konusu bağımsızlık hareketi, bir "var olma" mücadelesi

² Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 8-9.

³ Ege Denizi'nde Limni Adasının Mondros Limanı'nda İngilizlere ait Agamemnon zırhlısında imzalanmıştır. 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'nin siyasi hâkimiyetine son verme amacı taşımaktaydı. Söz konusu mütarekenin hükümlerine bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir. Mütareke maddeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1948, s. 69-73; Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 3-5; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları* (1920-1945), C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 12-14; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, Ankara 1953, s. 519-524; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 47-49; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Yay. Haz., Enis Şahin, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 41-43.

⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Baki Öz, *Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İç Yüzü*, Can Yayınları, İstanbul, 2014.

olmakla birlikte aynı zamanda “iradeyi seniyye’den irade-i milliye”ye geçme yani milletin iradesini ön plana çıkarma mücadelesi olarak da kabul edilmelidir. Çünkü hem emperyalist devletlere hem de onların sömürgeci tutumunu kabullenmeye meyilli anlayışa karşı, halkın maddi ve manevi birikimlerinden beslenerek istikametini belirlemiştir.

1. Mondros Mütarekesi ve Sonraki Gelişmelerin Millî Mücadelenin Başlamasındaki Rolü

Tarihte yer edinmiş olaylar kendinden önce yaşananların sonucu olduğu gibi kendinden sonra yaşanacakların da sebebi olmuştur. Mondros Mütarekesi de bu durumun tipik bir örneği olarak düşünülebilir. Çünkü mütarekenin imzalanmasının ardından Osmanlı Devleti topraklarının İtilaf kuvvetlerince işgaline başlanması, Millî Mücadelenin ortaya çıkma sebebini oluşturmaktadır.

Türk Millî Mücadelesinin doğuşuna etki eden ya da bahse konu mücadeleyi tetikleyen belli başlı olaylar vardır. Birinci Dünya Savaşı, savaş sırasında Osmanlı Devleti topraklarını kendi aralarında paylaşmak için yapılan gizli antlaşmalar ve Mondros Mütarekesi bu olaylar arasında gösterilebilir. Ayrıca İtilaf kuvvetlerinin fiilî işgalleri, bu işgallere karşı cephe alan aydın ve kararlı kişilerin inisiyatif alarak halkın örgütlenmesini sağlamalarının da bağımsızlık hareketinin yeşermesine önayak olduğu söylenebilir.⁵ Bunların yanı sıra Wilson İlkeleri⁶ ve Sovyet Rusya’nın emperyalizm karşıtı hareketleri destekleme eğilimli bir politika takip etmesi⁷, üzerinde durulan mücadelenin gelişimini olumlu yönde etkilediği

⁵ Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşı’nın Perde Arkası (1918-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s. 53-54.

⁶ Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson 8 Ocak 1918’de sonradan “Wilson Prensipleri” olarak adlandırılacak olan ilkelerin 12. maddesinde “Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk olan bölgelerinin egemenliğinin tanınması”nı belirtmişti. Fakat İtilaf Devletleri söz konusu ilkeleri ve 12. maddeyi göz ardı ederek işgal hareketlerine devam etmiştir. Bkz. Faruk Sönmezoglu, “Millî Mücadele ve Dış Dünya”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1985, s. 1189.

⁷ Bolşevik İhtilali’nden sonra Sovyet idarecileri yayımladıkları bildirimlerde “Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı”na özellikle vurgu yapmışlardır. Bunu yaparken amaçları İngilizlerin “boyunduruğu” altında olan ulusları İngilizlere karşı ayaklandırmaktı. Bu bağlamda “Rusya’nın ve Doğu’nun Tüm Müslüman İşçilerine” ve Bolşeviklerin Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin’in “Türkiye’nin İşçi ve Köylülerine Çağrısı” adlı iki deklarasyonda da Doğu toplumlari ve Türkiye emperyalizme karşı mücadeleye teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bkz. *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 1, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva 1959, s. 34-35; *İstoriya Vneşney Politiki SSSR 1917- 1945 gg.*, Tom 1, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1980, s. 36-38; Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden “Milli Mücadele”ye*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1979, s. 35-37, 130-133.

ifade edilebilir.⁸ Fakat Millî Mücadelenin ortaya çıkışının temel nedenini Türklerin tarih boyunca bağımsız ve hür yaşama anlayışlarının oluşturduğu kuşku götürmez bir gerçektir.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grubu⁹ Komutanlığı'nda 7. Ordu'nun komutanıydı. Mütareke'nin imzalanmasının ardından Yıldırım Orduları Grubu lağvedilmiş ve Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çağırılmıştır.¹⁰ Mustafa Kemal'in İstanbul'a varış tarihi 13 Kasım 1918'dir. Aynı tarihte İtilaf Devletlerine ait donanma da İstanbul Boğazı önlerinde görülmüştür. Mustafa Kemal savaşıma kararlılığında olduğunu ve düşmanların ülkeden çıkarılacağına ilk işaretini o gün söylediği "Geldikleri gibi giderler" cümlesiyle ifade etmiştir.¹¹

Mütareke'nin imzalanmasının üzerinden henüz bir hafta geçmeden İngilizler 3 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmişler, 6-12 Kasım tarihlerinde ise Çanakkale Boğazındaki istihkâmları kendi kontrolleri altına almışlardır.¹² İtilaf Devletleri donanması¹³ 13 Kasım 1918'de Dolmabahçe önlerinde demirlemiş ve 14 Kasım'da Karadeniz kıyılarındaki müstahkem mevkiiler işgal edilmiştir.¹⁴ Mütareke'nin imzalanmasından yaklaşık altı buçuk ay sonra İngilizlerin desteğiyle Yunan askerleri 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkarıldı. İzmir ve çevresinde herhangi bir karışıklık ya da emniyet sorunu olmadığı hâlde böyle bir girişime başvurulması mütarekenin 7. maddesiyle¹⁵ çelişmekteydi.¹⁶ Dolayısıyla İtilaf Devletleri mütareke şartlarını uygulamaktan ziyade gerçek amaçları olan Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma peşindeydi.

⁸ Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, s. 53-54.

⁹ Yıldırım Orduları Grubu Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye, Filistin ve Irak Cephelelerini savunmak amacıyla kurulmuştur.

¹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 305.

¹¹ *Türk İstiklal Harbi*, s. 80.

¹² *Türk İstiklal Harbi*, s. 126. Ayrıca İtilaf kuvvetlerinin işgal faaliyetleri ve işgal ettikleri bölgeler hakkında detaylı bilgi için bkz. *Türk İstiklal Harbi*, s. 71-253.

¹³ İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinin yer aldığı donanma 61 parçadan oluşmaktaydı. Bkz. Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 2. Fakat Tansel bahsi geçen donanmanın 55 parçadan oluştuğunu ifade etmiştir. Bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 55.

¹⁴ Bülent Demirbaş, "Mondros Mütarekesi ve Sonrası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1985, s. 1118.

¹⁵ "Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkülceys noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır." Bkz. Türkgeldi, s. 70.

¹⁶ Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, s. 45.

İtilaf kuvvetleri işgal girişimlerini genişleterek ülkenin geneline yaymaya çalışmaktaydı. Ana limanların kontrolü İngiliz, Fransız ve İtalyanların eline geçmişti. Fransızlar Adana ve çevresini, İtalyanlar Antalya ve Konya'yı, İngilizler ise Urfa, Maraş ve Ayıntap'ı işgal etmişlerdi. Yine İngilizler tarafından Merzifon ve Samsun'a askerî birlikler çıkarılmıştı.¹⁷ Bunların yanı sıra İstanbul'a yerleşen işgal kuvvetleri Türklerin asırlardan beri gayrimüslimlere zulüm yaptıklarını ileri sürerek Rum ve Ermenilere yüksek mevki ve memuriyetler verip onları İstanbul'un "efendisi" durumuna getirmeye çalışmaktaydılar. Ayrıca azınlıklara bu tür vasıflar verilmesi ve yaptıkları taşkınlıklara göz yumulması mütareke hükümlerine tamamen aykırıydı. Oysa mütarekenin imzalanmasında önemli bir rol oynayan Wilson ilkelerinin 12. maddesinden, Türklere kendi millî iradelerine ve millî karakterlerine uygun olarak kendi toprakları üzerinde hür yaşama hakkı tanınması öngörülmekteydi.¹⁸ Bu sebeple mütarekenin imzalanması ilk etapta kamuoyunda olumlu bir hava yaratmıştı. Fakat İtilaf Devletlerinin tutum ve uygulamaları kısa bir süre sonra söz konusu olumlu havayı tersine çevirmişti.

İstanbul Hükûmeti,¹⁹ mütarekeden sonra İtilaf Devletlerini gücendirecek hareket ve oluşumlardan kaçınılmasını devletin bekasının önkoşulu olarak görmekteydi. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa "teslimiyetçi" bir politika takip etmekteydi. Ülkenin ve milletin geleceğinin tehlike altında olması ve İstanbul Hükûmeti'nin karşı koyma iradesinden yoksun olması, halk arasında yerel teşkilatların yani Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin²⁰ kurulmasına sebep olmuştur. Türkler öncelikle seslerini duyurmak, haklarını korumak amacıyla ülkenin muhtelif bölgelerinde bahsedilen cemiyetler vasıtasıyla mitingler düzenlemiş ve protesto gösterileri yapmıştır.²¹ Ardından İtilaf kuvvetlerinin ilhak amacı taşıyan faaliyetlerini

¹⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 1.

¹⁸ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 113.

¹⁹ Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Ahmet İzzet Paşa Hükümeti görevdeydi. Ahmet İzzet Paşa 14 Ekim 1918'den 8 Kasım 1918'e kadar görevde kalmıştır. Ardından 11 Kasım 1918'de Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştur. 1922 yılının Kasım'ına kadar yaşanan hükümet değişiklikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Sebahattin Seleğ, *Anadolu İhtilali*, C. 1, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004, s. 55-56.

²⁰ Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, "Ulusal Kurtuluş Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4/10, ss. 139-169.

²¹ Ahmet Emin Yalman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Çev. Birgen Keşoğlu, Yay. Haz. Serkan Yazıcı-Enis Şahin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 321.

sürdüremeleri üzerine Kuva-yı Milliye adı verilen yerel, silahlı direniş grupları aracılığıyla buldukları bölgeleri savunmaya çalışmışlardır. Halkın içinden çıkan bu “millî kuvvetler” sahip oldukları millî bilinçle bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşmasını sağlayan temel etkenler arasında yerini almıştır.²²

İtilaf kuvvetlerinin işgali altında olan ya da işgal edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalan bölgelerde halkın mitingler düzenleyerek protesto gösterileri yapması ve akabinde silahlı mücadeleye yönelmeleri, elbette ki Mondros Mütarekesi’nin ortaya çıkarmış olduğu tablonun bir sonucudur. Bölgesel olarak başlayan direnişin Türk halkının maddi ve manevi değerleriyle içerisinde yer aldığı topyekûn bir mücadeleye dönüşmesi, İtilaf kuvvetlerinin ve azınlıkların saldırılarına karşı bir savunma refleksi olarak değerlendirilmelidir. Mütarekenin özellikle 7. ve 24.²³ maddelerinin İtilaf Devletlerince kendi kişisel çıkarları düşünülerek yorumlanması ve uygulanmaya teşebbüs edilmesi, Türk halkında millî bilincin canlanmasını sağlamakla kalmamış, Millî Mücadelenin örgütlenme aşamasını da hızlandırmıştır. Bunların yanı sıra Yunan askerlerinin İzmir’e çıkması ya da çıkarılması karşı direncin fitilini ateşlemiştir. Nitekim Winston Churchill, İzmir’in Yunan kuvvetlerince işgalini, Türklerin planlayacağı herhangi bir stratejiden daha etkili şekilde millî direnişi ateşleyen talihsiz bir adım olarak ifade etmiştir.²⁴ Gerçekten de mütareke ve ardından yaşanan gelişmeler Türkleri, bağımsızlık mücadelesi etrafında birleştirmekle birlikte millî hâkimiyet anlayışının oluşum sürecini de tetiklemiştir.

2. Millî Hâkimiyet Anlayışının Yansımaları: “Millî İrade” Kavramının Yaygınlaştırılması Açısından Kongreler

Ülkenin ve milletin karşı karşıya kaldığı buhrandan kurtarılması için kamuoyunda birbirinden farklı çözüm önerileri ve çareler düşünülmekteydi. Fakat söz konusu çözüm önerileri ya da çarelerin İtilaf Devletlerini gücendirmemesine özellikle dikkat edilmekteydi. Osmanlı Devleti müttefikleriyle birlikte İngiltere, Fransa ve İtalya’ya mağlup olmuştu. Dolayısıyla tek devlet olarak İtilaf Devletlerine karşı yeni bir savaşa girilmesi “mantıksızlık ve akılsızlık” olarak değerlendirilmekteydi. Öte yandan İngiliz himayesini, Amerikan mandasını istemek ve bölgesel kurtuluş

²² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 141-142.

²³ Mütarekenin 24. maddesi “Vilâyat-ı sittede iğtişaş zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler.” şeklindedir. Bkz. Türkgeldi, s. 73.

²⁴ Bülent Gökay, *Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Çev. Sermet Yalçın, Agorakitaplığı, İstanbul 2006, s. 57.

çarelerine başvurmak gibi düşünceler de dile getirilmekteydi.²⁵ Fakat Mustafa Kemal Paşa düşünülen çarelerin dayanaksız olduğunu ve karşı karşıya kalınan şartlar altında kendi fikrini “Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak”²⁶ şeklinde ifade etmekteydi.

İngilizlerin Samsun’daki gayrimüslim halka bölgedeki Türk çetelerinin saldırdığı iddiası ve bu durumun sonlandırılmaması hâlinde duruma kendilerinin müdahale edeceklerini bildirmeleri üzerine, İstanbul Hükûmeti tarafından bir ordu müfettişliği tertip edilmiştir. Amaç bahse konu bölgedeki karışıklığın incelenmesi ve alınması gereken tedbirlerin merkeze bildirilerek meselenin çözülmesiydi. Bu görev için ise ordu içerisinde saygınlık kazanmış ve Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki’nin politikalarına muhalif olması sebebiyle Mustafa Kemal Paşa uygun görülmüştür.²⁷ Yunan kuvvetlerinin İzmir’e girişinin ertesi günü yani 16 Mayıs’ta Mustafa Kemal ve maiyeti İstanbul’dan hareket ederek 19 Mayıs 1919’da Samsun’a varmıştır. 3. Ordu Kıtaat Müfettişi²⁸ olarak görevlendirilen Mustafa Kemal’in yetkileri askerî ve idari makamları kapsayacak şekilde geniş tutulmuştu.²⁹ Bu durum Paşa’nın Millî Mücadele hareketini yönlendirmesi ve idare etmesi bakımından kendisine önemli bir avantaj sağlamıştır. Mustafa Kemal, İstanbul Hükûmetinin kendisine tevdi ettiği görevi uygulamak yerine dağılık hâldeki grupları örgütleyerek İtilaf kuvvetlerine karşı ayaklandırmayı tercih etmiştir.

Mustafa Kemal, 25 Mayıs’ta Samsun’dan Havza’ya geçerek³⁰ 28 Mayıs 1919 tarihinde valilere, bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum’da 15. Kolordu, Ankara’da 20. Kolordu ve Diyarbakır’da 13. Kolordu Komutanlıklarına, Konya’da Ordu Müfettişliğine bir genelge göndermiştir.

²⁵ Atatürk, *Nutuk*, s. 9.

²⁶ Atatürk, *Nutuk*, s. 10.

²⁷ Gökay, s. 61. Fakat Mustafa Kemal’in Samsun’a gönderilecek kişi olarak seçilmesi hususunda araştırmacılar arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Zürcher, Paşa’nın Samsun’a gönderilmesinde Karakol Cemiyeti’nin, İzzet Paşa da İttihat ve Terakki’ye bağlı kişilerin parmakları olduğunu ileri sürmektedir. Ali Fuat Paşa ve İsmet Paşa ise Mustafa Kemal’in, Ali Fuat Paşa’nın akrabaları olan Mehmet Ali Bey tarafından Damat Ferit Paşa’ya önerildiğini belirtmektedirler. Bkz. Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salıhoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 161-177; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. 2, Haz. Süheyl İzzet Furgaç – Yüksel Kanar, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 62-63. Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2010, s. 118-120; İsmet İnönü, *Hatıralar*, Haz. Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 63.

²⁸ Atatürk, *Nutuk*, s. 7.

²⁹ Karpat, s. 115-116.

³⁰ Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, s. 26.

Havza Genelgesi olarak adlandırılan metinde İzmir ve çevresinin işgalinin gelecekte daha büyük tehlikelerle karşılaşılabilceğini gösterdiğini dolayısıyla ülke bütünlüğünün korunması için milletçe gösterilen tepkilerin daha canlı ve sürekli olması gerektiğini belirtmiştir.³¹ Aynı zamanda bütün büyük devletlere ve İstanbul Hükûmetine işgallerin protesto edildiğini içeren telgraflar çekilmesini vurgulayan Mustafa Kemal, ülkenin en ücra köşelerini içine alacak şekilde miting ve millî gösterilerinin yaygınlaştırılmasını da telkin etmiştir.³² Söz konusu telkiden sonra ülke çapında miting ve protesto gösterilerinin artması üzerine Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı³³ tarafından geri çağırılmıştır.³⁴ Fakat Paşa, İstanbul'a geri dönmemiş ve kafasındaki "millî hâkimiyete dayanan bağımsız yeni bir Türk Devleti[ni] kurmak" için mücadelesine devam etmiştir.

25 Mayıs'tan 12 Haziran'a kadar Havza'da kalan Mustafa Kemal, 12 Haziranda³⁵ buradan ayrılarak Amasya'ya geçmiştir. Amasya'da alınan kararlar Türk Millî Mücadele hareketinin dönüm noktalarından birini hatta en önemlisini teşkil etmektedir.³⁶ Çünkü söz konusu kararlarda; millete, İtilaf kuvvetlerinin işgalleri karşısında bağımsızlıklarının sağlanması ve kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi hususunda çağrıda bulunulmuştur. Ayrıca bağımsızlıklarının temini için mücadele eden yerel teşkilatların tek vücut hâlinde birleştirilmesi ve ülkenin tamamının savunulması için harekete geçilmesi üzerinde durulmuştur. Bunların yanı sıra millî hakların korunması maksadıyla kongrelerin toplanması gerektiği, bahse konu millî hakların ve milletin haklı sesinin dünyaya duyurulması için her türlü etki ve denetimden uzak millî bir heyetin oluşturulması da Amasya'da alınan kararlar arasında yer almaktadır.³⁷ Burada işaret edilen "... her türlü baskı ve kontrolden uzak millî bir heyetin varlığı zaruridir."³⁸ ibaresiyle millî iradeye ve millî hâkimiyet anlayışına belirgin bir şekilde vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." maddesine de değinilmesi gerekmektedir. Zira bahse konu ilkede de "millî hâkimiyet" anlayışının öne çıkarıldığı görülmektedir. 21/22 Haziran 1919 tarihinde ortaya çıkan ve "Amasya Genelgesi" olarak

³¹ Atatürk, *Nutuk*, s. 17.

³² Atatürk, *Nutuk*, s. 17.

³³ Milli Savunma Bakanı.

³⁴ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 31.

³⁵ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 8.

³⁶ M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 160.

³⁷ Cebesoy, s. 130.

³⁸ Atatürk, *Nutuk*, s. 24.

adlandırılan³⁹ kararların altında Millî Mücadele'nin önde gelen komutanlarının imzası bulunmaktadır.⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'da belirlenen kararların dönemin önde gelen komutanları tarafından imzalanmasını özellikle istemiştir. Bu durum Millî Mücadele'yi kişisellikten soyutlayarak, bir halk hareketi hâline dönüştürme girişimi olarak ifade edilebilir. Bunun yanında bahsedilen komutanların Amasya kararlarını onaylamaları, mücadeleyi halkın gözünde meşru bir hareket olarak değerlendirebilmeleri için önemliydi. Mustafa Kemal'in "... yapılacak teşebbüs ve faaliyetlerin bir an önce şahsi olmak niteliğinden çıkarılması mutlaka, bütün bir milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir heyet adına olması gerekli idi."⁴¹ ifadesi bağımsızlık hareketinin millete dayandırılmaya çalışıldığını göstermektedir. Genelgenin 1. maddesi Millî Mücadele'nin amacını, 1. ve 2. maddesi gerekçesini, 3. maddesi ise yöntemini işaret etmektedir.⁴² Ayrıca Sivas ve Erzurum'da kongrelerin yapılacağına belirtilmesiyle Sivas'ta yapılacak kongreye "... bütün illerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin..." davet edilmesi yine millî hakimiyet anlayışına verilen önemin göstergesidir. Dolayısıyla Amasya Genelgesi, Millî Mücadele döneminde millî hâkimiyet prensibinin benimsenmesinin ilk tezahürü olarak kabul edilmelidir.

Amasya'da toplanması kararlaştırılan Erzurum Kongresi, Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin iş birliği ile 23 Temmuz 1919 tarihinde açılmıştır.⁴³ Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Anadolu'daki faaliyetlerinden rahatsızlık duyan İngilizlerin İstanbul Hükûmetine baskıları Paşa'nın mensup olduğu görevden kongre öncesinde azledilmesine sebep

³⁹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi I*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s. 194.

⁴⁰ Amasya Genelgesi'ni imzalayanlar arasında Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey (Orbay), Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Albay Kazım, tebliğ işle-riyle görevli olan memur Hüsrev Bey, genelgeyi sivil makamlara şifreleyen bir memur ve askeri makamlara şifreleyen Muzaffer Bey yer almaktadır. Atatürk, *Nutuk*, s. 25-26. Ayrıca Kazım Karabekir Paşa ve Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa da Amasya Genelgesi maddelerini onaylamışlardır. Bkz. Sebattin Selek, *Millî Mücadele*, C. 1, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002, s. 322.

⁴¹ Atatürk, *Nutuk*, s. 23.

⁴² Birinci madde: "Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir." İkinci madde: "İstanbul Hükümeti üzerine aldığı sorumluluğu yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor." Üçüncü madde: "Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." Bkz. Atatürk, *Nutuk*, s. 24.

⁴³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 1.

olmuştur.⁴⁴ Mustafa Kemal resmî görevine son verildiğini öğrendiği anda Harbiye Nezaretine ve Padişah'a resmî göreviyle birlikte askerlik görevinden de istifa ettiğini bildiren telgrafları çekmiştir.⁴⁵ İstifasının ardından nasıl hareket ettiğini kendi cümleleriyle şöyle dile getirmiştir: “Durum, tarafımdan ordulara ve millete duyuruldu. Bu tarihten sonra resmi sıfat ve yetkilerden sıyrılmış olarak, yalnız milletin sevgi ve fedakârlığına güvenerek ve onun tükenmez feyiz ve kudret kaynağından ilham ve güç alarak vicdani görevimize devam ettik.”⁴⁶

23 Temmuz Çarşamba günü açılan kongreye 57 delege⁴⁷ katılmış ve Mustafa Kemal başkan seçilmiştir.⁴⁸ Toplanış şekli bakımından bölgesel olmasına rağmen kongrede alınan kararların genel ve millî niteliğe sahip olduğu göze çarpmaktadır. Kongre kararlarının ilki olan “Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz”⁴⁹ maddesi bahsedilen millî ve genel niteliği ifade etmektedir. Bir diğer maddede her türlü işgal ve müdahale faaliyetine karşı milletin topyekûn karşı koyacağı belirtilmesi, Millî Mücadele'nin askeri safhasının da millete dayandırılarak sürdürüleceğini işaret etmektedir. Bununla birlikte kongrede, millî iradenin hâkim kılınması için millî bir meclisin toplanacağını ifade edilmesi, sonraki süreçte alınacak ve uygulanacak kararlarda da milletin etkin olacağı anlaşılmaktadır. Öte yandan Erzurum Kongresi'nde bağımsızlık mücadelesini temsil edecek bir heyet seçilmiş ve Heyet-i Temsiliye⁵⁰ olarak adlandırılmıştır. Söz konusu heyet Büyük Millet Meclisi açılana kadar “geçici hükümet” gibi hareket etmiştir.⁵¹ Ayrıca Erzurum Kongresi'nde; İstanbul Hükûmeti'nin vatanın ve milletin millî menfaatlerine aykırı uygulamalarına da karşı çıkılacağı altı çizilmiştir.⁵²

⁴⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 310.

⁴⁵ 8/9 Temmuz 1919 gecesi. Bkz. Atatürk, *Nutuk*, s. 36-37; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 49.

⁴⁶ Atatürk, *Nutuk*, s. 37.

⁴⁷ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2009, s. 78-80; Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi I Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 88.

⁴⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 1.

⁴⁹ Atatürk, *Nutuk*, s. 52.

⁵⁰ Temsil Heyeti toplantıları hakkında detaylı bilgi için bkz. *Heyet-i Temsiliye Tutanaqları*, Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

⁵¹ Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi II Sivas Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 117-118.

⁵² Karpaz, s. 119.

Millî Mücadele'nin ve millî hâkimiyet anlayışının gelişim evrelerinden biri olan Sivas Kongresi, toplanişı ve içerdığı kararlar bakımından ulusal bir kongredir.⁵³ Bölgesel olarak bağımsızlığı hedefleyen kuruluşlar, Sivas'ta "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin çatısı altında birleştirilerek millî kuvvetlerin idaresi merkezileştirilmiştir.⁵⁴ 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında yapılan görüşmelerden sonra Erzurum Kongresi'nde belirlenen kararlar genişletilerek vatanın tamamını kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra kongrede, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sıradaki sınırların bölünmez bütünlüğüne vurgu yapılırken bağımsızlığa aykırı olması sebebiyle "manda ve himaye" fikri de reddedilmiştir.⁵⁵

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınana kararlar, din ve kültür birliğini ifade eden Müslüman-Türk nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde kurulması hedeflenen Türk Devleti'nin sınırlarını belirlemiştir. Söz konusu sınırların metin hâline dönüştürüldüğü ve Türklerin barış programının ilkelerini oluşturan Misak-ı Millî de dahi, hâkimiyet prensibinin izleri görülmektedir. Metinde geçen bölgelerle ilgili hukuki statünün belirlenmesinin halka sorularak, karara bağlanılmak istenmesi bu durumun en açık göstergesidir. Bunların yanı sıra Sivas Kongresi'nde Temsil Heyeti'nin üye sayısı 16 kişiye çıkarılarak, yetki alanı Anadolu ve Rumeli'yi de içine alacak şekilde düzenlenmiştir. Diğer taraftan bağımsızlık mücadelesinin gerekçelerinin halka açıklanması ve halkın millî bilincinin arttırılmasını sağlamak amacıyla kongre sonrasında bir gazete çıkarılmıştır. İlk yayını 14 Eylül 1919 tarihinde yapan ve adı İrade-i Milliye olarak belirlenen gazete, Millî Mücadele'nin sözcülüğünü yapmıştır.⁵⁶ Gazetenin her nüshasının üst kısmında "metalib ve amali milliyenin müdafiidir."⁵⁷ yazılıdır. Yayınlandığı süre boyunca hem adıyla hem de belirlediği ilkeyle millet iradesini ön planda tutmuş olan gazete, kamuoyunun aydınlatılmasında da önemli bir rol oynamıştır.

Temsil Heyeti Ankara'ya taşındıktan sonra Millî Mücadele'nin yayın organı olarak yeni bir gazete çıkarılmıştır. Hâkimiyet-i Milliye olarak adlandırılan gazetenin mesleği/hedefi "Milletin iradesini hâkim kılmaktır"

⁵³ Cebesoy, s. 233. Ayrıca Goloğlu kongreye 38 kişinin, Kansu ise 29 kişinin katıldığını belirtmektedir. Bkz. Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s. 75; Kansu, s. 252.

⁵⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 120.

⁵⁵ Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969, s. 113-114.

⁵⁶ Jaeschke, s. 64.

⁵⁷ Milletlin dilek ve taleplerinin savunucusudur. Bkz. "Metalib ve Amali Milliyenin Müdafiidir", *İrade-i Milliye*, 14 Eylül 1335/1919, s. 1.

şeklinde belirlenmiştir.⁵⁸ Bahsedilen yayın organlarının isimlerinin tesadüfi olarak ortaya çıkmadığı, Mustafa Kemal'in söz konusu isimlerle kamuoyuna mesaj vermek istediği açıktır. Gazetenin adı ve hedefi, takip edeceği çizgiyi göstermektedir. O çizgi, vatani, milletin haklarını olabildiğince dile getirme ve bağımsızlık ülküsü yolunda halkın bütünleşmesini sağlayabilme mücadelesini ifade etmektedir. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Millî Mücadele boyunca yayın hayatını millî hâkimiyetin temini ve millî uyanışın gerçekleşmesi bağlamında sürdürmüştür.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yaşanan olaylardan Padişahı haberdar etmemesi ve yanlış politikalar takip etmesi üzerine Temsil Heyeti tarafından Padişah'a gönderilmek üzere bir telgraf hazırlanmıştır.⁵⁹ Telgrafta İstanbul Hükümeti'ne milletin güveninin kalmadığı dolayısıyla "namuslu kişilerin oluşturduğu yeni bir hükümetin kurulması gerektiği" vurgulanmıştır. Söz konusu telgrafın Padişah'a ulaştırılmasının engellenmesi Temsil Heyeti ve akabinde Anadolu'daki askerî ve mülki idarecilerin çoğunluğu İstanbul ile haberleşmeyi kesmiştir.⁶⁰ Bu durum Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifa etmesine ve Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasına sebep olmuştur.⁶¹ Ali Rıza Paşa Hükümetinin Anadolu ile uzlaşmacı bir görüntü çizmesi⁶², Temsil Heyeti'nin İstanbul ile yeniden haberleşmeye başlamasını sağlamıştır. Ankara ile İstanbul arasındaki haberleşme trafiğinden sonra Amasya'da bir görüşme yapılmasına karar verilmiş ve 20-22 Ekim 1919'da üç gün süren Amasya görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Amasya görüşmelerinin Millî Mücadele için önemi, İstanbul Hükümeti'nin Temsil Heyeti'ni tanınması⁶³ ve Mebusan Meclisi'nin açılması için seçimlerin yapılmasının kabul ettirilmesidir.

Seçilen 168 mebustan 72'sinin katılımıyla Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920 tarihinde açılmış ve çalışmalarına başlamıştır.⁶⁴ 28 Ocak 1920'ye gelindiğinde Erzurum ve Sivas Kongrelerinde belirlenen kararlara dayanan Misak-ı Millî, Meclisin gizli oturumunda kabul edilmiştir.⁶⁵ Misak-ı

⁵⁸ "Mesleği: Milletin İradesini Hâkim Kılmaktır", *Hâkimiyeti Milliye*, 10 Ocak 1336/1920, s. 1.

⁵⁹ Telgraf, Sivas Kongresi'nin son günü yani 11 Eylül'de hazırlanmıştır. Bkz. Atatürk, *Nutuk*, s. 110.

⁶⁰ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Atatürk, *Nutuk*, s. 110-116.

⁶¹ Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1978, s. 169.

⁶² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 143; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s. 142.

⁶³ Belen, s. 161.

⁶⁴ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s. 321.

⁶⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* (İçtimâ-ı Fevkalâde), Devre: 4, C. 1, İçtima: 1, 17 Şubat 1336/1920, s. 143-146.

Millî'nin kabulünün Mebusan Meclisi tarafından 17 Şubat 1920'de ilan edilmesi,⁶⁶ İngilizlerin İstanbul'u resmen işgal etmelerine, meclisi dağıtmalarına ve bazı mebusları tutuklamalarına sebep olmuştur.⁶⁷ Mustafa Kemal, meclisin dağıtılmasından üç gün sonra yani 19 Mart'ta valiliklere, bağımsız sancaklara ve Kolordu Komutanlıklarına milletin bağımsızlığının ve devletin kurtarılmasının sağlanması için Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin açılması gerektiğiyle ilgili bildiri göndermiştir.⁶⁸ İstanbul'dan ayrılabilen seçilmiş mebuslar⁶⁹ ve diğer illerden seçilenlerin Ankara'ya gelmesiyle birlikte 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Meclisin açılması milletin ve Millî Mücadele'yi idare eden kadronun kararlı duruşunu göstermekle birlikte yeni bir devlet kurulacağına işaret olması bakımından da önem arz etmektedir. Ayrıca işgal kuvvetlerine ve uzantılarına hem kendi istikballerinin hem de üzerinde yaşadıkları toprakların istikbalinin belirlenmesinde, milletin vereceği karara göre hareket edileceği gösterilmiştir.

Millî Mücadele döneminde millî hâkimiyet prensibinin temini bakımından 20 Ocak 1921 tarihine de değinilmesi gerekmektedir. Çünkü bahse konu tarihte meclis tarafından çıkarılan Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu vurgulanmaktadır.⁷⁰ Öte yandan kanun metninde yasama ve yürütme yetkileri, Büyük Millet Meclisine verilerek siyasi yapı da "Türkiye Devleti" olarak ifade edilmiştir. Ayrıca hükûmet, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti olarak adlandırılmış, "vatan savunması ve antlaşmaların imzalanması" gibi temel konuların çözümü meclise bırakılmıştır.⁷¹ Dolayısıyla Teşkilatı Esasiye Kanunu, millî hâkimiyet prensibini güçlendirdiği gibi bağımsızlık hareketini de Cumhuriyet'e biraz daha yaklaştırmıştır. Nitekim Millî Mücadelenin askerî safhası tamamlandıktan sonra Saltanat kaldırılarak Cumhuriyet'in ilanının önünde bir engel kalmamıştır. Esasen Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından Cumhuriyet'in resmen ilan edildiği 29 Ekim 1923'e uzanan süreçteki uygulamalar, Cumhuriyet rejiminin benimseneceğini göstermektedir. Fakat Türk bağımsızlık hareketinin lideri Mustafa Kemal, dönemin koşullarını göz önünde bulundurarak, şartlar olgunlaştıktan sonra millî hâkimiyet ve meclis

⁶⁶ Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, s. 201.

⁶⁷ Sebahattin Selek, *Millî Mücadele*, C. 2, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002, s. 677-678.

⁶⁸ Atatürk, *Nutuk*, s. 336.

⁶⁹ Son Osmanlı Mebusan Meclisindeki mebuslar kastedilmektedir.

⁷⁰ "Teşkilatı Esasiye Kanunu", *Ceridei Resmiye*, No: 1, 7 Şubat 1337/1921; Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s. 81-84.

⁷¹ George W. Gawrych, *Genç Atatürk Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına*, Çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul 2016, s. 165.

üstünlüğüne dayanan demokratik Cumhuriyet’i ilan etmiştir. Böylece “irade-i seniyye”den “irade-i milliye”ye geçiş resmen temin edilmiştir.

Sonuç

Tarih boyunca insanlar tarafından gerçekleştirilen ya da gerçekleştirilmesi düşünülen siyasi-sosyal devinimler, belirli bir plan ve program gerektirmiştir. Özellikle bir milletin istikbalini ilgilendiren olaylarda hazırlığın ve bahse konu milleti, harekete geçirecek gelişmelerin etkisi büyük bir önem arz etmektedir. Mondros Mütarekesi ve ardından yaşananlar bu kapsamda değerlendirilebilir. Çünkü İtilaf Kuvvetleri’nin Mütareke maddelerine dayanarak Osmanlı Devleti topraklarını işgal etmeleri, Türklerin direniş azmini tetiklediği gibi millî uyanışın ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Yüzyıllardır üzerinde yaşadıkları toprakların işgal edilmesi ve salahiyettar yönetimin bu duruma engel olamaması Türkleri, maddi ve manevi birikimleriyle vatanlarını korumak ve bağımsızlıklarını tesis etmek için, bir Millî Mücadeleye sevk etmiştir. Öncelikle miting ve protesto gösterileriyle haklarını savunmaya ve seslerini duyurmaya çalışmışlardır. İşgal edilen ya da işgal edilme tehlikesi olan yerlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurarak bölgesel direniş mücadeleleri göstermişlerdir. İşgal kuvvetlerinin ve bazı azınlık gruplarının taşkınlıklarının artması onları, silahlı mücadeleye yöneltmiştir. Söz konusu mücadele Türklerin bağımsızlıklarını askeri ve politik anlamda ilan edinceye dek sürmüştür.

Millî Mücadele yıllarına bakıldığında, bağımsızlık mücadelesiyle millî hâkimiyet anlayışının gelişim evrelerinin paralel bir seyir izlediği görülmektedir. Mustafa Kemal’in Samsun’a geçmesiyle birlikte ivme kazanan Millî Mücadele’nin, kongrelerin toplanmasıyla programı belirlenmiş ve programı fiiliyata geçirecek gücün milletin iradesi olacağı vurgulanmıştır. Kongreler, Temsil Heyeti’nin teşkil edilmesi, Büyük Millet Meclisi’nin açılması ve bir Anayasa oluşturulması Millî Mücadele döneminin temel evrelerini oluşturmaktadır. Ayrıca söz konusu evrelerde millet iradesine ve millî hâkimiyet anlayışına hassasiyetle vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte “Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”, “...Kuva-yı Milliye’yi amil ve iradeyi milliyeyi hâkim kılmak esastır” ifadeleri Millî Mücadele’nin millete dayandırıldığını dolayısıyla meşru bir hareket olduğunu açıklar mahiyettedir. Öte yandan bir bağımsızlık mücadelesi olarak ortaya çıkan hareket, Türk milletinin siyasi ve sosyal hayatında köklü değişiklikler de meydana getirmiştir. Yeni Türk Devleti’nin kuruluşuna uzanan süreçte Saltanatın kaldırılarak, “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” ilkesinin şiar edinilmesi bahse konu değişiklikler arasında gösterilebilir. Millî Mücadele döneminde yaşanan gelişmeler ve alınan kararlar millet iradesinin izlerini taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti

Devleti kurulduktan sonra da hâkimiyet hiçbir kişi ya da kurumun denetimine bırakılmayarak gerçek sahibine, millete teslim edilmiştir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar ve Tutanaklar

Ceridei Resmîye

Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, Tom 1, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva 1959.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtimâ-ı Fevkalâde), Devre: 4, C. 1, İçtima: 1, 17 Şubat 1336/1920.

Gazeteler

Hâkimiyeti Milliye

İrade-i Milliye

Diğer Kaynaklar

AHMET İZZET PAŞA, *Feryadım*, C. 2, Haz. Süheyl İzzet Furgaç – Yüksel Kanar, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

_____, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Yay. Haz., Enis Şahin, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

CEBESOY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2010.

DEMİRBAŞ, Bülent, “Mondros Mütarekesi ve Sonrası”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1985, ss. 1110-1119.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

GAWRYCH, George W., *Genç Atatürk Osmanlı Zabıtından Türk Devlet Adamına*, Çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul 2016.

GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi I Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

_____, *Milli Mücadele Tarihi II Sivas Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

GÖKAY, Bülent, *Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Çev. Sermet Yalçın, Agorakitaplığı, İstanbul 2006.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Milli Mücadele Başlarken*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

HART, Basil Liddell, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Haz. Edip Gölbaşı ve Ülkü Evrim Uysal Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

İĞDEMİR, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, Haz. Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.

İstoriya Vneşney Politiki SSSR 1917- 1945 gg., Tom 1, İzdatelstvo Nauka, Moskva 1980.

JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

_____, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2009.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

KARPAT, Kemal H., *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

NADİ, Yunus, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1978.

ÖZ, Baki, *Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İç Yüzü*, Can Yayınları, İstanbul 2014.

ÖZBUDUN, Ergun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008.

ÖZKAYA, Yücel, "Ulusal Kurtuluş Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4/10, ss. 139-169.

RENOUVİN, Pierre, *Birinci Dünya Savaşı 1914-1918*, Çev. Adnan Cemgil, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1982.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

_____, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

SELEK, Sebahattin, *Anadolu İhtilali*, C. 1, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004.

_____, *Milli Mücadele*, C. 1-2, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002.

SONYEL, Salahi R., *Kaygılı Yıllar Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası (1918-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

_____, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

_____, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, "Milli Mücadele ve Dış Dünya", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1985, ss. 1184-1192.

T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 1-2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi I*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013.

TÜRKGELDİ, Ali, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948.

YALMAN, Ahmet Emin, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Çev. Birgen Keşoğlu, Yay. Haz. Serkan Yazıcı-Enis Şahin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

YERASİMOS, Stefanos, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1979.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

İSTİKLAL YOLUNDA MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A İLK ADIMI

Uğur ÜÇÜNCÜ*

Giriş

Mondros Mütarekesi imzalandığında, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına tayin edilen Mustafa Kemal Paşa, bir süre sonra bu görevinden ayrılmış ve 13 Kasım 1918'de İstanbul'a varmıştı. O sırada deniz ortasında demirlemiş İtilaf Devletleri donanmasını¹ gördüğü zaman yaveri Cevat Abbas Bey'e şu tarihi cümleyi yöneltmiştir: "Geldikleri gibi giderler."² Cevat Abbas Bey, hatıralarında o meşum günü ve Mustafa Kemal Paşa'nın kararlılığını şöyle aktarmıştır:³

"İstanbul'a geldiğimiz günü hiç unutmam. Şehrin çok hazin bir hali vardı. İstanbul düşman donanmalarının limana girmeleri felaketinin matemini tutuyor, bu büyük matemine Atatürk'ü de ortak ediyordu. Atatürk'le ben askeri sevkiyatın bir köhne motoru ile denizin ortasına yaslanan bu çelik ormanın içinden geçiyorduk. Atatürk'ün zarif dudaklarından "Geldikleri gibi giderler" cümlesini işittiğim zaman, mütarekenin doğurduğu derin ve elemli ümitsizliği derhal unuttum..."

Cevat Abbas Bey, bu ifade karşısında: "Size nasip olacak, siz bunları kovacaksınız Paşam" yanıtını vermiştir. Mustafa Kemal Paşa ise Milli Mücadele yıllarında başyaveri olarak en yakınında bulunacak Cevat Abbas'a: "Bakalım" gibi kısa, fakat anlamı büyük bir ifadede bulunmuştur.⁴

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geldiği ilk günlerde, İtilaf Devletlerine açık cephe almamıştı. Ona göre İngiltere'nin asli menfaatlerine

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, uucuncu@ktu.edu.tr

¹ O sırada limanda 22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan, 4 Yunan gemisinden oluşan 55 filodan başka 6 denizaltı bulunmaktaydı. Gemilerden karaya 3500 asker çıkarılmıştı. Bkz. Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları(1899-16 Mayıs 1919)*, İstanbul 1983, s. 142.

² Cevat Abbas Gürer, *Ebedî Şef, Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, İstanbul 1939, s.165.

³ Turgut Gürer (Haz.), *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2018, s. 226.

⁴ Gürer, *Atatürk'ün Yaveri*, s. 226.

dokunulmadıkça Anadolu'da bir direniş hareketine başlanabilecektir.⁵ Zaten İngilizler açısından da o sırada şahsına karşı net bir düşmanlık tavrı da bulunmamaktadır. Öyle ki İngilizlerin emriyle aralarında Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından Fethi Bey'in de olduğu çok sayıda ittihatçı hapse atılmıştır.⁶ İngilizlere göre Mustafa Kemal Paşa kendi taraflarına kazandırılacaklarına inandıkları başarılı bir generaldir.⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın tavrı da bu algılarını güçlendirmiştir. O, Pera Palace'ta yabancı subaylar ve basın mensuplarıyla görüşmelerde bulunmuştur. Türk-İngiliz tarihi dostluklarından yola çıkarak Türkiye'nin özgür yaşama hakkına saygı duyulması yönünde düşüncelerini aktarmıştır.⁸ İngilizlerin yanı sıra Fransızlarla ve İtalyanlarla da temas halinde olmuştur.⁹

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul günlerinde kendisinin de içinde bulunacağı Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nin kurulması için çaba harcamıştır. Kısa süre öncesinde sadrazamlıktan istifa etmiş olan Ahmet İzzet Paşa ile görüşmüştür. Ondan, kendisinin de Harbiye Nazırı olacağı yeni bir hükûmet kurmasını istemiştir. Bu yönde Ahmet İzzet Paşa'yı ikna da etmiştir. Ardından Tefvîk Paşa Hükûmeti'nin düşürülmesi için Meclis nezdinde girişimlerde bulunmuştur.¹⁰ Bu yönde *Minber* gazetesinde de kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.¹¹ Bütün çabalarına rağmen Tefvîk Paşa Hükûmeti indirilememiş, dolayısıyla amacına ulaşamamıştır. Bu durum da Mustafa Kemal Paşa'nın memleket adına İstanbul'da istediklerini yapamayacağı kanaatini oluşturmuş ve bir süredir Anadolu merkezli kurulmuş olan milli direniş alanına yönelmesi sonucunu doğurmuştur.

1. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçmesi

1.1. Ordu Müfettişliği Görevine Getirilmesi

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da vatanın muhafazası için uygun ortamın bulunmadığını görmesi üzerine Anadolu'ya gitmek gerektiğine inanmıştır. Bu yönde Şişli'deki evinde yakın silah arkadaşları Ali Fuat,

⁵ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Pozitif Yay., İstanbul t.y., s. 176.

⁶ Borak, s. 211-217.

⁷ Atay, s. 188.

⁸ Atay, s. 185-186.

⁹ Atay, s. 186-187.

¹⁰ Borak, s. 142-143.

¹¹ Mustafa Kemal Paşa'nın *Minber* gazetesindeki faaliyetleri için bkz. Erol Kaya, *Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber*, Ebabil Yay., Ankara 2007; Dilek Çavuş, "Mustafa Kemal'in Basınla ve Minber Gazetesiyle İlişkisi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24/71, 2008, s.543-556; Erol Kaya, "Minber Gazetesi'nde Mustafa Kemal Paşa İle İlgili Haberler", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/2, 2004, s. 51-61; Kemal Arı, "Atatürk'ün Yazarlığı ve Gazeteciliği", *ÇTTAD*, V/13, Güz 2006, s. 3-23.

Kazım Karabekir Paşalarla, İsmet ve Rauf Beylerle görüşmeler yapmıştır.¹² Erzurum merkezli 15. Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilen ve kendisini ziyarete gelen Kazım Karabekir Paşa'ya "... *Gidiniz ve orada halk teşkilatı oluşturunuz. Yakında benim size katılmam muhakkaktır*" ifadesini kullanmıştır. Bunun üzerine Karabekir Paşa, ayağa kalkıp selam vermiş: "*Başüstüne efendim, emrinizi yerine getireceğim*" deyip vazifesine gitmiştir.¹³ 20. Kolordu Kumandanlığı'na atanmış olan arkadaşı Ali Fuat ile de görüşme yapmıştır. Görüşmede ona: "*Bu Kolordunun başında bulunmalısın. Bundan sonra önemli şeyler olacaktır. Kolorduna hâkim ol. Çevrene emniyet ver. Hele halk ile yakından ilgilen!*" demiştir.¹⁴ Mustafa Kemal Paşa, bu görüşmelerde uzun uzadıya kolordu kumandanları olarak Anadolu'ya tayin edilen arkadaşlarıyla Milli Mücadele stratejisi üzerine konuşmuştur.

Mustafa Kemal Paşa Genelkurmaydaki arkadaşlarıyla ve bazı hükûmet üyeleriyle de Anadolu'ya geçme konusunda görüşmelerde bulunmuştur. Nihayetinde Mustafa Kemal Paşa'nın eline böyle bir fırsat da geçmiştir. Zira Karadeniz'de Pontus Rum çeteleri Türklere saldırıp köyleri yakmaktaydı.¹⁵ Hâl böyle iken Samsun'da görevli İngiliz askeri yetkilisi aksi yönde bir rapor hazırlamış ve İstanbul'a göndermiştir. Raporla Türk çetelerinin Hıristiyanlara saldırdığı iddia edilmiştir. İstanbul'daki Yüksek Mütareke Komisyonu ise raporu Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya ileterek Hükûmetin Rum köylerini Türklerin saldırılarından korumasını ve düzeni sağlamak için acilen tedbirler almasını istemiştir. Karadeniz Bölgesi'nde asayişin ve huzurun sağlanmaması hâlinde bölgeyi işgal edeceklerini bir nota ile hükûmete bildirmiştir.¹⁶ Nota, Damat Ferit Hükûmeti'ni endişeye sevk etmiştir. Yapılan istişareler neticesinde askerler arasında büyük saygınlığı bulunan Çanakkale Savaşlarının kahramanı Mustafa Kemal Paşa, söz konusu şikâyetleri dindirebilecek kişi olarak görülmüştür.¹⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın bu göreve seçilmesine dair pek çok iddia varsa da en güçlülerinden biri onun ismini Hükûmete önerenin Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey olduğudur. Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı Ali Fuat'ın, akrabası Mehmet Ali Bey'i bu düşüncesinde etkilemiş bulunması güçlü bir öngörüdür. Sadrazam Damat Ferit Paşa ise Mehmet Ali Bey'in teklifini kabul etmiştir. Bunun üzerine Harbiye Nazırı Şakir Paşa,

¹² Borak, s. 228; Gürer, *Atatürk'ün Yaveri*, s. 91.

¹³ Gürer, *Atatürk'ün Yaveri*, s. 116.

¹⁴ Atay, s. 185.

¹⁵ Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık, vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008, s. 163.

¹⁶ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, Ankara 1977, s. 226.

¹⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara 1959, s. 12.

Mustafa Kemal Paşa'yı çağırılmış ve alınan kararı kendisine bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa da kendisine önerilen 9. Ordu (15 Haziran 1919'dan itibaren 3. Ordu) Müfettişliği görevini sevinerek kabul etmiştir.¹⁸ 30 Nisan 1919'da Mustafa Kemal Paşa, irade-i seniyye ile resmen 9. Ordu Müfettişliğine tayin edilmiştir. Harbiye Nazırı Şakir, Sadrazam Damat Ferit ve Padişah Mehmed Vahdettin imzalı irade-i seniyye şöyledir:¹⁹

“Mülga Yıldırım Grubu Kumandanı Mirliya Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Kıtataı Müfettişliğine tayin edilmiştir. İşbu irade-i seniyyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur.”

Yaveri Cevat Abbas Bey ise hatıralarında bu göreve tayin edilmesi sürecinde Mustafa Kemal Paşa'ya Harbiye Nezaretinden büyük yardımlar yapıldığını belirtmiştir. Özellikle Fevzi ve Cevat Paşalar gibi “vatansever ve namuslu” kişilerle Mustafa Kemal Paşa'nın temas kurması neticesinde ordu müfettişliği vazifesinin verildiğini ifade etmiştir.²⁰

Burada önemli bir soru akla gelmektedir. Peki, ne için Mustafa Kemal Paşa, seçilmiştir? Bu sorunun yanıtı çok yönlü olarak değerlendirilebilir. İtilaf Devletleri, Damat Ferit Hükûmeti ve Hürriyet ve İtilafçılar açısından bakıldığında görev için Mustafa Kemal Paşa makul biridir. Onlara göre Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin liderlerinden Enver Paşa ile başından beri sorunlar yaşamaktadır, Harbi Umumî sırasında Alman ordularına eleştirel bakmıştır, Mütareke sonrasında İtilaf Devletleri aleyhinde açıktan bir tavır sergilememiştir, Padişah ve Hükûmet ile arası iyidir. Bütün bunlar Mustafa Kemal Paşa'dan şüphe duymamalarındaki amillerdir. Padişah açısından bakıldığında belki de en uygun kişi odur. Zira Padişah Vahdettin'in şehzadelik yıllarından itibaren tanıdığı Mustafa Kemal Paşa'yı kendisine sadık bir general olarak görmektedir. Öyle ki Padişah olmasından sonra ona fahri yaverlik de vermiştir. Padişahın ona güvenmesinde önemli bir amil de Mustafa Kemal Paşa'nın değişik cephelerde gösterdiği askeri başarılarıdır. O süreçte güvenilir üst düzey generalin de çok fazla olmaması gerek Padişah gerekse Hükûmet açısından Mustafa Kemal Paşa'yı bu göreve getirmenin önemli ortak sebeplerindendir. İttihatçılar açısından da Mustafa Kemal Paşa, gayet makul bir generaldir. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın Enver Paşa karşıtlığıyla tanınmasına rağmen ittihatçılıktan ayrılmaması, Enver Paşa muhalifi ittihatçılarca benimsenmesinde etkili olmuştur. Enver Paşa ve taraftarları da Padişah, Hükûmet ve İtilaf Devletlerinin tepkisini henüz çekmemiş Mustafa Kemal Paşa'nın bu görev vasıtasıyla Milli Mücadele'nin başına geçici olmak

¹⁸ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, İstanbul 1981, s.242; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, s.164.

¹⁹ BOA, İ.DUİT. 158/73, lef.1.

²⁰ Güner, *Atatürk'ün Yaveri*, s. 97.

şartıyla getirilmesine müspet bakmışlardır. Bu nedenlerle ordu ve devlet içerisinde bulunan İttihatçı kadro tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğine tayin edilmesi desteklenmiştir. Neticede o süreçte bütün taraflarca makul görülen Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'nin başına getirilmesinde vasıta olacak 9. Ordu Müfettişliğine tayini gerçekleşmiştir.

1.1.1. Müfettişlik Görev ve Yetkileri

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görev ve yetkilerinin genişçe belirlenmesinde devlet mekanizmasının içerisindeki üst düzey amirlerin etkisi olmuştur. Sadaret Makamı, 1 Mayıs 1919'da, Harbiye Nezaretinden atama ile ilgili gerekli işlemlerin yürütülmesini istemiştir.²¹ Mustafa Kemal Paşa ise görev yetkilerini ve ekibini kurmak için hemen çalışmalara başlamıştır. Bunun için ilk olarak Genelkurmay İkinci Başkanı Diyarbakırlı Kazım Paşa ile görüşmüş, görev ve yetkilerinin geniş şekilde hazırlanmasını, hatta bazılarının kendisi tarafından belirlenmesini istemiştir. Bunun üzerine Kazım Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın yüzüne bakarak: *“Bir şey mi yapacaksınız?”* sorusunu yöneltmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise: *“Kulağın bana uzat, evet bir şey yapacağım. Bu maddeler olsa da olmasa da yapacağım”* demiştir. Mustafa Kemal ve Kazım Paşalar görev ve yetki talimatını birlikte hazırlamışlardır. Kazım Paşa, talimatnameyi Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya göndermiştir.²²

Mustafa Kemal Paşa'nın görev ve yetkilerine dair talimatname Padişah ve Hükümet tarafından kabul edilmesinin ardından Harbiye Nazırı Şakir imzasıyla 6 Mayıs 1919'da ilk olarak 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmiştir. Şakir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan yola çıkması için acele etmesini istemiştir.²³ *“Dokuzuncu Ordu Kıta'âtı (Birlikleri) Müfettişliği'ne Verilecek Ta'limâtın Suretidir”* başlığını taşıyan ve hayli geniş olan yetki ve görevler şu şekildedir:²⁴

Dokuzuncu Ordu Kıta'âtı Müfettişliği'ne âid vezâ'if (görevler) yalnız askerî olmayıp müfettişliğin ihtivâ eylediği mıntıka dâhilinde aynı zamânda da mülkîdir (idarîdir).

1. İşbu müşterek vezâ'if şunlardır:

a. Mıntıkada (bölgede) âsâyîş-i dâhilinin i'âde ve istikrârı ve bu âsâyîşsizliğin esbâb-ı hudûsunun (ortaya çıkış sebeplerinin) tesbîti.

²¹ BOA, *BEO*, 4571/342765, lef.1-2.

²² Atay, s. 197.

²³ BOA, *BEO*, 4574/342984, lef.4.

²⁴ BOA, *BEO*, 4574/342984, lef.3; BOA, *DH.I.U.M.*, 19.6.1/70, lef.2; BOA, *DH.I.U.M.*, 19.6.1/70, lef.6.

b. Mıntıkada ötede beride müteferrik (dağmık) bir hâlde mevcûdiyetinden bahsedilen esliha (silahlar) ve cebhânenin biran evvel toplatdırılarak münâsib depolara iddihârı (konulması) ve muhâfaza altına alınması.

c. Muhtelif mahallerde birtakım şûrâlar mevcûd olduğu ve bunların asker toplamakda bulunduğu ve gayr-i resmî bir sûretde ordunun bunları himâye eylediği (koruduğu) iddi'â olunuyor. Böyle şûrâlar mevcûd olup da asker topluyor, silâh tevz'î ediyor (dağıtıyor) ve ordu ile de münâsebetde bulunuyorlarsa kat'iyen men'iyile (önlenmesi) bu kabîl (gibi) müteşekkil (kurulmuş) şûrâların da lağvı.

2. Bunun için:

a. İki firkalı (tümenli) olan Üçüncü ve dört firkalı (tümenli) olan Onbeşinci Kolordular müfettişlik emrine verilmiştir. İşbu kolordular harekât ve âsâyiş husûsâtında (hususlarında) doğrudan doğruya müfettişliğe ve mu'âmelât-ı câriye (cari işlerde) ya'ni mu'âmelât-ı zâtiye(personel işleri) ve kuvve-i umumiye (genel kuvvet) vesâire gibi husûsâtda kemâ fi's-sâbık (önceden olduğu gibi) Harbiye Nezâreti ile muhâbere edeceklerdir. Fırka veyahud mıntika kumandanlığı veya bir vazife-i husûsiyeye ta'yîn edilecek zâbitânın ta'yîn veya tebdilleri (değiştirilmeleri), müfettişliğin inzimâm-ı muvâfakati (onayı) veya talebiyle olacaktır. Ma'a-hâzâ (bununla beraber) sair husûsâtca lüz'um ve menfa'at görerek müfettişliğin verdiği ta'lîmatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbîk edeceklerdir. Bilhâssa ahvâl-i sıhhiye pek mühimdir. Bu zemîndeki tedkîkât (inceleme) ve icrâ'âtın ahâliye de teşmîli (yayılmaması) lâzımdır.

b. Müfettişlik mıntıkası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilâyetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livâlarını ihtivâ eylediğinden, müfettişliğin yukarıda ta'dâd edilen (sayılan) vezâ'ifi tedvir (görmek) için vereceği bi'l-cümle (bütün) ta'lîmatı işbu vilâyetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifâ edeceklerdir (yerine getireceklerdir).

3. Müfettişlik hudûduna mücâvir (bitişik) vilâyât ve elviye-i müstakille (Diyarbakır, Bitlis, Mamuratülaziz/Elazığ, Ankara, Kastamonu vilâyetleri) ile kolordu kumandanlıkları da müfettişliğin ifâ-yı vazife (görevleri) sırasında re'sen vâki' olacak (doğrudan yapacağı) mürâca'atlarını nazar-ı dikkate alacaklardır.

4. Müfettişliğin husûsât-ı askeriye âid (askerî konulara ait) merci'î (yetkili makamı) Harbiye Nezâreti olmakla beraber, husûsât-ı sâire için makâmât-ı âliye-i âidesiyle (yüksek makamlarla) muhâbere edecek ve işbu muhâbereden Harbiye Nezâreti'ne de ma'lumat verecektir.

Harbiye Nâzırı

Şâkir

Mustafa Kemal Paşa bu geniş yetkilerin kendisine verilmesini şöyle anlatmıştır:

“Bu vasi salâhiyetin, beni İstanbul’dan nefyü teb’it maksadiyle Anadolu’ya gönderenler tarafından bana nasıl tevdi edildiğini mucib-i istiğrabınız olabilir! Derhal ifade etmeliyim ki, bana bu salâhiyeti onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Herçibadâbat benim İstanbul’dan uzaklaşmamı arzu edenlerin icat ettikleri sebep ‘Samsun ve havalisindeki asayişsizliği mahallinde görüp tedbir almak için Samsun’a kadar gitmek’ idi. Ben bu vazifenin ifası, bir makam ve salâhiyet sahibi olmağa mütevakkıf olduğumu ileri sürdüm. Bunda hiçbir beis görmediler. O tarihte Erkanıharbiye-i Umumiyyede bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar istişmam eden zevat ile görüştüm. Müfettişlik vazifesini buldular ve salâhiyete müteallik talimatı da, ben kendim yazdırdım. Hattâ Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa bu talimatı okuduktan sonra imzada tereddüt etmiş, anlaşılır anlaşılmasız bir tarzda, mührünü basmıştır.”²⁵

Mustafa Kemal Paşa’nın ifade ettiği gibi Genelkurmayda onun Milli Mücadele’ye atılacağını bilen üst düzey devlet adamları bulunmakta ve kendisine yardımcı olmaktadır. Bu da o zorlu yıllarda devletin geleceğini düşünen bir devlet aklının vazife üstlendiğini göstermektedir.

Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal Paşa’nın görev ve yetkilerini içeren belgeyi 7 Mayıs’ta Genelkurmay Başkanlığına göndermiş ve ilgili askeri ve mülki mercilere iletilmesini istemiştir.²⁶ Dâhiliye Nezaretine de gönderdiği yazı ile Mustafa Kemal Paşa’nın müfettişlik bölgesindeki vilayetlere, illere ve civar yerlere durumun bildirilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Mustafa Kemal Paşa’nın görev ve yetkilerini içeren talimatnameyi ilgili mülki idarelere göndermiştir.²⁷

Öte yandan Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ve mahiyetine talimatnamede belirtilen görevler dışında eşkıya takibi gibi ek vazifeler de yüklenmiştir. Bu ek görevler için Mustafa Kemal Paşa ve mahiyetine aylık maaşlarının yarısı oranında zam yapılması gündeme gelmiştir. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, 13 Mayıs 1919’da Sadarete gönderdiği yazıda Müfettişlik karargâhının maaşlarının ve harcırahlarının kendi nezaretince karşılanmakla beraber ek tahsisatın bütçe sıkıntısı ve yüklenen ek görevlerin askeri vazifeler dışında olması nedenleriyle Maliye Nezaretince karşılanmasını istemiştir.²⁸ Sadaretin 2 Haziran’da verdiği

²⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 7.

²⁶ BOA, *BEO*, 4574/342984, lef.2.

²⁷ BOA, *DH.I.UM*, 19.6.1/70, lef.1.

²⁸ BOA, *BEO*, 4577/343211, lef.3.

yanıttan, talebin Bakanlar Kurulu kararıyla Maliye Nezareti'ne bildirilmesine karar verildiği anlaşılmıştır.²⁹

Öte yandan 17 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın görev ve yetkilerini içeren Harbiye Nezareti'nin 7 Mayıs tarihli talimatnamesi Meclis-i Vükelaca da onaylanmıştır.³⁰ Aynı gün Sadareten Harbiye ve Dâhiliye Nezaretlerine gönderilen yazıda, talimatnamenin içeriğinin uygun görüldüğü belirtilmiştir.³¹

1.1.2. Müfettişlik Kadrosu

Mustafa Kemal Paşa, karargâhını kendisi belirlemiştir. İlk belirlediklerinden biri Karargâh Kurmay Başkanlığı'nı teklif ettiği Erkan-ı Harb (Kurmay) Miralay (Albay) Kazım Bey'dir. Kazım Bey Mustafa Kemal Paşa'nın görevi kendisine teklifini şöyle anlatmıştır:³²

"1 Mayıs 1919 sabah saat on idi. Pangaltı'daki evinde telefon açıldı. Büyük Komutan'ın sesi idi:

-Kâzım Bey evde misin? Geleceğim.

-Çok onur vermiş olursunuz, dedim.

Yarım saat sonra Büyük Komutan'ı büyük bir heyecanla karşıladım. Yukarı katın küçük odasına onur verdiler. Sigarasını yaktıktan sonra, şu biçimde söze başladılar:

-Kâzım, memleketin acı durumu bellidir. Ben Anadolu'ya Ordu Müfettişi olarak çıkıyorum. Seni Kurmay Başkanı olarak almak isterim, gelir misin?

-Büyük iltifattır, minnetle gelirim."

Bu anlatının devamında Kazım Bey, çok önemli bilgiler vermektedir. Ona göre Mustafa Kemal Paşa, görevinin dışında Milli Mücadele'ye atılacaklarını kendisine ifade etmiştir.³³

"-Fakat bu işin ağırlığı çok büyüktür. Yarın olaylar karşısında Bab-ı Âli, Halife ve Padişah ile ve hatta bütün İtilâf Devletleriyle karşı karşıya düşmanca döğüşeceğiz, olaylar bizim üstümüze yükleneyecektir. Bütün bunları düşünerek mi söylüyorsunuz?

-Evet Büyük Komutanım. Bütün bunları düşünerek ve inanarak söylüyorum. Çünkü Türk'ün başka bir umudu kalmamıştır!

-O halde tamamdır. Yarın saat onda Genelkurmay'da buluşalım, dedi."

²⁹ BOA, BEO, 4577/343211, lef.1.

³⁰ BOA, MV, 215/115, lef.1.

³¹ BOA, BEO, 4574/342984, lef.1.

³² Kemal Arıburnu, Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anı-larla, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 196.

³³ Arıburnu, s. 196.

Mustafa Kemal Paşa, bazen güvendiği kişilerden de faydalanmıştır. Örneğin yaverlerinin seçilmesi işini, başyaveri Cevat Abbas Bey'e bırakmıştır.³⁴ Mustafa Kemal Paşa, karargâh listesini peyderpey düzenlemiştir. Hazırladığı ilk listesini “*Mülga Yıldırım Orduları Başkumandanı Fahrî Yaver-i Hazret-i şehriyârî Mirliva Mustafa Kemal Paşa*” imzasıyla 30 Nisan 1919'da Harbiye Nezareti'ne sunmuştur. Buna göre:³⁵ Yaverler: Yüzbaşı Cevat Abbas, Topçu Mülazımı Muzaffer Efendiler. Emir Subayları: Yüzbaşı Ali Şevket, Süvari Mülazım-ı Evveli Ruhsar Efendiler. Erkan-ı Harbiye: Reis Miralay Kazım, Erkan-ı Harp Kaymakamı Arif, Erkan-ı Harp Yüzbaşısı Tevfik Beyler, Erkan-ı Harbe mülhak 2-3 subay, İngilizce, Fransızca, Rumca ve Ermenice bilen 2-3 subay. Sıhhiye Müfettişliği: Müfettiş Miralay İbrahim Tali, Adli Müfettiş Ali Rıza Beyler, Karargâh Kumandanı: Yüzbaşı Mustafa, Hesap Memuru Alay Kâtibi Yahya Efendiler. Mustafa Kemal Paşa, ismini yazamadıklarının da belirlenmesini istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, karargâh heyetini oluşturmaya devam etmiştir. Bu meyanda arkadaşlarının tavsiyelerini de dikkate almış, yeni isimleri karargâh heyetine eklemiştir. Örneğin Mustafa Kemal Paşa'ya Erzurum'da önemli görevlerde bulunmuş olan Binbaşı Hüsrev Bey tavsiye edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu öneri üzerine Hüsrev Bey'le görüşmek ve ona kurmay heyetinde görev vermek istemiştir. Hüsrev Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı Şişli'deki evinde ziyaret etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, onu güler yüzle karşılamıştır. Görevinin ordu müfettişliğinden, yani askeri bir vazifeden çok iç güvenlikle ilgili olduğunu, İstanbul'da ulusal anlamda hizmet etmenin çok güç ve şüphe uyandırıcı bir biçim aldığını bildirmiştir. Böyle bir ortamda ülkeye ancak İstanbul dışında hizmet edebileceğine inandığından dolayı müfettişlik vazifesini kabul ettiğini belirtmiştir. Hüsrev Bey'i kurmay heyetinde hizmet etmeye davet etmiştir. Bunun üzerine Hüsrev Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında çalışmakla ülkesine büyük hizmetler yapabileceğini düşünerek teklifi kabul etmiştir.³⁶ Burada da dikkat çeken önemli husus, Mustafa Kemal Paşa'nın, Kazım Bey'e söylediği gibi erkan-ı harp subaylarından Hüsrev Bey'e de müfettişlik görevi dışında Milli Mücadele'ye atılacağını ifade etmesidir. Dolayısıyla karargâhına aldığı subaylar da resmi görevlerinin dışına çıkacaklarının farkında idiler. Çıkacakları bu yolculukta belki de geri dönemeyeceklerine inanmışlardır. Karargâh Yaver Heyetinden Muzaffer Kılıç Bey'in şu anlatısı önemlidir:³⁷

³⁴ Gürer, *Atatürk'ün Yaveri*, s. 99, 100.

³⁵ Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 3. Baskı, Pan Yay., İstanbul 1998, s. 572-573.

³⁶ Sami Önal (Haz.), *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 4. Baskı, Literatür Yay., İstanbul 2003, s. 23-24.

³⁷ Arıburnu, s. 194.

“Yıl 1919-Şişli’de; bugün Atatürk Müzesi olan evde:

-Zat-ı devletlerinin yaverleri olarak eşliğinize memur edilmem nedeniyle bahtiyarım Paşa Hazretleri’

Paşa hafifçe gülüyor, “Haydi diyor, hazırlığa başla, birkaç güne kadar yola çıkıyoruz!”

-Çok kalacak mısınız Paşam, yoksa denetlemenizden sonra dönecek misiniz?...

-Hayır, dönmeyeceğiz, Çocuk! Annene ve kardeşlerine Allahısmarladık de... Dönmeyeceğiz!”

Mustafa Kemal Paşa’nın son şeklini verdiği karargâh heyeti 13 Mayıs’ta onaylanmıştır. Buna göre 16 Mayıs’ta Samsun’a yola çıkacağı belirtilen 23 kişilik genel karargâh şunlardan oluşmuştur.³⁸

- 1.Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa
- 2.Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Kazım Bey (Dirik)
- 3.Sıhhiye Müfettişi Miralay İbrahim Tali (Öngören)
- 4.Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Arif Bey (Ayıcı Arif)
- 5.Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Hüsrev Bey (Gerede)
- 6.Topçu Müfettişi Binbaşı Kemal Bey (Doğan)
- 7.Sıhhiye Müfettiş Muavini Binbaşı Refik (Saydam) Bey
- 8.Yaver Piyade Yüzbaşısı Cevat (Abbas Gürer) Bey
- 9.Piyade Yüzbaşısı Mustafa (Sabri Süsoy) Efendi
- 10.Piyade Yüzbaşısı Ali Şevket (Öndersev) Efendi
- 11.Piyade Yüzbaşısı Mümtaz (Tunay) Efendi
- 12.Piyade Yüzbaşısı İsmail Hakkı (Ede) Efendi
- 13.Tabip Yüzbaşı Behcet Efendi
- 14.Piyade Mülazım-ı Evvel Hayati Efendi
- 15.Piyade Mülazım-ı Evvel Arif Hikmet (Gerçekçi) Efendi
- 16.Yaver Topçu Mülazım-ı Sani Muzaffer (Kılıç) Efendi
- 17.Mülazım-ı Evvel Abdullah Efendi
- 18.Adli Müşavir Ali Rıza Bey
- 19.Tabur Hesap Memuru Rahmi Efendi

³⁸ Bardakçı, s. 590-593; Fethi Tevetoğlu ise Refet Bey’i de listede göstermesine rağmen Atatürk’le Samsun’a çıkan subayları 18 olarak vermiştir. Bkz. Fethi Tevetoğlu, *Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 16-17.

20.Tabur Hesap Memuru Ahmet Nuri Efendi

21.İkinci Sınıf Faik (Aybars) Efendi

22.Zabit Vekili Tahir Efendi

23.Dördüncü Sınıf Memduh (Atasev) Efendi

Mustafa Kemal Paşa komutasındaki karargâhta görev alıp Samsun'a gidecek 25 kişiden oluşan emirber ve seyis askerleri de 13 Mayıs'ta kesinleşmiştir. Samsun'a gidecek askerlerin listesi ise şöyledir:³⁹

1.Kıdemli Çavuş Osman Nuri oğlu Ali Faik Efendi

2.Kıdemsiz Çavuş İbrahim İzzet oğlu Atıf

3.Nefer Hüseyin oğlu Mehmed (Sincanlı)

4.Nefer Ahmet oğlu Emin (Sincanlı)

5.Nefer Mustafa oğlu İsmail (Sincanlı)

6.Nefer İbrahim oğlu Ömer (Sincanlı)

7.Nefer Kerim oğlu Mehmet (Alâiye)

8.Nefer Hasan oğlu Elvan (Sungurlu)

9.Nefer Mehmet oğlu Mehmet (Gerede)

10.Nefer Mehmet oğlu Durmuş (Mudurnu)

11.Nefer Mehmet oğlu Ali (Geyve)

12.Nefer Şakir oğlu Nuri (Gerede)

13.Nefer Hasan oğlu Hüseyin (Akhisar)

14.Onbaşı Tevfik oğlu Adem (Çatalca)

15.Nefer Abdullah oğlu Mehmet (Tokat)

16.Nefer Abdullah oğlu Musa (Divrik)

17.Nefer Mehmet oğlu Hasan (Kadıköy)

18.Nefer Bekir oğlu Mahmut (Yenihan)

19.Nefer İhsan oğlu Mehmet Lütfi (Üsküdar)

20.Çavuş Ali oğlu Musa (Aydın)

21.Çavuş Mustafa oğlu Kemal (Konya)

22.Çavuş Kemal oğlu Mustafa (Konya)

23.Onbaşı Ali oğlu Rıfat (Sivas)

24.Onbaşı Rıfat oğlu Ali (Sivas)

³⁹ Bardakçı, s. 594-597.

25.Nefer Abdullah oğlu Ali (İzmir)

14 Mayıs'ta Müfettişlikten Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Samsun'a gidecek karargâhın Rıhtım Hanı'nda İngilizlerce vizeye tabi tutulacakları belirtilmiştir. Vize işinin kolaylaştırılması için İngilizler nezdinde girişimde bulunulması istenmiştir. 9. Ordu Müfettişlik heyetinin Samsun'a gidiş vizeleri 15 Mayıs 1919'da İngilizler tarafından onaylanmıştır. İngilizler tarafından onaylanan genel karargâh yukarıda isimleri verilen 23 kişi ve onlarla birlikte gidecek 25 askerden ibarettir. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa, son anda 3. Kolordu Kumandanlığı'na tayin ettirdiği Miralay Refet Bey'i de Samsun'a gidecek listeye ekletmiştir. Refet Bey'in de Samsun'a gidiş vizesi İngilizler tarafından 15 Mayıs'ta onaylanmıştır. 9. Ordu Müfettişliği subaylarının binek hayvanları olarak da 6 at tahsis edilmiştir. Bunların da Samsun'a gidişleri İngilizler tarafından onaylanmıştır.⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa, "Dokuzuncu Ordu Kıta'atı Müfettişi Yaver-i Fahrî Hazret-i Şehriyârî Mirliva" imzasıyla, 14 Mayıs'ta Samsun'da 3. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey'e çektiği telgrafta, Cuma günü öğleden sonra Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan hareket edeceğini, karargâhının 23 kişiden oluştuğunu bildirmiştir. Karargâhına Samsun'da geçici bir ikametgâh hazırlanmasını emretmiştir. Bu hususta Sadrazamın da mutasarrıflığa bir yazı yazacağını belirtmiştir. 15 Mayıs 1919'da ise Harbiye Nezareti'ne Bandırma Vapuru'yla Samsun'a gidecek karargâhın sayısı verilmiştir. Buna göre:⁴¹ Erkân: 1, ümera: 6, zabitân: 16, efrat: 25, binek hayvanları: 3, otomobil: 1. Gerek Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a telgrafında gerekse burada karargâh heyetinin 23 kişi olduğu söylemi görülmektedir. Bu durum sonradan eklenen Refet Bey'in 3. Kolordu Kumandanlığı'na getirilmesinden, dolayısıyla karargâh heyetinden sayılmamasından kaynaklanmaktaydı.⁴²

1.2. Anadolu Yolculuğu

1.2.1. Yolculuk Öncesi Son Hazırlıklar

Mustafa Kemal Paşa, görevin kendisine bildirilmesinin hemen ardından hazırlıklara başlamıştır. Bu meyanda müfettişlik görev alanında kendisine bağlı mülki ve askeri amirlerle temas kurmuştur. İlk olarak 9 Mayıs 1919'da Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanlığı'na çektiği telgrafta kendisiyle görüşmek istediğini ve hareketinin yakın olduğunu bildirmiş, Samsun'a geçip beklemesini istemiştir. 3. Kolordu Kumandanı Selahattin ise

⁴⁰ Bardakçı, s. 588-601.

⁴¹ Bardakçı, s. 602-605.

⁴² Arıburnu, s. 189.

10 Mayıs 1919'da verdiği yanıtta 13 Mayıs'ta Samsun'a gidip kendisini bekleyeceğini bildirmiştir.⁴³

Mustafa Kemal Paşa müfettişlik bölgesindeki vaziyeti tespit etmeye çalışmıştır. 12 Mayıs 1919'da Sivas Vilayeti'ne, Canik Mutasarrıflığı'na ve 3. Kolordu Kumandanlığı'na, çektiği telgrafta vilayet ve mutasarrıflık bölgesinde faaliyet gösteren çetelerin din ve cinslerini, eşkıyalık yaptıkları alanları, nüfuz bölgelerini, reislerinin isimlerini, kullandıkları silahların çeşidini, ne zamandır faaliyet gösterdiklerini, kimler tarafından kurulduklarını sormuştur. Çetelerin siyasi mi, yoksa soygunculuk gibi özel amaçlarla mı hareket ettiklerinin tespitini istemiştir.⁴⁴

Bu süreçte de Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olan devlet adamları bulunmuştur. Samsun'a hareket etmeden önce Sadrazam Damat Ferit Paşa ile bir yemekte yaptığı görüşmede bu görülebilmektedir. Mustafa Kemal Paşa, görüşmede Damat Ferit Paşa'nın kendisinden şüphesinin Cevat Paşa sayesinde nasıl ortadan kalktığını şöyle anlatmıştır:⁴⁵

"... Sadrazam dedi ki: 'Bir pafta getirsek de Müfettiş Paşa onun üzerinde izahat verse...' Kipert'in atlası geldi. Anadolu paftasını bulduk. Sadrazam Paşa'ya baktım, 'Ne cihetlerden izahat emir buyrulur' dedim. 'Meselâ, dedi, Samsun ve havalisinde ne yapacaksınız?' Kelimeler âdeta ağızından dökülmeye başladı: 'Efendim, dedim. İngiliz raporlarına göre Samsun ve havalisinde bazı karışıklıklar varmış... Biraz mübalağalıdır, zannediyorum. Ne de olsa bunlar basit şeyler... Yerinde yapacağımız tetkikat ile hallederiz. Şimdiden isabetli bir şey söylemekten korkarım.' Cevat Paşa'ya döndü: 'Siz ne dersiniz?' Cevat Paşa pek tabii bir tavurla: 'Öyledir efendim, bu gibi işler yerinde hallolur' Kanaat getirmemiş görünen Sadrazam'ın kafasında daha büyük endişe sual şekil arıyordu. Derken biraz heyecanlı bir sesle sordu: 'Pekâlâ, siz bana harita üzerinde nerelere kadar kumanda edeceksiniz, gösterir misiniz? Vesveseyi düştüğü noktayı hemen anlamıştım: 'Efendim henüz ben de pek iyi bilmiyorum, belki... takriben...(Kipert'in küçük haritasına elimi koyarak) ihtimal şu kadar ufak bir parça...' diye bazı vilayetleri gösterdim ve manalı bir tarzda Cevat Paşa'nın yüzüne baktım. Ben haritadan elimi kaldırırken o da ilâve etti: 'Efendim, dedi, Paşa tabii o bölgedeki kuvvete kumanda edecek... Zaten nerde ne kadar kuvvet kaldı ki... 'Sözünü tamamlarken, vaziyetin hiç de önemli olmadığını anlatmak istermiş gibi, masadan uzaklaşır gibi oldu. İçimden Cevat Paşa'ya teşekkür ediyordum. Her birimiz birer koltuğa çekildik ve kahvelerimizi içmeye başladık. Damat Paşa ferahlamış gibi idi..."

⁴³ Bardakçı, s. 582-585.

⁴⁴ BOA, DH.ŞFR. 99/137, lef.1.

⁴⁵ Atay, s.199-200; Borak, s. 256-257.

Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan Samsun'a hareketinden önce Padişahla da görüşmesini istemiştir.⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah Vahdettin ile son görüşmesi 15 Mayıs 1919'da Cuma günü olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, namazdan sonra huzura davet edilmiştir. Yıldız Sarayı'ndaki görüşme bir saatten fazla gerçekleşmiştir.⁴⁷ Bu görüşmenin ayrıntıları, Mustafa Kemal Paşa'nın ifadelerinden anlaşılmaktadır. Görüşme süreci onun ifadeleriyle şöyle gerçekleşmiştir.⁴⁸

“Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda Vahdettin'le âdeta diz dize denecek kadar yakın oturduk. Sağında, dirseğini dayamış olduğu bir masa ve üstünde bir kitap var. Salonun Boğaziçi'ne doğru açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu. Birbirine paralel hatlar üzerine düşman zırhlıları! Bordalarındaki toplar sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş! Manzarayı görmek için oturduğumuz yerlerden başlarımızı sağa sola çevirmek kâfi idi.”

Padişahla arasında geçen konuşmalar ise şöyledir:⁴⁹

“Vahdettin hiç unutamayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı: ‘Paşa Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir (elini demin bahsettiğim kitabın üstüne bastı ve ilâve etti:) tarihe geçmiştir.’ O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükûnla dinliyordum: ‘Bunları unutun dedi, asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, Paşa devleti kurtarabilirsin!’

Bu sözler karşısında Mustafa Kemal Paşa, şaşırmıştır: *“Bu son sözlerden hayrete düştüm. Acaba Vahdettin benimle samimi mi konuşuyor? O Vahdettin ki ecnebi hükümetlerin yüzüncü derece âletleriyle temas arayarak, devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu, bütün yaptıklarından pişman mı idi? Aldatıldığını mı anlamıştı? Fakat böyle bir tahminle başka bahislere girişmeyi tehlikeli addettim. Kendisine basit cevaplar verdim: ‘Hakkımdaki teveccüh ve itimada arz-ı teşekkür ederim. Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime emniyet buyurunuz”*⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa, Padişah'ın bu ifadeleri ile ne demek istediğine dair düşüncesini de ortaya koymuştur:⁵¹ *“Vahdettin demek istiyordu ki hiçbir kuvvetimiz yoktur. Tek mesnedimiz İstanbul'a hâkim olanların siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim, onların şikâyet ettikleri meseleleri halletmektir. Eğer onları memnun edebilirim, memleketi ve halkı bu*

⁴⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 299.

⁴⁷ Güner, *Atatürk'ün Yaveri*, s.102.

⁴⁸ Atay, s. 201; Borak, s. 260.

⁴⁹ Atay, s. 202; Borak, s. 260.

⁵⁰ Atay, s. 202; Borak, s. 260.

⁵¹ Atay, s. 202; Borak, s. 261.

siyasetin doğru olduğuna inandırabilirsem ve bu siyasete karşı gelen Türkleri uslandırırsam, Vahdettin'in arzularını yerine getirmiş olacaktım."

Vahdettin'in ifadelerini bu şekilde yorumlayan Mustafa Kemal Paşa: *"Merak buyurmayın efendimiz, nokta-i nazar-ı şahanenizi anladım. İrade-i seniyez olursa hemen hareket edeceğim ve bana emir buyurduklarınızı bir an unutmuyacağım"* demiştir. Padişah'ın: *"Muvaffak ol"* ifadesinin ardından Padişah'ın huzurundan ayrılmıştır. Padişah'ın yaveri Naci Paşa, ayrılırken Mustafa Kemal Paşa'ya Padişah Vahdettin'in hatırası olarak bir saat hediye etmiştir.⁵²

Gerçekten de Padişah'ın bu ifadeleri Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüğü gibi midir? Mustafa Kemal Paşa'yı çok seven, ona güvenen, onu yaveri yapan ve âdeta Anadolu'nun yarısının askeri ve mülki idaresine hükmeden bir göreve getiren Padişah Vahdettin'in bu sözlerinden Mustafa Kemal Paşa'nın sadece Samsun ve çevresindeki asayiş olaylarını çözmesini mi kast etmiştir? Vahdettin'e göre hayır. San Remo'da Şerif Paşa ile yaptığı özel görüşmesinde memleketin kurtuluşu adına kendisini feda ederek ülkeyi kurtardığını iddia etmiştir. İstanbul'un işgaline rağmen Mustafa Kemal Paşa'yı Yunanlıların üzerine gönderebildiğini belirtmiştir. Ona göre Anadolu'daki mücadeleyi kendileri kurmuşlar, başına da Mustafa Kemal Paşa'yı getirmişlerdir. Devlet hazinesinin İtilaf Devletler kontrolünde olduğu bir zamanda dahi kendi cebinden Mustafa Kemal Paşa'ya 30 bin lira⁵³ verdiğini ileri sürmüştür. Devletin, milletin, geleceği adına Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olduğunu söylemiştir. Tevfik ve İzzet Paşaların Mustafa Kemal Paşa'nın saltanata sonuna kadar bağlı olacağı noktasında kendisini ikna ettiklerini belirtmiştir. Hâl böyle iken Mustafa Kemal Paşa'nın, sonradan kendisine hıyanet ettiğini iddia etmiştir.⁵⁴

1.2.2. Yolculuk

Mustafa Kemal Paşa, yolculuk öncesindeki son gecesini, Beşiktaş'taki evde annesi ve kız kardeşiyle geçirmiştir.⁵⁵ Yolculuk saati yaklaşınca annesinin elini öpmüş ve evden ayrılmıştır.⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa

⁵² Atay, s. 202; Borak, s. 261.

⁵³ Padişah Vahdettin'in bu ifadesini destekleyen bir belge bulunmamaktadır. Buna rağmen onun Mustafa Kemal Paşa'ya keseler dolusu altın verdiğine dair iddialar bazılarınca ifade edilmektedir. Mustafa Kemal Paşa ve maiyetinin resmi giderleri dışında bin liranın örtülü ödenekten verildiği ise belgelerde kayıtlıdır. Bkz. Borak, s. 261-262. Hâl böyle iken şahsi varlığından Mustafa Kemal Paşa'ya iddia edilen paralar verilmiş olsa da resmi belgeye bunun yansımayaacağı kuvvetle muhtemeldir.

⁵⁴ Bardakçı, s. 429-444.

⁵⁵ Kinross, s. 254.

⁵⁶ Gürer, *Atatürk'ün Yaveri*, s. 103.

ve maiyetini Samsun'a götürecektir vapurun adı Bandırma idi. Vapurun künyesi şöyleydi:⁵⁷

Geminin adı: S/S Bandırma

Eski adı: S/S Panderma

Daha eski adı: S/S Kymi

En eski adı: S/S Trocadere

Grosstonu: 279

Net tonu: 192

Boyu: 157-4 kadem (47.07 m)

Genişliği: 27.9 kadem (8.5 m)

Derinliği: 21.2 kadem (6.46 m) Güverteli demir

İnşa tarihi: 1878

Teknenin yapıldığı tezgâh: H.M. Intyre Paisley İngiltere

Geminin kaptanı ise İsmail Hakkı Beydir.⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa, Galata Rihtımı'nda bekleyen Bandırma Vapuru'na gitmek üzereyken arkadaşı Rauf Bey gelmiştir. Rauf Bey, İngilizlerin müfettişlik karargâhını taşıyan Bandırma vapurunu ya durduracaklarını ya da yolda vapuru batıracakları istihbaratını paylaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa ise o an zaten İngilizlerin elinde olduklarını düşünmüş ve yolculuğa devam etme kararı vermiştir.⁵⁹ Rauf Bey'e ise: "*Siz de yakında yanıma geliniz*" demiştir. Ardından Kız Kulesi'nin önünde bekleyen⁶⁰ vapura sandallarla geçmiştir. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa, bu habere itibar etmemişe de ihtiyatı elden bırakmamıştır. Karadeniz boğazından çıktıktan sonra kaptana mümkün olduğu kadar kıyılara yakın gitmesini, şayet bir tehlike görürse gemiyi en yakın kıyıya, sahile oturtması emrini vermiştir.⁶¹ Bu emir gereği kıyıya paralel bir şekilde yavaşça yol alan Bandırma, uzun bir yolculuk sonrasında Sinop'a varmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Sinop'tan Samsun'a kara yolu olup olmadığını sormuştur. Olumsuz yanıt alınca vapurla yolculuğa devam ederek 19 Mayıs 1919'da Samsun Limanı'na ulaşmıştır.⁶² Böylece normal şartlarda iki gün olan yolculuk üç günde tamamlanabilmiştir.

⁵⁷ Borak, s. 272.

⁵⁸ Tevetoğlu, s. 15.

⁵⁹ Atay, s. 203.

⁶⁰ Gürer, *Atatürk'ün Yaveri*, s. 103.

⁶¹ Gürer, *Atatürk'ün Yaveri*, s. 103.

⁶² Atay, s. 203.

Bandırma Vapuru'nda bulunan Hüsrev Bey'in günlüklerine göre yolculuk şöyle gerçekleşmiştir: Bandırma Vapuru'yla 16 Mayıs 1919'da saat 16.30'da İstanbul'dan hareket edilmiştir. 4 saat sonra Boğaz'dan çıkmıştır. Karadeniz'in dalgaları vapuru sallamış, deniz gittikçe kabarmıştır. Hüsrev Bey, Binbaşı Kemal ile birlikte güvertede oturmuşlar, fakat soğuktan gece yarısı aşağı inmek zorunda kalmışlar ve yataklarına çekilmişlerdir. 17 Mayıs 1919'da hava yine kötü olduğundan karargâh heyeti yataklarında kalmıştır. Hüsrev Bey, yolculuk sırasında karargâh subaylarının buldukları kamara ve hâllerini şu ifadelerle ortaya koymuştur: *"Kamaramız vahşi hayvan kafesine benziyor. Arasına başımızı kaldırıp birkaç kelime konuşuyoruz."* 17/18 Mayıs gecesi de çok kötü geçirilmiştir. 18 Mayıs 1919'da öğleüstü Sinop limanına girilmiştir. Herkes yataklardan fırlamış, traşlar olunmuş, yıkanılmış, güvertede hava alınmış ve güneşlenilmiştir. Dr. Refik'in hazırladığı nane suyu herkesin kendine gelmesini sağlamıştır. Saat 3'te vapura gelen Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey, Sinop'tan kendilerine İzmir'in işgali ile ilgili yazılı tafsilat getirmiştir. Onun İzmir'in işgaliyle ilgili getirdiği bilgiler karargâh heyetini oldukça üzmüştür. Nihayetinde 19 Mayıs 1919 sabahı güzel bir havada Samsun'a varılmıştır.⁶³

2. Anadolu'ya Çıkış

2.1. Samsun'dan Memleketin Vaziyetine Bakış

Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, Samsun'a indiklerinde resmi törenle karşılanmıştır.⁶⁴ 19 Mayıs 1919'da Merkeze çektiği telgrafta sabah saat sekizde Samsun'a ulaştığını ve görevine başladığını bildirmiştir.⁶⁵ Karargâh, vapurdan kayıklarla karaya çıkmıştır. Karargâh heyetinde bulunan Arif Hikmet (Gerçekçi) Bey, Samsun'a çıkışı ve karşılanışlarını şöyle anlatmıştır:⁶⁶

"Kayıkların yanaşmasına özgü, tahtaları dalgalarla aşınmış, kırık dökük iskeleye ilk ayak basan Paşa oldu. Orada durdu. Rıhtımda kendisini karşılamaya gelenleri bir an süzdükten sonra karargâh subaylarının hepsinin karaya çıkmasını bekledi. Daha sonra gür bir sesle:

-Haydi arkadaşlar, dedi. Karada bize ölüm yok artık'

Evet, hepimiz aynı heyecanı taşıyorduk şimdi. Uykusuz, heyecan ve kaygı içinde geçen üç günden sonra kutsal Anadolu toprağına ayak basmıştık. Hep beraber yürüdük. Aynı anda iskelenin önünde yer alan askerî bando yeri, göğü gümbürdete gümbürdete bir marş çalmağa başladı. Sonradan Samsun Mutasarrıfı Ethem Bey olduğunu öğrendiğim bir şahıs hızlı adımlarla koşarcasına yaklaştı. Mustafa Kemal Paşa'ya:

⁶³ Hüsrev Gerede'nin Anıları, s. 27.

⁶⁴ BOA, DH.I.UM, 19.6.1/70, lef.9; BOA, DH.ŞFR. 630/122, lef.1-2.

⁶⁵ Bardakçı, s. 606-607.

⁶⁶ Arıburnu, s. 193.

-Hoşgeldiniz, dedikten sonra elini sıktı.

Mutasarrıftan sonra şehrin ileri gelenleri birer birer Paşa'nın elini sıktılar. Bunlar arasında şehrin Askerî Komutanı, Belediye Başkanı, Polis Müdürü de bulunmakta idi. Bu sırada bando durmadan askerî marşlar çalıyor, halk durmadan bizleri alkışlıyordu. İskeleden, bize ayrılan okul binasına kadar, halk arasında yürüdük."

Mustafa Kemal Paşa'nın ayak bastığı zamanda Samsun, İngiliz kontrolü altındaydı. Sokaklarda İtilaf Devletlerinden cesaret alan Pontusçu çeteler, serbestçe dolaşabilmekteydi.⁶⁷ Mustafa Kemal Paşa'ya göre 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastığında memleketin genel durumu şöyledir: Ülkenin durumu oldukça kötüdür. Ne hükümet ne de Padişah memleketi kurtarma adına üzerine düşen görevleri yerine getirmemekteydi. Ordunun silahları toplanmakta, İşgalciler Mondros Mütarekesi'nin şartlarına aykırı olarak memleketin pek çok yerini işgal etmekteydi. Azınlıklar, kurdukları cemiyetler vasıtasıyla vatandan bir parça koparmaya çalışmaktaydılar. Bunlara karşı birbirinden kopuk, kendi bölgelerini kurtarmak için milli cemiyetler de teşkil edilmişti. Yine mandaterliği çözüm yolu görenler örgütlenmişlerdi. Netice olarak bakıldığında memleketin geleceği İngiliz ve Amerika mandaterliğinde, yine bölgesel kurtuluş çarelerinde aranmaktaydı.⁶⁸

Böyle bir vaziyet karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı karar ise: Milli hâkimiyete dayalı, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmaktı. Çünkü ona göre, temel ilke Türk Milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu durum ise ancak tam bağımsızlıkla olabilirdi. Ne kadar zengin ve bolluk içinde yaşanırsa yaşansın, istiklalden mahrum bir millet uşak olmaktan kurtulamazdı. Yabancı bir devletin koruyuculuğunu kabul etmek ise insanlık vasıflarından yoksunluğu, güçsüzlüğü ve tembelliği itiraf etmekten başka bir şey değildi. Halbuki Türk'ün haysiyeti, gururu ve yeteneği çok yüksek ve büyüktür: *"Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahv olsun evlâdır!... Binaenaleyh, ya istiklâl ya ölüm!"*⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa, gerçek kurtuluş arayanların parolasının: *"Ya istiklâl ya ölüm"* olacağını belirtmiştir. Yapılan mücadele neticesinde başarısız olursa dahi, karşılaşılabilecek esaretin hiç mücadele etmeden kabul edilen vaziyetten çok farklı olacağını söylemiştir. Tarihe veda ettiğine inandığı Osmanlı hanedanı ve saltanatını da canlandırmanın anlamsızlığına inanmış ve yeni bir Türk devleti kurmak için yola çıkmıştır. O zamanın şartlarına göre bunu aşama aşama gerçekleştirme kararı almıştır.⁷⁰ Milli

⁶⁷ Tansel, s. 236.

⁶⁸ Nutuk, s. 1-8.

⁶⁹ Nutuk, s. 9.

⁷⁰ Nutuk, s. 10.

Mücadele'ye başlarken İtilaf Devletlerine karşı açıkça düşmanca tavır almamaya, padişah ve halifeye bağlılık göstermeye dikkat etmiştir.⁷¹

2.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'daki İlk Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basar basmaz iddiaları incelemiş, müfettişliğe bağlı kolordularla temasa geçmiştir. 19 Mayıs 1919'da Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği tezkerede kolordu bölgesinde faaliyet gösteren çetelerin isimlerini ve işledikleri suçlar hakkında malumat istemiştir. 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, 21 Mayıs 1919'da, verdiği yanıtta Kolordu bölgesinde faaliyet gösteren çetelerin sayılarının az olduklarını, asayiş bozacak derecede yoğun bir vaka gerçekleştirmediklerini, özellikle İslam çetelerinin siyasi bir gayelerinin bulunmadığını belirtmiştir. Bununla beraber Trabzon'un Maçka kazası ile Gümüşhane'nin Santa civarlarında Kurdoğlu Efkalidis (Ευκλείδης Κουρτίδης /Euclides Kourtidis) adıyla bilinen Zerhal Sıruri adında 30 küsur adama sahip bir Rum çetesinin bulunduğu bilgisini vermiştir.⁷² Kurdoğlu çetesinin çapulculuk dışında Gümüşhane ve Trabzon civarında güvenlik olmadığını göstermek amacıyla eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduğunu da bildirmiştir.⁷³ Karabekir Paşa, eşkıyanın tenkili, asayişin sağlanması ve korunması için bir alayın Maçka'ya, iki taburun da Gümüşhane'ye yerleşmek üzere yola çıkarıldıklarını belirtmiştir.⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa, 21 Mayıs'ta Kazım Karabekir Paşa'ya çektiği diğer bir telgrafta memleketin geleceği için bu görevi kabul ettiğini, vazifenin ortak bir çalışma ile başarıya ulaştırılabileceğini, bir an öce Erzurum'a gelmek istediğini, fakat Samsun'daki güvenlik sorunu nedeniyle birkaç gün daha kalacağını bildirmiştir.⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa, bölgede yaptığı incelemelerin ardından 22 Mayıs'ta İstanbul'a bir rapor göndermiştir. Raporda iddiaların aksine bölgede sorunun Türkler değil ayrılıkçı amaçlarla hareket eden Rum çeteleri olduğunu belirtmiştir. Samsun ve çevresindeki Rumların hırslarından vazgeçemedikleri sürece yatışma olamayacağını, Türklüğün yabancı boyunduruğuna girmeye katlanamayacağını, milli hareketlere hak verilmesi gerektiğini bildirmiştir.⁷⁶ Mustafa Kemal Paşa, Karabekir Paşa'dan aldığı bilgileri, diğer bağlı birliklerden gelen telgrafları ve muhtemelen başka haber kaynaklarını da ekleyerek hazırladığı bir diğer raporu ilerleyen günlerde

⁷¹ *Nutuk*, s. 8.

⁷² ATASE, *İSH*, 14/88, lef.1.

⁷³ ATASE, *İSH*, 14/88, lef.2.

⁷⁴ ATASE, *İSH*, 14/88, lef.2.

⁷⁵ *Nutuk*, s. 11-12.

⁷⁶ Atay, s. 208.

Harbiye Nezareti'ne göndermiştir. Raporunda Erzurum, Amasya, Samsun, Trabzon ve çevresindeki Rum çetelerinin Müslümanlara saldırdıklarını, asayiş bozarak İtilaf Devletlerinin bölgeyi işgal etmelerine ortam hazırladıklarını savunmuştur. Hatta bu amaç için Rum çetelerinin Rum köylerine dahi saldırdıkları bilgisini vermiştir.⁷⁷ Rum çetelerin bölgede siyasi hedeflere göre faaliyet gerçekleştirdiklerini belirtmiştir.⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a gelince 20. Kolordu ile de iletişime geçmiştir. 23 Mayıs 1919'da Ankara'da bulunan yakın dostu 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat'a çektiği telgrafta Samsun'a geldiğini, kendisi ile daha yoğun irtibat kurmak istediğini, İzmir ve çevresindeki işgallere dair aldığı haberleri ulaştırmasını istemiştir. Ayrıca 20. Kolordu'nun Ankara'ya gelmeyi başarıp başarmadığını sormuştur. Ali Fuat ise yanıtında İzmir'den düzenli bilgi tedarik edilemediğini, Manisa'nın da işgal edildiğini bildirmiş, Kolordu birliklerinin henüz tamamının Ankara'ya ulaşamadığını belirtmiştir.⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da durumu tespit ettikten sonra gerekli tedbirleri almıştır. İlk olarak Samsun ve civarındaki Rum çetelerinin faaliyetleri karşısında Samsun Mutasarrıfının yetersiz kaldığına kanaat getirmiş ve onun görevden uzaklaştırılmasını sağlamıştır. Bunun üzerine daha önceden tanıdığı ve kendisinden çok şey beklediği Hamit Bey'in Samsun mutasarrıflığına atanması için girişimde bulunmuştur.⁸⁰ 20 Mayıs 1919'da Sadarete çektiği telgrafta Samsun'daki nazik durum nedeniyle ikinci bir İzmir vakasının yaşanmaması adına bu kararı verdiğini belirtmiştir. Samsun valiliğine eski müsteşar Hamit Bey'in getirilmesini uygun bulduğunu belirtmiştir.⁸¹ Hamit Bey'in aslen atanmasına kadar ise 3. Kolordu Komutanını mutasarrıflığa vekâleten tayin etmiştir.⁸² Hamit Bey ise 24 Mayıs 1919'da Samsun mutasarrıflığına atanmış, 28 Mayıs 1919'da ise şehre gelerek görevi Refet Bey'den devralmıştır.⁸³

⁷⁷ ATASE, *İSH*, 14/133, lef.1; ATASE, *İSH*, 14/133, lef.2; ATASE, *İSH*, 14/133, lef.3; ATASE, *İSH*, 14/133, lef.4; ATASE, *İSH*, 14/133, lef.5.

⁷⁸ ATASE, *İSH*, 14/133, lef.2.

⁷⁹ *Nutuk*, s. 12-13.

⁸⁰ *Nutuk*, s. 12; *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, s. 28; Hamit Bey'i Mustafa Kemal Paşa'ya tavsiye eden ise Refet Bey idi. Bkz. Dursun Ali Akbulut, "Hamit Bey'in Canik Mutasarrıflığı Sırasında Karşılaştığı Problemler", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler*, Samsun 1994, s. 1.

⁸¹ BOA, *DH.ŞFR*. 631/15, lef.1-4

⁸² *Nutuk*, s.12; *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, s. 28.

⁸³ Halit Eken, "Samsun'da Asayişin Sağlanması Yolunda Mutasarrıf Hamid Bey'in Aldığı Tedbirler", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler*, Samsun 1994, s. 33.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da iken Milli Mücadele adına önemli bir faaliyeti de gerçekleştirmiştir. Halkın milli direniş doğrultusunda aydınlatılmasına ve orada bulunan yabancı birlik ve subaylardan çekinmeye ve korkmaya gerek olmadığı anlatılmasına önem vermiştir.⁸⁴ Rum çetelerine karşı Samsun'da bir milli teşkilat kurulması girişiminde de bulunmuştur.⁸⁵

Samsun'da attığı önemli bir adım da bölge asayişinin sağlanması adına jandarmanın güçlendirilmesi için asker toplamasıdır. Merkeze çektiği telgrafta Samsun ve Amasya bölgesindeki mevcut jandarma ve nizamiye kuvvetlerinin asayiş sağlamada yetersiz kaldığını hatırlatmıştır. Ardından bölgede bir miktar askerin silahlaltına alınmasını, bunlar arasından jandarmaya destek kuvvetin ayrılmasının asayişin sağlanması adına elzem olduğuna dikkat çekmiştir.⁸⁶ Mondros Mütarekesi ile mevcut ordu terhis edilirken Mustafa Kemal Paşa'nın asayiş gerekçe göstererek jandarmanın güçlendirmesi gerekçesiyle yeniden asker alımını önermesi ve bunu gerçekleştirmesi Milli Mücadele için oldukça önemli bir adımdır.

Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki müfettişlik karargâhının çalışmaları gereği doğan olağanüstü para giderleri Hükümet tarafından örtülü ödenekten karşılanmıştır. 24 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa, Sadaret'e bu meyanda bir telgraf çekmiştir. Sadrazam Damat Ferit Paşa, 29 Mayıs'ta Samsun'da 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa'ya hitabıyla verdiği yanıtta belirtilen hususlar için gerekli paranın tahsisatı mesture (örtülü ödenek)den karşılanıp acilen mahallerine gönderilmesinin Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu) kararıyla Dâhiliye Nezareti'ne bildirildiğini ifade etmiştir.⁸⁷

Samsun'da İngiliz askerlerinin varlığı, Rum çetelerinin çalışmaları karargâhın daha güvenli olan kesimlere alınmasını beraberinde getirmiştir. İlk olarak 23 Mayıs'ta karargâh eşyaları Havza'ya gönderilmiştir.⁸⁸ Mustafa Kemal Paşa ve diğer karargâh heyeti ise 24 Mayıs'ta Havza'ya taşınmıştır.⁸⁹ Havza'dan itibaren Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele adına daha özgür ve bir o kadar da etkili adımlar atacaktır.

⁸⁴ *Nutuk*, s. 12.

⁸⁵ *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, s. 28.

⁸⁶ BOA, MV. 215/132, lef.1.

⁸⁷ BOA, DH.ŞFR. 99/37, lef.1.

⁸⁸ *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, s. 28, 29.

⁸⁹ BOA, ŞFR., 630/137, lef.1.

Sonuç

19 Mayıs 1919 tarihi, Milli Mücadele'nin dönüm noktalarından biridir. Mustafa Kemal Paşa'nın ve maiyetinin Samsun'a attığı ilk adımla birlikte Anadolu merkezli milli direnişin lideri belli olmuştur. Zira daha Mondros Mütarekesiyle birlikte işgallere karşı başta Doğu Anadolu ve Karadeniz olmak üzere Anadolu'nun dört bir köşesinde İttihatçılar önderliğinde başlatılan milli direniş, dağınık bir görüntü çizmekteydi. Bu hareketi toparlayacak, onu kuvvetlendirecek ve başarıya ulaştıracak bir önder Türk Milleti'nin bağımsızlığını muhafaza edecekti. İşte bu lider de Türk Milleti'nin bağrından çıkmış Mustafa Kemal Paşa olmuştur.

Mondros Mütarekesi'yle birlikte başlayan işgallere karşı Osmanlı Hükûmetleri ve Padişahı diplomasi yoluyla devletin varlığını korumak zorunda kalmıştır. Bununla beraber Anadolu merkezinde İttihatçıların önderliğinde direniş teşkilatları kurulmuş, Milli Mücadele ateşi yakılmıştı. Bu mücadelenin liderliğine ise Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Mütareke sonrasında İstanbul'a geldiğinde, memleketi içinde bulunduğu zor durumdan çıkarmak için bazı girişimlerde bulunmuştur. Fakat bir süre sonra fiilen işgal altında bulunan İstanbul'da vatani kurtarma adına bir şey yapamayacağının farkına varmıştır. Bunun üzerine Milli Mücadele'nin başladığı Anadolu'ya gitmeye karar vermiştir. Onun bu kararı devletin pek çok mercii tarafından desteklenmiştir.

Devlet aklı öne çıkmış, önce Kazım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşalar gibi vatansever ve Mustafa Kemal Paşa'nın yakın dostları Anadolu'ya Kolordu Kumandanları olarak tayin edilmişlerdir. Ardından Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun âdeta yarısından fazla alanında askeri ve mülki amirlere komuta edebilecek yetkileri içeren 9. Ordu Müfettişliği görevine tayin edilmiştir. Yine Samsun ve çevresindeki asayiş sağlamaya gibi resmi bir görevin çok üstünde kuvvetli bir kurmay heyeti, onun maiyetine verilmiştir. Kurmay heyetindekiler de tıpkı Mustafa Kemal Paşa gibi görünürdeki görevlerinin dışında vatanın kurtarılması mücadelesine gittiklerinin farkındaydılar ve belki de dönemeyeceklerinin bilinciyle yola çıkmışlardır. Onların işgal altındaki İstanbul'dan çıkabilmeleri de önemlidir. Zira İstanbul'dan böyle geniş yetkilere sahip Mustafa Kemal Paşa'nın ve çok sayıda kurmay heyetinin Samsun'a gitmeleri için İngilizlerden vize alabilmeleri de devlet aklının başarısının tezahürüdür. Sadrazam Damat Ferit'e rağmen devlet, Mustafa Kemal Paşa'yı İngilizlerin şikâyet ettiği bir asayişsizliği giderme gerekçesiyle Anadolu'ya göndermeyi başarmıştır. Bu çalışmadan da çıkarılabileceği gibi Padişah Vahdettin de bu sürece katkı sağlamıştır. Neticede Mustafa Kemal Paşa, kendine güvenenlerin güvenini boşa çıkarmamış, dâhiyane bir şekilde Milli Mücadele'yi bir güç altında toparlamış ve Türk Milleti'nin asla esir olmayacağını bir kez daha

ispatlamıştır. Padişah Vahdettin ise başarıdan sonra yönetimin tekrar Osmanlı Hanedanı'nda bırakılacağı gibi boş bir hayale kapılmıştır. Zira Mustafa Kemal Paşa, ülke yönetimini, liderliğini yaptığı Milli Mücadele'yi kanı pahasına yürüten ve başarıya ulaştıran Türk Milleti'ne vermiştir. İşte bu sonucun en önemli öncülü Mustafa Kemal Paşa ve maiyetinin Samsun'a ilk adımları olmuştur.

KAYNAKÇA**a.Arşivler****Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Kataloğu**

ATASE, *İSH*, 14/133, lef.1-5.

ATASE, *İSH*, 14/88, lef.1-2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**Bab-ı Ali Evrak Odası**

BOA, *BEO*, 4571/342765, lef.1-2.

BOA, *BEO*, 4574/342984, lef.1-4.

BOA, *BEO*, 4577/343211, lef.1,3.

Dâhiliye Nezareti İrade-i Umumîye Müdüriyeti

BOA, *DH.I.UM*, 19.6.1/70, lef.1,2,6,9.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi

BOA, *DH.ŞFR*. 630/122, lef.1-2.

BOA, *DH.ŞFR*. 631/15, lef.1-4

BOA, *DH.ŞFR*. 99/137, lef.1.

BOA, *DH.ŞFR*. 99/37, lef.1.

Dosya Usulü İradeler

BOA, *İ.DUİT*. 158/73, lef.1.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları

BOA, *MV*. 215/115, lef.1.

BOA, *MV*. 215/132, lef.1.

b) Diğer Kaynaklar

AKBULUT, Dursun Ali, “Hamit Bey’in Canik Mutasarrıflığı Sırasında Karşılaştığı Problemler”, *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler*, Samsun 1994, ss. 1-8.

ARI, Kemal, “Atatürk’ün Yazarlığı ve Gazeteciliği”, *ÇTTAD*, V/13, Güz 2006, ss.3-23.

ARIBURNU, Kemal, *Sivas Kongresi, Samsun’dan Ankara’ya Kadar Olaylar ve Anılarla*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997.

ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yay., İstanbul ts.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997.

Atatürk’ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Haz. Turgut Gürer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2018.

BARDAKÇI, Murat, *Şahbaba*, 3. Baskı, Pan Yay., İstanbul 1998.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun’a Çıkışına Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997.

BIYIKLIOĞLU Tevfik, *Atatürk Anadolu’da (1919-1921)*, Ankara 1959.

BORAK, Sadi, *Atatürk’ün İstanbul’daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, İstanbul 1983.

ÇAVUŞ, Dilek, “Mustafa Kemal’in Basınla ve Minber Gazetesiyle İlişkisi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24/71, 2008, s.543-556.

EKEN, Halit, “Samsun’da Asayişin Sağlanması Yolunda Mutasarrıf Hamid Bey’in Aldığı Tedbirler”, *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler*, Samsun 1994, s. 33-38.

GÜRER, Cevat Abbas, *Ebedî Şef, Kurtarıcı Atatürk’ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, İstanbul 1939.

Hüsrev Gerede’nin Anıları, Haz. Sami Önal, 4. Baskı, Literatür Yay., İstanbul 2003.

KAYA, Erol, *Mustafa Kemal Atatürk’ün İlk Gazetesi Minber*, Ebabel Yay., Ankara 2007

KAYA, Erol, “Minber Gazetesi’nde Mustafa Kemal Paşa İle İlgili Haberler”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/2, 2004, ss. 51-61.

KİNROSS, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, İstanbul 1994.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, Ankara 1977.

TEVETOĞLU, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

YALÇIN, Durmuş, Yaşar AKBIYIK, vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008.

KORKU İLE ÜMİT ARASINDA: MEHMET AKİF'İN KURTULUŞ SAVAŞI VAAZLARI

Ahmet KARAÇAVUŞ*

*Bâ'is-i şevkâ bize hüzn-i 'umûmidir Kemâl
Kendi derdi gönlümün billâh gelmez yâdına*

Namık KEMAL

Giriş

Milletlerin tarihlerinde bazı zaman dilimleri, meydana getirdikleri önemli dönüşümler nedeniyle büyük önem taşırlar. Söz gelimi II. Meşrutiyetin ilanı ve Sultan II. Abdülhamit'in hal edilmesiyle Türkiye'de başlayan anayasal ve parlamenter monarşinin, takip eden on dört yıl gibi çok kısa bir zaman içinde Cumhuriyet rejimine dönüşmesi bu dönemi, Türk tarihinin en önemli olaylarından bazılarının cereyan ettiği evrelerden biri hâline getirdi. Buna bağlı olarak sürecin içinde gerçekleşen olaylar da çok yoğun ve yorucu oldu. II. Meşrutiyet ilan edilir edilmez Girit ve Bosna-Hersek tamamen kaybedilmiş, Trablusgarp Savaşı, Libya ve On İki Ada'nın elden çıkmasıyla neticelenmiş, Balkan Savaşları ise bütün Rumeli'nin kaybedilmesine neden olan onursuz ve gurur kırıcı bir mağlubiyetle noktalanmıştı. Meşrutiyetin estirdiği hürriyet havası, ülkeyi kısa sürede ayrılıkçı milliyetçiliklerin yarattığı anarşi anaforunun içine yuvarlamıştı. Her yerde isyanlar baş göstermiş, müslim ve/ya gayrimüslim bütün halklar, Osmanlı yönetiminden ayrılarak kendi bağımsız devletlerini kurmanın yollarını aramaya başlamışlardı. Bütün bu karmaşanın üstüne bir de siyasi mücadele girmiş, Ahrarcılar (Hürriyet ve İtilaf Fırkası), Halaskâran-ı Zabitan¹ hareketi ve İttihatçılar aralarında sert bir mücadeleye girişmişler ve nihayetinde İttihat ve Terakki, Bâb-ı Âli baskını ile yönetimi tam anlamıyla eline almıştı. Neticede Birinci Dünya Savaşı geldiğinde Osmanlı Devleti siyasi, ekonomik, askerî ve hatta demografik bir karmaşa, daha ötesi çöküntü içerisindeydi.

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, ahmetkaracavus@ktu.edu.tr

¹ Ordu içinde bir grup olup siyasi düşünce bakımından İttihatçılardan ziyade Ahrarcılara yakındırlar.

Birinci Dünya Savaşı, tarihi daha da hızlandırdı: Osmanlı Devleti ve müttefikleri dört yıl süren bu insan yapımı afette kaybeden taraf oldular. Mondros Mütarekesi ile ülke işgal edildi ve parçalandı. Sevr’de Türk temsilcilerin önüne konulan metin ise Türkiye’nin hukuki ve fiili varlığına tamamen son vermek isteyen bir belge² olarak ortaya çıktı. Tepki gecikmedi; Anadolu’nun her köşesinde Kuva-yı Milliye hareketleri baş gösterdi. “*Dağdaki çoban ateşlerine benzeyen bu dağınık çeteciler*”, Mustafa Kemal Atatürk tarafından birleştirildi. Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri Kuva-yı Milliye ve Müdafai Hukuk örgütlerinin dağınıklığına son vererek hepsini Ankara’da Millî Meclis çatısı altında toplamayı başardı. Bundan sonrası tek vücut hâlinde düşmana karşı savaş ve Millî bir devlet kurma mücadelesi olarak tarihe geçti. Nitekim Londra Görüşmelerine, İstanbul Hükümetiyle birlikte Ankara’nın da davet edilmesi üzerine, Büyük Millet Meclisi’nde yapılan tartışmalar, içinde Mehmet Akif’in de bulunduğu birçok mebusun saltanatı gözden çıkarmaya meyilli olduğunu gözler önüne sermekteydi.³ Nihayetinde 1 Kasım 1922’de Saltanat lağvedildi ve son padişah Mehmet Vahdettin, bir İngiliz gemisiyle İstanbul’dan ayrıldı. Öte yandan İnönü Savaşları, Kütahya-Eskişehir Mücadeleleri, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz ile düşman ülkeden çıkarıldı. Lozan Antlaşması imzalandı ve Cumhuriyet ilan edildi.

Mehmet Akif Ersoy,⁴ çocukluğunu ve gençliğini II. Abdülhamit döneminin yarattığı siyasi ve kültürel iklimde yaşamıştı. Daha doğrusu bu ortamda yetişmişti. Ona göre II. Abdülhamit yönetimi, aydınlara ve halka uyguladığı baskı ve zulümlerle öne çıkmaktaydı ve birçok çağdaşı gibi o da bu dönemi, “devr-i istibdad” diye anmaktaydı. Akif’in siyasi düşüncelerinin oluşmasında bu devrin kendine has özelliklerinin katkısı yadsınamaz. Söz gelimi haksızlığa karşı susmayan ve asla baş eğmeyen, imkânları ölçüsünde yanlış eliyle ve diliyle düzeltmeye çalışan mücadeleci yönü, herhalde II. Abdülhamit’e karşı yürüttüğü muhalefetle iyice perçinlenmişti. Ancak Akif’in ve zamanının bütün neslinin ruhunda derin yaralar açan, onları pasif

² Burada bilinçli olarak Sevr Antlaşması denilmemektedir. Çünkü bu metin hiçbir zaman hukuki geçerlilik kazanmamıştır. Dolayısıyla, bu belgeyi “Antlaşma” diye adlandırmak doğru değildir.

³ Cezmi Eraslan, “Millî Mücadelede Mehmed Akif ve Akif’in Ankara Günleri”, *Vefatının 75. Yılında Mehmet Akif Ersoy-Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumunu Bildiriler Kitabı (12-13 Mart 2011)*, Haz.: Vahdettin Işık, İstanbul 2011, s. 61-78; Hakan Bacanlı, “Birinci TBMM’de Burdur Milletvekili Mehmet Akif (Ersoy) ve Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2018, 34(97), s. 1-54.

⁴ Mehmet Akif’in hayatı hakkında Bkz.: Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1997; Eşref Edip Fergan, *Mehmed Akif (Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları)*, İstanbul 1938; Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme (Mehmed Akif)*, İstanbul 1966.

bir entelektüel olmaktan ziyade dinamik bir mütefekkir⁵ hâline getiren sarsıcı olaylar yukarıda kısaca özetlenen on dört yıllık zaman diliminde gerçekleşmişti. Rumeli'nin kaybı, öncelikle Balkan kökenli her Türk'ü yas ve kedere boğmuştu. Rumeli'den Anadolu'ya dalga dalga gelen perişan göç kabileleri her bir Türk'ün kalbinde ve vicdanında derin yaralar açmıştı. Ama aynı zamanda Anadolu'nun kaybı korkusu da memleketin üstüne karabasan gibi çökmüştü. Artık mesele sadece devleti, saltanatı, hilafeti kurtarma meselesi değildi. Bunun ötesinde, hür bir şekilde yaşayacak bir vatanın da elde kalmayacağı korkusu belirmişti. Üstelik bütün bu korkular, paranoyak bir bünyenin vehim ve kaygıları da değildi. Nitekim korku Mondros ve Sevr ile ne kadar gerçek olduğunu gözler önüne serdi. Dolayısıyla tamamı 1870 ile 1890'lı yıllar arasında doğan ve çocukluğunu yaşamadan kendisini vatan, millet ve devlet mücadelesinin içinde bulan bütün bu neslin hayatı, korku ile ümit arasında salınmaktan ibaretti. Ancak korkuları ne kadar büyük olursa olsun hiçbir zaman ümidi ve mücadeleyi elden bırakmadılar. Buna bir örnek de Mehmet Akif idi.

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle birlikte herkes kendince, şimdi ne yapılacağı, ülkenin selameti için tutulacak hangi yolun daha doğru olacağı hususuna odaklanmıştı. Özellikle bir ateşkesten çok daha fazlasını içeren ve Osmanlı Devleti'nin fiili varlığına son veren Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte, ülkenin kurtuluşu için çözüm yolları aranmaya başlanmıştı. Ancak genel hava, yine de ağır bir ümitsizlikti. Önemli bir aydın, siyasetçi ve bürokrat grubu İngilizleri kızdırmayıp onlar ne derse yapmaktan ve mümkünse İngiltere mandasına girmekten başka çare olmadığı görüşündeydi ki bunlar çoğunlukla Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarından oluşmaktaydı. Halide Edip Adivar, Ahmet Emin vb. bazı aydınlar Wilson ilkelerinin uygulanması durumunda ülkenin kurtulacağına kanaat getirmişlerdi ve bazıları da Amerikan Mandası istemekteydi. Başını Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının çektiği diğer bir grup ise milli istiklalin ancak mücadele ile kazanılacağını, başkalarının lütfuna ve merhametine sığınmanın hürriyet değil esaret ve kölelik getireceğine inanmaktaydı. Mehmet Akif, milletin kaderini, milletle birlikte ele almaya karar vermiş bu son grupta yer alanlardandı. O, *“Türklerin yirmi beş asırdan beri özgürlüğünü muhafaza etmiş bir millet olduğu hakikattir. Hâlbuki Avrupa'da bile özgürlüğünün kaynağı bu kadar eskiye dayanan bir millet*

⁵ Mehmet Aydın, “Mehmet Akif'in Şahsiyeti”, *Vefatının 75. Yılında Mehmet Akif Ersoy-Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı (12-13 Mart 2011)*, Haz. Vahdettin Işık, İstanbul 2011, s. 17-26.

*yoktur. Tarih de göstermiştir ki Türkler özgürlüksüz yaşayamaz.”*⁶ demektedir.

Mehmet Akif, Mondros Mütarekesi imzalanıp başta İstanbul olmak üzere ülke, İtilaf güçleri ve Yunanlılar tarafından işgal edilmeye başlandığında artık İstanbul’da yapılacak bir şeyin kalmadığına kanaat getirerek Anadolu’ya geçmiş ve vaazlarıyla, “irşad ve nasihat” heyetlerinin bünyesinde yaptığı konuşmalarla halkı birlik ve bütünlük içinde Millî Mücadele’ye ikna etmeye çalışmıştı. Bu çalışmada Mehmet Akif Ersoy’un Balıkesir ve Kastamonu’da verdiği vaazlar referans alınarak, onun zamanına dair düşünceleri ve İstiklal Savaşı’ndaki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anadolu’ya Geçiş

Balkan Savaşları sırasında, halkı düşman işgaline karşı uyarmak ve uyandırmak amacı ile Kurtuluş Savaşı’nda millî güçlerin örgütlenmesinde önemli rol alacak olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve buna bağlı Heyet-i Tenvîriye kurulmuştu. Mehmet Akif; Abdülhak Hamid, Recaizade Mahmud Ekrem, Süleyman Nazif, Hüseyin Cahit Yalçın, Cenap Şehabettin ve Hüseyin Kazım Kadri gibi isimlerle birlikte dâhil olduğu bu heyette, halkı bilgilendirmek için makaleler yazar çeşitli konuşmalar yapar ve camilerde vaazlar verir. Yine aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı’nda da sözü ve kalemi ile ülkesinin yanında duran Mehmet Akif, Teşkilat-ı Mahsûsa⁷ bünyesinde görev alır. Teşkilat faaliyetlerinden olmak üzere 1914’te Berlin’e gider. Amacı İngiliz, Fransız ve Rus orduları saflarında İttifak devletlerine karşı savaşan Türk ve Müslüman askerlere dönük propaganda yapmaktır. Onun Teşkilat-ı Mahsûsa bünyesindeki bir diğer faaliyeti de 1915 yılı Mayıs ayında Şerif Hüseyin isyanına karşı, propaganda faaliyetlerinde bulunmak amacıyla Arabistan’a gitmesidir. Arabistan’dan döndükten sonra Şeyhülislamlık makamı bünyesinde kurulan Daru’l-Hikmeti’l-İslâmiye dairesinin başkâtipliği görevine getirilir. 1920’de Kurul’un asli üyesi olur ve dairesinin yayın organı olan Ceride-i İlmiye’nin yönetimini üstlenir.⁸

Mehmet Akif, Daru’l-Hikmeti’l-İslâmiye azası olmasına rağmen 1920 yılı Ocak ayında Balıkesir’e gider ve orada “*Millî cidâlin kaynaştığı ve kızıştığı zamanlarda Zağnos Paşa câmiinde verdiği hitâbesiyle halkın hamâset ve şehâmetini bir kat daha coşturur.*”⁹ Aslında Mehmet Akif,

⁶ Abdullah Uçman, “Mehmet Akif ve Millî Mücadele”, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1986, s. 11-30.

⁷ Teşkilat-ı Mahsûsa, Kuşçubaşı Eşref ve arkadaşları tarafından II. Abdülhamit’e muhalefet yürütmek amacıyla kurulmuş (1903-1907), 1914’te Enver Paşa tarafından Harbiye Nezaretine bağlanmıştı. Teşkilat, gerek Balkan Savaşlarında gerekse Birinci Dünya Savaşı’nda önemli faaliyetlerde bulunmuştu.

⁸ Uçman, s. 14-20.

⁹ Çantay, s. 53, 225.

Balıkesir'deki Millî Mücadele gayretleri ile daha Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı günlerde ilgilenmeye başlamıştı. Hasan Basri Çantay, ateşkesin ilan edildiği sıralarda Balıkesir'de çıkarmayı düşündüğü Ses gazetesi için Akif'ten bir kıta istediğini, onun da şu dörtlüğü gönderdiğini belirtmektedir: *“Düşman sesi duymak istemezsen/ Kardeş sesidir, uyan bu sestem! /Kalkınca görür ki akşam olmuş./ Vaktiyle uyanmayan bu sestem”*. Safahat'ta bulunmayan bu kıta, 17 Teşrin-i evvel 1918'den 13 Mart 1919 tarihine kadar yayımlanan Ses gazetesinin *“başında bir tâc-ı san'at ve hamîyyet gibi parlayıp durmuştu.”*¹⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere Akif en başından beri işgaller karşısında kabullenmeyi değil direnmeyi önermektedir. Nitekim Balıkesir'e gidip orada halkı işgaller karşısında birlik olmaya ve mücadeleye çağırması nedeniyle Daru'l-Hikme'deki görevinden azledilmiştir. Fatim Gökmen, Akif'in işten çıkarılması ilgili tavrını şöyle ifade etmektedir: *“Gülerek dedi ki: Yoo! Allah için bu işlerinde yerden göğe kadar haklıdır. Hem bir din müessesesinde âza ol, hem de Balıkesir'de halka vatanlarını çiğnemek üzere olan düşmana karşı umumî hareketin farz olduğunu söyle, işte bu olmazdı! Sonra diğer işlerinde de mantık aramak lâzım gelirdi!”*¹¹ Bu ifadelerin Meşihat makamının ne hâle geldiği ile ilgili önemli imalarda bulunduğu açıktır. Dahası Akif gibi ömrünü İslâm'a adanmış bir düşünce ve eylem adamının, dini temsil eden bir makamın, tutarsızlıklarından ve vatan müdafaası konusundaki duyarsızlığından hatta karşıtlığından yakınması ve bu kurumdan umudunu kesmiş olması meselenin diğer yanını gözler önüne sermektedir.

Akif, vatanın savunulması için harekete geçtiğinden dolayı işsiz kalmıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgal edilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması vatanseverlerin İstanbul'da kalmasını riskli ve anlamsız hâle getirmiştir. Artık, çoğu için İstanbul'da yapılabilecek hiçbir şey de kalmamıştır. İngilizlerin elinden kaçıp kurtulabilen vatansever milletvekilleri Anadolu'ya geçmenin yollarını aramaya başlarlar. Bu arada, kongreler sonrasında Millî Mücadele'nin tek elden, Hey'et-i Temsiliye aracılığı ile yürütülmesine karar verilmiştir. Akif de Mustafa Kemal Atatürk'ün daveti ile Anadolu'ya geçmeye karar verir. Oğlu Emin'i de yanına alıp ailesinin geri kalan üyelerini ardında bırakarak kesesinde otuz altı kuruş olduğu hâlde yola çıkar ve 24 Nisan 1920'de Ankara'ya ulaşır.¹²

¹⁰ Çantay, s. 42.

¹¹ Çantay, s. 248.

¹² Çantay, s. 23,

Mustafa Kemal'in isteği üzerine istifa eden bir milletvekilinin yerine Burdur'dan mebus seçilir.¹³

Belirtildiği üzere Mehmet Akif daha Ankara'ya gelmeden önce Şubat 1920'de Balıkesir'e gitmiş, orada Zağnos Paşa Camii'nde vaaz vererek halkı mücadeleye davet etmiş ve Batı Anadolu'daki direnişin örgütlenmesine katkıda bulunmuştu. Bu, İstanbul'daki görevinden azledilmesine neden olmuş, o da Ankara'ya geçmişti. Ankara'ya geldikten kısa bir süre sonra Kastamonu'ya gitmiş, burada Nasrullah Paşa Camii'nde halka hitap etmiş, bu vaaz etkili olunca Kastamonu'nun kazalarında da vaazlar vermesi istenmişti. O böylece Kastamonu'nun bazı ilçelerinde de cami kürsüsünden halka hitap etmiş ve bütün bu konuşmalar Sebilürreşad'da yayımlanmıştır. Konuşmaların içeriği çok geniş yelpazede konuları içermekle birlikte özü vatanın ve milletin kurtuluşu için ne yapılması gerektiğinin halka açıklanıp anlatılmasından ve halkın 'ye ikna edilmesinden ibarettir.¹⁴

Vatan ve Millet

Kendisini Türkiye'nin ve Türklerin merkezde olduğu İttihad-ı İslâm fikrini savunmaya adanmış Akif'in fikir dünyasındaki ilk sert kırılma herhalde Balkan Savaşları ile ortaya çıkmıştır. Ancak onun öncesinde, Akif'in Müslümanların geleceğinden pek ümitvar olmadığını çok açık bir şekilde ifade ettiği şiirleri de bulunmaktadır. Söz gelimi, *Süleymaniye Kürsüsü*'nde, her zaman olmasa bile bunalımlı anlarında Akif'i korku ve ümitsizliğe sevk eden bir terkip, "*millet-i merhûme*" ifadesi sık sık tekrarlanmaktadır. Terkip, Süleymaniye Kürsüsü'nde söylendiği hâliyle millet kavramından Müslümanları kast etmekte ve tam olarak "ölmüş millet" anlamına gelmektedir. Dikkat edilirse ifade, yapılan ve yapılacak hataların milleti yok edeceğinden bahsetmemekte, tam tersine milletin öldüğünü ilan etmektedir. Balkan Savaşları, bu tespitin âdeta ispatı gibidir. Çünkü Arnavutluk, Akif'in bir İslâm İmparatorluğu olarak görmek istediği Osmanlı Devleti'nden ayrılmış Müslüman bir ülkedir. Üstelik bu ayrılma sadece savaşta alınan yenilginin sonucu olmayıp Arnavut ayrılıkçı hareketlerinin de eseridir. Sonuçta Akif'in aradığı İslâm Birliği Arnavutlar tarafından reddedilmiştir.

¹³ Emine Kısıklı, "Milli Mücadele'de Kamuoyu Oluşumunda Mehmet Akif", *Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c. I, Ed.: Gökay Yıldız-Zeki Yıldırım-Şevkiye Kazan-Hülya Yazıcı-Okuyan, Burdur 2008, s. 203-218.

¹⁴ Mehmet Akif'in vaazları Ertuğrul Düzdağ tarafından yayımlanmıştır. Bkz.: M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, Ankara 2016, s. 179-306 (Çalışmada makalelerin *Sebilürreşad*'daki metinlerine bakılmakla birlikte Düzdağ'ın çevirim yazısını yaptığı metinler esas alınarak incelenmiştir. Dipnotlar *Sebilürreşad*'daki künyelerin gösterilmesinin tek nedeni isteyen okuyucunun ulaşabilmesi için kolaylık sağlamaktır).

İttihad-ı İslam'ın merkezi olması, bütün dünya Müslümanlarının önderi olması gereken Osmanlı Devleti, Balkan coğrafyasındaki görece küçük bir halkın milliyetçiliğine bile engel olamamıştır. Kendisi de baba tarafından Balkan kökenli bir aileye mensup olan Mehmet Akif'in Balkan savaşları sırasında yaşadığı travmanın ağırlığının en önemli sebeplerinden biri bu olmalıdır. O âdetâ, aidiyetini baba yurdundan ya da ana yurdundan yana tanımlamak gibi bir seçimle baş başa kalmıştır. Akif'in isyanı bunadır ve içi kan ağlayarak aidiyetinin bir parçasını terk etmek zorunluluğuyla baş başadır. Dolayısıyla Balkan Savaşları'nın acısını bizzat benliğinde hissetmiş, neredeyse tüm Balkanların elden çıkmasının acısını çok daha derinden duymuştur. Belki bu nedenle çoğu araştırmacının da belirttiği üzere *Hakkın Sesleri* Akif'in şiirleri içinde “iman ve isyanın en yoğun yaşandığı” kitaptır. Bununla birlikte şiire daha yoğun bir biçimde egemen olarak iman ve isyanı besleyen asıl duygunun “korku” olması çok daha muhtemeldir. O, tefrikaya düşmüş Müslümanların tamamen mahvolacağından korkmaktadır. Çünkü “*millet-i merhûmeyi*” ayağa kaldıracak, onları tekrar örgütleyip bir millet hâline getirecek tek devlet olan Osmanlı Devleti'nin de siyasi varlığını muhafaza edecek güçten yoksun olduğu, daha düne kadar vilayeti olan, şimdinin bağımsız devletleri Balkan ülkelerinden aldığı ağır mağlubiyet ile ortaya çıkmıştır. Üstelik artık Türkler de bütün Müslümanların sorumluluğunu üstlenmek düşüncesinden vazgeçip sadece kendi varlıklarını kurtarmaya yönelmektedirler.

Birinci Dünya Savaşı, İttihad-ı İslâm düşüncesini Şerif Hüseyin isyanı ile Arabistan çöllerine gömdüğünde, Akif üzerinde Türklerin yaşadığı toprakların kurtarılması davasına sarılmaktan başka çare bulamaz. Onun bir milliyetçilik şeklinde bağlandığı İslamcılık, İstiklâl Savaşı'nda Türk milliyetçiliği ile birleşir. Bütün yazılarında ve konuşmalarında kavmiyetçiliğin zararlarından bahseden şair, İstiklâl Marşı'nda din referanslı ve ümmet çerçevesinden müteşekkil kendi milliyetçilik anlayışı ile milleti temelde dile atıfla tanımlayan Türk milliyetçiliğini birleştirir. Bu nedenle İstiklâl Marşı'nın ilk dördünlüğünde ve son beşliğinde “ırk” kelimesi gayet vurgulu bir şekilde ve asıl anlamıyla iki defa kullanılır.¹⁵ O, aynı zamanda

¹⁵ Akif'in ırk kelimesini belirli bir soydan gelmeyi ifade eden bir kavram olarak değil de milletin kültürel tanımı çerçevesinde kullandığı ileri sürülebilir. Bu bir ihtimaldir. Ancak, Türk milliyetçiliğinin önde gelen teorisyenlerinden biri olan Ziya Gökalp'in, ırkın soyla ilişkisini “*ırk atlarda aranır*” diyerek çok net bir şekilde tespit ettiğini belirtmekte fayda vardır. Yani kelimenin kan bağıını ifade eden, daha doğrusu belirli bir soydan gelmeye atıf yapan anlam içeriği, Akif İstiklâl Marşı'nı yazmadan önce Gökalp tarafından tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde ortaya konmuştu. Mehmet Akif'in bunu bilmemesine herhalde imkân yoktur.

“Kahraman ırkıma” ve “ırkıma yok izmihlâl” ifadeleriyle aidiyet bakımından tercihini kesin bir şekilde ifade etmiş olur.

İstiklal Marşı’nda “ırk” kelimesi iki defa “millet” sözcüğü dört defa geçmektedir. “Yurt” ve “vatan” kelimeleri ise eş anlamlı olarak üçer kez söylenmektedir. Yani millet bir şekilde ırk ile birlikte anılıyordu ve onun üzerinde yaşadığı topraklar, “altında kefensiz yatan”lar tarafından vatan hâline getiriliyordu. Öyleyse o millet kimdi ve o vatan neresiydi? Aslında Akif bu sorunun cevabını çok açık bir şekilde vermekteydi. Her ne kadar Balıkesir’deki vaazında “vatan-ı İslamiye” diyerek evrensel bir İslâm vatanından bahsediyor gibi görünse de vaazın sonunda Balıkesirlilere “Anadolu’yu müdâfa’â husûsunda diğer vilâyetlere öneyak olmak şerefini siz ihrâz ettiniz.” diyerek vatandan kastının neresi olduğunu açıkça ortaya koymaktaydı. Kastamonu’nun kazalarından birinde verdiği bir vaazda ise “... o koca koca iklimleri, o dünyanın en zengin, en mahsûldâr topraklarını vere vere bugün avuç içi kadar yere tıkdık kaldık. Haydi diyelim ki evvelce düşmân önünden perişân bir hâlde kaçarken sığınabilecek, barınabilecek bir ocak yâhûd bir bucak bulabiliyorduk. Fakat gözünüzü açınız, iyice bilmiş olunuz ki artık dînimizi, i’manımızı, ‘urumuzu, nâmusumuzu, çoluğumuzu, çocuğumuzu barındırabilmek için arkamızda bir yer kalmamıştır. Şâyet düşmânların hîlelerine, tezvîrlere, yalanlarına kapılarak birbirimize girmekte, birbirimizin kanını içmekte bir müddet daha devâm edecek olursak, maazallah bu son Müslümân hükûmeti de kâfirlerin ayakları altında çiğnenip gidecektir.” demektedir. Böylece onun vatandan kastının adına Anadolu denilen ve “Misâk-ı Millî”de belirlenmiş sınırlar içinde kalan topraklar olduğu ve milletin de bu vatanın üzerinde yaşayan tüm insanlardan oluştuğu kolaylıkla anlaşılır. Bu topraklar artık son sığınaktır; başka gidecek yer kalmamıştır, elde tutabilmek için ne geliyorsa yapılmalıdır. Çünkü insanın çalışarak, “mücadele ve mücahede” ederek elde edemeyeceği “’ulûhiyet ve peygamberlikten” başka hiçbir şey yoktur.¹⁶

Akif’in başlangıçta İslam ümmeti/milleti ve İslam vatanından maksimalist bir biçimde tüm dünya Müslümanlarını ve onların üzerinde yaşadıkları toprakları kast ettiği ve amacının hepsinin birliğini temin edecek araçları ortaya çıkarmaya çalışmak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında terminolojisini değiştirmese de minimalist bir bakış açısına dönüş yaptığı ve vatandan Misak-ı Millî’yi, dolayısıyla Anadolu’yu, millettten de Türk milletini anlamaya başladığı görülmektedir. Bu Akif’in son Osmanlı Mebuslar Meclisinin ve (T)BMM Hükümetinin Anadoluculuğunu büyük oranda benimsediğini göstermektedir.

¹⁶ Düzdağ, *Vaazlar*, s. 297-306; “Ye’se Düşenler Müslüman Değildir-Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Bey Efendi tarafından Kastamonu Havâlisinde îrâd Olunan Mev’izelerin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, c. 18, No: 467, s. 293-296.

Korku, Ümit(sizlik) ve Ye'is

İstiklal Marşı'nın ilk kelimesi, âdeta yaşanan onca travmayı ve endişeyi dışa vurur. Korku şairin bütün benliğinin dışına atılmak istenir. Şair “*korkma*” derken âdeta kendisini bu duyguya yabancılaştırmayı arzulamaktadır. Zira korkunun içinde ümitsizlik de vardır ve ümitsizlik bir Müslümanın düşebileceği en büyük günahlardan biridir.¹⁷ Ama aynı zamanda ümitsizlik, devam eden kurtuluş mücadelesinin en büyük düşmanıdır. Öyleyse birbirini besleyen bu iki duygu bütün vicdanlardan silinmelidir. Çünkü Anadolu'daki direniş, bütün korkuları ümide çevirecek bir karakter taşımaktadır. Oysa Mütarekenin, “kara gün”lerinde¹⁸ yazılmış olan “Hüsran” şiiri tarifsiz bir acıyı dile getirmektedir ve şiirde korku ve hayal kırıklığı egemendir.

1921'de, Taceddin Dergâhı'nda kırk sekiz saat içinde yazılan “İstiklal Marşı” Anadolu'da ortaya çıkan kurtuluş umudunu zihinlere kazımaktadır. Çünkü mevcut durumda yaşamak ölmeye tercih edilebilir değildir. Zira artık gidecek bir yer kalmamıştır ve herkes kendisini “duvara yaslanmış” hissetmektedir. Dolayısıyla eğer bedeli esaret ise yaşamayı tercih etmenin bir anlamı yoktur.¹⁹ Öyleyse “*Ya istiklal ya ölüm!*” demekten başka çare kalmamıştır. İstiklal Savaşı'nın ruhunu yansıtan bu parola İstiklal Marşı'na “*Korkma sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak/ Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak*” dizeleriyle girmiştir.²⁰

¹⁷ O, Kur'andan bazı ayetlerle konuyu açıklıyor ve “*Bir Müslüman için Allah'ın inâyetinden ümidi kesmek küfürdür.*” diyordu. Düzdağ, *Vaazlar*, 227-238; “Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Bey Efendi'nin Karesi'de Zağnos Paşa Cami'-i Şerifi'nde İrâd Buyurdıkları Mev'izenin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, c. 18, No: 458, s. 183-186.

¹⁸ “*Kara Bir Gün*”, Süleyman Nazif'in, İtilaf Kuvvetleri'nin İstanbul'u işgalinden bir gün sonra 9 Şubat 1919'da Hâdisât Gazetesi'nde siyah bir çerçeve içinde yayımlanan yazısının başlığıdır. Süleyman Nazif bu yazı nedeniyle Malta'ya sürgüne gönderilmiştir.

¹⁹ Kastamonu'nun kazalarından birinde verdiği vaazda, ülke elden gittikten sonra ölmenin esaret altında yaşamaktan daha iyi olduğunu “*Böyle bir akıbeti görmekten-se insanın gözlerinin yumulması daha hayırlı değil midir? Yerin üzerinde sürünmekten, yerin dibine geçmek elbette çok ehvendir.*” diyerek ifade etmektedir; Düzdağ, *Vaazlar*, s. 283-296; “Tam Müslüman Olmadıkça Felâh Yokdur-Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Bey Efendi Tarafından Kastamonu Havâlisinde İrâd Olunan Mev'izelerin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, c. 18, No: 466, 13 Aralık 1920.

²⁰ M. Kemal Atatürk'ün Çanakkale'de verdiği ünlü “*Ben size savaşmayı değil ölmeyi emrediyorum.*” emri ile Sakarya Meydan Muharebesi'nde verdiği “*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça, terk olunamaz.*” şeklindeki cephe emri de aynı anlayışı yansıtmaktaydı.

Her ne kadar Bursa'nın işgaliyle yaşanan acıyı yansıtan “Bülbül”ü yazmış olsa da o artık kişisel tercihini bağımsızlık ya da ölüm arasına sıkıştırmış muazzam bir direniş iradesinin neferlerinden biri olmanın rahatlığı içindedir.²¹ Ancak kaygısı vatan ve millet içindir. Onun Bülbül şiirinde içine sindiremediği durum, Yunanlıların Bursa ve civarında halka yaptığı zulümler ve özellikle Yunan ordusu komutanı Sofoklis'in, Osman Gazi'nin mezarına tekme atarak “*kalk da milletini kurtar*” diye sandukaya seslenmesidir.

*“Ne hüsrandır ki: Şark'ın ben vefâsız, kansız evlâdı,
Serâpâ Garb'a çiğnettim de çıktım hâk-i ecdâdı!
Hayâlimden geçerken şimdi, fikrim hercümerc oldu,
Salâhaddîn-i Eyyûbî'lerin, Fâtih'lerin yurdu.
Ne zillettir ki: Nâkûs inlesin beyninde Osmân'ın;
Ezan sussun, fezâlardan silinsin yâdı Mevlâ'nın!
Ne hicrandır ki: En şevketli bir mâzî serâb olsun;
O kudretler, o satvetler harâb olsun, türâb olsun!
Çökük bir kubbe kalsın ma'bedinden Yıldırım Hân'ın;
Şenâ'atlerle çiğnensin muazzam kabri Orhan'ın!
Ne haybettir ki: Vahdet-gâhı dînin devrilip, taş taş,
Sürünsün şimdi milyonlarca me'vâsız kalan dindaş!
Yıkılmış hânümanlar yerde işkenceyle kıvransın;
Serilmiş gövdeler, binlerce, yüzbinlerce doğransın!
Dolaşsın, sonra, İslâm'ın harem-gâhında nâ-mahrem...
Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem!”*

O bir anlamda, ortaya çıkan vahim sonucun asıl nedeninin düşmandan ziyade “ben” ve “biz” olduğunun altını çizmekteydi. Sebep en geniş manasıyla ve tek bir kelimeyle sabır ve tevekkülün arkasına sığınan tembellikti. Ona göre sabır göğüs germektir, tevekkül ise tedbirden sonra Allah'ın rahmet ve merhametine sığınmaktır.²² Oysa Müslümanlar sabrı

²¹ Meclisin Kayseri'ye nakli söz konusu olduğunda oğlu Emin ile birlikte Ankara'da kalması, ailenin diğer fertlerini Kayseri'ye göndermesi onun bu noktadaki halet-i ruhiyesini açıklamak için yeterlidir. Çantay, s. 243.

²² Mehmet Akif'in sabır ve tevekkül anlayışının oldukça geleneksel bir eleştirisi için Bk. İsmail Kara, “Akif'in Aktif Din ve Ahlâk Anlayışı”, *Vefatının 75. Yılında Mehmet Akif Ersoy-Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı (12-13 Mart 2011)*, Haz.: Vahdettin Işık, İstanbul 2011, s.115-133.

katlanmak, tevekkülü hiçbir şey yapmadan her şeyi Allah'tan beklemek olarak anlayıp tembel bir pasifizmin kucağına düşmüşlerdi. Eğer yüzyıllardır Müslüman toplumların bünyesini kemiren bu uykudan uyanılmazsa Şeyh Sa'di'nin dediği gibi “*Yolda uyuyanlar gözlerini açtıkları zaman kervanı göçmüş bulurlar; yolda kimseyi görmezler.*”²³ Yani kervan gider, uyuyan geride kalırdı. Çünkü “*dünya durmuyor, beşeriyet durmuyor, bütün milletler alabildiğine gidiyordu. Karşımızdaki akvâm, vazife hissinden başka bir de fedakârlık hissiyle mütehassis*” olmuş, “*gece gündüz çalışmış, hem de cansiperane çalışmıştı.*” Buna karşılık Müslümanların durumu ise “*Hani sa'y, hani mücadele, hani azim? Hiçbiri yok; hiçbir şey yok!*” sözleri ile ifade edilmekteydi. Nihayetinde “*kanûn-ı hayât*” böyleydi. O, “*Duranlar için hakk-ı hayât yok*” diyor ve “*durursan muhakkak ezilirsin*” diye halkı uyarıyordu.²⁴ Bu nedenle kendisini Şark'ın bir evladı olarak vefasızlık ve kansızlıkla suçlamaktaydı. Bu noktada kan kelimesinin Türkçede baba anlamına geldiğini söyleyip gerisini okuyucuya bırakmayı tercih ediyoruz.

Mehmet Akif'in, sadece İstiklal Savaşı sırasında verdiği vaazlarda değil, bütün hayatı boyunca tefsirlerinde ve şiirlerinde de üzerinde en çok durduğu, işlediği kavramlar sabır, tevekkül ve ye'is idi. Kastamonu'nun kazalarından birinde verdiği mevizede ye'is meselesini özellikle el alıp incelemektedir. Akif vaazına Yusuf, Hicr, Zümer ve Fussilet surelerinden hepsi de ye'is ile ilgili birer ayet okuyarak başlıyordu. Bu ayetlerin dördü de “*ye'si, Allah'ın rahmetinden, inâyetinden, nusretinden ümidi kesmeyi suret-i kat'îyyede*” yasaklamaktaydı. Böylece, Akif'in ye'isi nasıl tanımlayıp gördüğü ortaya çıkıyordu. *Ye'sin* kelime anlamı, “şiddetli üzüntü, keder ve ümitsizlik”tir. Dolayısıyla aşırı üzüntü ve keder karamsarlıktan kaynaklanmakta, karamsarlık da ümitsizliğe yol açmaktadır. Şu hâlde ruhsal çöküntü hâlini yansıtan ye'is; Allah'ın merhamet, acıma ve esirgemesinden, lütuf, ihsan ve iyiliğinden ve yardımından ümit kesmek anlamına gelmektedir. Yani hiçbir Müslüman Allah'tan ümit kesmek gibi bir “*küfr ve dalâl*” (sapıklık, dalalet)e düşmemelidir. Çünkü bir Müslüman ye'se düştüğü anda Allah'ın, hiçbir karşılık beklemeden çalışanlara vaat ettiği kurtuluşu, esenliği, başarıyı ve yardımı da inkâr etmiş olmaktadır. Ona göre Allah'ın vaadine inanmamak hiçbir şekilde Müslümanlıkla uzlaştırılamayacağından dolayı ye'is, küfürle bir tutulmuştur.

Öyleyse insan başına gelenlere bakarak içinde bulunduğu durumun zorlukları nedeniyle ümitsizliğe düşmemelidir. Zira “*Bu âlemde hiçbir kuvvete, hiçbir kudrete, hiç bir saltanata, hiçbir servete güvenilmez.*” Bir

²³ Düzdağ, *Vaazlar*, s. 215-226; “Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Beyefendi Tarafından Süleymâniye Kürsüsünde”, *Sebilürreşâd*, c. 9-2, No: 232, Şubat 1913.

²⁴ Düzdağ, *Vaazlar*, s. 215-226; “Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Beyefendi Tarafından Süleymâniye Kürsüsünde”, *Sebilürreşâd*, c. 9-2, No: 232, 20 Şubat 1913.

kuvvet, ister dünyayı yerinden oynatacak güçte olsun isterse milyonlarca insanı esir etsin fark etmez, hiç beklenmedik anda bir inkılap ile devriliş gidebilir. “*Bir varmış bir yokmuş.*” diye dillere destan olup en korkunç saltanatlar ayaklar altında sürünebilir. Bakış açısının, İngiliz ve Fransızlara karşı konulamayacağı, bir direniş hareketinin tümünden mahvolmaya sebebiyet vereceği iddiasıyla halkı Millî Mücadele’den uzak durmaya çağırın propagandaya karşı koymak istediği anlaşılmaktadır. Çünkü Mehmet Akif çok iyi bilmektedir ki zihinlerdeki korku ve ümitsizliği ortadan kaldırmadan, kimseyi yeni bir savaşa ikna etmek mümkün değildir. Halka anlatmaya çalıştığı herhalde, eğer Müslümansanız Allah’ın vaadine inanın. Dünyada Allah’tan başka dayanacak güç yoktur. Eğer inanıyorsanız, Allah’ın azameti karşısında durabilecek hiçbir kuvvet bulunmamaktadır. Öyleyse Allah’ın rahmetine sığınarak hiç ümitsizliğe kapılmadan vatan için, millet için azimle çalışmak, mücadele etmek, bütün gayretlerden sonra da tevekkül etmek gerekmektedir. Oysa ülkedeki manzara zafere ve kurtuluşa inanarak çalışıp çabalayan, kan ve can verenlerle ye’is içinde ataletin, hissizliğin batağında bulunanlar arasında ikiye bölünmüş durumdadır. Akif, bu durumu şöyle tanımlamaktadır: “*Evlâdlarımızın, kardeşlerimizin bir kısmı muhtelif cepheelerde, muhtelif düşmana karşı, İslâm’ın şu elimizde kalan son yurdunu savunmak için canlarını veriyor, kanlarını döküyorlar.*” Buna karşı cephe arkasında bulunanların bazıları ellerini, kollarını bağlamış, her türlü başarıdan ümidini kesmiş “*hissiz, hareketsiz; en yaman, en acıklı akıbeti*” bekliyorlar. Bu nedenle ye’is denen zehrin insanları sarsmasına meydan vermemek gerekmektedir.

Akif’in ye’isle baş etmek için ileri sürdüğü davranış şekli “*müşavere, azim ve tevekkülden*” ibarettir. Azim “bir işle başa çıkabilmek için ona canla başla sarılmaya karar vermek” anlamına gelmektedir. Tevekkül ise o işin yapılabilmesi için mümkün olan bütün sebepleri elde ettikten sonra Allah’a bel bağlamak demektir. Dolayısıyla azimle çalışıp tedbiri elden bırakmadan tevekkül sahibi olunarak başarılamayacak hiçbir iş yoktur. Şu hâlde üzüntüye düşmenin, ah vah etmenin, ümitsizliğe kapılmanın ve gençleri memleketin geleceğinden ümidini kesmiş bir şekilde yetiştirmenin hiçbir nedeni yoktur. Öyleyse çalışmayıp keder ve ümitsizlik içinde bir zamanlar dünyaya hâkimken şimdi “*ebediyyen mahkûmiyet altında*” yaşamayı tercih etmenin hiçbir anlamı bulunmamaktadır. Başkalarının egemenliğinde yaşamak zillet ve sefalet içinde, yumruk ve hakaret altında kalmak demektir. Dolayısıyla kimse durmamalı, ümitsizliğe kapılmamalıdır. Konuşmanın bu noktasında kendisini dinleyenlere: Artık Müslümanlar için kurtuluş çaresi kalmamıştır, “*dinin son yurdu olan bu topraklar da mutlaka elimizden çıkacaktır*” deyip “*kötürümler gibi elleri kolları bağlı durursanız hâlimiz ne olur? Hiç düşünmüyor musunuz?*” diye sormaktadır. Oysa Maraş ve Adana’da hiçbir taraftan ciddi bir yardım

gelmemesine rağmen bir senedir Fransızlara “göğüs gerilmekte”, onların “en müthiş silahlarla müsellaah ordularına” karşı konulmaktadır. Çünkü önce İngilizlerin, sonra Fransızların saldırılarına karşı durmalarına ve ayrıca İngiliz ve Fransız silahlarıyla silahlanmış Ermenilerin de türlü kötülüklerine ve hıyanetlerine maruz kalmalarına rağmen hiçbirisi üzüntüye ve ümitsizliğe kapılmadı, aksine azme sarıldı. Çünkü onlar yeryüzünü tutan yarım milyara yakın Müslüman’ı kötürüm eden, “akvâm-ı İslâm’ın ruhunu, kalbini kemiren” ye’is hastalığına tutulup atalet, meskenet, zillet ve sefalet içinde kalmayı tercih etmediler. Öyleyse “izzet ve azametle” mücadele etmekle ve “atalarımızın” bize bıraktıkları bu toprakları korumakla mükellefiz. Şöyle demektedir: “O kahraman Müslümanlar size dünyalar kadar vâsi’ bir memleket, dünyaları titreten bir saltanatla, tarihler dolusu mefâhîr bıraktılar. Ya siz evlâdınıza, ahfadınıza mirâs olarak acaba ne bırakıp gideceksiniz?”

Her karış toprağında binlerce şehidin payı olan sınırsız Müslüman yurtlarını elden çıkara çıkara bugün öyle bir hâle gelinmiştir ki artık yeni bir geri çekilişe imkân bulunmamaktadır. Olanak olsa bile geri çekilecek yer yoktur:

“Önümüzdeki düşmânı sürüp çıkarmazsak arkamızda dîni, i’ mânî, ‘ırzı, nâmusu, evlâdı, ‘iyâli barındıracak bir karış yer kalmamıştır.... Anadolu’nun göbeğine kadar sokulmak isteyen düşmân ma’azallah biraz daha ilerleyecek olsa ne yapacaksınız nereye gideceksiniz? Kaçacak yer olmadığı için “kazâya rızâ” diyerek olduğunuz yerde kalacaksınız öyle mi? Henüz hâkimiyetimize hatîme çekilmemişken...”

Akif, ölümden beter olan esaretle özgürlük için mücadele etmek arasında bir seçim yapılması gerektiğini belirtmektedir. Henüz tam anlamıyla egemenliği ve bağımsızlığı ortadan kalkmamış ülke ya ye’is içinde kader denilerek üstünde yaşayanlarla birlikte işgalcilere teslim edilecekti ya da sonuna kadar mücadele edilecekti. Bunun için de öncelikle dinin emirlerini doğru anlayıp ona uymak gerekmekteydi. Bu ise vatan, millet, din, ırz, namus ve gelecek nesiller için savaşmak, esareti kabullenmemektir.²⁵

²⁵ Mehmet Akif’in ümitsizlik ve korku ile ilgili düşünceleri ile ilgili bütün aktarımlar şuradan yapılmıştır: Düздаğ, *Vaazlar*, s. 297-306; “Ye’se Düşenler Müslüman Değildir-Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Bey Efendi tarafından Kastamonu Havâlisinde îrâd Olunan Mev‘izelerin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, c. 18, No: 467, s. 293-296; Mehmet Akif’in bu meseleyi işlediği ve 1913’te kaleme aldığı “Ye’is” adlı şiire bakmakta da fayda vardır.

Avrupa Medeniyeti

Mehmet Akif'in medeniyete bakışı ile Avrupa medeniyetine bakışının²⁶ farklı olduğunu belirtmek gerekir. Onun şiirlerinde medeniyet karşıtlığı gibi görülebilecek ifadelerin yer alması, esasında Avrupa'ya karşı olan tutumunu yansıtmaktadır. Bu nedenle İstiklâl Marşı'nda medeniyet sözcüğü tırnak içinde verilerek özelleştirilmek istenmiştir. Şiir harici metinlerinde ve konuşmalarında da bu ayrımı açıkça yapmaktadır. Dolayısıyla bütün yazdıkları ve söyledikleri birbiriyle uyumlu olan Mehmet Akif'i sadece şiirlerindeki medeniyet anlayışı ile bir yere yerleştirmek doğru yaklaşım olmasa gerektir. Özellikle İstiklâl Marşı'nda medeniyeti kullanım ve tanımlayış biçimini sorunlu hâle getirmemek gerekmektedir. Çünkü onun kastettiği şekliyle Mustafa Kemal Atatürk'ün de medeniyet karşıtı olduğunu söylemek mümkündür. Söz gelimi o, Türk milletine Avrupa medeniyetinin değil de muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkmayı hedef olarak gösterirken Mehmet Akif'le aynı düşünceleri paylaşır gibi görünmektedir.²⁷ Çünkü birazdan inceleneceği üzere, Mehmet Akif vaazlarında mahkûm ettiği medeniyetin, "Avrupa medeniyeti" olduğunu açıkça belirtmekte, üstelik Avrupa'nın her şeyini reddetmediğini de açık bir şekilde ifade etmektedir.

Konunun karmaşıklığı, Türkiye'nin Osmanlı'dan bugüne modernleşme tarihinin temel kavramlarından birinin medeniyet olması ve Türklerin seçici Batılılaşmayı tercih etmelerine karşın başta Fransa olmak üzere Avrupalıların bu kavramdan Batı'nın toplam değerlerini anlamasıdır.²⁸ Diğer bir neden de Türklerin bir yandan modernleşirken öte yandan Batılılaşmanın kaynağı ve örneği olan ülke ve halklarla mücadele etmek zorunda kalmasıdır. Avrupa'nın maddi medeniyetinin üstünlüklerini kullanarak deyim yerindeyse Türkiye'nin üzerine çullanması ise Batılılaşmayı, başka bir deyişle medenileşmeyi her zaman sorunlu ve sorgulanır kılmıştır. İlginç olan paradoks ise Avrupa'dan alınmak istenilenin tam da o maddi medeniyet unsurları (bilim ve teknoloji) olmasıdır. Yani bir

²⁶ Mehmet Akif'in Batı medeniyetine bakışını yansıtan bir inceleme için bkz. Rıza Filizok, "Mehmet Akif'in Batı Medeniyetine Bakış Tarzı", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1986, s. 53-56.

²⁷ Türkiye'de Batılılaşmanın öncü ideologlarından biri olan, ilk dönemlerde İttihad ve Terakki'nin fikir babalarından biri olarak anılan ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra meclis başkanlığı görevini yerine getiren Ahmet Rıza Bey'in Fransızca kaleme aldığı, "*Batı'nın Politik Ahlaksızlığı*" adıyla Türkçeye tercüme edilen eserinde "Avrupa medeniyetine" her bakımdan çok sert eleştiriler yönelmektedir; Ahmet Rıza Bey, *Batı'nın Politik Ahlaksızlığı*, Çev. Ergun Göze, İstanbul 2004.

²⁸ Osmanlı-Türk modernleşmesi bütün XIX. yüzyıl boyunca kısmi Batılılaşmayı önermiş, Ancak XX. yüzyılda Ahmet Ağaoğlu gibi bazı düşünürler, medenileşmeyi Avrupa'nın, dil hariç, her şeyini almak olarak anlamışlardır: Ağaoğlu Ahmet, "Üç Medeniyet", İstanbul 1927.

yandan Avrupa insanın manevi boyutu ihmal ve hatta inkâr edilip sırf maddi güç araçlarından ibaret olmakla itham edilmiş, diğer taraftan ontolojisini materyalist temellerin oluşturduğu düşünülen bu bilgi ve teknoloji alınmak istenmiştir.

Mehmet Akif'in İstiklal Marşı'nda konuya bakışı bu şekildedir: *Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvâr, Benim îmân dolu göğsüm gibi serhaddim var./Ulusun, korkma! nasıl böyle bir îmânı boğar, "Medeniyet" dediğin tek dişi kalmış canavar?* Görüldüğü gibi Avrupa çelik ile Müslümanlık iman ile özdeşleştirilmektedir. Çelik makinelerin homurtusu, canavar (kurt) ulumasına benzetilmekte ve mevcut hâliyle çok önemli bir yanı eksik olan bu "medeniyetten" korkmaya gerek olmadığı ifade edilmektedir. Çünkü sırf maddi güce indirgenmiş bir medeniyet anlayışının kazanma şansı yoktur. Onun gücü, sadece çelikten yapılmış savaş makinelerinden kaynaklanan öldürme kuvvetini sınırsızca ve pervasızca kullanmasının yarattığı korkudan ve insanlarda yarattığı karşı konulamazlık, yenilmezlik hissinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu gücün karşısına korkunun sinmişliğini bir kenara bırakıp imanın cesareti ile çıkıldığında bu "kahpe, hakîkât yüzsüzün" hiçbir korkutuculuğu kalmayacak ve yenilecektir. Öte yandan, "Doğduğumuz günden i'tibâren, Biz yaşamayız... Avrupalılar terakki eylemiş. Siz çok fenâ günler göreceksiniz!" diyen "Babalarımız, analarımız, hocalarımız, siyâsilerimiz, edîblerimiz, şâ'irlerimiz, muharrirlerimiz, bize istikbâl için bir ümîd vermediler." diyerek insanların nasıl bir psikoloji ile yetiştirildiklerini ifade eden Akif, âdetâ "öğrenilmiş ve/ya öğretilmiş çaresizliği" tarif etmektedir. Yeni nesillere sürekli aşılana bu ümitsizlik, yüzbinlerce insanın "bu devletin batacağına kâ'il olmasına" da neden olmuştu. Böylece ülke sahipsiz hâle getirilmişti. Onun için "Atiyi Karanlık Görerek Azmi Bırakmak" isimli şiirinde "Sâhipsiz olan memleketin batması haktır; Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır." demektedir. Oysa Batı'nın ilerlemesi kabul edilmeli ve gençlere anlatılmalıydı. Ama aynı zamanda, "bizimle onlar" arasındaki büyük mesafenin çalışmak çabalamak suretiyle kapatılabileceği de telkin edilmeliydi. Bir taraftan Avrupa'nın geldiği düzey "gözlerimizi kamaştırdı", diğer taraftan yapılan kötü telkinler yüzünden "sınırlarımız uyuşturuldu."²⁹ diyerek yıllardır oluşan/oluşturulan sosyal psikolojiyi çözümlenmek isteyen Akif'in "iman" kavramını merkeze alarak toplumun her katmanına yayılmış olan yaygın ümitsizliği ortadan kaldırmayı, yapılması gereken ilk ve en acil iş olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bunu yaparken de Avrupa'nın üstünlüklerini göz ardı etmeden zaaflarını ve eksiklerini ortaya koymak gerekmektedir. Böylece

²⁹ Düздаğ, *Vaazlar*, 227-238; "Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Bey Efendi'nin Karesi'de Zağnos Paşa Cami'-i Şerifinde İrâd Buyurdıkları Mev'izenin Hülâsasıdır", *Sebilürreşad*, c. 18, No: 458, s. 183-186.

bilinçsiz ve körü körüne taklide dönüşen zararlı Batılılaşmanın da önüne geçilecektir. Ancak Millî Mücadele ortamında, Avrupa'nın ya da herhangi bir Avrupa gücünün yenilebilir olduğuna ve devletin ve milletin ayakta kalabileceğine milleti ikna etmek birincil öneme sahiptir. Mehmet Akif, özellikle Millî mücadele yıllarındaki vaaz ve sohbetlerinde, medeniyeti, dolayısıyla Avrupa'ya bu yönü ile ele alıp değerlendirmiştir. Söz gelimi Nasrullah Paşa Camii'nde yaptığı konuşmada konuya geniş bir yer ayırmıştır.³⁰ Vaazın öncelikle üzerinde durduğu husus, dönemin şartlarına uygun bir şekilde Millî Mücadele'nin karşısında yer alıp İngiliz, Fransız ya da Yunanlılara dostluk göstermenin yanlışlığını ortaya koymaktır. Çünkü İngiliz Muhipleri Cemiyeti³¹ ya da Wilson İlkeleri Derneği³² gibi kuruluşlar ve İstanbul Hükûmeti, İngiliz ve Amerikan dostluğu ile bütün sorunların çözüleceğine inanmaktadır. Milleti de bu düşünceye inandırmaya çalışan bir grup aydın ve siyasetçi halka her türlü aracı kullanarak propaganda yapıp telkinde bulunmaktadır. İlk olarak bunun engellenmesi, halkın işgalcilerin yanında yer almasının önüne geçilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Mehmet Akif'in vaazda Avrupalılar için kullandığı dil çok serttir. Dolayısıyla vaaza “*Ey iman etmiş olanlar, ey Müslümanlar, içinizden olmayanlardan, size yabancı milletlerden dost ittihaz edinmeyiniz*” şeklinde mealini verdiği Âl-i İmrân suresinin 118. ayetiyle başlamakta ve arkasından da aynı minvalde diğer bazı ayetleri okumaktadır.

Kendisinin bile “*bir zamanlar*”, Kur'an'ın diğer milletlere karşı “*biraz şiddetli davrandığı*” yolunda vesveseye düştüğünü ifade eden Akif, bu kafa karışıklığının nedeninin ülkede bulunan siyasi, fıkri ve kültürel iklim olduğunun altını çizmektedir. Yani milletin her bir ferdi dünyaya gözünü açtığından beri, “*Avrupa medeniyeti, Avrupa irfânı, Avrupa 'adâleti, Avrupa efkâr-ı 'umûmiyesi nakaratlarından*” başka bir şey duymamıştı. İngiliz adaleti, Fransız hamiyeti, Alman dehası, İtalyan ilerlemesi gibi kalıp sözlerle herkesin kulakları doldurulmuştu. Dil bilenler, “*bu heriflerin*” eserlerine doğrudan doğruya ulaşmışlar, bilmeyenler de çevirilerini okumuşlardı. Özellikle edebiyatlarındaki “*ahlâkî, insânî ve ictimâ'î*” konular Türk okurların pek hoşuna gitmişti. En büyük yanılgı da burada ortaya çıkmıştı: Yazarların ahlaki ve insani değerleri eserleriyle ölçülmeye kalkışılmıştı. Bundan dolayı kitaplardaki Avrupa ile gerçek Avrupa birbirine karıştırılmış, “*bu adamların sözleri ile özleri arasında*” asla bir ilişki ve benzerlik bulunamayacağı bir türlü anlaşılammıştı. Böylece Avrupa'nın ne olduğu ile

³⁰ Düzdağ, *Vaazlar*, s. 239-270; “Üstâd-ı Muhterem Mehemed Akif Bey Efendi'nin Kastamonu'da Nasrullah Camii'ni Şerifinde İrâd Buyurdıkları Mev'izelerin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, c. 18, No: 464, 25 Kasım 1920, s. 249-259.

³¹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları.

³² İstanbul'daki İttihatçı aydın ve siyasetçilerin bir kısmı.

ilgili kafalar karışmış, kendisi de dâhil insanlar, Hristiyan ve Yahudilere dair Kur'an'ın yaptığı uyarılardan şüphe duymaya başlamışlardı. Zira kitaplarda anlatılan ideal Avrupa mükemmeldi. Oysa Avrupalıların iyi şeyleri sadece kitaplardaydı. Bu yüzden, Batılı yazarlar ve kitapları dikkatlice okunmalı, gerçeklik duygusunun yitimine fırsat verilmemeli, kurmaca ile yaratılan sanal ve hayali Avrupa'yla yer değiştirmesine müsaade edilmemeliydi. Başka bir ifadeyle Avrupalıların ilim, irfan, sanayi ve medeniyetteki ilerlemeleri inkâr edilemezdi. Ancak insanlıklarını ve insanlara karşı davranış biçimlerini, maddi ilerlemeleri ile kıyaslamak doğru değildi. Dolayısıyla “heriflerin” ilim ve fenleri alınmalı fakat kendilerine inanılmamalıydı.

Açıkça oksidental bir yaklaşımla değerlendirmelerine devam eden Akif, Avrupalıların bütün insanlara, özellikle de Müslümanlara düşman olduğu düşüncesindedir. Ayrıca onlar “*sûretâ dinsizdirler*” ve bu söylemle “*hürriyet-i vicdân*” diye insanları aldatırlar; özellikle “*biz Müslümanları, şarklıları*” ta'assubla” itham ederler. Oysa dünyada “*muta'asıb bir millet varsa o da Avrupalılardır*”, daha mutaassıbı ise Amerikalılardır. Sözelimi “*bizim*” Birinci Dünya Savaşı'na girmemizden en çok faydalanan Almanya idi. Ancak Almanların gözünde de “*Müslümanlık vahşetden, Müslümanlar da vahşiden başka bir şey değildi.*” Özellikle Katolik milletvekilleri, Almanlar gibi “*mütemeddin ve mütefennin*” bir millet nasıl olur da “*Müslümanlar gibi Türkler gibi vahşi bir milletle*” ittifak yaparlar diye kıyameti koparmışlardı. Almanların Türk ve Müslümanlara dönük tutumuna bir diğer örnek de Kudüs'ün düşmesi karşısında, Viyana'da şenlikler düzenlenmesiydi. Kudüs'ün İtilaf devletleri eline geçmesi, cephelerde ittifak devletleri aleyhine bir durum yaratmaktaydı. Ancak taassup, bir başka Alman ülkesinin başkentinde savaşın kaybedilmesi pahasına da olsa Kudüs'ün Hristiyanların eline geçmiş olmasını büyük bir heyecan ve eğlence ile karşılamıştı. Akif, Avrupalıların taassubunu kanıtlamak için başka örnekler de verir: Pazar günü zengin-fakir, avam-havas herkes kiliseye giderdi. Bir kişi İngiltere'de cumartesi gününden etini ekmeğini tedarik etmezse pazar günü aç kalabilirdi. Çünkü “*kıyamet kopsa*” dinî bir gün olan pazar günü hiçbir dükkân açılmazdı. Ayrıca İngilizler sofraya dua etmeden oturup kalkmazlardı.³³

Mehmet Akif'e göre Avrupalılar, yaptıkları resimlerde, yazdıkları şiir, roman ve hikâyelerde, gazetelerde hep bu his ve düşünceleri canlandırıp diri tutmaktaydılar. Onun burada genel bir oryantalizm eleştirisi yaptığına şahit olunmaktadır. Nitekim bir Avrupalıya “*Dünya'da o müstesrik diyerek*

³³ Düzdağ, *Vaazlar*, s. 239-270; “Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Bey Efendi'nin Kastamonu'da Nasrullah Cami'-i Şerifinde İrâd Buyurdıkları Mev'izelerin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, c. 18, No: 464, 25 Kasım 1920, s. 249-259.

bizim hakkımızda verdikleri ma'lûmâta körü körüne inandığınız adamlar kadar maskara şeyler olamaz.” diyen Mehmet Akif’in Avrupa’nın Doğu hakkında verdiği hükümlerin hiç birine itibar etmediğini, müsteşriklerin ise maskara olduklarını açıkça ifade etmektedir. Böylece başta Türkler olmak üzere bütün Müslümanların ve Doğulu halkların kendilerini Batılılardan öğrenmemeleri, onların verdiği bilgilere güvenmemeleri gerektiğini düşünmektedir. Ancak aynı konuşmanın başka bir yerinde Gustave Le Bon’un Müslümanlar hakkındaki düşüncelerini onaylamaktadır. Çünkü Le Bon biraz övücü konuşmakta ve İslam’ın ve Hz. Muhammed’in üstünlüğünü kabul etmektedir. Ayrıca Le Bon da tıpkı Akif gibi Müslümanların geri kalmalarının dinden kaynaklanmadığı görüşündedir. Buna göre o, *“Bakıyorum ki Allah peygamberlerin en âkilini size göndermiş. Kitapların en iyisini sizin elinize vermiş. İklimlerin en latifi, toprakların en zengini, insânların en müti’, en zekisi sizde bulunuyor. Böyle iken nedir bu hâliniz? Nedir bu sefâletiniz?”*³⁴ Akif’in kendisi ile aynı çizgide duran Le Bon ile ilgili olumlu düşünmesi ve onun fikirlerini vaazda cemaate aktarması, şarkiyatçılıkla ilgili görüşlerini göstermektedir. Buna göre o, İslâm’a saldıran, İslâm’ı eleştiren hiçbir eseri ve yazarını onaylamamaktadır. Müslümanlarla ilgili eleştiriler kabul edilebilir durumdadır ki kendisi de Müslümanlara çok sert ithamlarda bulunmaktadır. Nitekim ısrarla Müslümanların içinde bulunduğu feci durumdan İslâm’ın değil, Müslümanların sorumlu olduğunu iddia etmektedir. Ona göre İslâm gayret (çalışma), sevgi, merhamet, adalet, temizlik, kardeşlik, toplumsallık (hac), yardımlaşma (zekât ve sadaka) dinidir. Ancak Müslümanlar bunların hiçbirine riayet etmemişlerdir. Bu yüzden *“millet (ümme)-i merhume”* hâline gelmişlerdir. Dolayısıyla *“ümme-i merhumeyi”* temel alarak İslâm’ı yargılamak doğru değildir. Başka bir söyleyişle o, Avrupalı muhataplarına her zaman *“Müslümanları bırakın İslâm’a bakın.”* demektedir. Ancak, olumsuz eleştirinin maskaralık addedilerek ayaklar altına alınması; ama yine aynı kaynaktan gelen yüceltinin, en azından dengeli düşüncenin onaylanması; çifte standartlı davranmak anlamına gelmektedir.

Avrupa’da çocuklar *“daha doğar doğmaz beşikte, biraz büyüyünce eşikte dinî ve millî telkinlerle”* büyütölmekteydiler. Onlara her fırsatta Müslümanlara karşı düşmanlık hisleri aşılanıyordu. *“Kendi cinslerinden, kendi dinlerinden, kendi renklerinden olmayan mahlûkât-ı beşeriyenin insan sayılamayacağı bunların kafalarına iyice yerleştirilirdi.”* Bu şekilde yetiştirilen bir Batılının bir Şarklıyı, *“hele bizi”* sevmesine hiçbir olanak yoktu. Avrupa’da yeni nesiller kendilerinden olmayan herkesi düşman

³⁴ “Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Bey Efendi’nin Kastamonu Kazâlarında Îrâd Buyurdukları Mev’izelerin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, c. 18, No: 465, 3 Aralık 1920, s. 267-271.

bilerek insan sınıfına bile koymamak üzere belirgin taassupla yetiştirilmektedir. “Bizde” ise Avrupa’nın üstünlüğüne ve bu üstünlüğün karşı konulamazlığına inanmış, kendisinden ve ülkesinden ümidini kesmiş, kendi inanç ve değerlerine yabancı nesiller yetiştirilmişti. Bununla birlikte Mehmet Akif “*bu heriflere karşı buğzumuzu hiçbir vakt onların ‘ilimlerine, fenlerine, san‘atlarına sıçratmamalıyız.*” demektedir. Çünkü Müslümanlar, 1000 yılından itibaren çalışmayı bırakıp durgunluk, zevk ve eğlenceye, “*ahlaksızlık batağına*” düştüler. Avrupalılar ise gözlerini açıp çalıştılar. Sonuçta “biz” geriledik, “onlar” ilerlediler. Şimdi denizlerin dibinde gemi yüzdürüp göklerde uçak uçuracak bilgi ve teknolojiye ulaştılar. Bu nedenle ona göre, medeniyetin, bilim, fen ve sanat kısmında “*onlara yetişemezsek yaşamamıza hattâ emânetullah olan dîn-i İslâm’ı yaşatmamıza*” olanak yoktu.³⁵ Bu ifadelerden, Mehmet Akif’in körü körüne Avrupa karşıtlığı yapmadığı anlaşılmaktadır. O, Batı’nın ahlâkını hedef alır görünmektedir.³⁶ Dolayısıyla Batı’nın insani ve ahlaki değerlerini hedef alıp onların kendilerine mensup olmayan başka insanlara yaptıkları muameleyi reddetmekte, buna karşılık Avrupalıların bilim, teknoloji ve sanatta ulaştıkları düzeyi olumlayıp Müslümanların ulaşması gereken hedef olarak göstermektedir. Bu nedenle “*düşmanlarımızın kuvvet nâmına neleri varsa hepsini elde etmek için çalışmak, efrâd-ı müslimînin her birine farz-ı ‘ayndır.*” demektedir.³⁷ Öte yandan Müslümanların geriliğinin nedeni de ahlaksızlıktır ve bu 1000 yılından sonra ortaya çıkan bozulmanın eseridir. Ancak Akif’in miladi 1000 yılını mı hicri 1000 yılını mı kast ettiği belli değildir. Oysa bu çok önemlidir. Çünkü miladi 1000 yılı ile hicri 1000 yılı arasında yaklaşık yedi yüz yıl fark vardır ve bu farkın analizleri, ne kadar değişik noktalara götüreceği açıktır. Ama her durumda Akif, bu ifadeyle, ideal durumun sadece asr-ı saadet devrine ait olduğuna dair söylemin dışında

³⁵ “Üstâd-ı Muhterem Mehemed Akif Bey Efendi’nin Kastamonu’da Nasrullah Cami-i Şerifinde İrâd Buyurdıkları Mev‘izelerin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, c. 18, No: 464, 25 Kasım 1920, s. 249-259.

³⁶ Burada ahlâktan kasıt, bir insanın sahip olduğu bütün sosyal ve psikolojik yüklenimler ve bunun ürettiği değerlerdir. Türkiye’de yanlış biçimde, “Batının ahlâkına karşı olmak” kadın-erkek ilişki ve davranışlarına indirgenmekte ve cinsellikle ilgilendirilmeye çalışılmaktadır. Oysa gerçekte ahlâk, bir kişinin ve/ya toplumun sahip olduğu bütün tutum ve davranışları kapsayan bir kavramdır. Söz gelimi riyakârlık, yalancılık, gerçeği olduğu gibi anlatmama, çıkarıcılık, canilik ya da tam tersi doğruluk, dürüstlük vb. davranış ve tutumlar da ahlâkın içinde yer almaktadır. Dolayısıyla ahlâksızlık ya da ahlâklılık değil iyi ve kötü ahlâka sahip olmak vardır.

³⁷ Mehmet Akif burada düşüncesini güçlendirmek için Enfâl Sûresinin 60. ayetini okumaktadır: “*Düşmanlara karşı ne kadar kuvvet tedârik etmeye, hazırlamaya muktedirseniz, derhal hazırlayınız.*”; “Üstâd-ı Muhterem Mehemed Akif Bey Efendi’nin Kastamonu’da Nasrullah Cami-i Şerifinde İrâd Buyurdıkları Mev‘izelerin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, c. 18, No: 464, 25 Kasım 1920, s. 249-259.

durmakta ve bir şekilde aradaki üç yüz ya da bin yıllık dönemi Müslümanların parlak dönemi olarak görmektedir. Diğer taraftan bozulma söyleminin her şartta selefi bakış açısını desteklediği de gözden kaçmamalıdır. Çünkü bir bozulmanın var olduğu tespit ve kabul edildikten sonra, konu bunun ne zaman başladığına dair bir belirleme yapmakla ilgili bir sorun hâline gelmektedir. Bugün gelinen noktada birtakım çevrelerde, bütün tarihsel deneyimin, hatta asr-ı saadet söyleminin dahi bir kenara bırakılıp akli Kur'an'la baş başa bırakan bir anlayışın yerleşmeye başlaması, bozulma söyleminin ne kadar etkili olduğunu gözler önüne sermektedir.

Batı medeniyetinin dışının parlak, içinin çürük olduğunu düşünen Mehmet Akif, Avrupa ile ilgili görüşlerini İngiltere'nin Hindistan'da, Fransa'nın Afrika'daki tutum ve davranışlarından örneklerle güçlendirmeye çalışmakta ve bu yolla işgalin, sömürgecinin ne demek olduğunu halka anlatmak istemektedir. Mesela, Hindistan'da İngiliz görevliler, uzun süredir Hindistan'a yerleşmiş olan İngilizler, melezler ve Hintlilerden oluşan dört tür insan bulunmaktadır. Melezler insanlığın "*en hâkir bir sınıfı*" sayılırlar. Hintliler ise "*o bî-çâreler, 'adil, medenî! İngilizler nazarında hayvân mâkulesidir.*" Hindistan'ın hangi mahallesine gidilse biri İngilizlere, diğeri Hintlilere ait iki mahalle görmek mümkündür. Hiçbir Hindu'nun "*İngilizlerin cem'iyetine girmesi*" mümkün değildir. Hatta bir Hintli temiz giyinmek istese bile vergi vermek zorundadır. Trenlerde İngilizler için ayrı, Hintliler için ayrı vagonlar; hastanelerde ayrı koşullar bulunmaktadır. Hintliler kendilerine ayrılan vagonlara binmek, koşullarda yatmak zorundadırlar. Hukuk bakımından da İngilizler Hintlilerden üstündür. Bir İngiliz, Hintliyi istediği gibi döver ama karşılığında ceza almaz; eğer öldürürse hafif bir para cezası ile kurtulur, demektedir. Diğer yandan İngilizler, Hindistan'ın gelirlerinin % 60'ına el koymakta ve bu vergileri "*müstemlekâtda fesâd çıkarmaya*" harcamak üzere İngiltere hazinesine nakletmektedir. Bu nedenle birkaç yüz milyonluk Hindistan nüfusunun üçte birinden fazlası karnını bile doyuramamaktadır. Açlık ve sefaletten milyonlarca Hintli hayatını kaybetmektedir. XX. yüzyılın ilk on altı yılında bu sayı 20 milyona yaklaşmıştır. İngilizler Hindistan'ın gelirlerine el koymakla kalmamış, aynı zamanda yerli sanayiye çökerterek burayı "Pazar" hâline getirmek için her şeyi yapmıştır. Örneğin kumaş tezgâhlarını yok etmek amacıyla ustaların başparmaklarını kesmekten bile çekinmemişlerdir. Çünkü "*bunlar yerli sanâyi'i çökertmek için hiçbir mel'anetden geri durmazlar.*" demektedir.³⁸

³⁸ "Üstâd-ı Muhterem Mehemed Akif Bey Efendi'nin Kastamonu'da Nasrullah Cami'-i Şerifinde İrâd Buyurdıkları Mev'izelerin Hülâsasıdır", *Sebilürreşad*, c. 18, No: 464, 25 Kasım 1920, s. 249-259; Bilindiği üzere başparmak kavrama parmağıdır ve elin işlevsel bir şekilde kullanımını temin eder. O zamanın evrimci görüşüne

Yukarıdaki düşüncelerden açık bir şekilde ırkçılığı tarif etmek istediği anlaşılan Akif'in, İngilizlerin ırksal temele dayandırdıkları kendi üstünlüklerini Hintlilere kabul ettirdikleri, onlara insan muamelesi dahi yapmayarak sürekli aşağıladıkları düşüncesinde, daha doğrusu inancında olduğu gözlenmektedir. Bu nedenle İngilizlerin, Hintlilerle bir arada yaşamayı, onlarla aynı vagonlarda yolculuk edip aynı hastane koşullarında yatmayı kabul etmeleri mümkün değildir. Diğer yandan melezler de (Hint-İngiliz karışımı), muhtemelen damarlarında İngiliz veya beyaz adamın kanı dolaştığı için insan sınıfına dâhil edilseler bile insanlığın en aşağı sınıfına yerleştirilmekten kurtulamamaktadırlar. Hintliler ise insan sıfatına layık görülmemektedir. Nitekim Akif, bu ırkçı tutumu, İngilizlerin söylediği bir söz olarak naklettiği "*Maymunlar adam olur, Hintliler adam olmaz!*" cümlesi ile ispat etmek ister.

İlginç olan ise geleneksel Batı'nın, toplumları tasnif ederken kurduğu vahşiler, barbarlar, köylüler ve şehirliler yani medeniler şeklindeki hiyerarşik ayrımının, İngiltere yönetimindeki Hindistan'da hiçbir şekilde dikkate alınmayarak Melezler, Hintliler ve İngilizler diye kabaca üç ırksal kategorinin ortaya konmasıdır. Daha net söylenirse genellikle çeşitli yaşam biçimleri arasında kurulduğu düşünülen hiyerarşik yapının, evrimini tamamlamamış olanlar (insanımsı hayvanlar veya maymunumsu insanlar) diye tanımlanan halkları en alt basamağa yerleştirilmesiyle temellendirilen doğruluğu kendinden menkul bir ırksal gerilik teorisi üzerinden inşa edildiği görülmektedir. Başka bir söyleyişle toplumların sahip oldukları birtakım özelliklerin yapısallaştırıldığı, dolayısıyla bunların değişmezliğinin kabul edildiği, insanın bedensel özelliklerini esas alan bir hiyerarşik tasnifin kullanılmasına şahit olunmaktadır. Yani her bir toplumun şu an içinde bulunduğu ilerilik-gerilik durumunun, onun ırksal-yapısal özelliklerinden kaynaklandığı ve biyolojik evrim belirli bir noktaya gelmedikçe değiştirilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Ayrımın Avrupa'ya dâhil olanlarla, olmayanlar arasında olduğu ve Avrupa kaynaklı uluslararası hukukun uygulandığı ülkeler ve toplumların sosyolojik gelişmişlik ve yaşam biçimlerine göre tasnif edildiği, buna karşılık bu hukukun içinde yer almayan toplumların antropolojik esaslara göre sınıflandırıldığı düşünülebilir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonrasında Paris Barış Görüşmeleri'nde Japonya'nın bütün ısrarlarına rağmen Batılı ülkeler, ırk ayrımını kaldırmayı reddetmişlerdi.³⁹ Aynı şekilde ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı da

göre insanın diğer canlılardan farklı olarak alet yapmasını, dolayısıyla medeniyet ortaya koymasını sağlayan önemli araçlardan biri de bu parmadır.

³⁹ Margeret MacMillan, *Paris 1919-1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, Çev. Belkıs Dişbudak, Ankara 2004, s. 301-316.

sadece Avrupa hukukuna dâhil olduğu düşünülen halklara tanınmıştı. Söz gelimi Hintlilerin ya da Afrikalıların böyle bir hakkı yoktu.⁴⁰

Bu bağlamda Mehmet Akif özellikle İngilizlerin yaptıklarını, Avrupa medeniyetinin zalimliğinin delili olarak gösteriyordu. Çünkü İngilizler riyakâr, tamahkâr, zalim ve ırkçıydı. Türlü hilelerle halkları birbirine düşürüp karışıklıklar ve savaşlar çıkarmakta çok yetenekliydi. Milyonlarca İngiliz'in içinde birçok insaflı adam bulunsa da İngiltere hükümetinin “*insâf ve insanlıkla, hayâ ve nâmusla*” hiçbir ilgisi bulunmamaktaydı. Sözgelimi Hindistan'da Mecûsileri Müslümanlarla, Müslümanları Mecûsilerle,⁴¹ Şiiileri Sünnilerle, Sünnileri Şiiilerle halkı hâkimlerle, hâkimleri halkla birbirine düşüren İngilizlerin fitne ve fesadından daha korkunç bir şey yoktu. Bu nedenle Avrupalılarla menfaatler çerçevesinde her türlü ilişki kurulabilirdi. Ancak başta İngilizler olmak üzere bütün Avrupalıların “*bize*” düşman olduğunu bilerek uyanık olunmalıydı.⁴²

Mehmet Akif'e göre Fransızların Afrika'da uyguladıkları yöntemler, İngilizlerin Hindistan'da yaptıklarından farklı değildir. Cezayir, Fas ve Tunus'ta da Müslümanlara hayvan muamelesi yapılır. Burada yaşayan Hristiyan ve Yahudiler “*aşar ve ağnam*” gibi vergilerin hiçbirini vermezler. Müslümanlar ise Osmanlı zamanından kalma vergileri ödedikleri gibi Fransızlar tarafından konulan “*kapı, pencere vergilerini*” de verirler. Bundan dolayı Müslümanlar, “*topraklarını, akarlarını, hayvanlarını muvâza'a*” yoluyla Hristiyan ve Yahudilerin üzerine geçirmek zorunda kalmaktadırlar. Bu mecburiyet yüzünden büyük miktarda para verdikleri gibi çoğunlukla mallarını da kaybederler. Sadece Müslümanlardan alınan vergilerle yönetilen belediyelerde hiçbir Müslüman üye bulunmaz. Fransızlar, Afrika'daki sömürgelerinde, kendi milletleri için köy kuracakları zaman Arapların elindeki araziye bedavaya almakla kalmayıp o yeni köye gerekli olan suyu etraftaki Müslüman köylerinden getirmek suretiyle Müslümanları susuz bırakmaktadırlar. Bir Fransız, bir Müslüman'a dava açmaz. Çünkü buna gerek duymaz. Onu ister döver isterse öldürür.⁴³

⁴⁰ A. S. Kanya Forstner, “Savaş, Emperyalizm ve Sömürgeciliğin Sona Erişi”, *I. Dünya Savaşı ve XX. Yüzyıl*, Der. Jay Winter, Geofrey Parker, Mary H. Habeck, Çev. Tansel Demirel, İstanbul 2001, s. 207- 230.

⁴¹ Mecûsilikten kasıt ateşperestlik değil Hinduizm'dir.

⁴² Düzdağ, *Vaazlar*, s. 283-296; “Tam Müslüman Olamadık-Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Bey Efendi'nin Kastamonu Kazâlarında Îrâd Buyurdukları Mev'izelerin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, C. 18, No: 466, 13 Aralık 1920, s. 278-281.

⁴³ “Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Bey Efendi'nin Kastamonu'da Nasrullah Cami'-i Şerifinde Îrâd Buyurdukları Mev'izelerin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, c. 18, No: 464, 25 Kasım 1920, s. 249-259.

Akif'in bu anlatımı, Fransızların Kuzey Afrika'daki uygulamalarının, İngilizlerin Hindistan'da yaptıklarından daha hafif olduğunu düşündürmektedir. Ancak bir Fransız'ın istediği Müslüman'ı dövüp öldürebilme özgürlüğüne sahip olması, Fransızların Kuzey Afrika'daki Müslümanlara bakışının da ırkçı bir çerçeve içerdiğini iddia etmek anlamına gelmektedir. Çünkü bilindiği üzere, medeniyetin en önemli göstergelerinden biri, "belirli bir hukukun içinde ve ona tabi olarak" yaşayabilmektir. Yani medeni bir ülkede, medeni insanlar arasındaki ilişkileri güç değil, hukuk düzenler. Eğer toplumsallık, güç ilişkilerinden oluşuyor ise orada medeniyetten değil vahşilikten söz etmek gerekmektedir. Öyleyse Napolyon döneminden beri dünyaya medeniyet (civilisation) götürmek iddiasında bulunan Fransa'nın ilk bakışta gayr-ı medeni görünen bu tutumunun nedeni nedir? Çünkü Fransızlar, Kuzey Afrika'nın Müslüman yerli halkını insan olarak düşünmemekte bu nedenle onlar üzerinde her türlü tasarruf hakkını kendilerinde görmektedirler.⁴⁴ Böylece sömürge halklarına bakışta İngilizlerle Fransızlar arasında pek bir fark olmadığı, kısmen değişik yöntemlerin bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Konunun bir de Türklere bakan yanı bulunmaktadır. Mehmet Akif bu hususu, İngilizlerin, Osmanlı Devleti ile ilgili düşünce ve politik hedefleri çerçevesinde ele alır. Onun görüşüne göre İngilizlerin Osmanlı Devleti'nden nefret etmesinin önemli nedenleri vardı. İngilizler Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren durmadan "*Biz bütün milletlerin istiklâli için harb ediyoruz!*" dedikleri için yönetimlerinde bulunan 100 milyonu aşkın Müslüman'a "*istiklâl sevdâsı*" geldi. Özellikle Hindistan'da birbiri ardına isyanlar başladı ve İngilizler ayaklanmaları kendilerine "*mahsus olan müdhiş bir vaşetle*" bastırdılar. Ancak bu başkaldırmaların bir daha olmaması için yeryüzünde bağımsız hiçbir Müslüman ülkenin kalmaması gerekmektedir. Ateşkesten sonra "*müstakil*" olan iki Müslüman ülke kalmıştı: Osmanlı Devleti ve İran.⁴⁵

İran'da, "*İngiliz himâyesini bir la'net halkası gibi Acemlerin boynuna geçirdiler.*" Geriye bir "*biz*" kaldık. Ancak ona göre "*İngiliz'in asıl düşmanlığı bizedir.*" Çünkü Osmanlı Devleti yüzyıllardır hilafet makamını elinde tutmaktadır ve asırlardan beri "*âlem-i İslâm'ın*" liderliğini yaparak "*ehl-i sâlib'e*" karşı savaşımaktadır. Bundan dolayı, dünyadaki bütün Müslümanlar, kurtuluş ve esenliklerini yıllardır özledikleri bağımsızlığı Türklere beklemektedirler. Çünkü sayısı yüz milyonları

⁴⁴ Burada bir eşyanın ya da insan dışı bir canlının tasarruf hakkının sadece insana ait olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

⁴⁵ "Üstâd-ı Muhterem Mehemed Akif Bey Efendi'nin Kastamonu'da Nasrullah Cami'-i Şerifinde İrâd Buyurdıkları Mev'izelerin Hülâsasıdır", *Sebilürreşad*, c. 18, No: 464, 25 Kasım 1920, s. 249-259.

bulan Müslümanlar arasında “*bir avuç mesâbesinde*” olan “*halkımızın*” bütün Müslüman dünyada çok yüksek bir konumu, pek büyük bir itibarı vardır. Eğer Osmanlı Devleti, dolayısıyla “*Hilâfet-i İslâmiye*” çökerse bütün “*cihân-ı imân*” sarsılacaktır. Nitekim ateşkesten sonra Irak, Suriye ve Hindistan’da meydana gelen ihtilaller, isyânlar, kıyâmlar Osmanlı Müslümanları, “*öyle âlem-i İslâm’ın ve düşmanlarımızın lâ-kayd kalabileceği bir küme*” olmadığını göstermektedir. Bu yüzden İngilizler, “*bizi büsbütün mahvetmeye ne kadar çalışsalar*” kendi çıkarları adına o kadar haklıdırlar.⁴⁶ Bugün İngiltere’nin, bütün dünyaya egemen olan gücü karşısında “*bizim*” bir önemimiz olmayabilir. Bu nedenle “*bizim günün birinde büyüyeceğimizden*” neden korkup da bu tedbirlere başvursunlar diye bir soru sorulabileceğini belirten Akif, Avrupalıların yalnız bugünü değil, bir asır sonrasını, hatta yüzyıllar sonrasını hesap etmek istedikleri cevabını vermektedir. “*Heriflerin siyâseti müdhişdir! İşte o siyâset sâyesinde kendileri ne oldular, bizi ne hâle getirdiler, görüyorsunuz.*” diyen Mehmet Akif, işte bu yüzden İngilizlerin Anadolu’da birkaç vilayete sıkışmış çok küçük bir devletin varlığına bile çaresiz kalmadıkça razı olmayacaklarını dile getirmektedir.⁴⁷

İngilizlerin Türkleri tamamen yok etmek için takip edecekleri politika çeteler ve hainlerle işbirliği yapmak olacaktır. Bu nedenle bir taraftan Rum, Ermeni çeteleri oluşturacaklar; bunlara para ve silah vererek Türkler arasında katliam yaptıracaklar, diğer taraftan da “*Müslümanlar, Türkler arasından para ile yâhûd iğfâl ile adamlar bularak bizi birbirimize doğratacaktır ki bu zâten oluyor.*” demektedir. Böylece Türklerden mümkün olduğu kadar çok insan öldürülecek, buna karşın İngilizler “*son derece az insan sarf edeceklerdi.*”⁴⁸ Mehmet Akif, konuşmasında sosyalizmin yükselişini incelemekte ve bu çerçevede bir yandan savaşın tüm insanlık açısından muhasebesini yapıp ortaya çıkan korkunç faturayı gözler önüne sererken diğer yandan Avrupa medeniyetinin içinde bulunduğu durumu ve geleceğini de sorgulamaktadır. Ona göre savaş, 40-50 milyon insanın doğrudan doğruya savaş meydanlarında yok olmasına yol açmış ve bir o kadarının da ölenlerin arkasında kimsesiz ve perişan bir hâlde bırakarak “*ma‘nevî bir ölüme de mahkûm*” etmişti. Ancak bütün bu felaketin sonucu, “*birkaç zâlim hükûmetin istibdâdını artırmaktan*” başka bir şey değildi. Birkaç muhtekirin kasalarını milyarlarla doldurmasına karşılık yoksul halk tabakasının ve işçi sınıfının sefaleti dayanılmaz bir aşamaya ulaşmıştı. Savaşın manevî yıkımı en az maddî yıkım kadar büyüktü: Ahlak, hayâ, ırz, haysiyet ve insaf adına ortada hiçbir şey bırakmamıştı. Kimsenin kimseye

⁴⁶ A.g.e.

⁴⁷ A.g.e.

⁴⁸ A.g.e.

güveni kalmamış, “*âlem-i beşeriyet her türlü insânî duygulardan sıyrılarak yırtıcı hayvânlar derekesine inmişti.*”⁴⁹

Görüldüğü üzere Akif’in bu ifadelerle tanımladığı durum, Avrupa medeniyetinin her bakımdan yok oluşuna işaret etmekte ve Avrupa’nın toptan çöküşünü ima etmektedir. Savaş şartlarında ortalıkta hiçbir değer bırakmayan Avrupa’nın, medeniyet adına söyleyecek hiçbir sözünün kalmadığına işaret eden bu tablo, dünyanın artık insanlar için çok güvensiz hâle geldiğini de gözler önüne sermektedir. Sebep ise bütün değerlerin yitirildiği böylesi zor bir çağda insanların birbirine ve insanlığa karşı hiçbir güven ve inançlarının kalmamasıdır. Avrupa’nın üstünlük iddiasının temelinde yer alan ve insanca yaşam ile vahşi ve hayvanca hayat sürme arasına konulan en büyük iddia, medeniyet, insanın hayvan düzeyine inmesiyle yok olmuştur. Bağlamın dışına çıkılarak çok daha geniş bir çerçevede mesele kuş bakışı ele alınırsa Avrupa medeniyeti çökmüştür ve kendisi çökerken insanlığı da çökertmiştir.

İnsanların, artık ne için savaştıklarını ve hangi amaca hizmet ettiklerini sorgulamalarından daha doğal bir şey yoktu. Barış şartları diye ileri sürülen “*hezeyan-nâmeler*” bundan böyle milletlere asla rahat ve huzur getirmeyecekti. Tersine aralarındaki anlaşmazlıkları, uyumsuzlukları, düşmanlıkları, rekabetleri ve intikam hislerini büsbütün körükleyecekti. İnsanlığın artık bu rezalete tahammül etme olanağı yoktu. “*Sefil mâhiyetleri bütün çıplaklığıyla meydâna çıkan bütün bu teşkilâtı, bütün bu mü’essesâtı*” yıkıp yerine yenilerini koymanın zamanı gelmişti. Üstelik Batı’nın “*‘ukalâ ve hükemâsı*” zaten böyle bir akibetin ortaya çıkmasını uzun zamandan beri beklemekteydi. “*Dışı gözlere pek parlak görünen medeniyet-i hâziranın içinden çürümeye yüz tuttuğunu, günün birinde paldır küldür yıkılacağını söyleyip duruyorlardı.*” Akif’e göre Avrupa’nın çökmesi istenilir bir şeydi ve bu bağlamda “*Benim bu kürsüden söyleyecek bir sözüm varsa oda Garb Medeniyeti denilen rezil âlemin bir an evvel hâk ile yeksân olmasını temenniden ibarettir.*” diyordu. Ancak sözlerinin yanlış anlaşılması gerektiğini de ekleyerek dinleyicileri kendisinin “*‘ilim, ma’rifet ve terakki*” düşmanı olduğu zannına kapılmamaları gerektiği noktasında uyarıyordu. Bütün insanlık ve özellikle Müslümanlar için istediği medeniyetin “*her anlamda pâk, yüksek, nâmuslu, vakarlı bir medeniyet ya’ni bir medeniyet-i fâzıla olduğunu*” söylüyordu. Ona göre Avrupa maddi medeniyetteki ilerlemesini manevi alanda kesinlikle gösterememişti. Sözün bu noktasında önce Avrupa’nın medeniyetin bu yönünü ihmâl ettiğini söyledikten sonra

⁴⁹ A.g.e.

kanaatini değiştiriyor ve “*Hayır bile bile pâymâl etti*”, yani ayaklar altına aldı diyor.⁵⁰

Mehmet Akif’in Avrupa’ya bakışı, tam anlamıyla düşman olarak görülene, kısmen benzemek zorunda kalmayı kabul etmenin karışık ruh hâlini yansıtmaktadır. Burada bir mesele daha vardı ki o da hemen hemen bütün Türk aydın ve siyasetçinin artık kabul ettiği ve pek tartışmaya yanaşmadığı yönetim sisteminin Batılılaşması zorunluluğuydu. Başka bir ifade ile hemen herkes parlamenter ve anayasal sistemi kabul etmiş görünmekteydi. Ancak her ne kadar Yeni Osmanlılar parlamenter sistemi Hz. Muhammed’in arkadaşlarıyla yaptığı müşaverelere ve meşveret uygulamasına dayandıran açıklamalar yapmış olsalar da modern parlamenter ve anayasacı akımların tamamı Avrupa’dan gelmekteydi ve kimse buna itiraz etmemekteydi.⁵¹ Tam tersine daha önce belirtildiği gibi Mehmet Akif “*müşâvere*”yi⁵², bir anlamda parlamentarizmi, işlerin görülmesinde zorunlu şart olarak görüyordu. Anayasa konusuna ise hiç değinmiyordu. Ancak mebus bulunduğu meclisin, esası 1876 anayasasına dayanan ve II. Meşrutiyet Döneminde biraz tadil edilmiş bir Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu çerçevesinde hareket ettiği de bir gerçektir. Nihayetinde eldeki kanunun içeriğine, hazırlanış mantığına itiraz etmek başka şey, bizzat anayasa düşüncesine karşı çıkmak ise bambaşka bir şeydir. Mehmet Akif’in vaazlarında her iki anlamda da bir itiraza rastlanmamaktadır. Bu tavır, zımnen de olsa belirli oranda, Avrupa kaynaklı hukuku onaylamak anlamına da geliyordu. Dolayısıyla toplamda bakıldığında Batının bilimi, teknolojisi, sanatı ve belirli oranda Batı kaynaklı hukuku da içeren yönetim biçimi alınacaktı. Ancak çerçevesi hiçbir zaman tam olarak belirlen(e)meyen ahlâkı dışarıda bırakılacaktı.

⁵⁰ A.g.e.

⁵¹ Yeni Osmanlıların parlamenter rejimi meşveret usulüne bağlamaya çalışmaları biraz da bu yönetim anlayışını her şeyi ile Batılı olmaktan çıkararak meşrulaştırmak istemelerinden kaynaklanıyordu. Batılılaşmaya karşı oluşan muhalefetin önüne geçmenin ve halkı Avrupa’dan gelene ikna etmenin en önemli ve etkili yollarından biri de “İslâm’da zaten var” söylemiydi. Avrupa’dan bilim ve teknolojinin alınması konusunda da aynı yolun takip edildiği görülmektedir. Buna göre bir zamanlar Müslümanlar bilimde çok ileri gitmişler, Farabiler, İbni Sinalar, Harezmliler, İbnü’l-Heysemiler, İbni Rüşdler yetiştirmişler, ancak sonra gerilemişlerdi. Avrupalılar ise Müslümanların bu bilgisini, medeniyetini alıp ilerletmişlerdi. Şimdi Müslümanlara düşen zaten kendilerinin olanı geri almaktır. Böylece halka Batılılaşma’nın İslâm’a aykırı olmadığı mesajı verilmek istenmekteydi.

⁵² Mehmet Akif vaazlarında bir defa müşaverenin öneminden bahseder, ama konuyla ilgili hiçbir açıklama yapmaz. Bu nedenle meseleye pek önem atfetmediği düşünülebilir. Öte taraftan vaazların Sebilürreşat’ta yayınlanmış hali özet niteliğindedir. Bu nedenle konuşmanın ilgili kısmı gazetede yayınlanan özetle yer almamış da olabilir.

Ancak bütün bu iyilere sahip olan Avrupa, kendi dışındaki insanlara yaptığı muamele nedeniyle çok sert bir şekilde eleştirilmeli, hatta Avrupa'nın bu yönü ile her türlü mücadele edilmelidir. Olumsuz yanıyla Avrupa başta din olmak üzere her bakımdan mutaassıp, riyakâr, ırkçı ve zalimdir. En büyük düşmanlıkları da Müslümanlardır. Tabii ki burada öncelik Türklere aittir. Çünkü yüzyıllardır, “*ehl-i sâlib*” ile mücadele edenler Türklerdir. Böylece onun bütün konuşma ve şiirlerine sinen Doğu-Batı ayrımı, iki ayrı dünyanın tarihi mücadelesi üzerinden belirgin hâle gelir. Yani bir anlamda tarih, liderliğini Türklerin yaptığı Müslüman dünya ile Hıristiyan Batı'nın, yüzyıllardır süren savaşından ibarettir. Şüphesiz bu çarpışmanın Türklerden öncesi de bulunmaktadır. Bu nedenle “*Bedr'in arslanları*” ile “*Çanakkale şehitleri*” eşitlenmekte, “*Kâbe*” onların mezarına taş diye dikilmek istenmektedir. Buna mukabil düşman tanımında yer alan Hıristiyanlar ise bir yandan Kılıçarslan ve Selahaddin Eyyubi'nin savaştığı haçlıların ardılı olarak görülmekte, diğer yandan âdetâ “*Cahiliye Araplarının*” devamı hâline getirilmektedir. Bu suretle, İslâm referanslı bakış açısının temel söylemini oluşturan “*iman ile küfrün*” ezeli ve ebedi mücadelesinin tarihsel çerçevesi Doğu-Batı karşıtlığı üzerinden inşa edilmiş olmaktadır.

Böylece Mehmet Akif, Ziya Gökalp'in medeniyeti evrensel bir olgu olarak görerek bilim ve teknikle, kültürü de yerel değerlerle tanımlayan anlayışına yaklaşıyordu. Aradaki fark Gökalp'in, halkın dil, tarih gelenek, örf, adet ve dinden kaynaklanan millî değerlerini (kültür) tanımlarken dini de millileştirmeyi denemesine karşın, Akif'in dini evrensel boyutunda tutmak istemesinden kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle Gökalp, Türk milleti, Türk Kültürü, Türk Medeniyeti, Türk Tarihi vb. kavramları kullanırken Akif İslâm Milleti (Ümmeti)'nden, İslâm vatanından bahsediyordu. Daha açık söylemek gerekirse Gökalp laik bir Türk milleti, Akif ise bir İslâm milleti inşa etmeye çalışıyordu ve her ikisi de kendi ölçüsünde milliyetçiydi. Millî Mücadele yıllarında bu iki milliyetçilik biçimi (Türk Milliyetçiliği-İslâm Milliyetçiliği) vatanın savunması amacıyla birleşti. Ancak vatan kurtulduktan sonra keskin bir şekilde ayrıştı ve Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları kurmak istedikleri siyasal toplumu ümmet çerçevesine değil, millet temeline dayandırmayı tercih ettiler ki tarihsel şartlar da zaten bunu zorunlu kılıyordu.

Batılılaşma konusuna bakışları ise “Ne kadar Batılılaşacağız?” sorusuna verdikleri cevapla ilgiliydi. Mehmet Akif'in bu konuya daha temkinli yaklaştığı, Gökalp'ten daha sınırlı bir Batılılaşmayı tercih ettiği söylenebilir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi Mehmet Akif'in bilim, teknoloji, sanat ve yönetim sistemi konusunda bir itirazı görülmemektedir. Tam tersine o bir ayeti de delil gösterilerek ve düşmanın sahip olduğu bütün

kuvveti almanın her Müslüman'a "*farz-ı ayn*" olduğunu ileri sürerek âdetâ Batılılaşmayı İslâm'ın gereği hâline getirmektedir.

Buradan hareketle Mehmet Akif'in, kendi medeniyet anlayışını "*medeniyet-i fâzıla*" kavramı ile ifade ettiğini belirtmek gerekmektedir. Yani Aydın'ın ifadesiyle marifet ve faziletin birlikteliği ile yeni ve özgün medeniyetin kurulacağına ve insanlığa huzur, adalet ve güven getirileceğine inanmaktadır.⁵³ Aksi durumda, yani Avrupa'nın aynıyla taklit edilmesi hâlinde, Avrupa medeniyetinin kusurları da bünyeye katılmış olacaktı ki bu yükselmeye değil alçalmaya neden olacaktı. Çünkü Avrupa medeniyeti, maddi güce büyük önem verip manevi olanı ihmal ettiği için hiçbir fazilete sahip olamamıştı. Başka bir deyişle faziletin kaynağı ahlâk, ahlâkın kaynağı da dindi. Çünkü din vicdanlara hükmediyordu ve doğru bir Allah inancı insanı bile bile kötülük yapmaktan, zulümden, adaletsizlikten alıkoymabilecek en önemli otokontrol mekanizmasıydı. Şu hâlde insanlar İslâm ahlâkı ve Avrupa bilim ve teknolojisiyle yetiştirilmeliydi. Bütün bu incelemelerimize rağmen Yine de Mehmet Akif'in, hiçbir zaman ayrıntılı bir nazariye yazmadığını, bu nedenle medeniyet-i fazıladan ve özel olarak da Batılışmadan ne kast ettiğini tam olarak bilmenin mümkün olmadığını belirtmekte fayda vardır.

Sevr'in Anlamı

Mehmet Akif'in şairlik kronolojisi incelendiğinde kendi içinde dönemin olaylarına bağlı görece ardışık bir çerçeve ortaya çıkar. Mesela "Süleymaniye Kürsüsünde" konuşan vaiz, Mehmet Akif'in samimi arkadaşı ve Rusya Türkü "*seyyâh-ı meşhur*" Abdürreşid İbrahim Efendi, dünyada gördüklerini iyisiyle kötüsüyle anlatmakta ve Doğu'da bir diriliş umudu ve odağı aramaktadır. "Hakkın Sesleri" Balkan Savaşları sonucunda çok önemli ve büyük vatan topraklarının elden çıkmasına duyulan isyanı dile getirmektedir. "Çanakkale Şehitleri" imanla yapılan mücadelenin zaferle sonuçlanacağına duyulan inancı ortaya koymaktadır. "İstiklal Marşı" artık gideceği hiçbir yer kalmayan bir milletin, kurtulma mecburiyetini, âdetâ kıyameti andıran bir coşkununla anlatmaktadır. "Bülbül" ise Bursa'nın işgaliyle Osmanlı Devleti'nin kurulduğu toprakların elden çıkmasının hüznünü yansıtmaktadır. Artık gidecek yer yoktur ve işgal ve esaretin ne demek olduğu Anadolu'da anlaşılmaya başlanmıştır.⁵⁴ Bu çerçevede bakıldığında Mehmet Akif'in düşünüş biçiminin, başlangıçta işgal ve esareti dışardan örneklerle tanımladığı ancak Mondros Mütarekesini takip eden

⁵³ Aydın, s. 17-26.

⁵⁴ Mehmet Akif'in şiirinde savaş teması ile ilgili olarak bkz.: Sema Uğurcan, "Mehmet Akif'in Şiirlerinde Savaş", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1986, s. 135-166.

zaman diliminde konunun bütün misallerinin içerden olmaya başladığı görülür. Dolayısıyla şu anda işgallerle yaşanan felaketlerin sonuçları Sevr'in getireceklerinin yanında hiçbir şey mesabesinde değildir. Çünkü "düşmânlarımızın tertîb etdikleri sulh şerâ'iti, bizim için yeryüzünde hakk-ı hayât, imkân-ı hayât" tanımamaktadır.⁵⁵ Ancak işin en vahim tarafı, Anadolu'yu dolaşan Akif'in halkın hiçbir şeyden haberinin olmadığını görmesidir. "Havas geçinen takım" görece şartların çok ağır olduğunu bilmekteydi; ancak bilgileri derli toplu olmaktan uzak ve yüzeyseldi. "Avamın" ise hiçbir şeyden haberi yoktu. Onlar kıyıda köşede kalmış Hicaz, Bağdat gibi bir yerin elden çıkacağını, Anadolu, Rumeli, İstanbul ve Suriye'nin "elimizde" kalacağını ve ondan sonra herkesin kendi işi ile meşgul olacağını zannediyorlardı. Halkın içinde bulunduğu duruma isyan eden Akif, "Allah rızası için olsun, şu mu'âhedenâmenin bizim hakkımızdaki maddelerini okuyunuz. Okuma bilmiyorsanız birisine okutunuz da dinleyiniz. Ma'azallâh onu kabûl ettiğimiz gün nemiz kalıyor?" demekte ve metni aşağıda bahsedileceği gibi açıklamaktaydı.

Türkiye'nin Rumeli ile hiçbir ilişkisi kalmıyor, Çatalca istihkâmıların da içerecek şekilde "denizin öte tarafı" tamamen elden gidiyordu. "Halife" İstanbul'dan çıkarılmıyordu. Ancak ona, tıpkı Roma'daki papa gibi yedi yüz asker bulundurma hakkı veriliyordu. İngilizler, Hint Müslümanlarının taşkınlıklarından çekindiği için şimdilik "Müslümanları" İstanbul'dan "kovmuyordu". Bununla birlikte Yunanlılar Çatalca istihkâmılarına sahip olacaklarından, doğal olarak Çekmece civarına istedikleri kadar asker yığabilirler ve Avrupa'da bir karışıklık çıktığı anda İstanbul'u alabilirlerdi. Böylece İngilizler, Hint Müslümanlarına "Ben halifenizin memleketini sizin hatırına hürmeten kendisine bırakmıştım, ama ne yapayım, muhâfaza edemedi, Yunanlılar da istilâ etdiler." diyerek yükü üstünden atabilirdi. İngilizlerin, İstanbul'u doğrudan doğruya kendilerinin almaması, İngiltere'nin aşırı büyümesinin başta Fransa olmak üzere savaştaki müttefiklerinin işine gelmemesi nedeniyleydi. Oysa Yunanlıların hem Aydın vilâyetini hem de Rumeli'yi elinde tutabilmesi için güçlü bir donanmaya gereksinimi vardı ve bunu mecburen İngiltere'den sağlayacaktı. Dolayısıyla İstanbul'un Yunanlıların elinde bulunması, her zaman donanmasına muhtaç olduğu İngiltere'nin elinde olması anlamına gelmekteydi. Bütün bu vilâyetlerin Yunanistan'ın elinde bulunması demek ise tıpkı daha önce Mora'da olduğu gibi oralarda tek bir Müslüman'ın kalmaması demekti.

⁵⁵ Mehmet Akif Ersoy, Sevr ile ilgili görüşlerini Nasrullah Paşa Camisinde verdiği vaazda da açıklamıştı; "Üstâd-ı Muhterem Mehemed Akif Bey Efendi'nin Kastamonu'da Nasrullah Cami'-i Şerifinde İrâd Buyurdıkları Mev'izelerin Hülâsasıdır", *Sebilürreşad*, c. 18, No: 464, 25 Kasım 1920, s. 249-259.

“*Neûzubillâh*” (Allah saklasın) Sevr Belgesi’ni kabul etmek zorunda kalırsak asker besleyemeyecek, yalnız bir miktar jandarma kuvveti bulundurabilecektik. Bu jandarma birliklerinde de büyük miktarda Rum, Ermeni ve Yahudi bulunacak ve subayların %15’i “*ecnebilerden*” oluşacaktı. Tabii bu subaylar hep yüksek rütbelilerden meydana gelecekti. Anadolu bölge bölge ayrılacak ve her bölge bir yabancı subayın emrine verilecekti. Subaylar yönetim bölgelerinde, tıpkı İngilizlerin Kars Ardahan’da, Fransızların Adana ve Maraş’ta “*pek güzel*” uyguladıkları gibi Rum ve Ermeni çeteleri kurdurarak Müslümanlara saldırtabileceklerdi.

Meselenin ekonomik yönü Müslümanların fakirleştirilmesi amacını gütmekteydi. Zaten devletin bütçesi İngiliz, Fransız ve İtalyan elçilerinden ve “*bizden*” oy hakkına sahip olmayan bir üyeden oluşan bir komisyon tarafından düzenlenecekti. Dolayısıyla “*verdiğimiz vergiler*” Rum ve Ermenilerin yararlarına harcanacaktı. Öte yandan İstanbul ve İzmir limanları ülkenin iç ve dış ticaretinde önemli yere sahipti. Çünkü “*elimizdeki üç buçuk şimediüfer hattı*” bu iki limanda son bulmaktaydı. Yani iç kesimlerin denizle bağlantısı bu demiryolu hatlarıyla sağlanmaktaydı ve bunların bittiği yer İstanbul ve İzmir’di. İstanbul sözde Türkiye’de kalmıştı ama İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmişti. Ayrıca İstanbul’un “*idâresi, gümrükleri, vergileri, zâbitası*” her bakımdan “*bizim dâhil olmadığımız bir komisyonun*” elinde bulunmaktaydı. Bu komisyonun hâkimiyeti İngilizlerin elindeydi ve İngiltere Türkiye’nin ihracat ve ithalatına istediği gibi zorluk çıkarabilecekti. İngiltere bu sayede gümrük, demiryolu ve liman tarifelerini istediği gibi düzenleyip Anadolu’daki Müslüman tüccarları bütünüyle iflas ettirebilecekti. “*Halkımızın fakir düşmesine en birinci sebep*”, başka ülkelerde olduğu gibi “*gümrüklerimize sahip*” olmamızdı. Bu biraz açıklanacak olursa sözgelimi Rusya, Romanya, Amerika gibi toprağı verimli ülkelerde “*ekin*” çok ucuz bir maliyetle yetiştiriliyordu. “*Heriflerin*” gemi ve trenleri de çok olduğundan istedikleri her yere kolaylıkla “*arpa, buğday*” gönderebiliyorlardı. Dolayısıyla bu ülkeler, İstanbul pazarına soktukları tarımsal ürünleri bizden çok daha ucuza mal edebiliyorlardı. Yerli üretim, bu ucuz “*ekinle*” rekabet edemeyeceği için “*çiftçimiz hem ekmez hem de fakir düşer*” demekteydi. Bunun çaresi, yabancı tüccarın malını, yerli üründen daha pahalıya satmasını sağlayacak gümrük vergileri koymaktı. Almanya ve Fransa gibi toprağı verimli olmayan ülkeler kendi köylülerini “*hep bu usûl sâyesinde*” koruyup kurtarabilmişlerdi. “*Bizde ise bu çareye mürâca’at kâbil olamayacağından, mu’âhedeyi kabûl etdiğimiz gibi çiftçimiz bitecekti.*” Sanayide de aynı durum söz konusudur. Yerli sanayi, “*onların sanâyi’i*” ile aynı düzeye gelinceye kadar uygun gümrük tarifesi uygulanmazsa bu sektör de çökecekti. Dolayısıyla “*hiçbir mü’essesemiz, hiçbir fabrikamız*” bir yıl bile ayakta kalamazdı. Sözgelimi tekstil sektörü, Avrupa’dan ithal edilen mal ile rekabet edemediği için çöküp gitmiş, “*tezgâhlarımız, bezlerimiz*” hep yok

olmuştu. Şu hâlde halk tarım ve sanayiye ilerletemez; ticaretle de vergi vermemeleri nedeniyle gayrimüslimlerle başa çıkamazsa, doğal olarak “sefil ve perîşân” olur ve haydutluktan başka yapacak bir iş bulamazdı.

Kapitülasyon meselesine değinen Mehmet Akif, bu “Frenkçe” kelimeyi, “Bizim bilerek bilmeyerek, keyfi yâhûd ıztırârî ecnebilere verdiğimiz eski imtiyazlardır” diye tanımlamaktadır. Bunların bir kısmı adldir. Örneğin Türkiye’de yaşayan yabancı ülke vatandaşlarından biri ne yaparsa yapsın Türk hükûmetince tutuklanamaz. “Câniyi” yakalamak için mutlaka vatandaşı olduğu ülkenin elçiliğinden bir kişi hazır bulunmalıdır. Tutuklandıktan sonra da ilgili elçiliğe teslim edilmelidir. Bu ayrıcalıkları “harbin bidâyetinde kaldırmıştık” ama şimdi barış şartları kabul edildiği anda hepsi geri gelecektir. Üstelik Avrupa ülkelerinin “teba’asına münhasır” olan bu ayrıcalıklar, şimdi Rum, Ermeni ve Yahudilere de verilecekti. Ona göre bunun ne anlama geldiğini artık bunaklar bile anlayabilirdi. Söz gelimi kapitülasyonlar nedeniyle yabancı ülke vatandaşları, gelir vergisi, belediye vergisi ve benzerlerinden ayrı tutulmaktaydı. Şimdi Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler de müstesna tutulacaktı. “Açıkkası bütün parayı Müslümanlar verecekler, bütün parsayı ecnebilere, içimizdeki gayr-ı Müslimler toplayacaktır.”

Mehmet Akif’in Sevr ile ilgili söyledikleri, eğer bu şartlar kabul edilirse ülkenin sömürge hâline geleceği manasına gelmekteydi. Böyle bir durumun ortaya çıkması durumunda Türklerin Hintlilerden ya da Kuzey Afrika’daki yerli halktan hiçbir farkı kalmayacaktı. Ülkede yabancıların denetiminde, Rum, Ermeni ve Yahudilerin üstün olduğu bir sistem kurulacaktı. Bu yapının içinde gayrimüslimler okullar açıp okuyacaklar; sanatı, ticareti, tarımı öğrenip ellerine alacaklardı. Türklere ise okul bile açılmayacak, mesleksiz ve cahil bırakılacaklardı. Böylece Müslümanlar yabancılarla ve yerli gayrimüslimlere “ırgat” olacaklardı. Sonuç olarak Mehmet Akif, bu şartlarla ortaya çıkan durumu bize “Boynunu uzat! Kafanı ver diyorlar.” diye tanımladıktan sonra şu keskin ifadeleri kullanıyor: “Ey Cema’at-i Müslimîn! İşte bugün bizden istedikleri, ne filân vilâyet, ne falan sancakdır. Doğrudan doğruya başımızdır, boynumuzdur, hayâtımızdır, saltanatımızdır, devletimizdir, hilâfetimizdir, dînimizdir, îmânımızdır.” Öyleyse yapılması gereken boynumuzu uzatmak değil sonuna kadar savaşmaktır.

İtilaf Devletleri’nin Durumu

Mustafa Kemal Atatürk 13 Kasım 1918’de trenle Adana’dan İstanbul’a geldiği gün İtilaf Devletleri 61 parça gemiyle İstanbul’u işgal ettiler. Kartal istimbotu ile Galata’ya geçebilen Mustafa Kemal, işgalcilerin zırhlıları arasında geçerken yanında bulunan yaveri Cevat Abbas’a “Geldikleri gibi giderler.” demişti. İlber Ortaylı’nın fikrine göre bu söz kuru

bir hamaseti değil, bir mareşal görüşünü yansıtmaktadır. Mareşal görüşü demek, herhâlde durumu soğukkanlı bir şekilde, etraflıca inceleyip neyin olabilir olduğu ile ilgili bir yargıya varmak ve buna göre bir plan geliştirmek anlamına gelmektedir. Şu hâlde Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan vaziyeti, askerî ve siyasi bakımdan küresel ölçekte analiz etmiş ve gereken yapıldığı takdirde, İtilaf Devletleri açısından işgalin sürdürülebilir olmadığına kanaat getirmişti. Mustafa Kemal sonraki konuşmalarında ve yazılarında İstanbul'a geldiğinde vaziyetin ne merkezde olduğunu her bakımdan anlatmıştır. Çalışmamız açısından önemli olan Mehmet Akif'in de meseleye benzer bir yaklaşım sergilemesidir. Ona göre İtilaf Devletleri'nin şartları çok ağırdır ve belirtildiği üzere içinde bulunulan durumun en vahim tarafı bizden canımızı istemeleridir. Ancak bu *"teklîfi"* hiç kimse kabul etmez; *"dişiyle, tırnağı ile uğraşır, çabalar"*; *nefsini, imkânın son derecesine kadar müdâfa'aya bakarsa, zarûri olan müdâfa'a-yı hayât vazîfesinde biraz daha sebât edecek olursa....cehennem olup gideceklerdi."* Çünkü *"o müsellâh olduğunu kabûl ettiğimiz haydutların başları pek hoş"* bir durumda değildi. Korktukları bazı tehlikeler bulunmaktaydı. Ona göre *"kudretinin çok büyük olduğunu bildiğimiz düşmânlarımızı"* tehdit eden iki büyük tehlike bulunmaktaydı: Biri onların kendi ifadeleriyle İslâm diğeri de Bolşevik tehlikesi idi. Zaten Avrupalılar İslâm tehlikesini çok önceden dikkate almışlar ve buna göre de ellerinden gelen her türlü önlemi almaktan geri durmamışlardı.⁵⁶ Bu yüzden öncelikle belirtilmesi gereken dünyanın altı yedi yıl öncesindeki dünya olmadığıydı. Savaş, yapılan bütün planları bozmuş, birçok tahmini yanlış çıkarmıştı; insanlığın gözü açılmıştı. Öncelikle *"mahkûm milletler"*, onları egemenlik altına almış, sömürgeci milletlerin kendilerine ne kadar ihtiyaç duyduklarının ve kendilerinin ne kadar büyük bir güç olduklarının farkına varmışlardı. Çünkü onlar savaşın her aşamasında bulunmuşlar ve *"kanlarını kimin hesâbına döktüklerini"* çok iyi anlamışlardı. Ama öğrendikleri sadece bu değildi. Onlar ayrıca savaşın ne olduğunu, hücumun ve savunmanın nasıl yapılacağını, son teknoloji silahları, bombaları nasıl kullanacaklarını da uygulayarak öğrenmişlerdi. Yani artık savaşmayı da silah kullanmayı da bilmekteydiler.

Akif'in sömürge halklarının durumuyla ilgili tespitleri, ilginç bir söylem özelliği taşımaktadır. Dikkat edilirse *"hâkim devletler"* değil bunun yerine *"hâkim milletler"* ifadesini kullanır. Kullanımın sömürülen toplumlar açısından bir durum tespiti yaptığı açıktır. Çünkü onların kendilerine ait bir devleti olmayıp başka devletlerin egemenliği altında yaşamaktadırlar.

⁵⁶ "Üstâd-ı Muhterem Mehemed Akif Bey Efendi'nin Kastamonu'da Nasrullah Cami'-i Şerifinde İrâd Buyurdıkları Mev'izelerin Hülâsasıdır", *Sebilürreşad*, c. 18, No: 464, 25 Kasım 1920, s. 249-259.

Dolayısıyla onları, sahip olunan devlet ile değil de milliyet ve/ya toplumsallık üzerinden tanımlamak gerekmektedir. Buna mukabil İngiltere ve/ya Fransa birer devlettir. Ancak Akif'in söyleminde kastedilen İngiliz ya da Fransız devleti değil "milleti"dir. Bu durumda Mehmet Akif'in geleneksel algının dışına çıkarak tarihî hanedanların ya da devletlerin değil milletlerin mücadelesi şeklinde okumayı tercih ettiği düşünülebilir. Bu millet, bir ulus-devletin egemenlik sahasında yaşayan bir halk da olabilir, bir dine mensup olmaktan kaynaklanan birlikteliği ifade eden ümmet çerçevesinde de ele alınabilir. Ancak onun milleti ümmet üzerinden tanımlamaya alışmış zihninin, Hindistan'ı Müslümanlık ya da Hindu inancı üzerinden değil, Hintli olmak, Hint milletine mensup bulunmak çerçevesinden tanımladığını daha önce görmüştük. Şu hâlde onun etnik ve dinsel kategoriler arasında tam bir ayrıma gidemediğini söylemek mümkündür. Başka bir deyişle o, her ne kadar bir İslâm milleti tasarımına sahip olsa ve kavmiyetçilikleri dışlamak istese de etnik kökenleri tam anlamıyla devre dışı bırakmamakta ve yaşanan çağda bunun önemini farkındadır. Daha önemlisi "şimdiye kadar" modern tarih, orduya sahip milletlerle ordusuz milletlerin mücadelesi şeklinde gerçekleşmişti ve doğal olarak birinciler kazanmıştı. Ama Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok şey değişmiş, artık halkların ve/ya milletlerin savaşında ordusuz milletler savaşmayı öğrenerek ordu sahibi olmaya başlamışlardı. Bu ise dünya dengelerini altüst edecek, sömürgeci ve işgalciler artık esir halklara eskisi gibi kolay hükmedemeyeceklerdi. Üstelik savaşın başından beri İngiliz ve Fransızların, bütün milletlerin özgürlüğü için savaştıklarını ileri sürmeleri, bağımsızlık davasının her yerde güçlenmesine neden olmuştu. Bunun Millî Mücadele açısından önemi ise İngiliz ve Fransızların sömürge ülkelerinde daha fazla asker bulundurma mecburiyetinde olmalarıydı. Bu ise Anadolu'ya istedikleri miktarda asker gönderememeleri anlamına gelmekteydi. Zaten Ermeni ve Rumları silahlandırmaları, Yunanistan'ı Anadolu'ya saldırtmaları da bu yüzdendi. Fiilen devletsiz kalan ve Sevr ile ordusuz bırakılmak istenen Türkler, şartları kabul etmez, bir millet olarak ayağa kalkar ve devletine, ülkesine, ordularına ve sonuç olarak milliyetine sahip çıkarsa Avrupa'nın bütün planları alt üst olur ve *"geldikleri gibi giderlerdi."*

Avrupalılar tahakkümleri altındaki halkları cepheye sürerken onlara birçok söz vermişler fakat savaştan sonra bunların hiçbirisini yerine getirmemişler, hepsini unutmışlardı. Böylece esir milletler, kendilerine *"kıyâmete kadar hürriyet, refâh ve rahât yüzü olamayacağını"* iyice anlamışlardı. Artık dünya eski dünya değildi ve özellikle Asya hiç o eski bilinen hâlde bulunmamaktaydı. Başta Müslümanlar olmak üzere her yerde ve toplumda *"büyük bir intibâh, bir uyanıklık"* vücuda gelmişti. Düşünceler gitgide değişiyor, *"İstiklâl sevdâları her yerde uyanıyordu."* Bütün bu

hareketler, İslâm tehlikesi başlığı altında toplanarak “*düşmânlarımızı tir tir titretiyordu.*”

İkinci tehdit ise Bolşeviklerden gelmekteydi. Mehmet Akif'e göre Bolşeviklik “*doğrudan doğruya Avrupalıların kalbine çevrilmiş bir silâhtı.*” Sosyalistlik adı altında yıllardan beri “*için için kaynayanarak*” Avrupa devletlerini “*ürkütüp duran*” bu akım, Rusya’da “*yanardağlar gibi alevler saçmaya*” başlamıştı. Bu “*yangının kıvılcımları*” Paris, Londra, Roma’ya kadar ulaşmıştı ve oralarda da “*yangınlar çıkarmak*” üzereydi. Çünkü hükümetler ne kadar tedbir alırsa alsın Avrupa’nın her yanında sosyalist akımlara “*istidâd ve hazırlık*” bulunmaktaydı. Sermaye ile işçi sınıfı arasındaki gerginlik son yıllarda, özellikle savaş zamanında son derece artmıştı. Rusya “*ön ayak olarak çarı, çarlığı, asilzâdelerin bitmez tükenmez imtiyâzlarını, servetlerini*” yerle bir edince Avrupa’daki sosyalistler de ayaklanmaya karar verdiler. Mehmet Akif'e göre sosyalist hareketlerin güçlenmesinde en büyük etken, “*yedi senedir devâm eden bu âfet*” yani Birinci Dünya Savaşı’ydı. Ancak Avrupa devletlerini korkudan titreten Bolşeviklik, “*gözlerimizi açmak*” koşuluyla Müslüman dünya için tehlike değil, tam tersine faydalanılacak bir fırsattı. Çünkü “*bizde*” Bolşevikliğin ortaya çıkmasını ya da dışardan gelmesini sağlayacak sebepler bulunmuyordu. Ne sermaye sınıfı ne bankalar ne işçi sorunu ne de toprak sorunu mevcuttu. İkinci olarak da Müslümanların eylem ve davranışlarını düzenleyen İslâm dini; sosyalistlerin, Bolşeviklerin belki asırlarca sonra bulabilecekleri temel kural ve esasların “*en insânî, en ulvî, en fitrî, en şefik ve en rahim*” biçimlerini içermekteydi. Bundan dolayı Bolşevikler Batı medeniyetini yıktıkları zaman, “*bizim esaslı hiçbir şeyimiz*” zarar görecekti değil. En fazla “*Avrupalıları körü körüne ve hiç lüzumsuz yere taklîd ederek aldığımız bir takım şeyler sarsılacaktır ki, zâten bugünkü felâketimizin en birinci sebebi o mefâsidin harîm-i mevcûdiyetime sokularak hayât-ı ictimâ’iye ve siyâsiyemizi zehirlemesidir.*” demektedir. Bu nedenle Müslümanların Bolşeviklikten korkmalarına bir neden yoktu. Müslümanlar eğer bir de “*şeri’atın ahkâmına, esâsât-ı fâzulasına*” sınıksız sarılırlarsa sosyalizm tehlikesinden yakayı büsbütün kurtarmış olurlardı. Bundan dolayı o, “*düşmânın düşmanı dost olmak i’tibârıyla*” karşılık menfaat çerçevesinde Bolşeviklerle ittifak etmekte bir sakınca olmadığını söylemekteydi. Ayrıca Müslümanları ezen Batı medeniyetinin yıkılmasında Müslümanların Bolşeviklere yardım edebileceğini de belirtmekteydi. Bu ittifakın “*zamânını, zeminini, dâ’iresini*” ve yardımın derecesini belirlemek elbette yetki sahiplerine aitti. Çünkü böyle bir ittifaktan “*biz*” ne kadar yararlanırsak Ruslar da o kadar fayda görecektirdi. Çünkü ihmal edilmeyecek bir kuvvet olan İslâm âlemi, Ruslarla müttefik olmak bir yana, tarafsız kalsa bile Bolşeviklere çok büyük yardımda bulunmuş olacaktı. Buna karşın şimdiye kadar her taraftan kuşatılmış durumda bulunan

“Müslimân milletlere” de böylesi bir ittifakın sağlayacağı yararlar inkâr edilemezdi. Henüz silah elde edemeyenler silahlanacaklar ve “arkalarından emin olarak önlerindeki düşmânî denize dökmeyi, ‘asırlardır gâ‘ib ettikleri istiklâli ele geçirmeyi” başaracaklardı.⁵⁷

Mehmet Akif Ersoy’un Bolşevik hareketi ile ilgili değerlendirmeleri bütün XX. yüzyıl boyunca Batı’nın, tehdit algısını biçimlendiren iki ideolojik hasmını tanımlaması dikkate değer bir husustur. Bununla birlikte XX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Avrupa tehdit algısında birinci sırayı faşizan ideolojilerin aldığı da unutulmamalıdır. Ek olarak faşizan ideolojilere karşı Bolşevik Rusya ile Liberal Batı ortak düşman algısından birleşmişler ve II. Dünya Savaşı’nda omuz omuza mücadele etmişlerdi. Yine de Akif, bu konuşmayı yaptığında ortalıkta Nazizm ve Faşizmin olmadığını, tam tersine onun isabetle belirttiği gibi ileri sürülen ve mağlup devletlere zorla kabul ettirilen antlaşma şartlarının bu hareketlerin ortaya çıkmasında son derece etkili olduğunu belirtmekte fayda vardır. Sonuçta Mehmet Akif’in ifade ettiği bu iki tehditte Bolşeviklikle mücadele, XX. yüzyılın ikinci yarısına kalmış ve II. Dünya Savaşı’nın Doğu ve Batı blokları olmak üzere ikiye bölüdüğü dünyaların savaşında kaybedip yıkılan Liberal Batı değil Bolşevik Doğu olmuştur. Batı’nın Bolşeviklikle hesaplaşmasını tamamladıktan sonra üçüncü hasım olarak İslâm’a ve Müslümanlara yönelmesinin içinde yaşadığımız dönemin en belirgin özelliklerinden biri olduğunu belirtmeye sanırım gerek yoktur. İkinci olarak Rus devriminin tüm Müslümanlara değilse bile Türkiye’ye nefes alma fırsatı vermenin ötesinde önemli katkılar sağladığı da açıktır. Kurtuluş Savaşı yıllarında Rusya’nın desteğinin kazanılması, sınırlı miktarda da olsa para ve silah yardımı alınması ve İtilaf Devletleri’ne karşı diplomatik denge elde edilmesi ilk fırsatta sayılacak avantajlardandır ki Mehmet Akif bunun ne kadar gerekli olduğunu altını çizmekteydi. Üçüncü olarak Mehmet Akif, Bolşevik anlayışın ülkeye girişinin önünde engel olarak öncelikle Türkiye’nin sosyo-ekonomik yapısını görmekteydi. Buna göre Türkiye’de ne sermaye sınıfı ne banka ne de işçi sınıfı vardı. Dolayısıyla bunlar arasında bir mücadele de yoktu. Bu nedenle hiçbir sosyalist hareket Türkiye’de yer edinemezdi.⁵⁸ Bu bakış açısının daha

⁵⁷ “Üstâd-ı Muhterem Mehemed Akif Bey Efendi’nin Kastamonu’da Nasrullah Cami’-i Şerifinde İrâd Buyurdıkları Mev‘izelerin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, C. 18, No: 464, 25 Kasım 1920, s. 249-259.

⁵⁸ Mustafa Kemal 7 Şubat 1923’te Balıkesir Zağnos Camii’nde bir hutbe okuduktan sonra halkın sorularına cevap vermişti. Sorulardan biri siyasi partiler ve siyasetle ilgiliydi. M. Kemal bu soruya verdiği cevapta Avrupa’da her bir partinin bir sınıfın çıkarını temsil ettiğini Türkiye’de ise sınıf bulunmadığını belirttiikten sonra halkın büyük çoğunluğunun çiftçi olduğunu ve fakirlikten yorgun düştüğünü bunların şehirlerdeki muadili olan esnafın durumunun da pek farklı olmadığını ifade etmişti. Ona göre ülkede sanayi olmadığı için işçi sınıfı da mevcut değildi. İşçi sayıyı en

sonraki yıllarda birçok devlet adamı ve aydın tarafından paylaşıldığı da bilinmektedir.⁵⁹ Ancak Mehmet Akif ve sonrasındakilerin görmediği husus, başta Bolşevizm olmak üzere bütün sosyalist ve komünist hareketlerin doğasındaki aydınlanmacı ve anti-emperyalist ideolojidir. Sosyalizm bu iki özelliği sayesinde Türkiye dâhil, sınıf çatışması bulunmayan her ülkeye rahatlıkla girebilmiştir. Hele hele o ülke Batı'nın işgali, işgal girişimi ve sömürgesi ile mücadele etmek zorunda kalmış ise özellikle aydınların ve siyasetçilerin bu ideolojiye yönelmeleri çok daha kolay olmuştur. Bir anlamda Batılılaşmayı zorunlu gören, ama aynı zamanda Batı yayılcılığı ile mücadele etmek mecburiyetinde olan ülkelerin hepsi aydınlanma değerlerini, bu anti-emperyalist bloktan almakta pek bir sakınca görmemişlerdir. Bununla birlikte bir kişinin Sovyet kaynaklı aydınlanma ve bağımsızlık ideolojilerini alabilmesinde dine bakışı çok önemli rol oynamıştır. Başka bir ifade ile bütün dünyada dindar kimlikler Sovyet ideolojisine ya da komünizme karşı mesafeli dururken, laikleşmiş insanların Bolşevik model ve deneyimini benimsemesi nispeten daha kolay olmuştur. Bu nedenle Mehmet Akif'in Bolşevik etkisinden korunmak için İslâm'ı adres göstermesi oldukça anlamlıdır. Nitekim Batı dünyası da komünizmle mücadele döneminde dinsel hareketlerle yoğun bir iş birliği içerisine girmiştir.

Sonuç

Mehmet Akif, hayatı boyunca yaşadığı toplumu ve tüm Müslümanları içine düştikleri miskinlik ve tembellik batağından silkinip çıkmaya, dini doğru anlamaya, sorumluklarına sahip çıkmaya çağırmıştır. Bu kabilden olarak Müslümanlara çok sert eleştiriler de yöneltmiştir. Ancak İstiklal Savaşı yıllarında verdiği vaazlarda ve yaptığı konuşmalarda durum

fazla 20 bin kişi idi. Nereyse hiç zengin bulunmamaktaydı. Zaten zenginlerin malına da dokunulacak değildi. Hatta tam tersine her mahallede bir zengin yaratmak gerekiyordu. Böylesi sınıfsız bir toplumda halkçılık yapılmalı ve halk siyasi bakımdan eğitilmeliydi; Yücel Yiğit, "İki Hatip Bir Kent: Mustafa Kemal ve Mehmet Akif Balıkesir'de", *Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. II, Ed. Gökay Yıldız-Zeki Yıldırım-Şevkiye Kazan-Hülya Yazıcı-Okuyan, Burdur 2008, s. 835-847.

⁵⁹ Sosyalist ya da komünist düzenin hangi toplumlarda yerleşebileceği ile ilgili analizlerde sanayileşmenin gerekliliğine Marx dâhil herkes vurgu yapmıştır. Zira ancak sanayileşmenin olduğu bir ülkede emek-sermaye çatışması yaşanabilirdi ve ancak bu tür ülkelerde insanlığın ilerlemesinin bir ileri aşaması olarak komünist düzen kurulabilirdi. Ülkelerin sosyo-ekonomik durumunu esas alarak yapılan bu analizler ve çıkarımlar Bolşevik rejimin gerçekleştiği Rusya'nın da tam anlamıyla bir sanayi ülkesi olmadığını, bundan daha fazla tarım toplumu olduğunu pek dikkate almamaktadırlar. Keza aynı husus Çin için çok daha fazla geçerliydi. Tam tersine her iki ülkede de sanayi inkılabını Sosyalist düzen gerçekleştirmişti.

daha vahimdir. Bu nedenle yapılan çağrı çok daha sert ve keskindir: Artık fazla seçenek kalmamıştır. Daha doğrusu yapılacak iş, verilecek karar, istiklâl ya da ölümden birini tercih etmek noktasına ulaşmıştır. Artık kimsenin başkasından bir şey beklemeye hakkı bulunmamaktadır. Tam tersine herkes görev bilinci ile harekete geçecek ve kendi kaderine sahip çıkacaktır. Kötürümler gibi hiçbir şey yapmadan oturmak, kurbanlık koyun gibi kendisini bekleyen feci akıbetin gelmesini beklemenin ihaneti içinde olmak, gelecek nesillere ne övünülecek bir miras ne de yaşayacak bir vatan bırakacaktır. Bunun için öncelikle dost kim düşman kim bilmek gerekmektedir. Kur'an'ın uyarısına kulak vermek, Hristiyan ve Yahudileri dost edinmemek gerekmektedir. “İngiliz silahıyla, İngiliz parasıyla donatılan”, Aydın'ı, Bursa'yı yakıp yıkarak ilerleyen Yunan çetelerini “Halife Ordusu” geliyormuş diye karşılamaya hazırlanan içimizdeki “sersemlerden” olmamak gerekmektedir. Çünkü “dünya, dünya olalı gafletin cehâletin, körlüğün sağırlığın bu mertebesini” ne görmüş ne işitmiştir. Öyleyse herkes gözünü açmalı, dostu düşmanı iyice tanımalı ve parçalanmadan, bölünmeden birlik içinde vatanın ve milletin kurtuluş davasına katılmalıdır. Zira işgal esarettir, esaret ise yeryüzünde süründürmektir. Süründürmektense ölmek yeğdir. Bu nedenle Mustafa Kemal Atatürk'ün Sakarya Savaşı'nda emrettiği gibi herkes korkusunu bulunduğu yere gömmeli ve İstiklâl mücadelesine katılmalıdır.

Mehmet Akif, olağanüstü şartlarda bile olsa dünyanın içinde bulunduğu durumu, Avrupa medeniyetinin özelliklerini, Batılılaşmanın mahiyetini, çalışmanın önemini, emperyalizmin yöntemlerini ve uygulamalarını vb. soğukkanlılıkla analiz etmiş ve düşüncelerini halka açıklamıştır. Onun analizlerinin en önemli sonucu, Batı medeniyetinin, Batı dışı dünyaya reva gördüğü her şeyin Sevr'de Türkiye'ye de dayatıldığı hususudur. Bu nedenle Sevr asla kabul edilemez, edilmemelidir.

Mevcut hâliyle maddeyi yücelten, maneviyatı yok eden Batı medeniyeti iflas etmiştir ve artık çökmelidir. Bu noktada ona rakip olarak İslâm ve Bolşeviklik bulunmaktadır ve Müslümanlar, Bolşeviklerin Avrupa medeniyetini yıkmak için gösterdikleri gayrete her türlü desteği vermelidirler. Bu nedenle Avrupa'ya karşı Ruslarla karşılıklı çıkarları gözetilen bir antlaşma yapmanın, Türkler ve Müslümanlar açısından hiçbir zararı yoktur. Ancak o, Batı'nın tamamen yanlış olduğundan değil, eksikliklerinin insanlığı getirdiği felaketten dolayı yıkılması, yok olması gerektiğine inanmaktadır. Yoksa Avrupa'nın maddi üstünlükleri, bilimleri, teknolojileri, İslamlaştırılmak kaydıyla yönetim biçimleri ve hatta belli oranda hukukları alınmalı ve bütün bunlar ahlâk ve faziletle, bir anlamda yerli olduğu düşünülen kültürle birleştirilmelidir. Böylece sadece Türkiye'ye değil, bütün insanlığa kurtarıcı bir reçete sunulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU AHMET, “Üç Medeniyet”, İstanbul 1927.

AHMET RIZA BEY, *Batı'nın Politik Ahlaksızlığı*, Çev.: Ergun Göze, İstanbul 2004.

AYDIN, Mehmet, “Mehmet Akif’in Şahsiyeti”, *Vefatının 75. Yılında Mehmet Akif Ersoy-Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı (12-13 Mart 2011)*, Haz.: Vahdettin Işık, İstanbul 2011, s. 17-26.

BACANLI, Hakan, “Birinci TBMM’de Burdur Milletvekili Mehmet Akif (Ersoy) ve Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2018, 34(97), ss. 1-54.

ÇANTAY, Hasan Basri, *Âkifnâme (Mehmed Akif)*, İstanbul 1966.

DÜZDAĞ, Ertuğrul, *Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1997.

_____, *Mehmed Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, Ankara 2016, s. 179-306.

ERASLAN, Cezmi, “Milli Mücadelede Mehmed Akif ve Akif’in Ankara Günleri”, *Vefatının 75. Yılında Mehmet Akif Ersoy-Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı (12-13 Mart 2011)*, Haz.: Vahdettin Işık, İstanbul 2011, s. 61-78.

EŞREF EDİP, *Mehmed Akif (Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları)*, İstanbul 1938.

FİLİZOK, Rıza, “Mehmet Akif’in Batı Medeniyetine Bakış Tarzı”, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1986, s. 53-56.

KANYA-FORSTNER, A. S., “Savaş, Emperyalizm ve Sömürgeciliğin Sona Erişi”, *I. Dünya savaşı ve XX. Yüzyıl*, Der.: Jay Winter, Geoffrey Parker, Mary H. Habeck, Çev.: Tansel Demirel, İstanbul 2001, s. 207- 230.

KARA, İsmail, “Akif’in Aktif Din ve Ahlâk Anlayışı”, *Vefatının 75. Yılında Mehmet Akif Ersoy-Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı (12-13 Mart 2011)*, Haz.: Vahdettin Işık, İstanbul 2011, s.115-133.

KISIKLI, Emine, “Milli Mücadele’de Kamuoyu Oluşumunda Mehmet Akif”, *Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c. I, Ed.: Gökay Yıldız-Zeki Yıldırım-Şevkiye Kazan-Hülya Yazıcı-Okuyan, Burdur 2008, s. 203-218.

MACMILLAN, Margeret, *Paris 1919-1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, Çec.: Belkis Dişbudak, Ankara 2004.

UÇMAN, Abdullah, “Mehmet Akif ve Milli Mücadele”, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1986, s. 11-30.

UĞURCAN, Sema, “Mehmet Akif’in Şiirlerinde Savaş”, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1986, s. 135-166.

YİĞİT, Yücel, “İki Hatip Bir Kent: Mustafa Kemal ve Mehmet Akif Balıkesir’de”, *Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c. II, Ed.: Gökay Yıldız-Zeki Yıldırım-Şevkiye Kazan-Hülya Yazıcı-Okuyan, Burdur 2008, s. 835-847.

Vaazlar

“Tam Müslüman Olmadıkca Felâh Yokdur-Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Bey Efendi tarafından Kastamonu Havâlisinde îrâd Olunan Mev‘izelerin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, c. 18, No: 466, 13 Aralık 1920.

“Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Bey Efendi’nin Karesi’de Zağnos Paşa Cami’-i Şerifinde îrâd Buyurdıkları Mev‘izenin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, c. 18, No: 458, s. 183-186.

“Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Bey Efendi’nin Kastamonu Kazâlarında îrâd Buyurdıkları Mev‘izelerin Hülâsasıdır,” *Sebilürreşad*, c. 18, No: 465, 3 Aralık 1920, s. 267-271.

“Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Bey Efendi’nin Kastamonu’da Nasrullah Cami’-i Şerifinde îrâd Buyurdıkları Mev‘izelerin Hülâsasıdır,” *Sebilürreşad*, c. 18, No: 464, 25 Kasım 1920, s. 249-259.

“Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Beyefendi Tarafından Süleymâniye Kürsüsünde,” *Sebilürreşad*, c. 9, No: 232, Şubat 1913.

“Ye’se Düşenler Müslüman Değildir-Üstâd-ı Muhterem Mehmed Akif Bey Efendi tarafından Kastamonu Havâlisinde îrâd Olunan Mev‘izelerin Hülâsasıdır”, *Sebilürreşad*, c. 18, No: 467, s. 293-296.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNDA MESULİYET VE HAKLILIĞA DAİR ALMANYA MERKEZLİ TARTIŞMALAR

Ahmet KÖKSAL*

Şifa ÖZTÜRK**

*“Diplomacy is the art of saying
'Nice doggie' until you can find a rock”*

Will ROGERS

Giriş

Üzerinden bir asır geçmesine rağmen 20. yüzyılı şekillendiren Birinci Dünya Savaşı neden ve sonuçları ile değerlendirilmeye devam etmektedir. İkincisine de yol açtığı düşünüldüğünde “Büyük Harb”in çıkış sebebi, büyük kapışmanın tarihsel kökleri merak edilegelen hususların başında gelmektedir. Esasen sorumlu arayışına savaşın henüz fiilen sona ermediği dönemde başlanmıştır. Savaş sonunda haklılık-suçluluk ölçütünü belirleyen ise galipler olmuştur. Haklılık mücadelesi şeklinde daha savaş devam ederken süregelen tartışma ve savunular savaşın sonunda anlaşma zemininin yasal kanıtlarını oluşturacak ciddi bir literatür meydana getirmiştir.¹ Bu literatür iç ve dış politikaya yönelik etkin bir propaganda

* Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, ahmetkoksal@ktu.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon.

¹ “Haklılık” veya “suçluluk” ifadeleri savaşın başlamasından önce, sırasında ve sonrasında tarafların temel savunma argümanıydı. Mesuliyet ve masumiyet iddiaları propaganda merkezli diplomatik bir çalışmayı da gerektiriyordu. Bu mücadeleyi kapsamlı şekilde ele alan çalışmalar için bkz. Burak Samih Gülboy, “Tarihçilerin Savaşı: Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri, Nedenleri ve Başlangıcı Üzerine Uluslararası Literatürün Haklılık Mücadelesi”, *TYB Akademi 100. Yılında I. Dünya Savaşı*, Cilt 4/11, 2014, s. 51-68; Burak Samih Gülboy, “Alman Düşüncesinde Savaşın Meşruiyeti ve Birinci Dünya Savaşı'nın Haklılığı: Clausewitz, Bernhardt, Ludendorff ve Schmitt Üzerinden Düşünsel Bir Çizgi Çizmek”, *Felsefe Açısından Savaş ve Toplum*, Ed. M. Ertan Kardeş, Özgüç Güven, Hiper Yayın, İstanbul 2018, s. 185-212; Bu konu hakkında “meşru savaş”, “saldırganlık” gibi kavramları siyasi ve ahlaki yaklaşımlar çerçevesinde, pragmatizm ve legalizm eksenli ele alan kapsamlı bir çalışma için bkz. Michael Walzer, *Haklı Savaş Haksız Savaş (Tarihten Örneklerle*

aracı olarak da dikkat çekmektedir. Zira “sulh”a giden yolda “suçlu”yu tespit etmek ve resmileştirmek galibiyeti perçinleyen bir unsur olacaktı. Diğer taraftan savaşın tarafları kendi kamuoylarına da ekonomik, sosyal, siyasi, askeri ağır sonuçların savunusunu yapmak durumundaydılar. Böylece kullanılabilir her türlü araç dikkate alınmış ve savunma argümanı şekline dönüşmüştü. Bahsi geçen “suçluyu tespit” kurgusu ele alındığında Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda haklı ya da haksız olduğu dikkate alınmaksızın “günah keçisi” olarak Almanya ilan edilmişti çünkü mağlup olmuştu.² Bu andan itibaren aleyhinde kullanılabilir bütün argümanlar hukuki, siyasi ya da basit polemik malzemesi şeklinde ortaya dökülmeye başlamıştı. Bu noktadan hareketle Almanya’nın suçluluğu noktasında kayda değer bir kanıtı savaş başladığında Almanya’nın Büyük Britanya Büyükelçisi olan Prens Lichnowsky³ sundu. Prens’in hatıraları Almanya’yı savaşın suçlusu olarak mahkûm eden iddiaya destek verir nitelikteydi. Lichnowsky’nin Mart 1918’de kamuoyuna sunulmuş notları sansasyon oluşturduğunda Almanya savaşta henüz çekilmemişti. Öncelikle Stockholm’de yayımlanan anılar çok

Desteklenmiş Ahlaki Bir Tez), Alfa Yayıncılık, İstanbul 2017; Amerikan Kongresinde “savaş suçlusu” merkezli süregelen tartışmalara örnek olması bakımından bkz. *Congressional Record, Proceedings and Debates of the First Session of the Sixty-Ninth Congress of the United States*, December 19, 1925 to January 19, 1926, Volume LXVII – Part 2, December 19, 1925 to January 19, 1926, Washington 1926, s. 2319-2323.

² 28 Haziran 1919’da imzalanan Versay Antlaşması ile Almanya’nın suçluluğu resmileştirilmiştir. İlgili antlaşmanın 231. Maddesi savaş suçlusu olarak Almanya’yı işaret etmektedir. “231 - The Allied and Associated Governments affirm and Germany accepts the responsibility of Germany and her allies for causing all the loss and damage to which the Allied and Associated Governments and their nationals have been subjected as a consequence of the war imposed upon them by the aggression of Germany and her allies”.

http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/aftermath/p_versailles.htm E.T. 15.07.2019.

³ Soylu bir aileden gelen Karl Max Lichnowsky 8 Mart 1860’da Yukarı Silezya’da Kreuzenart’ta dünyaya geldi. 1883 yılında Dışişlerine girdi. İki yıl sonra Londra büyükelçiliğinde görevlendirildi. Stockholm, Dresden, İstanbul, Bükreş ve Viyana’da çeşitli görevlerde bulundu. 1899’da Berlin Dışişleri Ofisine geçti. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Weimar Cumhuriyeti’nde Alman Demokrat Partisinde bulundu. Gazete ve dergilerde muhtelif yazılar kaleme aldı. 1928’de Kuchelna-Çekoslovakya’da hayatını kaybetti. “Prince Lichnowsky: The German Embassy Before the War”, *The Times*, 22 Kasım 1927; Yılmaz Öztuna, *Devletler Hanedanlar*, Cilt 3, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 671; Arkadaşı olduğunu kaydeden Baroness Souiny’e göre on dördüncü yüzyıldan beri Avrupa kültürünün merkezi konumunda olan Bohemya ve Silezya yetişmesi dolayısıyla o tamamen Slav’dı. *Revelations of Prince Lichnowsky*, Current History Magazine The Monthly of The New York Times Company, New York 1918, s. 40.

geçmeden önce Almanya, Amerika ve diğer ülke neşriyatının dikkatini çekmiş,⁴ sansasyonun etkileri Osmanlı Devleti'ne kadar gelmişti.⁵

İçeriği dikkate alındığında Lichnowsky'nin 1916'da Silezya'da kaleme aldığı yazılar⁶ savaşa doğru hızla gidilen gergin süreçte Almanlar ve İngilizler arasındaki diplomatik ilişkileri gün yüzüne çıkarmaktadır. Notlar Prens'in İngiltere'de büyükelçi iken yaşadıklarını kapsamakta olup savaşın hemen öncesi ve ilk günlerine ait kıymetli kaynaklardandır. Notlar; Fas Meselesi, Edward Grey'in Programı, Şark Politikası, Üçlü İttifak Politikası, Londra Konferansı, İkinci Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı vb. başlıklardadır.

Savaşın muhasebesinin yapıldığı sıralarda notlara yönelik lehte ve aleyhte yazılar ortaya çıkmıştır. Nitekim bu süreçte İngiliz ve Amerikan basının dikkatini çeken ve özellikle haklılıklarına vurgu yapan her argüman oraya dökülmüştür. Almanların suçluluğu iddiasına karşılık antitezi savunan yazıların en dikkat çeken Alman Hariciye Bakanı Von Jagow'a aittir.⁷

⁴ İlk olarak Stockholm'de "Politikan" isimli gazetede yayımlanan anılar daha sonra Alman gazetelerinde parça parça yer almış, Avusturya, Amerika ve diğer ülke basınlarının da ilgisini çekmiş, matbuata geniş malzeme vermiştir. *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 24 Aralık 1918; *Pester Lloyd*, 27 Mart 1918; *Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung*, 23 Mart 1918; *Berlin Vossische Zeitung*, 21 Mart 1918; "Die Angelegenheiten des Fürsten Lichnowsky", *Hamburgischer Correspondent*, 13 Temmuz 1918; "Lichnowskys Tschechische Güter Beschlagnahm", *Berliner Tageblatt*, 30 Ocak 1921; Almanca metin için bkz. *Die Denkschrift des Fürsten Lichnowsky*, Verlag von Paul Haupti, Bern 1918; Eser; İngiltere, Fransa ve Amerika baskılarında Almanya'yı suçlayıcı ifade ve üst başlıklarla yayımlanmıştır. "Prince Lichnowsky Expelled: A Socialist's Testimony", *The Times*, 20 Temmuz 1918; Karl Kautsky, *The Guilt of William The Guilt of William Hohenzollern*, Skeffington & Son, London 1919, Munroe Smith, James Brown Scott, *The Disclosures From Germany*, American Association for International Conciliation, New York 1918, s. 1-23; "Lichnowsky Memoirs", *The Star*, 23 May 1918; Harry F. Young, *Prince Lichnowsky and the Great War*, GA, 1977; Prens'in ölüm haberi için bkz. "Prince Lichnowsky: German Diplomatist's Death", *The Manchester Guardian*, 28 Şubat 1928; *The Times*'de kaleme alınan biyografi için bkz. "Prince Lichnowsky: The German Embassy Before the War", *The Times*, 22 Kasım 1927.

⁵ Hariciye Nezareti vasıtasıyla notların çevirisi yaptırılmıştır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, *Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.)* 2450/25.

⁶ Lichnowsky 1927'de *Uçuruma Giden Yolda* isimli yeni bir hatıratla ek açıklamalarda bulunmuştur. Karl Max Fürst von Lichnowsky, *Auf dem Wege zum Abgrund*, Dresden 1927.

⁷ Smith-Scott, *The Disclosures...*, s. 130-189.

1. Prens Lichnowsky'nin Memorandumunun İçeriği

Prens'in hatıraları Londra Büyükelçiliğinde bulunduğu sırada (1912-1914) meydana gelen diplomatik gelişmeleri konu edinmektedir.⁸ Almanya'nın Londra Büyükelçisi Baron Marschall'ın⁹ 1912 Eylül'ünde hayatını kaybetmesiyle, onun yerine atanan Lichnowsky'nin notları bu tarihten itibaren "Londra Misyonum, 1912-14" ifadeleriyle başlamaktadır.¹⁰ Çoğunlukla duygusal ifadelerin görülebileceği hatıratta, kendisinin çabalarına rağmen Alman Dışişlerinin savaşın çıkışına dair açık hataları olduğu vurgusu mevcuttur. Politik tutumunda Bismarkçı geleneğe yakın olan Prens, İtalya ve Avusturya ile müttefiklik hususunda Dışişlerinden farklı görüşlere sahiptir. Prens, aşağıdaki konulara değinerek görüşlerini açıkça ifade etmiştir.

"Fas Politikası"na değinen Lichnowsky'ye göre bu mesele, İngiltere ile ilişkileri geliştirmek açısından en uygun konuydu. Ona göre Almanların Fas politikası "esrarengizdi" ve güvenleri olanca kuvvetiyle sarsmıştı. En azından, (Almanların) ne istediklerini tam olarak bilmediklerine dair şüphe uyandırmıştı. Fransa Dışişleri Bakanı M. Delcasse'nin Fas hakkında bir anlayışa ulaşma çabalarını geri çektikten sonra ve Bismark politikasının geleneklerine uygun bir siyasi çıkarlarının olmadığını resmen ilan ettiklerini belirten Lichnowsky, zihin olarak dünya savaşına girmeye başladıklarını öne sürmektedir. Prese göre Almanların Fas hakkındaki tavrı Rus-Japon ve daha sonra Anglo-Japon yakınlaşmasını desteklemiş, "Alman tehlikesi" karşısında tüm diğer farklılıklar arka planda kalmıştı. Yeni bir Fransa-Almanya savaşı olasılığı açığa çıkmıştı. Gelişmeler Almanya'da coşkuyla alkışlanmış, ancak İngiltere'de rahatsızlıklara neden olmuştu. İngiliz Hükümeti, (Almanya'nın) niyetinin açıklanması için bir süre beklemiş, sonuçta Loyd George uyarı niteliğinde bir konuşma yapmıştı. Prens'in düşüncesine göre Almanya mutedil ve olumlu bir politika izlese Batı kıyılarında bir liman ve bölge sahibi dahi olabilirdi, ancak bu olaylardan sonra bu ihtimal imkânsız hâle gelmişti.¹¹

⁸ Ahmet Köksal, "Alman Büyükelçisi Prens Lichnowsky'nin "Harbin Çıkışından Evvel Almanya'nın Mesuliyeti" Adıyla Yayınlanan Hatıratı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2018, Basılmamış Bildiri.

⁹ Dönemin Alman devlet adamları hakkında bkz. Frederic W. Wile, *Men Around The Kayzer, The Makers of Modern Germany*, L.C. Press, London 2013.

¹⁰ Lichnowsky, *Meine Londoner Mission 1912-14 von Fürst Lichnowsky, Ehemaliger Deutscher Botschafter in London*, Bern 1918; Prince Lichnowsky, *Lichnowsky Memoirs My Mission to London 1912-1914*, Cassel & Company, London & Melbourne 1918, s. 3.

¹¹ *Lichnowsky Memoirs...*, s. 4-5.

Dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey'e genişçe bir yer veren Lichnowsky'nin onun hakkındaki yorumlarının ılımlı bir çerçevede olduğu görülmektedir.¹² Öncelikle Grey'in Fas meselesindeki tutumlarına rağmen kendileriyle bir anlaşmaya varma fikrinden vazgeçmediğini beyan etmekte ve ilk olarak bunu sömürgeler ve ekonomik sorunlarda yapmaya çalıştığını belirtmektedir. Ona göre İngiliz devlet adamı, Fransa ve Rusya ile aradaki tüm sorunları giderdikten sonra, Almanlarla benzer anlaşmalar yapmak istiyordu. Amacı Almanları izole etmek değildi. Gücü nispetinde var olan yapıda ortaklık yapmak niyetindeydi. Anglo-Fransız ve Anglo-Rus farklılıklarının üstesinden gelmeyi başardığı için, Anglo-Alman'ı da ortadan kaldırmak için elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışıyordu. Fakat Lichnowsky'e göre Almanların deniz politikası ile 1905, 1908 ve 1911'deki tavırları içgüdüsel olarak bir gün savaşmaya başlanacağı inancını uyandırmıştı.¹³

“Arnavutluk Sorunu”na yaklaşımı da Alman Dışişlerinden farklıydı. Ona göre ilk Balkan Savaşı, Türkiye ile özdeşleştirilen Alman politikası için bir yenilgiye yol açmıştı. Avrupa'daki Türkiye artık kurtarılamayacağından iki yol vardı: ya sınırsız olarak tamamen ilgisizliği ilan etmek ve Balkan güçlerinin kendilerini şekillendirmesine izin vermek ya da “Müttefikler”e destek yoluyla Yakın Doğu'da Üçlü İttifak politikasını devam ettirerek böylelikle arabulucu rolünü sürdürmek. En başından beri ilk düşüncüyü savunduğunu beyan eden Lichnowsky, Dışişleri Bürosunun ise kesin olarak ikincisini desteklediğini dile getirmektedir. “Yakın Doğu ve Üçlü İttifak Politikası”nda da farklı görüşlere sahip olan Lichnowsky'ye göre Almanya'nın politikayı sürdürme konusundaki “ölümcül geleneğe” yani güneyde Türklerle, kuzeyde de Avusturya-Macarlarla özdeşleştiren hatalarına son vermeleri gerekiyordu. Berlin Kongresi'ne girmiş oldukları zamandan beri aktif olarak izlenen bu politikanın sürmesi, zamanla Rusya ve dünya ile çatışmaya yol açacaktı. Petrograd'ın bile onayladığı “Sultanın bağımsızlığı temelinde” Rusya ile anlaşmaya varmak yerine, Yakın

¹² “Sir Edward Grey'in dış politikanın tüm alanlarında etkisi neredeyse sınırsızdı... Otoritesi tartışılmazdı. ... Meclis tecrübesi ve doğuştan gelen kabiliyeti sayesinde birçok olayın üstesinden gelebilmiş bir adamdır... Yalanlar ve entrikalar ona eşit derecede duyarsızdır... Bu, ‘Yalancı Grey’ olarak adlandırılan ve dünya savaşının başlatıcısı olan adamın gerçek bir fotoğrafı...” *Lichnowsky Memoirs...*, s. 22; E. Grey hakkında bkz. Sir Christopher Clark, “Sir Edward Grey and the July Crisis”, *The International History Review*, Volume 38/2, 2016, s. 326-338; Annika Mombauer, “Sir Edward Grey, Germany, and the Outbreak of the First World War: A Re-Evaluation”, *The International History Review*, Volume 38/2, 2016, s. 301-325; Stephen J. Valone, “There Must Be Some Misunderstanding Sir Edward Grey's Diplomacy of August 1, 1914”, *Journal of British Studies*, Volume 27/4, October 1988, s. 405-424.

¹³ *Lichnowsky Memoirs...*, s. 4-6.

Doğu'daki ekonomik menfaatlerine kendilerini hapsedmişlerdi. Bir zamanlar özgürlüğüne kavuşan, Almanlara tatminkâr deneyimler sunan Balkan Devletlerinin aktif gelişimini desteklemek yerine, “Türk ve Macar zalimleri” ile taraf olmuşlardı. En iyi doğal dostları ve komşuları olan Rusya, İngiltere ve Fransa'nın kollarına bırakılmıştı. Almanların Üçlü İttifak ve Yakın Doğu politikasının ölümcül hatası, Fransız-Rus saldırısı gibi açıktı. Lichnowsky'ye göre İtalyan ittifakının fazlaca değeri yoktu. Avusturya ise, barışta olduğu gibi savaşta da korunmaya ihtiyaç duyuyordu ve başka bir desteği bulunmuyordu. Almanlara olan bağımlılığı politik, ulusal ve ekonomik düşüncelere dayanıyordu ve bu da Rusya'yla Almanya ilişkilerinin büyüklüğü kadardı. Bosna Krizi bunu öğretmişti. Oysa “Avusturyalı gözlükler” aracılığıyla oryantal sorunlara bakılırsa, bu durum Rusya ile bir çatışmaya yol açacaktı. İttifak, spesifik bir amaca yönelik tek hipotezden oluşan bir birlikten ziyade, genel ve sınırsız bir işbirliği çerçevesinde, her alanda çıkarların bir araya getirilmesi ve savaşın önlenmesi için hangi diplomasinin tasarlandığını üretmenin en iyi yoluydu. Oysa Lichnowsky'ye göre her defasında bozguna neden olan “yanlış atı” desteklemişlerdi.¹⁴

“Büyükelçiler Konferansı”na değinen Lichnowsky savaşın patlak vermesi üzerine, Sir E. Gray'in gayri resmi bir konuşma önerisinde bulunarak Balkan Savaşı'nın Avrupa'yı saran bir probleme dönüşmesini engellemek için ilgisizlik beyanı teklifinde bulunduğunu dile getirmektedir. Ona göre İngiliz devlet adamları en başından beri, İngiltere'nin Arnavutluk'a ilgisi bulunmadığı ve bu soruna karşı savaşmaya niyetinin olmadığı bir konumda idi. Almanlar ise, İngilizlere benzer bir tutum benimsemek yerine, sürekli olarak Viyana tarafından öngörülen pozisyonu ele almıştı. Prese göre E. Grey müzakereleri ihtiyatla gerçekleştirmişti, sakın ve incelikliydi. Bir soruna dâhil olma tehdidinde bulunulduğunda, konuya odaklanan ve her zaman kabul edilen bir anlaşma formülü çizmişti. Kişiliği dolayısıyla tüm katılımcılara eşit derecede güven duyuyordu.¹⁵

Prens, Balkan Konferansı Londra'da sürdüğü sırada Balkan ülkelerinin liderleriyle temas kurmak için fırsat bulmuştu. Ona göre M. Venizelos kesinlikle en seçkin kişilikti ve o zamanlar Alman karşıtı değildi. Birkaç kez ziyarette bulunmuştu. Lichnowsky'ye zeki ve enerjik bir insan izlenimi vermişti. M. Take Jonsescu da sık sık Londra'daydı ve Prens'i düzenli olarak ziyaret etmekteydi. Aynı zamanda von Kiderlen'in arkadaşlarından biriydi. İkinci Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'ın yenilgisi, Sırbistan'ın zaferi ile Romanya'nın işgali, doğal olarak Avusturya için bir aşağılama oluşturmuştu. Bu aşağılamayı Sırbistan'a yönelik bir seferle düzeltmek için: karşı planın kısa bir süre sonra Viyana'da evrimleşmiş gibi

¹⁴ *Lichnowsky Memoirs...*, s. 6-10.

¹⁵ *Lichnowsky Memoirs...*, s. 10-11.

göründüğünü dile getiren Lichnowsky'nin kaydettiğine göre Rus-İtalyan ilişkilerinin samimiyeti nedeniyle, Viyana planı şüphesiz Petrograd'da da biliniyordu. Her hâlükârda, Preense söylendiği gibi, Sırlara yönelik bir Avusturya saldırısının Rusya için bir *casus belli* (savaş sebebi) olacağı açık bir şekilde ilan edilmişti. 1914 ilkbaharında Viyana'dan ayrılan personellerden biri döndüğünde, Lichnowsky'ye, von Tschirschky'nin yakında savaş olacağını ilan ettiğini söylemişti.¹⁶

Lichnowsky'nin üzerinde durduğu bir başka sorun Albay Liman von Sanders'in¹⁷ 1913 sonbaharında Türk garnizonuna komuta etmek ve ordunun reorganizasyonunda görev almak üzere tayin edilmesiydi. Bu görev Rus-Alman ilişkilerinde krize neden olmuştu.¹⁸ E. Grey Lichnowsky'ye uyarılarda bulunmuş Petrograd'da var olan heyecana işaret etmiş, "Onları hiç bu kadar heyecanlı görmemiştim" demişti.¹⁹

İngiltere'de bulunduğu süre zarfında sadece E. Grey ve Asquith gibi etkili insanlarla değil, aynı zamanda halkla da kurduğu iyi ve güvenli ilişkiler sayesinde iki ülke arasında belirgin bir iyileşme sağladığını kaydeden Preense göre Sir Edward Grey dürüst bir şekilde bu yakınlaşmayı²⁰ geliştirmeye çalışmaktaydı ve sömürgeler ile Bağdat Demiryolları²¹ gibi iki sorunla ilgili olarak niyetleri belliydi. 1898'de, Hatzfeld ve Balfour, Portekiz kolonilerini, Almanlar ve İngiltere arasındaki ekonomik etki alanlarına ayıran gizli bir anlaşma imzalamıştı. Preense'in gelmesinden önce başlamış

¹⁶ *Lichnowsky Memoirs...*, s. 12-13.

¹⁷ Osmanlı ordusunu modernleştirme çabalarının bir sonucu olarak Alman General Liman von Sanders İstanbul'da Birinci Ordu Komutanlığına getirilmişti. Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, E yayınları, İstanbul 2010, s. 368; Sanders'in anıları için bkz. Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev: Örgün Uğurlu, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999.

¹⁸ Roderick R. McLean, *Royalty and Diplomacy in Europe, 1890-1914*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 67; William Mulligan, *The Origins of the First World War*, Cambridge Uni. Press, New York 2010, s. 86-89.

¹⁹ *Lichnowsky Memoirs...*, s. 13.

²⁰ Lichnowsky'nin bahsettiği gibi sözü geçen dönemde Britanya'da Almanya ile kısa süre içinde bir çatışma olasılığı çok fazla öngörülen bir husus değildi. Oxford Üniversitesi üzerinden Alman kültürü ve aydınları saygın bir konumda tutuluyor ve taltif ediliyordu. 1907'de Alman hükümdarına Roma Hukuku Fahri Doktorası verilen Examination School'da Almanlarca hediye olarak sunulan II. Wilhelm'in bir portresi asılmıştı. Württemberg Dükü ve Londra'daki Almanya Büyükelçisi Preense Lichnowsky'ye de fahri doktora verilmişti. Peter Frankopan, *İpek Yolu Alternatif Dünya Tarihi*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2018, s. 353-354.

²¹ Morris Jastrow, *The War and the Bagdad Railway, the Story of Asia Minor and its Relation to the Present Conflict*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia & London 1917.

olan İngiltere ile Almanya arasındaki müzakerelerin amacı coğrafi sınırlama konusunda memnun edici olmadığı kanıtlanmış olan 1898 anlaşmasını düzeltmek ve geliştirmek idi. Prens İngiliz hükümetinin uyumlu tutumu sayesinde arzu ve çıkarlarına tamamen örtüşen yeni bir anlaşma yapımında başarılı olduğunu beyan ediyordu. Angola'nın tamamı 20. derece boylamına kadar Almanlara tahsis edilmişti. Böylece güneyden Kongo'ya kadar yayılmışlar, ayrıca Ekvator'un kuzeyindeki Fransız nüfuz bölgesinde büyük değeri olan San Thome ve Principe adalarını elde etmişlerdi ki bu da Fransız meslektaşının güçlü ama etkisiz protestolarına neden olmuştu. Dahası Mozambik'in kuzey parçası elde edilmiş, Licango sınırı oluşturulmuştu.²²

İngiliz hükümetinin Alman arzu ve çıkarları için büyük anlayış gösterdiğini beyan eden Prens Lichnowsky, E. Grey'in kendilerine iyi niyetini göstermek arzusunda ve ayrıca bir bütün olarak kolonyal gelişimlerine yardım etmek eğiliminde olduğu kanaatindeydi. Bununla İngiltere; Kuzey Denizi ve Batı Avrupa'dan Okyanus ve Afrika'ya kadar Alman gücünün gelişimini tersine çevirmeyi umuyordu. İngiliz hükümeti aslında anlaşmaya Kongo'yu da dâhil etmek niyetindeydi. Bu Almanlara önalım hakkı verecek ve ekonomik olarak baskı uygulamalarına imkân sağlayacaktı. Almanlar bu teklifi "Belçika'nın sözde duyarlılıkları" adına reddetmişti. E. Grey'in yeni anlaşmayla Alman haklarına saygı duyma arzu ve samimiyetini gösterdiğini belirten Prens Lichnowsky, anlaşma sürecinin tamamlandığını dile getirmektedir. Bu anlaşma, 1913 Mayıs'ında Kralın Berlin ziyareti sırasında tamamlanmıştı. O dönemde Berlin'de İmparatorluk Şansölyesinin başkanlığında Prens'in de yer aldığı bir konferans düzenlenmiş ve Almanların fazladan bazı istekleri de tanınmıştı. Fakat Prens anlaşmanın imzalanmasına mâni olan yeni güçlükler ortaya çıktığı, savaşın patlak vermesinden kısa bir süre öncesine kadar anlaşmayı sonuçlandırma yetkisi alamadığı ve bu nedenle anlaşmanın hiç imzalanmadığını vurgulamaktadır. Bu çabalarının ve Londra'daki başarılarının Dışişlerinde artan bir memnuniyetsizliğe neden olduğunu ifade eden Prens, von Holstein rolünü üstlenen etkili bir şahsiyetin Londra'ya atanmasının istendiğini belirtmektedir. Lichnowsky bu süreçte hemen Berlin'e gitmediği ve görevini kralın emrine bırakmadığı için pişman olduğunu zikretmektedir.²³

Prens, Londra'da iken aynı zamanda sözde Bağdat Anlaşması hakkında da von Kuhlmann'ın²⁴ desteğiyle müzakerelerde bulunuyordu.

²² *Lichnowsky Memoirs...*, s. 13-15.

²³ *Lichnowsky Memoirs...*, s. 15-17.

²⁴ "Türkiye'yi gençken tanımış ve Türk düşünce tarzını gerçekten iyi bilen ve buna göre davranmayı başaran bir insandır." Sanders, *a.g.e.*, s. 27.

Bunun asıl amacı Küçük Asya'yı nüfuz alanlarına²⁵ ayırmaktı. Ancak Osmanlı Sultanı'nın bu konudaki kaygıları göz önüne alınarak bu terimden kaçınılmıştı. Ayrıca, E. Grey sürekli olarak, Küçük Asya'nın bölünmesi konusunda Fransa ve Rusya ile hiçbir anlaşma yapılmadığını belirtmişti.²⁶

Lichnowsky'nin görüşüne göre “denizcilik sorunu” hepsinin içinde en hassas olanıydı. Kuzey Denizi'nin diğer tarafında güçlü bir filo yaratılması, Kıta'nın en büyük askeri gücünün en büyük deniz gücü olarak gelişmesi, İngiltere'de en azından “sakıncalı” olarak hissedilmeye mahkûmdu. Bu konuda bir şüphe yoktu. Büyük Britanya, daha sonra belirlenen sınırlar dâhilinde Alman donanmasına mutabık kalmıştı ama kesinlikle hoş karşılamamıştı. Bu, İngiltere'nin Fransa ve Rusya'ya yapışmasının tek ve en büyük nedeni olmasa da nedenlerden biriydi. Ancak tek başına donanma göz önüne alındığında, İngiltere kıskançlık ve nihayetinde savaş yarattığı iddia edilen ticaret yüzünden kılıç çekmezdi. Lichnowsky, en başından beri donanmaya rağmen dostça bir anlaşmaya ve yakınlaşmaya varmanın mümkün olabileceğini ileri sürmüştü. Savaş öncesi çok fazla sözü geçen “ticari kıskançlık” konusuna da açıklık getiren Büyükelçi, bunu koşulların yanlış anlaşılmasına dayandırmaktaydı. Diğer taraftan Almanya'nın 1870 Savaşı'ndan sonra ticari bir güç olarak yükselişi, endüstrileri ve ihracat firmaları, ticaretin tekeli elinde tutan İngiliz ticari çevrelere yönelik elbette ki bir tehditti.

Alman Dışişlerinin tutumuna da değinen Prens, “Londra'daki başarılarımda bazı beyefendilerin öfkelerini celp etmemi ve kısa sürede kendim için elde ettiğim mevkiyi hiçbir şey tarif edemez” demekteydi. Lichnowsky, işini daha da zorlaştırmak için eziyetli, can sıkıcı talimatlar hazırladığını, en önemli konularda tamamen cahil bırakıldığını, sıkıcı ve önemsiz raporların iletişimi ile sınırlı kaldığını iddia etmektedir. Casusluk ve gerekli fonlar olmadan öğrenemediği konular hakkında gizli ajanların raporları 1914 Temmuz'unun son günlerine kadar ona hiç ulaşmamıştı; örneğin İngiliz-Fransız gizli anlaşmasını tesadüfen öğrenmişti. Grey ve Cambon arasındaki yazışmalar gibi uzun zamandır Büro tarafından bilinen diğer önemli olayların bilgisi de kendisinden saklanmıştı.²⁷

Avrupa'yı savaşa sürükleyen Sırp Krizi'nin en kritik döneminde İmparatorun emriyle Kiel'e gittiğini ifade eden Lichnowsky, Viyana'daki olaylar hakkında bilgilendirilmediği için fazla önem vermediğini, Avusturyalı aristokratlar arasında rahatlama duygusunun diğer duygulardan

²⁵ Söz konusu nüfuz alanları hakkında bilgi için bkz. Önder Kocatürk, “İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri (1913-1914)”, *Turkish Studies*, Volume 6/3, 2011, s. 1453.

²⁶ *Lichnowsky Memoirs...*, s. 17-18.

²⁷ *Lichnowsky Memoirs...*, s. 18-23.

daha ağır bastığını düşündüğünü kaydetmektedir. Bu nedenle Berlin'e vardığında, dış ilişkilerinin durumunu çok tatmin edici bulmuştu. Sonrasında bu haberlerin önemini küçümsediğine pişman olacaktı. Lichnowsky, o zamanlar “Büyük Sırbistan” harekâtına “ölüm darbesi” olan, Avusturya'ya dostça bir tavır benimsemek için İngiliz basınını uyarmaya yönelik talimatlar aldığını ve kamuoyunun Avusturya'ya karşı düşmanlık yaratmasını engellemek için kişisel etkisine başvurduğunu beyan etmektedir. Zaten başlangıçta basın sakinliğini korumuş ve Avusturya'ya destek olmuştu. Çünkü cinayet genel olarak kınanıyordu. Diğer taraftan gittikçe yükselen ses ısrarla üzerinde duruyordu ki “suç cezayı hak ediyordu” ancak siyasi amaçlar için sömürü haklı değildi. *Ültime* yayımlandığında, görünüşe göre Avusturya tarafından “satın alınmış” olan *Standart* hariç tüm yayınlar oybirliğiyle kınanırlardı. Berlin ve Viyana dışında bütün dünya aksi ihtimalin “dünya savaşı” anlamına geldiğini fark etmişti.²⁸

Sırbistan'ın, İngiliz çabalarına olumlu yanıt verdiğini ve mümkün olduğu kadar uzlaşmacı bir cevap vermeye çaba gösterdiğini kaydeden Lichnowsky, Dışişleri Bakanı M. Pasitch'in²⁹ iki nokta hariç her şeyi onayladığını ve müzakere etme isteğini de beyan ettiğini dile getirmektedir. E. Grey de Belgrad Hükümeti'nin uzlaşmacı tutumuna dikkat çekmişti. Bunun üzerine, her iki tarafın da kabul edebileceği bir formülün olduğu arabuluculuk önerisini görüşmüşlerdi. Böylece Avusturya'nın işbirliği ile ilgili söz konusu noktalar için kabul edilebilir bir formül bulmak kolay olurdu. Lichnowsky'e göre iyi niyetle düşünüldüğünde, her şey bir ya da iki oturumda çözülebilirdi. Böylece İngiltere ile ilişkiler daha da geliştirilebilirdi. Aksi takdirde Almanlar açısından hiçbir şey elde edilemeyecekti ve her şeyin kaybedileceği dünya savaşı tehlikesi vardı ki kendisi de bu yüzden öneriyi şiddetle desteklemişti. Oysaki savaş yönünde ısrar etmişlerdi. Lichnowsky her koşulda savaş istedikleri izleniminin giderek daha fazla güçlendiğini, tutumlarını başka herhangi bir şekilde yorumlamanın imkânsızlığına işaret etmektedir. Nitekim M. Sazonow'un³⁰ acil talepleri ve kesin güvenceleri, Çar'ın olumlu ve mütevazı telgrafları, E. Grey'in tekrarlanan önerileri, Marquis San Giuliano³¹ ve Signor Bollati'nin³²

²⁸ *Lichnowsky Memoirs...*, s. 24-26.

²⁹ Hadiselerin gelişimini Sırbistan merkezli ele alan bir çalışma için bkz. Hamilton Fish Armstrong, “Three Days in Belgrade: July, 1914”, *Foreign Affairs*, Volume 5/2 1927, s. 267-275; ayrıca bkz. Nikola Pashitch, “Serbia's Hopes and Russia's Defection”, *The New York Times Current History*, Volume 8, 1918, s. 526-528.

³⁰ Sergei Dmitrievich Sazonov'un döneme dair anıları için bkz. *Kader Yılları S. Sazonov'un Anıları, Rusya Eski Dışişleri Bakanı (1910-1916)*, Çev. Betil Önuçak, Yay. Haz. Sebahattin Özel, Derin Yayınları, İstanbul 2002.

³¹ İtalyan Dışişleri Bakanı Antonio Marquis di San Giuliano (1852-1914), 1910-1914 yılları arasında bu görevde bulunmuştur. Gordon Martel, *The Month that*

uyarıları, kendisinin önemli öğütlerinin hiçbiri fayda etmemiştir. Lichnowsky'nin ifadelerine göre geri dönülmez bir sürece girilmesine rağmen Edward Grey hâlâ felaketten kaçınmanın yeni yollarını arıyordu.³³

Verdiği bilgiler çerçevesinde Lichnowsky'nin hatıraları hakkındaki genel yorumu; tüm resmi yayınlarda da açıkça görüleceği gibi, içeriğinin zayıflığı nedeniyle kendi kendini suçlayan bir belge mahiyetinde olan [Alman] Beyaz Kitap'ının dahi kendisini yalanlanmadığı idi. Zira ona göre dünya savaşı tehlikesi biliniyor olmasına rağmen Kont Berchtold'u³⁴ Sırbistan'a saldırmaya teşvik etmişler, *ülmatomu* önemsememişlerdi. M. Sazonow, Sırbistan'a yönelik herhangi bir saldırıya tahammül etmeyeceğini kesin olarak ilan ettiğinde, arabuluculuk önerilerini reddetmişlerdi. Yine Rus seferberliği nedeniyle Petrograd'a bir *ülmatom* göndermiş, barışçıl bir çözüm olasılığını da kasıtlı olarak yok etmişlerdi. Prens Almanya'yı mahkûm eden kanaatlerini şu cümlelerinde özetliyordu:

Yukarıdaki inkâr edilemez gerçekler göz önüne alındığında, Almanya dışındaki medeni dünyanın bütününün, Dünya Savaşı için tüm sorumluluğu omuzlarımıza koyması şaşırtıcı değildir.³⁵

2. Lichnowsky'nin Hatıralarına Yönelik Destek, İtiraz ve Tartışmalar

2.1. Dr. Wilhelm Mühlön'un Görüşleri

Lichnowsky'nin ifadelerini Almanya'yı mahkûm eder şekilde gören İngiliz ve Amerikan bakış açısına göre bu argümanlara destek veren dikkate değer bir başka kişi Krupp Direktörü idi ve iddiaları açıkça onaylamaktaydı. Amerikan tarafına göre Lichnowsky; Kayzer ve Alman militaristlerini, dünya savaşının patlak vermesi suçundan kesin bir şekilde sorumlu tutuyordu. Yine notların yayınlandığı tarihlerde kaleme alındığı belirtilen Krupp Müdürlüğünün eski bir üyesi Dr. Mühlön'un³⁶ mektubu da

Changed the World: July 1914 and WWI, Oxford University Press, Oxford Oxford 2017, s. 131-132, 143-144.

³² Ricardo, Bollati, İtalya'nın 1913-1915 yılları arasında Berlin Büyükelçisi idi. Annika Mombauer, *The Origins of the First World War: Diplomatic and Military Documents*, Manchester University Press, Manchester 2013, s. XVIII.

³³ *Lichnowsky Memoirs...*, s. 27-29.

³⁴ Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Berchtold'la ilgili savaşın kökenlerine dair bilgi veren bazı yazışmalar için bkz. *British Document on the Origins of War 1898-1914*, Ed. G. P. Gooch, Harold Temperley, Great Britain Foreign Office, London 1933, s. 630-634; 687.

³⁵ *Lichnowsky Memoirs...*, s. 31.

³⁶ Alman avukat ve diplomat olan Dr. Johann Wilhem Mühlön 1907'de diplomatik servise girmiştir. *An Historian in Peace and War, The Diaries of Harold Temperley*,

suçlamaları teyit etmekteydi. Daha sonra Berlin Tageblatt ve The London Times tarafından yayınlanan Dr. Mühlon'un notları şu konulara değinmekteydi.

Dr. Mühlon, 1914 yılının Temmuz ayı ortasında sık sık yaptığı gibi, daha sonra Berlin'deki Deutsche Bank Direktörü ve mevcut Şansölye Yardımcısı olan Dr. Helfferich³⁷ ile bir konuşma yaptığını belirtmektedir. İfadelerinden anlaşıldığı üzere Deutsche Bank, Krupp şirketinin ticari nedenlerden ötürü savaş malzemelerinin teslim edilmesi gibi konusunda Bulgaristan ve Türkiye'deki bazı büyük işlemlere karşı olumsuz bir tutum benimsemişti. Deutsche Bankın tutumunu haklı gösterme nedenleri Dr. Helfferich tarafından şu şekilde aktarılmıştı:

Siyasi durum çok tehdit edici hale geldi. Deutsche Bank her halükârda, yurtdışındaki herhangi bir anlaşmaya girmeden önce beklemelidir. Avusturyalılar az önce Kayzer ile beraberdiler. Bir hafta içinde Viyana, Sırbistan'a cevap için çok kısa bir süre içinde çok şiddetli bir ultimatom gönderecek. Nihayetinde, bazı memurların cezalandırılması, siyasi derneklerin feshedilmesi, Sırbistan'daki Avusturyalı yetkililerin cezai soruşturması ve bir kerede bir dizi kesin tatmin talepleri gibi istekler yer alacak; aksi halde Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş ilan edecek.³⁸

Dr. Mühlon, kendisinin ise Sırbistan ile anlaşmazlığı, bu iki ülke arasında başka hiçbir devletin müdahale etmesine izin vermeyeceği bir iç ilişki olarak gördüğünü de ilave etmekteydi. Rusya seferberlik başlatırsa Almanya da seferber olacaktı ve bu savaş anlamına geliyordu. Helfferich, Kayzer adına Avusturyalıların bu kararlı tutumdan son derece memnun olduklarını söylemişti. Mühlon, bunun üzerine Dr. Helfferich'e, bu tuhaf iletişimin zaten güçlü olan bir dünya savaşı korkularını mutlak bir kesinliğe dönüştürdüğünü söylediğinde, o da “kesinlikle öyle görüldüğünü” ifade etmişti. Fakat belki Fransa ve Rusya bu konuyu tekrar gözden geçirebilirdi. Fakat ona göre her durumda, Sırlar hatırlayacakları bir dersi hak ediyorlardı.

Kayzer'in savaşa bakışını da değerlendiren Dr. Mühlon, Berlin'den döndükten sonra yöneticilerden biri olan ve Essen'de bulunan Krupp von Böhlen ve Halbach'ı bilgilendirdiğini ifade etmektedir. Helfferich'in

Ed. T.G. Otte, Ashgate Publishing, England and USA 2014, s. 262, 585; Dr. Mühlon'un notları da Lichnowsky gibi dikkat çekmiş Amerika ve İngiltere'de yaygın şekilde çoğaltılmıştı. Wilhelm Muehlon, *Dr. Muehlon's Diary*, Cassel and Company, London - New York - Toronto - Melbourne 1918.

³⁷ Mustafa Çolak, İsmet Türkmen, “Almanya Maliye Bakanı Dr. Theodor Karl Helfferich'in Birinci Dünya Savaşı'nın Sebeplerine Dair Değerlendirmeleri”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9/17, Kış 2015, s. 1-22.

³⁸ *Revelations...*, s. 20-21.

Krupps'un Direktörü yapılmasının düşünüldüğü sıralarda, son birkaç gün içinde kendisinin Kayzer ile birlikte olduğunu, Kayzer'in, Avusturyalılarla yaptığı konuşmadan ve sonuçlarından bahsettiğini, Rusya'nın harekete geçmesi durumunda derhal savaş ilan edeceğini ve bu kez insanların geri dönmediğini göreceğini söylemiş, bu sefer hiç kimsenin onu kararsızlıkla suçlayamayacağı konusunda ısrar ettiğini yinelemiştir.

Helfferich'in bahsettiği günde Avusturya'nın Sırbistan'a yönelik ultimatununun çıktığını dile getiren Dr. Mühlön, o sırada Berlin'de olduğunu, Helfferich'e ultimatunun tonu ve içeriğini korkunç gördüğünü söylediğini kaydetmektedir. Dr. Mühlön'a göre Deutsche Bank, tüm olasılıklara hazırlıklı olmak için düzenlemeleri çoktan yapmıştı. Örneğin, artık altın ödemelerini yapmıyordu. O sırada Viyana'nın Sırbistan'a olan kesin uyarısından hemen sonra Alman Hükümeti, önceden bilgileri olmadan Avusturya-Macaristan'ın tek başına hareket ettiğine dair beyanlarda bulunmuştu. Bu beyanlar yukarıda belirtilen olaylarla uzlaştırmaya teşebbüs edildiğinde, mümkün olan tek açıklama Kayzer'in Hükümetinin işbirliğine başvurmadan kendisini bağlamış olduğu ve Avusturyalılarla yapılan konuşmalarda Almanların, ultimatunun metnini kabul ettiği idi. Dr. Mühlön, bu açıklamalar hakkında konuştuğu von Bohlen'in de Almanya'nın böylesine muazzam bir meselede Avusturya gibi bir devlete açık çek vermiş olmaması gerektiği kanaatinde bulunduğunu dile getirmiştir. Ona göre Kayzer ve müttefiklerden talepte bulunacak önde gelen devlet adamlarının görevi, Avusturya'nın Sırbistan'a olan ultimatununun çok detaylı bir şekilde tartışılması ve ayrıca ilerideki yapılacakların kesin programına karar verilmesi gerektiğiydi. Bakış açısı ne olursa olsun, Avusturyalıların ellerine teslim olunmamalı ve önceden hesaba katılmamış olaylara maruz bırakılmamalıydılar.³⁹

Savaşın başlamasından sonra kaleme alınan Dr. Mühlön'un 7 Mayıs 1917'de Bern'den ve von Bethmann Hollweg'e ardından İmparatorluk Şansölyesi'ne gönderdiği aşağıdaki dikkate değer mektubu İsviçreli bir muhabir aracılığıyla Paris'de sosyalist bir gazete olan *Humanite*'de yayımlanmıştı.

Ne var ki savaşın başlamasından bu yana Alman tarafında biriken hataların sayısı ve ağırlığı ne kadar büyük olsa da, gecikmiş bir sağduyunun en sonunda yöneticilerimizin zihninde oluşacağı inancında uzun süre devam ettim. Bu ümitle, Romanya'da sizinle işbirliği yapmak için kendimi bir dereceye kadar emrinize verdim ve çabalarımızın amacı düşman partilerin yaklaşması ise, şu anda yaşadığım İsviçre'den yardım etmeye hazır olduğumu belirtmişim. Öyle olduğum ve öyle kalacağım gibi, uzlaşma ve restorasyon dışında herhangi bir eyleme düşman olacağım. Bunu da

³⁹ *Revelations...*, s. 21.

muhalefetin başlamasından kısa bir süre sonra, Krupps Direktörlüğümden istifa ederek kanıtladım.

Ancak 1917'nin ilk günlerinden beri Almanya'nın şu anki yöneticileri ile ilgili tüm umutları kaybettim. Savaş ölçütlerini belirtmeden barış teklifimiz, denizaltı savaşı vurgusu, Belçikalıların sınır dışı edilmesi, Fransa'daki sistematik yıkım ve İngiliz hastane gemilerinin torpilleri Alman İmparatorluğunun yöneticilerini o kadar düşürdü ki, samimi ve adil bir anlaşmanın hazırlanması ve sonuçlandırılması için sonsuza dek diskalifiye edildiklerine derinden inanıyorum. Şahsiyetler değişebilir, ancak Alman davasının temsilcisi olarak kalamazlar.

Alman halkı, bugüne ve geleceğine, Avrupa'ya ve tüm insan ırkına karşı işlenen ağır suçları, farklı kişiler tarafından farklı bir zihniyetle temsil edilene kadar onarmaz. Gerçeği söylemek gerekirse, tüm dünyadaki itibarın bu kadar kötü olması doğrudur. Savaşı askeri ve siyasi olarak yönetenlerin yöntemlerinin zaferi, insanlığın fikirleri ve yüce umutları için bir yenilgiye neden olacaktır.

İnsanların, genel seviyenin ve halkların yaşam şansının nasıl kötü kalacağını anlamak için, tükenmiş, demoralize olmuş veya şiddetten nefret eden bir halkın, böyle bir savaşı yürüten bir Hükümet ile barışa nasıl rıza gösterdiğini anlaması gerekir.

Aldatılmış ve işkence görmüş Alman halkının refahı dışında hiçbir şey istemeyen bir Alman olarak, kesinlikle Alman rejiminin şu anki temsilcilerinden uzak duruyorum. Ve bütün bağımsız adamların aynı şeyi yapması ve birçok Alman'ın anlayabilmesi ve hareket edebilmesi için tek bir dileğim var.

Şu anda benim için Alman kamuoyu önünde herhangi bir tezahürde bulunmamın imkânsız olduğu gerçeği göz önüne alındığında, Ekselanslarını kendi bakış açımdan haberdar etmenin mutlak görevim olduğunu düşündüm.⁴⁰

2. 2. Reichstag'ta Lichnowsky'nin İddiaları Üzerine Tartışmalar

Prens Lichnowsky'nin iddiaları ilk olarak Reichstag'ın Ana Komitesinde gündeme gelmiştir. Başkan Vekili von Payer, 15 Mart'ta Prens'in İmparatorluk Şansölyesi'ne bir açıklama yaptığını belirtmiştir. Açıklamada Lichnowsky 1916 yazında kaleme aldığı tamamen özel notların, daha önce görülmemiş bir güven ihlaliyle daha geniş çevrelere yayıldığını belirterek, görüşlerinin esas olarak Berlin Kongresi'nden bu yana Alman dış politikasıyla ilgili öznel düşünceleri olduğunu altını çizmiştir. Politikalarının muhasebesini yaptığını ifade eden Prens dünya savaşının kökenlerini genişleten hususları ilgili politikalarda aradığını kaydetmiştir.

⁴⁰ *Revelations...*, s. 22-23.

Londra görevinde yaşadıklarını, oradaki deneyimleri ve izlenimlerini, hafızasından kaybolmadan önce not etmenin haklı gerekçelerini de göz önünde bulundurarak düşündüğünde notlarının dikkate alınmayabileceğini ifade eden Lichnowsky, “Bu notlar yalnızca aile arşivleri için belirli bir dereceye kadar tasarlandı. Onları dokümanter materyaller olmadan veya resmi faaliyetlerim dönemindeki notlar olmadan yazdım. Onlara mutlak gizlilik güvencesinde, kararlarına ve güvenilirliklerine eşit güvendiğim çok az sayıda politik arkadaşına gösterebileceğimi düşündüm” diyerek kendince savunusunu yapmıştır.⁴¹

Prens, böyle son derece sinir bozucu bir olayla ilgili pişmanlık duyduğunu anlatmış, Von Payer ise Lichnowsky'nin o anki görevinden istifasını verdiğini ve şüphesiz hiçbir kötü niyeti olmadığını ancak tedbirsizliğinin suçlu olduğu yönündeki iddiayı kuvvetlendirdiğini dile getirdiğini söylemiştir. Şansölye Yardımcısı devamında, bazı iddiaların özellikle de savaştan önceki aylardaki siyasi olaylarla ilgili olanların çelişkili olduğunu öne sürmüş, Lichnowsky'nin aldığı bilgileri dolaylı kaynaklardan elde ettiğini, kendi bilgileri olmadığını vurgulamıştır. Ona göre hataların ve yanlış sonuçların anahtarı Prens'in bazı kişilere olan nefretinin eşlik ettiği abartılardı. Notların tamamında yabancı diplomatlar, özellikle de “sevgi dolu” bir şekilde tarif edilen İngilizler için çarpıcı bir saygı mevcutken diğer taraftan, neredeyse bütün Alman devlet adamlarına karşı aynı derecede çarpıcı bir tepki ve alerji içermekteydi. Sonuç olarak, Prens'in sık sık “Almanya'nın en ateşli düşmanını” en iyi arkadaşı olarak görmesi kişisel olarak onunla iyi ilişkiler içinde olduklarını da ortaya çıkarmıştı. Notlara dair bir diğer eleştirisi Lichnowsky'nin de beyan ettiği gibi, Avusturya Veliahdının suikastına büyük önem vermemesi idi. Bu durum Prens'in süregelen eden olaylar ve bunların önemi hakkında net bir yargılamada bulunamadığını açıkça ortaya koymaktaydı. Moltke⁴² konusunda da yaklaşımı doğru değildi.

Von Payer, o zamanki Dışişleri Sekreteri'nin 1914'te Viyana'da olduğunu kaydederek, Petrograd'daki Alman Büyükelçisi Kont von Pourtales'in Rusya'nın hiçbir koşulda hareket etmeyeceğini bildirdiği

⁴¹ *Revelations...*, s. 23.

⁴² Detaylı bilgi için bkz: Kemal Beydilli, “Helmuth von Moltke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 267-268; W. Von Dünheim, “Feldmareşal Moltke'nin Şark Gezisi”, *Erdem*, çev. Selçuk Ünlü, Cilt 2/5, Mayıs 1986, s. 555-578; Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Atatomisi; Türkiye'de Prusya- Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985; Kazım Karabekir, *Türkiye'de ve Türk Ordusu'nda Almanlar*, Haz. Orhan Hülagü vd., Emre Yayınları, İstanbul 2001.

iddiasını da reddetmekteydi. Sukhomlinoff davası,⁴³ Prens Lichnowsky'nin Rusya'nın seferber edilmesine bir ultiatom ve savaş ilanı ile cevap verdikleri iddiasının ne kadar dayanıksız olduğunu göstermişti. Alman Hükümetinin İngiltere'nin tüm arabuluculuk tekliflerini reddettiğini iddia etmek de yanlıştı. Grey'in son arabuluculuk teklifi, Berlin tarafından acilen desteklenmişti. Von Payer'e göre memorandumun amacı okuyucuya, Prens'in politikasının ne kadar daha iyi ve daha zeki olduğunu; tavsiyelerine uyulsaydı, imparatorluğun barışını nasıl sağladığını göstermekti.⁴⁴

Şansölye Yardımcısı devamında Prens'in olaylar ve bunlara yönelik tutumlar hakkında notlar almakta özgür olduğu, ancak o görüşlerin halka duyurulmaması gerektiği yönündeki kanaatini vurgulamıştır. İlâveten okur çevrelerinin ne kadar küçük olursa olsun, gerçeklerle çelişen bir şey ifade etmemesinin önemli bir görev olduğunu hatırlatmıştır. Notlar yeterince zarara neden olmuştu ve olmaya da devam edecekti. Ayrıca hiçbir şekilde tarihi bir değeri yoktu. Bu ifadeleri sırasında von Payer, mektubun yazıldığı sırada Dr. Mühlon'un sınırlarının bozuk ve ifadelerinin hastalıklı bir insanın ifadesi olduğunu beyan etmiş, Alman Hükümeti'nin Temmuz 1914'te barışı arzu etmediği iddiasını kabul etmemiştir.

Reishtag'ta takip eden tartışmada mebuslardan Scheidemann söz almış Sosyalist Partinin emperyalizmi savaşın temel nedeni olarak gördüğünü, Prens Lichnowsky'nin Almanya'yı suçlamaya çalıştığı iddialarının yalnızca, sözde pasifistler üzerinde bir izlenim bırakabileceğini söylemiştir. Muller-Meiningen ise. Mühlon ve Lichnowsky'nin söylediklerine rağmen, Alman halkının, Şansölyenin ve Dışişleri Bakanlığı temsilcilerinin ve hepsinden öte, Alman İmparatoru'nun her zaman barış istediğinden kesinlikle emin olduklarını öne sürmüştür. Söz alan Stresemann, son Beyaz Kitabı görme arzusunu dile getirmiştir. Tartışmalara müdahale eden von Payer, soru üzerine Prens Lichnowsky'ye karşı suç veya disiplin cezası uygulanıp uygulanmayacağına ilişkin sorunun Adalet Bakanlığı tarafından ele alındığını beyan etmiştir. Nihayetinde çeşitli yasal gerekçelerle, Prens'in ne Ceza Yasası'nın muhtelif başlıklarına göre "diplomatik yüksek ihanetten" kovuşturulması ne de diğer soruşturmalardan ceza almaması gerektiği sonucuna varılmıştır. Prens emekli olduktan sonra ona karşı herhangi bir disiplin soruşturması sorunu kalmamıştır. Ancak

⁴³ Prit Buttar, *Germany Ascendant: The Eastern Front 1915*, Osprey, Oxford 2015, s. 279-280; Tsuyoshi Hasegawa, *The February Revolution, Petrograd, 1917: The End of The Tsarist Regime and The Birth of Dual Power*, (E-Book), Brill, 2018, s. 29.

⁴⁴ *Revelations...*, s. 24.

Dışişleri Bakanlığı tarafından basında yazılar yayımlamaktan men edilmiştir.⁴⁵

Gündeme gelen bir diğer husus Prens Lichnowsky'nin Londra'daki atamasından kimin sorumlu olduğudur. Bu soruya yanıt veren Dışişleri Sekreteri von Stumm, atamanın Kayzer tarafından sorumlu İmparatorluk Şansölyesi ile yapılan uzlaşya göre gerçekleştiğini söylemiştir. Stumm'a göre Prens Londra'da iken kendisini gayretli bir şekilde görevine adanmıştı. Görüşleri doğrudu ama çoğunlukla Alman Dışişleri Bakanlığı ile aynı fikirde değildi. von Stumm devamında Lichnowsky'nin Alman basınında kendisine yapılan saldırılar nedeniyle heyecanının arttığı bütün bu koşulların notların değerini ölçerken dikkate alınması gerektiği üzerinde durmuştur. İlâveten Londra'daki Büyükelçinin faaliyeti ile ilgili sonuç çıkarmanın ve bunun için Hükümeti suçlamanın haksızlık olduğunun da altını çizmiştir. Sekreter, Alman Beyaz Kitabı ile ilgili olarak da çok hacimli olmadığını ancak suçluluk sorununun net bir resmini sunmak için hızlı bir şekilde derlenmesi gerektiğini kaydetmiştir. Ona göre diğer devletlerin Mavi Kitapları⁴⁶ çok daha hacimliydi ancak Alman Beyaz Kitabı hiçbir tahrifat içermediği için farklıydı ve o sıralarda yeni bir baskısı hazırlanmaktaydı.

Tartışmaların devamında Payer, Krupps'un eski direktörü Dr. Mühlön'un açıklamalarını ele almış, 1914 yılının Temmuz ayının ikinci yarısında, Alman Hükümeti'nin barışı korumak gibi bir niyeti olmadığını belirttiğini hatırlatmıştır. Payer, Dr. Mühlön'un o sırada sağlık sorunlarından mustarip olduğunu bu nedenle iddialara önem verilemeyeceğini iddia etmiştir. Reischtag'da süregelen tartışmalarda yine Prens Lichnowsky gündeme gelmiş, tavrının onaylanmadığı ifade edilmiş, ancak bazı konuşmacılar Almanya Diplomatik Servisinin yeniden örgütlenmesi ihtiyacını seslendirmişlerdir. Neues Wiener Journal'da yayınlanan tartışma raporuna göre, von Payer, savaştan önce Alman diplomasisinin bazı kötü hatalar yaptığını ve reformun acilen gerekli olduğunu kabul etmiştir. Müller, savaşın başında Roma'daki Alman Büyükelçisi olan von Flotow'u sert bir

⁴⁵ *Revelations...*, s. 24.

⁴⁶ *The Blue Book* adı ile bilinen Mavi Kitap, James Bryce ve Arnold Toynbee tarafından Birinci Dünya Savaşı yıllarında hazırlanan bir savaş propaganda kitabıdır. Hikmet Özdemir, *Arnold Toynbee'nin Ermeni Sorununa Bakışı*, Tüba Yayınları, Ankara 2005, s. 11; Devletlerin haklılıklarını iddia eden İngiltere'nin Mavi, Rusya'nın Turuncu, Avusturya-Macaristan'ın Kırmızı, Fransa'nın Sarı, İtalya'nın Yeşil kitapları için bkz. *Diplomatic Documents Relating to the Outbreak of the European War*, Ed. James Brown Scott, Oxford Press, New York 1916, Cilt 1-2; Gülsoy, "Tarihçilerin...", s. 4.

şekilde eleştirmiş ve İtalya Dışişleri Bakanı Marquis di San Giuliano'yu İtalya için *casus foederis*⁴⁷ olmadığını beyan etmekle suçlamıştır.⁴⁸

2.3. Alman Yayımcıların Yorumları

Yarı-resmi Wolff Telgraf Bürosu tarafından, Reichstag Ana Komitesindeki Lichnowsky tartışmalarının açığa çıkarılması ve yayınlanmasının ardından gazeteler, eski Londra Büyükelçisini sert bir dille eleştirmeye başlamış, Amerikan basınının ifadeleriyle “başına gazap şişeleri boşaltılmaya” başlanmıştır. Sosyalistler ve birkaç liberal gazete dışında, basın Prens'i ihanet ve haksız davranışlarından dolayı topyekün kınamış, gazetelerde müttefik ülkelerdeki sevinç çılgınlıklarına rağmen Almanların “savaşçı ruhu” üzerinde ciddi bir etkisi olmadığı üzerinde durulmuştur.

Prens Lichnowsky'nin aile arşivleri için hazırladığı memorandumunu yazmaya neyin yol açtığı açıklanmaya çalışılırken, Alman editörlerin neredeyse tamamı, kişisel kibrine ve İngiltere ile Almanya arasındaki bağları güçlendirmeye yönelik çabalarına dikkat çekmiştir. Aynı zamanda Pan-German düşünceden sosyalistlere kadar olan tüm yorumlar, Dışişleri Bakanlarının Büyükelçilerini seçerken gösterdiği “tuhaf yetenek”e alaycı bir eleştiri getirmiştir.⁴⁹

Müttefik basınına göre tüm “Pan-German ve ilhakçı” gazeteler, Prens Lichnowsky'yi eski İmparatorluk Şansölyesi Dr. von Bethmann Hollweg ile ilişkilendirmekte ve pasifist Prens'in atanmasından onu sorumlu tutma yoluna girmişlerdi. Bu yapılırken, eski Şansölyeye karşı zayıflık ve pasifizm suçlamaları yenileniyor, bazı yazılar memorandumla ilgili Reichstag Komitesinin toplantı raporlarını alaycı yorum ve açıklamalarla sunuyordu.

Bütün bunlar yanında Alman Genelkurmay üyesi Kaptan Beerfelde'nin⁵⁰ notların kopyasının dağıtılmasında yardımcı olduğu için tutuklanmasına rağmen, Alman basınında, “yüksek ihanet suçundan” dolayı Prens'in yargılanmasına dair genel bir talep oluşmamıştır. Bunun istisnası

⁴⁷ Latince'de "bir anlaşmanın uygulanabilir ve bağlayıcı hale geldiği koşul" anlamına gelmektedir.

⁴⁸ *Revelations...*, s. 24-25.

⁴⁹ *Revelations...*, s. 25.

⁵⁰ Hans Georg von Beerfelde notları bir başka pasifist olan Richard Witting'den almıştır. Kısa süre sonra Ocak 1918'de tutuklanan Beerfelde, diğer mahkûmiyetlerinin yanı sıra akıl hastası olmakla da itham edilmiştir. Werner Lange, *Hans Paasche: Militant Pacifist in Imperial Germany*, Çev. David Kobllick, Trafford Publishing, Victoria 2005, s. 204-205; Miles Bouton, *And the Kaiser Abdicates: The German Revolution November 1918-August 1919*, Yale University Press, London 1921, s. 109, 153.

Kont zu Reventlow'un *Deutsche Tageszeitung*⁵¹ liderliğindeki birkaç “Pan-Alman” yayın organı idi. Öte yandan, Sosyalist ve Liberal gazetelerden birkaçı dikkatlice, Prens’in savaşın sorumluluğuyla ilgili olarak söylediklerinin müzakere edilen barış için yardımcı olabileceği kanaatindeydi.

Kont Zu Reventlow'un *Deutsche Tageszeitung*'daki makalesi ise ana hatları ile şu temel hususları barındırıyordu. Eski bir Büyükelçi ve ayrıca deneyimli bir diplomat bir makale yazıp, bunu yaymışsa bunun mazereti olamazdı. Bu bir ihanet meselesiydi ve burada ihmal yoluyla yüksek ihanet olduğu fikri açıktı. Çünkü kesinlikle eski bir diplomat, bu kadar ihmalci davranmamalı ve ayrıca yaptığı gibi sadece kişisel çıkarlarına yönelik olduğu söylenen eyleminin büyük ve tehlikeli sonuçlarını biliyor olmalıydı. Bu nedenle, Prens Lichnowsky'ye karşı gerekli adımların atılmaması da şaşırtıcı bulunuyordu.

Merkez Partisi'nin organı olan *Kolnische Volkszeitung* da; Liebknecht, Dittmann ve diğer “hainlerin” “yüksek ihanetleri” nedeniyle hapse atıldığı, Prens Lichnowsky'nin Anglo-Alman dostluğunun başarısından zevk aldığı, böylece düşmanlarını silahlarla donattığı, avantajlarına çalıştığı üzerinde durmuştur. *Kolnische Volkszeitung*'a göre bu savaş zamanında açık bir ihanetti ve Prens'in hazırladığı on dört kopyanın sadece arkadaşları için yazılmış olması bahanesi saçmaydı.

Merkez Partisi'nin ılımlı olarak adlandırılan kesiminden *Germania*, Lichnowsky davasını “savaş sırasında yaşadıkları en rahatsız edici siyasi olaylardan biri” olarak nitelendirmekteydi ve mahkemelerin Prens'in suçlarını yargılama konusunda hala şansı olacağını hatırlatıyordu. Gazete yorumu, genel olarak, Dr. Karl Liebknecht, Wilhelm Dittmann ve Lichnowsky davası ile ilgili alaycı bir tarzdaydı. Prusya soylularına yönelik koruyucu muamele eleştiriliyordu. *Berliner Lokal-Anzeiger*,⁵² düşman basınının Lichnowsky iddianamesinin yayınlanmasını memnuniyetle karşılayacağından emin oldukları şeklinde ifadelerde bulunurken Lichnowsky memorandumunun nasıl dağıldığı konusunda detaylar vermektedir.

Hükümet yanlısı sosyalistlere yakın *Berlin Vorwärts* ise Lichnowsky'nin yazdığı her şeyin hastalıklı bir hayal gücünün sonucu olduğu ve her şeyin çarpık ve kötü bir şekilde gerçekleştiğinin

⁵¹ Alman İmparatorluğunda 1894'ten 1934'e kadar çıkarılan günlük bir ulusal gazetedir. Lichnowsky hakkında bir yazı için bkz. E.R., “Fürst Lichnowsky”, *Deutsche Tageszeitung*, 8 Ağustos 1914.

⁵² *Berliner Lokal-Anzeiger*, Berlin'de yayımlanan ve zamanının en yüksek ulusal tirajına sahip günlük bir gazetedir.

söylenebileceğini ancak bunun yalnızca Almanya'nın en önemli Büyükelçilik görevinin bir aptal ve bir muhalif tarafından işgal edildiği anlamına geleceğini öne sürmüştür. Bu noktadan hareketle Alman politikasının bu taviz verici imadan korunması isteniyorsa yapılacak tek şeyin hatıraları ve yazarını ciddiye almak ve onunla ilgili noktaları uzman bir şekilde tartışmak olduğu dile getirilmiştir. Diğer sosyalist makalelerin yorumları da Berlin Vorwarts aynı çizgide gelişmiştir.⁵³

2.4. Von Jagow'un Lichnowsky'ye Yanıtları

Lichnowsky'nin iddiaları hakkında Reichstag'ın Ana Komitesi'nde yapılan görüşmenin ardından, Alman Hükümeti, Dışişleri Bakanı von Jagow ile temasa geçmiş, Dış İlişkiler ondan Lichnowsky işlerinin etkisini gidermek için bir makale yazmasını istemiştir. Amerikan basınına göre Jagow, bunu çok acele kabul etmişti ancak en nihayetinde Lichnowsky'nin İngiltere'nin savaşı istemediği ve Berlin'in bunun farkında olduğu iddialarını doğrulamıştı. Böylece yalnızca Alman Hükümeti için meseleleri daha da kötüleştirmişti.

Amerika'da da takip edilen Alman gazeteleri aslında Alman Dışişlerindeki diplomatik yetenek eksikliğinde hem fikir idiler. Diğer taraftan Pan-Alman ve militarist organların Jagow'daki imaları ihtiyatla karşıladıkları da dikkat çekmektedir. Bu organlara göre Almanya'nın İngiltere'yle bir sözleşme yapmaktan emin olması durumunda ancak Avusturya'yla ittifakını bırakmaya istekli olabileceği kaydediliyordu. Liberal ve sosyalist gazeteler ise Büyük Britanya'nın dünya savaşının toptan kan dökülmesinden suçlu olduğu konusunda ısrar etmenin bir faydası olmadığını beyan ediyordu.⁵⁴

Bu yorumlar her iki tarafta da o kadar keskindi ki, Jagow kısa süre sonra Prens Lichnowsky'ye verdiği cevabı savunan başka metinler kaleme almaya başladı. İlk olarak *Münchener Neueste Nachrichten*'de basılan makalede Jagow, önceki ifadelerinin Avusturya ile İngiltere arasında bir seçim yapmayı düşündüğü anlamına nasıl geldiğini anlayamadığını belirtmekteydi. Bismarck'ın bir yandan Üçlü İttifak'tan, bir yandan da Rusya'nın ünlü Reasürans Antlaşması'ndan⁵⁵ memnun olmadığı hususuna da

⁵³ *Revelations...*, s. 26.

⁵⁴ *Revelations...*, s. 27.

⁵⁵ Bismarck tarafından organize edilen ve Almanya ile Rusya arasında imzalanan Reasürans Anlaşması ile Rusya'nın güvenlik kaygıları giderilmiş ve iki ülkenin doğrudan çatışmaya girmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Caner Kur, "Birinci Dünya Savaşı'nın Bir Nedeni Olarak Büyük Güç Sorum(suz)luluğu", *Birinci Dünya Savaşı Odağında Tarih Boyunca Savaş*, Ed. Metin Ünver, Mustafa Tanrıverdi, Hi-per yayın, İstanbul 2018, s. 39-67.

değinererek kendi politikasını savunmaya devam etmekteydi. Ancak, *The London Times*'in iddiasına göre mevcut Kayzer'in Bismarck'ın politikasını tersine çevirmesi ve "Reasürans Anlaşması'nın bırakılması" hususlarını dikkate almaktan kaçınmaktaydı. Von Jagow, İngiliz politikasının Almanya'nın amaçlarına hizmet etmesine yönelik girişimlerini savunuyor, bunun İngiltere'yi Avusturya Macaristan'ın yerine koymak fikri ile değil, İngiliz-Alman düşmanlığını ortadan kaldırarak İngiltere politikasını farklı bir yönelime taşımak için yaptıklarını beyan ediyordu. Avusturya-Macaristan ile ittifak ise Bismarckçı politikanın temel taşıydı ve kalması gerekiyordu. İttifakın İtalya'yı alarak Üçlü İttifak'a genişlemesi, Orta Avrupa'daki güç gruplarını desteklemenin bir yoluydu. Bu Bismarck'ın özellikle bir barış garantisi sağlamayı ve İtalya'nın *irredentist* politikasını kontrol etmeyi amaçladığı gibi bir "yardımcı yapı" idi.

Jagow'a göre İngiltere'nin Üçlü İttifak'a yönelik dostane tutumu kendi politikalarıyla uyumluydu. Bağdat ve sömürgelerle ilgili anlaşmaların İngiltere'nin Avrupa politikasının seyrinin derhal değiştirileceği anlamına geleceğini hiç düşünmediğini kaydeden Jagow, üstesinden gelinmesi gereken zorluklar hakkında hiçbir yanılısama yaşamadığını ifade ediyordu. Üstelik kendi ülkesinde kamuoyu açısından zorluklar ve hatta direniş olsa bile doğru olduğu görülen bir yolu izlemelerini engellemeyeceği kanaatinde idi. İtalya'nın artan saldırganlığı, Avusturya'nın Adriyatik'e yayılması, *Russophile* ve Romanya'nın irredentist eğilimleri önemini yitirecekti. Daha sonra, belirli durumlarda, Üçlü İttifak anlaşması değiştirilebilirdi. İngiltere ile olan birlik aynı zamanda onları Rus saldırganlığına karşı güvence altına alacak ve ittifakın getirdiği yükümlülükler bu sayede azalacaktı. Bu hedefe giden uzun yolda sükûnet ortamını bozan gelişme Saraybosna cinayeti olmuş, her şey bir anda değişmişti. Jagow'a göre 1914 yılının Ağustos ayının son saatlerinde, İngiliz Hükümeti barışı sağlamak yerine Almanlara karşı savaşta yer almayı tercih etmişti. İngiliz Hükümeti muhtemelen o zamandan beri, seçiminin doğru olup olmadığına dair ciddi şüphelerle saldırılara uğramıştı. Her halükarda, Avrupa'daki "kan dökümü" suçluluğunun önemli bir kısmını üstlenmiş oluyordu.

Von Jagow, planlarının başarısızlığa mahkûm olduğunu reddederek, İngiltere politikasının başka ülkelere göre daha sorumlu olduğunu, Pitt, Disraeli ve Salisbury gibi İngiliz devlet adamlarının da mesuliyeti bulunduğunu öne sürmüştür. Ayrıca önlerinde hâlihazırda meseleler dururken, savaşın başlamasında düşmanlarının oynadığı ilgili roller ve her birine ait daha az ya da daha fazla suçluluk derecesinin sadece tarihsel bir değeri olabileceği düşüncesindeydi. Aslında İngiltere savaşın nedeni konusundaki mevcut gerekçelerle sadece Almanya'nın kendisini düşmanlarına karşı nasıl savunduğunu hissetmesini sağlamaktaydı.

Görüleceği üzere Jagow aslında uluslararası hukuk ve diplomasi üzerinden bakıldığında kendisinin ve ülkesinin aldığı kararların savunusunu yapıyordu. Lichnowsky'ye verdiği cevaplarda karşı argümanlar vardı ama yer yer de aynı fikirdeydi. Jagow'un *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*'da 23 Mart'ta basılan cevabı temelde şu argümanlardan oluşmaktaydı.⁵⁶

Jagow, Ocak 1913'te Dışişleri Bakanı seçildiğinde bir Alman-İngiliz yakınlaşmasını arzu edilir olarak gördüğünü beyan etmekte, çıkarlarının birbirine dokunduğu veya geçtiği noktalarda ulaşılabilecek bir anlaşmaya inandığını ileri sürmektedir. Ona göre en önemli nokta prestij meselesi olan Mezopotamya-Anadolu konusu idi. Zira İngiltere Almanları orada zorlamak istiyorsa, burada kesinlikle bir çatışmanın önlenemeyeceği ortaya çıkmıştı. Fakat yine de Bağdat Demiryolları başta olmak üzere süregelen müzakereler İngiliz Hükümeti adına olumlu bir teklife dönüşmüştü ve sonuçta Dünya Savaşı başladığında neredeyse tamamlanan bir anlaşma olmuştu.⁵⁷

Sömürge sorunlarına değinen Jagow, Kont Metternich'in (Londra'daki Alman Büyükelçisi olarak) başlattığı Portekizli kolonilerle ilgili müzakerelerin Baron Marschall tarafından sürdürüldüğünü ve Prens Lichnowsky tarafından yeniden açıldığını kaydetmektedir. Diğer Doğu Asya sorunlarını geri planda ele alan Jagow'a göre en önemli konu olan Bağdat Demiryolu sorunu çözümlenmeli ve böylece daha güvenli bir ortam yaratılmalıydı. Ayrıca, denizcilik sorununu bir kenara bırakılmıştı, çünkü geçmiş deneyimlerden sonra bu konuda erken bir uzlaşmaya varmak zor olacaktı.⁵⁸

Arnavutluk Sorunu hakkında “müttefikimizin hayati çıkarlarını tamamen görmezden gelseydik, ittifakın esasına aykırı olurdu” diyen Jagow müttefiklerinin farklı çıkarlarının bir çözümünü mümkün kılacak ve aralarındaki çatışmayı önleyecek tedbirleri desteklemenin görevleri olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, müttefik güçlerin çıkarlarının birbirine dokunduğu konularda “üçlü ittifak politikası” izlememek imkânsızdı. Avusturya Rusya'nın merhametine teslim olduğunda Üçlü İttifak gerçekten parçalara ayrılacaktı. Prens Lichnowsky bile orada büyük ekonomik çıkarları temsil etme zorunluluğunu reddetmiyordu. Ondan farklı olarak ise Petrograd'ın önerdiği söylenen Osmanlı Sultanı'nın bağımsızlığı temelindeki yeni yapıyla ilgili iddianın Rus politikasının her geleneğiyle çeliştiği fikrindeydi. Dahası, Baron Marschall'ın kurduğu İstanbul'la uyumlu yapının

⁵⁶ *Revelations...*, s. 28.

⁵⁷ *Revelations...*, s. 28-29.

⁵⁸ *Revelations...*, s. 29.

bozulmasının Türkiye'deki ekonomik çıkarlarını istenen şekilde savunmalarını imkânsız hale getireceğine dikkat çekmekteydi.⁵⁹

Rusya ve Almanya ilişkilerine değinen Jagow, Lichnowsky'nin “doğal dostumuz ve en iyi komşuları olan Rusya'yı Doğu ve Balkan politikalarıyla Fransa ve İngiltere'ye doğru ittikleri” iddiasının da tarihsel gerçeklerle çeliştiğini dile getirmektedir. Ona göre Prens Lichnowsky, Bismarck'ın politikasının temel ilkelerini çiğnemektedir. Ayrıca, Rusya her zaman “en iyi komşuları” değildi. Kraliçe Elizabeth Baltık kıyılarını genişletmek ve egemenliğini güvence altına almak için Doğu Prusya'yı ele geçirmeye çabalamıştı. Petrograd; Estonya, Livonya, Courland (Kurland), Finlandiya'ya gitmek ve Aland'a ulaşmak için giderek genişlemekteydi. Rus politikasına daha fazla yön veren Panславizm, Alman karşıtı eğilimlere sahipti. Jagow'a göre Almanlar Rusya'yı “Asya'daki genişleme politikasını” bırakmaya zorlamamışlardı yalnızca Avrupa politikasındaki işgallerine ve müttefikleri Avusturya-Macaristan'ı çevrelemeye karşı kendilerini savunmaya çalışmışlardı.

Lichnowsky'nin “Uzlaştırıcı Grey” yaklaşımını da eleştiren Jagow, kendilerinin de Sir Edward Grey kadar Arnavutluk savaşını istemediklerini Algeciras'taki mutsuz deneyimlerine rağmen anlaştıklarını ifade etmektedir. İngiltere gibi onlar da aracı bir rol oynamışlardı. Ayrıca Viyana'da Prens Lichnowsky'nin bildiği hatta önerdiği gibi görüldüğünden çok daha fazla ılımlı davranmışlardı. Ona göre her zaman Dışişleri Bürosundan daha akıllı olmak isteyen Prens Lichnowsky, bunu bilmiyorsa yanlış iddialarda da bulunmamalıydı. Rusya ile ilişkiler konusuna değinen Jagow, hiçbir şekilde yol göstermek durumunda olmadıklarını aksine Sırbistan'ın isteklerini birkaç yönden ilerleten bir tavır takındıklarını ifade etmektedir. Rusya'nın Adriyatik'te hayati çıkarları olmadığını kabul eden Jagow, ancak müttefiki için (Sırbistan) bunun kesin olduğu kanaatindedir. Eğer Prens Lichnowsky'nin istediği gibi, Rusya ile aynı tavır takınılsaydı, sonuç Avusturya-Macaristan için bir utanç olacaktı ve dolayısıyla gruplarını zayıflatacaktı. Jagow, Prens Lichnowsky'nin yalnızca Rusya'nın küçük düşürülmemesi konusunda endişeli görüldüğünü, Avusturya'nın küçük düşürülmesi konusunda ise kayıtsız kaldığını beyan etmektedir. Ek olarak gündeme aldığı ve cevap niteliğindeki hususlardan birisi de Lichnowsky'nin değindiği Venizelos konusudur. Venizelos hakkında oldukça ihtiyatlı ve şüpheli olan Jagow, onu “kurnaz” olarak tanımlamakta, “Venizelos Büyükelçimizin gözlerine nasıl kum atılacağını açıkça biliyordu” demektedir.⁶⁰

⁵⁹ *Revelations...*, s. 29.

⁶⁰ *Revelations...*, s. 29-30.

Jagow'un kaleme aldığı önemli bir diğer husus Liman von Sanders krizi⁶¹ idi. Ona göre Türk ordusunun yeniden yapılandırılması için İstanbul'a gelen Sanders'in İstanbul'a hâkimiyet yetkisinden vazgeçerek Rusya'ya geniş kapsamlı bir imtiyaz⁶² vermişlerdi.⁶³

Jagow'a göre Prens Lichnowsky, her şeyi yalnızca Londra'nın gözlükleriyle görmekteydi. Diğer taraftan sadece Prens Lichnowsky'nin "en önemli şeyler" konusunda bilgisiz bırakılmadığını, misyonuna değer verdiklerini belirtmiş, aksine, Büyükelçiye, Merkez Ofisinin bilgisine ve tavsiyesine göre kendi izlenimleri ve kararları hakkında çok daha genel bir yetki verdiğinin altını çizmiştir.

Avusturya yakınlığına da değinen Jagow, Arşidük ve Kayzer'in Sırbistan'a karşı aktif bir politika planı tasarlamadığını Franz Ferdinand'ın savaşa yol açan bir politikanın lideri olmadığını vurgulamıştır. Buna örnek olarak ise Londra Konferansı'nda ılımlılık ve savaşın önlenmesi konusunda tavsiyelerde bulunmasını göstermiştir. Jagow'un kaydettiğine göre Prens Lichnowsky'nin haklı gibi görünen "iyimserliği", Sukhomlinoff davasının açıklanmasından beri haksız bir şekle dönüşmüştü. Zira daha önce de söylendiği gibi bildirilen gizli Anglo-Rus deniz anlaşması onu daha şüpheli yapmalıydı. İmparatorluk Şansölyesi ve Dışişleri Bakanı tarafından dile getirilen şüpheler iyice açığa çıkmıştı. Jagow, Lichnowsky'nin "Rusya hiçbir koşulda hareket etmeyecek" diyen Kont Pourtales'in raporlarına dayanarak bir savaş olasılığını düşünmedikleri iddiasına da karşı çıkmaktaydı. Üstelik Kont Pourtales (Almanya Petersburg Büyükelçisi) hiç bu tarz raporlar yazmamıştı.⁶⁴

Jagow'un kanaatine göre eski topraklarını almak isteyen devletlerin tehditkâr hırslarının önlenmesine rağmen, Rusya; Avusturya ve Almanya'nın Balkanlar'dan tamamen çıkarılmasını amaçlayan politikasını bırakmamış, Petrograd'dan ilham alan Rus ajanları çalışmaya devam etmişti. Bu, *Tuna Monarşisi* için bir prestij ve varlık meselesiydi. Bu bakımdan müttefiklerini

⁶¹ İlgili diplomatik gelişmeler için bkz. Altay Cengizer, *Adil Hafızanın Işığında Osmanlı'nın Son Savaşı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1917, s. 259-286.

⁶² Mayıs 1913'te Alman İmparatoru Kayzer Wilhelm'in kızının düğününe akrabaları olan İngiltere Kralı 5. George ve Rus Çarı 2. Nikola da katılmıştı. Wilhelm, Postdam'da düğün sırasında Kral George ve Çar'a, İstanbul'a bir general yollayacağını bir şekilde ifade etmişti. Jack Beatty, *The Lost History of 1914: How the Great War Was Not Inevitable*, Bloomsbury, London-Berlin-New York-Sydney 2015, s. 13-15; Bilindiği gibi II. Wilhelm'in annesi Kraliçe Victoria'nın 1840 doğumlu büyük kızı Victoria idi. Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamid: Zamanı ve Şahsiyeti*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2008, s. 220.

⁶³ *Revelations...*, s. 29-30.

⁶⁴ *Revelations...*, s. 31.

yüzüstü bırakamazlardı. Eğer Rusya'nın niyeti genel olarak *ultima raito*⁶⁵ olsaydı, ittifak sonuçlandırılmamalıydı. Ayrıca, intikam almak isteyen Fransa'dan borç alması ve Rus askeri hazırlıklarının birkaç yıl içinde tamamlanacak olması prensip olarak Almanya'ya karşı alınmış tedbirlerdi. Rus politikasının agresif eğiliminin günden güne daha belirgin hale gelmesine rağmen ve seferberlik karşısında sadece bir Rus istilasının önlenmesi için savaş ilan etmeye karar vermişlerdi. Lichnowsky ise Avusturya'nın terk edilmesini istemekteydi. Jagow ona anlaşma yükümlülüğü dışında, İngiltere'nin belirsiz dostluğu için müttefiklerini feda etmeyeceklerini söylemişti. Politikalarının iddia edilen raporlara dayanmadığını söylediğini kaydeden Jagow, şüphesiz o zaman savaşın hala önlenilebileceğini düşündüğünü çok ciddi tehlikenin de farkında olduğunu beyan etmektedir.

Jagow'a göre; İngiltere'nin Büyükelçiler Konferansı önerisini kabul etmemişlerdi, çünkü bunun ciddi bir diplomatik yenilgiye yol açacağı şüphesiz görünüyordu. İtalya da Sırp yanlısıydı ve Balkan çıkarlarıyla Avusturya'ya karşı durmaktaydı. Rus-İtalyan ilişkilerinin samimiyeti Lichnowsky tarafından da kabul edilmekteydi. En iyi ve tek uygulanabilir kaçış yolu, çatışmanın yerelleşmesi ve Viyana ile Petrograd arasındaki bir uzlaşmaydı. Tüm enerjileriyle bu amaç için çalışmışlardı. Almanlar'ın "savaşta ısrar ettiği iddiası" Kayzer'in Çar'a ve Beyaz Kitaplar'da yayınlanan Kral George'a gönderilen telgraflarda görüleceği üzere asılsızdı.⁶⁶

1 Ağustos'ta Lichnowsky'nin kendilerine gönderdiği "kafa karıştırıcı gönderi" hakkında da fikirlerini ortaya koyan Jagow, Prens'in ifadelerinin kendilerini yanılttığını ima ederek bu meseleyi Prens'in hafifçe geçtiğini hatta kendilerini suçlamak istiyor gibi gördüğünü beyan etmekteydi. Oysa İngiltere ve Fransa ile savaş dakikalar içinde karar verilecek bir meseleydi. Nitekim "on birinci saat girişimi" yapmaya karar verilmiş ve meşhur telgraf Kral George'a gönderilmişti.

Lichnowsky'nin "Çar'ın müzakereler sürdüğü sürece bir kişinin bile harekete geçmeyeceği yönündeki sözüne rağmen, Rusya'nın seferberliği nedeniyle 30 Temmuz'da ultimatö gönderilmesi ve 31 Temmuz'da savaş açılması" eleştirisine de cevap veren Jagow, Alman saldırganlığı konusunda suçlamaları tümüyle reddetmiş, Prens'in ifadelerinin neredeyse tamamının düşmanlarının bakış açısı ile özdeşleştiğini ön sürmüştür. Ona göre Büyükelçi, Alman politikalarının "Türkler ve Avusturya-Macarlar" etrafında ve "Viyana ve Budapeşte'nin bakış açısıyla" şekillendiği suçlamasını yapmaktaydı ama kendisi de konuları yalnızca "Londra gözlükleriyle" ve

⁶⁵ Savaş ihtimalini azaltmak, "son çare olarak savaş" anlamına gelmektedir.

⁶⁶ *Revelations...*, s. 31-32.

İngiltere ile istediği yakınlaşmanın dar bir bakış açısıyla ele almaktaydı. Ayrıca, İtilafın Avusturya'ya olduğundan çok daha fazla Almanlara karşı oluşturulduğunu unutmuş görünüyordu. Jagow kendisinin de İngiltere ile anlaşmayı amaçlayan bir politika izlediğini, mevcut olumsuz durumdan kaçmalarının tek yolunun bu olduğu kanısında olduğunu ancak Rusya ve Fransa'nın savaşta ısrar ettiğini vurgulamaktaydı. Jagow'a göre Avusturya'ya yapılan anlaşmaya uymaya zorunluydular. Çünkü büyük bir güç olarak konumları tehdit edilmişti. Onlarda “*Hic Rhodus, Hic Salta*”⁶⁷ demek zorunda kalmışlardı. Ancak, Rusya ile aynı şekilde Fransa ve Belçika'nın korunması yönünde geniş kapsamlı güvenceler almış olan İngiltere kılıcı ele geçirmişti.

Jagow bütün bu eleştirilerine rağmen Lichnowsky'e benzer şekilde İngiltere'nin savaşın patlak vermesi konusunda “tüm mayınları kullandığı” yönünde bir görüşe sahip olmadığını tam aksine Edward Grey'in barış sevgisine ve onun inancına inandığını, onlarla bir anlaşmaya varmanın en ciddi dileği olduğunu da açıkça dile getirmiştir. Ancak Grey'in buradaki kusuru Fransa-Rusya politikasının gelişmesine izin vermesi, çıkış yolunu bulamaması ve savaş engellememesiydi.⁶⁸

Sözlerini tamamlarken Lichnowsky'nin eserinde yer alan kişisel saldırılar, iftiralar ve kötümelerin zaten kendi kendini kınadığını kaydeden Jagow, Hermann Oncken'in, Prens Bismarck'ın hatıraları olan “Eski ve Yeni Orta Avrupa” kitabında⁶⁹ yer alan Alman İmparatorluğu'nun asla düşünmemesi gereken unsurlara dikkat çekmiştir.⁷⁰ Böylece Bismarckçı çizginin devamına yönelik politika izlediklerini göstermeye çalışmıştır.

2.5. Jagow'un Görüşlerine Yönelik Almanya'daki Diğer Yorumlar

Lichnowsky'nin ardından von Jagow'un da görüşlerini kamuoyu ile paylaşması Alman yayıncıların da dikkatini celp etmiştir. Örneğin *Vossische*

⁶⁷ *Hic Rhodus, Hic salta* (veya *here is Rhodos, here jump*) ifadesi diplomasi-siyaset literatüründe “Burada ve şimdi ne yapabileceğinizi kanıtlayın” anlamında kullanılmaktadır.

⁶⁸ *Revelations...*, s. 32-33.

⁶⁹ F. Gregory Campbell, “The Kaiser and Mitteleuropa in October 1918”, *Central European History*, Volume 2/4, 1969, s. 376-386; Henry Cord Meyer, *Mitteleuropa: In German Thought and Action 1815-1945*, Pomona College Publications, Lahey 1955; Jörg Brechtefeld, *Mitteleuropa and German Politics: 1848 to the Present*, Macmillan Press, London 1996.

⁷⁰ *Revelations...*, s. 33.

*Zeitung'un*⁷¹ Baş Editörü Georg Bernhard, Almanya'nın Büyük Britanya'yı ikinci sınıf bir güç seviyesine indirmesini sağlamak için en sevdiği Rusya ile yakınlaşma teorisini yeniden gündeme getirmek için fırsat bulmuştu. 31 Mart'ta basılan uzun bir makalede, Bernhard, Lichnowsky'nin, von Jagow'un kendisinin de kabul ettiği gibi, İngiltere ile anlaşma yapma politikasında tek başına olmadığını, ayrıca Alman Dışişleri Bakanlığının ise Avusturya ile İngiltere arasında seçim yapma fikrine takıntılı olduğunu iddia ediyordu. Daha önceki bir başyazıda da Bernhard, von Jagow'un İngiltere'nin dünya savaşına giden tüm mayınları döşediğine inanmadığını kabul ettiğini yinelemiştir. Yine de tüm deneyimlere rağmen, savaşı yalnızca Fransa ve Rusya'nın saldırgan arzularının bir sonucu olarak temsil etmeye yönelik bir başka - neredeyse resmi olan - başka bir girişim olduğunun altını çizmiştir. Oysa Fransa zaten İngiltere'nin arkasında durduğunu bilmeden herhangi bir savaşa giremezdi. O halde "Edward'ın Paris'e yaptığı gezilerin [Alman] diplomatlar üzerinde hiçbir etkisi olmadı mı?" ve "Belçika Büyükelçisinin Fransa'nın ittifaktan nasıl kaçmaya çalıştığını açık eden raporları yeterince iyi anlaşılammış mıydı?"⁷² gibi soruları yinelemek gerekiyordu.

Bernhard'a göre Fransa, eski İngiliz Dışişleri Sekreteri Nicolson tarafından tuzağa çekilmişti. Nitekim İmparatorluk Şansölyesi, von Bethmann Hollweg de Reichstag'da Kral Edward'ın zararlı rolünü itiraf etmişti Jagow gibi o da Edward'ın ölümünün kuşatma politikasına bir son verdiğini düşünüyordu. Bernhard daha sonra İngiltere'nin Portekiz sömürgelerinin ekonomik çıkarlar alanına bölünmesine ilişkin teklif edilen İngiliz-Alman anlaşmasının yayımlanmasını istediğini de belirtmekteydi. Ona göre Lichnowsky, İngiltere'nin kurduğu tuzağa düşmek istemiş, Dışişleri Bakanlığı da sağduyu yerine içgüdü ile hareket etmişti. Diplomatlar savaş öncesi ve sırasında Almanya'nın kaderini bu hisle yönlendirmişti. Bu nedenle bu ve benzeri diplomatların planlarına son veren Hindenburg'a en içten teşekkürleri sunmak gerekiyordu.

Görüş beyan eden bir diğer yayın organı Alman sermayesine ve liberal politikacılara yakın olan *Berliner Tageblatt* idi. Baş Editör Teodor Wolff, ticari ilişkilerin yeniden başlamasının barış müzakerelerini kolaylaştıracağı fikrindeydi ve "fikri savaşın" daha net bir atmosfer oluşturacağı umudunu dile getirmekteydi. Jagow'un ifadelerinde bazı çelişkiler olduğuna dikkat çeken Teodor Wolff, iki yerde gizli Anglo-Rus deniz anlaşması ibaresinin kullanıldığını oysa sadece acemi tarihçilerin bir antlaşma töreni olmadan konuşabileceğini, hiçbir Anglo-Rus anlaşmasının

⁷¹ 1704-1934 yılları arasında Berlin'de yayınlanan tanınmış bir liberal Alman gazetesidir. Gazetede yayımlanmış Lichnowsky hakkındaki başka bir yazı için bkz. "Fürst Lichnowsky", *Vossische Zeitung*, 19 Ağustos 1914.

⁷² *Revelations...*, s. 33.

bulunmadığını iddia ediyordu. Ona göre sadece bir Rus önerisi vardı ve söylenebilecek en çok şey, “müzakerelerin beklemede olduğu” idi. Benzer şekilde Von Jagow'un “Dışişleri Bürosu'nun İngiltere'nin her koşulda Fransa'yı koruyacağına dair raporlarına inanmadığı doğru değil” ifadesi de yanıltıcı idi ve o zamanki İngiliz Büyükelçisi Goschen'in raporundaki ifadelerle çelişiyordu.⁷³

Yazılarında Wolff, Prens Lichnowsky'nin hatıralarının nasıl kamuya mal olduğuna da ışık tutmaktaydı. Aile arşivi için yazılan notlar Mart ayında İsveç Sosyalist gazetesi Politiken tarafından basılmadan önce Almanya'da gizli dolaşım içine girmişti. Bu husus Alman Genelkurmay üyesi Beerfelde ile bağlantılıydı ve memorandum kopyalarının dağıtılmasındaki rolünden dolayı⁷⁴ yargılanacaktı. Wolff'un kaydettiğine göre Lichnowsky'nin notlarının beş veya altı nüshası mevcuttu. Bunlardan bir tanesi Wolff'a, biri Hamburg-Amerikan hattı başkanı Albert Ballin'e, diğeri Deutsche Bank Başkanı Arthur von Gwinner'e gönderilmişti. Bu kişilerin hepsi, “tehlikeli armağanı” yazı masalarının en derin oyuklarına dikkatlice saklamıştı. Ancak dördüncü bir kopya yoldan sapmış ve istenmeyen ellere oradan da başkalarına geçmişti.

Editör, memorandumunu alan memuru savaştan birkaç yıl önce tanıdığını ve kopyalarını Devlet yetkililerine ve politikacılar gönderdiğini beyan etmektedir. Söz edilen kişi eski ve soylu bir aileye mensuptu. Genelkurmay Başkanı General von Moltke tarafından sempati duyulan, hevesli bir biçimde dini felsefe veya teosofiyle meşgul olan ama mistik bir kişilikti. Editörün ifadeleriyle zorlu savaş deneyimlerinden sonra barışa tam bir özveriyle hizmet etme özlemini hissetmiş, kendisini üniforma ile kesinlikle uyumlu olmayan bir pasifizme teslim” etmişti. Söz konusu devlet adamı Wolff'u bir akşam geç saatlerde büyük bir heyecan hali içinde kendisini ziyaret edip, Prens Lichnowsky tarafından yazılan memorandumunu yazara sormadan, önde gelen kişilere gönderdiğini söylemişti. Onu herhangi bir mantıkla veya herhangi bir nedenden dolayı eyleminin yanlış, anlamsız ve zararlı olduğuna ikna etmek imkânsızdı.⁷⁵

Lichnowsky memorandumunu ve Jagow'un cevapları üzerine gündemi ele alan bir başka gazete Hükümet yanlısı sosyalistlerin önde gelen organlarından Berlin Vorwart'tı. Bu gazeteye göre eski Dışişleri Bakanı'nın makalesinin okuyucuyu eski büyükelçinin ifadelerinin aksine ikna etmesi zordu. Ama belirleyici noktalarda Lichnowsky ile aynı fikirdeydi. 1913'te

⁷³ *Revelations...*, s. 34.

⁷⁴ *The New York Times*, 30 Temmuz 1918. Beerfelde, 1914'te aktif olarak görevde bulunan Bethmann Hollweg gibi üst düzey yöneticilerin tümünün yargılanmasını istiyordu.

⁷⁵ *Revelations...*, s. 34.

Wilhelmstrasse ve Londra Büyükelçiliği, fikir ve niyet olarak tam uyum içindeydi. Von Jagow, tam olarak Lichnowsky, Bethmann ve Wilhelm II gibi düşünüyor, başta Bağdat Demiryolları ve Afrika meseleleri olmak üzere Almanya ve İngiltere arasında bir dizi anlaşma ile 'güven ortamı' yaratma olasılığına inanıyordu. Ancak 3 hafta sonra İngiltere ile savaş kapıdaydı ve Pan-Alman saygıları bunu memnuniyetle karşılamıştı.⁷⁶

Berlin Vorwart'da savaşın başlamasındaki suçluluk tartışmalarına da yer verilmekteydi. Gazetede; Jagow'un "İngiliz Hükümeti aleyhindeki suçlamalardan geriye kalan tek şey, 'öyle olsa bile' dünya savaşını engellememesiydi" ifadelerine karşılık "von Jagow da dünya savaşını engellemedi, ancak kesinlikle önleyebileceği suçundan beraat etmeli" şeklinde karşılık verilmekteydi. Gazeteye göre Jagow gerçekten yapamamıştı ve bu yüzden kendisi ve arkadaşları için "empatik bir yetersizlik" ifadesi en iyi tanımlamaydı. Devamında "gerçekleri belirleme"yi öneren gazetede şu ifadeler sıralanmıştı:

"İngiltere savaşı istemedi; o sadece engellemedi. Savaş İngiltere'de popüler değildi; Rusya ve Fransa'da da popüler değildi. Fakat popüler oldu."

"Tüm dünya - Atlantik'ten Pasifik'e - bize karşı olan nefretle birleşiyor. Bununla birlikte, neredeyse dört yıl boyunca Dışişleri Bakanı'nın, elçinin - şimdi yanlış olduğunu beyan ettiği- 'İngiltere'nin savaşa neden olan tüm mayınları döşediği' görüşü ile aşılandık."

"... Alman İmparatorluğu'nun bütün savaş politikasının; Amerika ile savaşa getiren sınırsız denizaltı savaşı ilanından, Belçika'nın tekrar İngiltere'nin askeri konsantrasyon alanı haline gelmemesi gerektiğini söyleyen Şansölye konuşmalarına kadar yönlendirildiği görülmektedir."

"İlgili tüm taraflar İngiltere'nin suçluluğuna olan inancın bir kurgu olduğuna ikna olmuşsa, neden bu inancı beslediler ve neden ona dayanan bir politika izlediler? Belki de söylediklerine inanan Şansölye Tirpitz'e⁷⁷ atanmayı tercih ettiler. Bunun yerine, Tirpitz'in korku politikası izlendi. Bazen Tirpitz'e karşı bir politika denendi ancak belirleyici anlarda milliyetçi terör korkusundan her zaman tersine çevrildi."

"En büyük askeri başarılarından sonra bile politik müzakere zorunluluğu vardır."

"Savaş yalanlarının zehirli sisinin kalkmasından sonra bu müzakereye girmemiz daha kolay olacaktır."

⁷⁶ *Revelations...*, s. 34-35.

⁷⁷ Birinci Dünya Savaşı öncesinde modern Alman Açık Deniz Filosunu oluşturan Büyük Amiral Alfred von Tirpitz'dir. Detaylı bilgi için bkz: Raffael Scheck, *Alfred von Tirpitz and German Right-Wing Politics, 1914-1930*, Humanities Press, New Jersey 1998.

“Von Jagow, savaşın başlangıcında İngiltere'nin oynadığı rolü temizlediğine göre...”

“Alman halkı savaştan sonra ancak kendi kendisini yöneten barışsever bir millet olarak buna katlanabilir.”⁷⁸

2.6. Suçluluk Tartışmalarına Yönelik Amerikan Bakış Açısına Bir Örnek

Lichnowsky, Jagow veya benzeri görüşler üzerine kaleme alınan eserler dikkate alındığında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış nedeni ya da kökeni tartışmaları içerisinde Amerikan tarafının da doğal olarak İngiliz bakış açısıyla konuyu ele aldığı görülmektedir. Bu konuda dikkat çeken yazar-yayımcılardan biri Henry Charles Woods'tur. Amerikan resmi görüşünün neşriyattaki temsilcisi gibi görünen Woods'un dünya savaşının kökenlerine yönelik yayınları dikkat çekmektedir.⁷⁹

Bu bakış açısına göre müttefikler açısından Yakın Doğu'daki süreci takip eden ve bu alanda “Alman entrikalarının” kademeli olarak gelişimine şahit olan bir İngiliz için, Lichnowsky'nin açıklaması kadar önemli ve Almanya'yı mahkûm edici bir belge yayımlanmamıştı. Özetle müttefiklerce kabul edilen genel suçluluk iddiasının temel argümanları şu şekildeydi: Almanlar Kayzer'in Londra'daki eski Büyükelçisi'nin memorandumunun da doğruladığı gibi, 1877-78'deki Rus-Türk Savaşı'ndan itibaren ve özellikle de mevcut İmparator'un 1888'de tahta çıkışının ardından bu savaşın yolunu dikkatlice hazırlamışlar ve bu dönemde dikkatlerini sürekli Doğu'ya ve *Mittleuropa* planının geliştirilmesine yöneltmişlerdi. Savaştan önce İngiltere ile Almanya arasında var olan sözde rekabetin tek taraflı bir arzudan ortaya çıkmadığı da aşikârdı.⁸⁰

Amerikan yaklaşımına tercüman olan Woods'un ifadelerine göre İngiltere'nin kişisel dostluk duygularına sahip bir adam olan ve İngiliz resmi ve sosyal çevrelerinde kendisine üst sıralarda yer bulan Lichnowsky, düşmanın gerçek tasarımlarını kamufle etmek için Londra'ya gönderilmişti. Bu atama ilginç bir durum ortaya çıkarmaktaydı. İlk olarak, bu bildirmede belirtilmediği halde, Baron Marschall von Bieberstein'a İngiltere ile arkadaşlık kurmak ve onu Fransa ve Rusya'dan ayırmak; ya da imkânsızsa Almanya için uygun bir zamanda savaşı gerçekleştirmek talimatı verilmişti. Oysa Prens Lichnowsky'nin görevi biraz farklıydı. 1911'deki Fas krizinin sona erdiği kabul edildiğinde Londra'ya gelen Büyükelçi aslında İngiltere ile dostça ilişkiler kurmak için elinden geleni yapmıştı. Öte yandan, Berlin

⁷⁸ *Revelations...*, s. 35.

⁷⁹ Bkz. Henry Charles Woods, *The Cradle of The War: The Near East and Pan-Germanism*, Little, Brown, and Company, Boston 1918.

⁸⁰ *Revelations...*, s. 36.

Hükümeti yanlış bir şekilde inandığı savaş yapımı sorununu daha da büyötmüştü. Ayrıca açıkça belirtilmese de Lichnowsky tarafından yapılan çeşitli referanslardan, “Büyökelçinin kendisinin bildiği” savaşın başlamasından önce Alman Büyökelçiliğinde var olan savaş yanlışlığı durumu anlaşılıyordu.⁸¹

Alman politikalarını aşamalı olarak ele alan Woods’un ana savı Lichnowsky’nin ifadeleri ile kanıtlanan Alman *Mitteleuropa Planı*nın uzun süredir var olduğuydu. Bu plan üç aşamalı idi. Birinci aşama Prens Lichnowsky’nin Almanya’nın Üçlü İttifak politikasına başladığını söylediği ilk dönemdi. 1878’deki Berlin Kongresi’nden, İmparator’un 1888’de tahtta çıkışından Balkan savaşlarına kadar sürmüştü. Eski Büyökelçi bu döneme atıfta bulunmazken, “Balkanlar’da güçlü bir kalkınmayı teşvik etmek yerine, “Boğaziçi’nde siyasi hırslarının esirleri olduklarını” dile getirmekteydi. Woods bu sözleri bir Alman kaleminden çıkan resmi açıklama olarak kabul etmekteydi. Ancak ona göre bu gerçek Kayzer’in Hamburg’dan Basra Körfezi’ne tahakküm etme arzusuna⁸² kafasını taktığını görmeyi reddedenler tarafından sürekli reddedilmişti.

Nitekim en başından itibaren Almanların düşünceleri ve görüşleri belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bir yıl sonra Majesteleri, *carpetbagging*⁸³ ziyaretlerinin ilkini İstanbul’a yapmış, Bağdat hattının ilk bölümü niteliğinde olan Haydar Paşa-İzmit Demiryolunun Ankara’ya uzatılması tavisini almıştı.⁸⁴

⁸¹ *Revelations...*, s. 36.

⁸² Woods’un Pan-German siyasetin arzularını konu edindiği çalışmalarında Almanların Mittel-Europa planlarına da yer verilmektedir. Amerikan ve İngiliz tezlerinin yayım alanındaki önemli bir temsilcisi olan Woods’un eserleri 1916-1919 yılları arasında Boston’da yapılan bir dizi derse dayanmaktadır. H. Charles Woods, “Lichnowsky’s Testimony as to Germany’s Long Plotting for Domination Lichnowsky Testimony”, *The New York Times Current History: of the European War*, Volume 15, 1918, s. 543-548

⁸³ Bu metinde Kayzer Wilhelm için bilinçli olarak tercih edildiği düşünülen, Amerika’da 1868’den sonra kullanılmaya başlayan *carpetbagger* terimi, gezginlerin seyahatlerinde yaygın olarak kullandığı *carpetbag* (halı-çanta) veya valizlerden gelmektedir. Çoğunlukla aşağılama amaçlı kullanılan terim Amerikan İç Savaşı sonrası her şeyini satıp halı-çantalarıyla yola düşen sonrasında ise “bir şekilde” zengin olan “sonradan görme zenginleri” ifade etmektedir. Ted Tunnell, “Creating ‘The Propaganda of History’: Southern Editors and the Origins of ‘Carpetbagger and Scalawag’”, *The Journal of Southern History*, Volume 72/4, 2006, s. 789-822; Keith D. Dickson, *No Surrender: Asymmetric Warfare in the Reconstruction South, 1868–1877*, Praeger Publishing, California 2017, s. 39-55.

⁸⁴ *Revelations...*, s. 37.

Woods'a göre bu Pan-German projesinin ön hazırlıklarından biriydi. Uzun yıllardır Kayzer'in yakın arkadaşı olan Baron Marschall von Bieberstein'in atanmasından önce Pan-German hayallerinin Yakın ve Orta Doğu'da gerçekleştirilmesine hazırlanıyordu. Balkan devletlerinin endişesine rağmen, savaşın patlak vermesine kadar Kayzer niyetlerini nominal olarak Avusturya'daki bir programın arkasına koymaya çalışmıştı. Diğer taraftan mevcut askeri sistemi 1886'da Türkiye'ye tanıtan von der Goltz Paşa'nın ve öğrencilerinin gücü, Osmanlı ordusu nihayetinde tamamen kontrol altına alınana kadar kademeli olarak arttırılmıştı.

İlk başta, İstanbul'daki Alman gücünü en aza indirmek için büyük bir şans gibi görünen 1908 tarihli Genç Türk devrimi de tam tersi bir etki yaratmıştı. Böylece, İngiltere'nin 1908 ve 1909'da Bosna ve Bulgar krizleri sırasında Türkiye'ye vermiş olduğu etkili desteğe rağmen, daha sonra kademeli bir reaksiyon başlamıştı. Bu, kısmen von Bieberstein'in zekâsı ve bağımsızlığından ve kısmen de Genç Türkler tarafından benimsenen politikadan kaynaklanan koşullardan ileri geliyordu. Mesela, Almanlar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reformların gerekliliğini görmezden gelse de, Türkler *teutonik* bir program tercih ettiği sürece, İngiliz Hükümetinin ya da İngiliz halkının imtiyazlı pozisyonunu korumaya çalışan bir rejime bakması imkânsızdı. Osmanlı Devleti'nin Almanlara güvenini sarsması beklenen Türk-İtalyan savaşı bile durumu değiştirmemiş, Berlin-İstanbul ilişkileri daha da geliştirmişti.⁸⁵

Almanlar bundan önceki dönemde Kayzer'in tahta çıkmasının ardından programlarını Doğu'da bir demiryolu⁸⁶ geçiş sistemi ile daha da ilerletmişti. 1860'ların sonlarında Baron Hirsch, İstanbul'dan Doğu Rumeli'nin kuzeybatı sınırına, oradan da Sırp sınırında bir Ristovatz'a, Selanik'ten Mitrovitza'ya kadar olan hatların inşası için bir imtiyaz sağlamıştı. İlk başta bu hatlar Fransız etkisi altındaydı, ancak daha sonra büyük ölçüde Avusturyalı bir teşebbüs haline gelmişti. En sonunda Deutsche Bank, sermayenin baskın bir oranını güvence altına alarak böylece onları Alman kuruluşuna dönüştürmüştü. Aslen Küçük Asya'da demiryolları inşaatından İngilizler sorumlu iken 1903'te Bağdat Demiryolu anlaşması imzalanana kadar kademeli olarak uzaklaşmışlardı.

Woods'a göre Balkan Savaşları Alman yayılcılığının ikinci aşamasını başlatıyordu. Doğu'da Pan-Alman politikasının gelişimi Prens Lichnowsky'nin dediği gibi, Merkezi Güçler'in dikkatlerini bir yöne çekmişti. Sorunun çözümü için iki olasılık kalmıştı. Ya Almanya Yakın

⁸⁵ *Revelations...*, s. 37.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Vahdettin Engin, "Rumeli Demiryolu", *TDVİA*, Cilt 35, İstanbul 2008, s. 235-237.

Doğu sorununu halkların kendilerine bırakacak ya da bir Üçlü İttifak politikası uygulanacaktı. Böylece arabulucu rolü son bulacaktı. Woods bir kez daha, Prens'in ifadesiyle, "Alman Dışişleri Ofisi ikincisini daha çok tercih etti" diyerek bir yandan bağımsız bir Arnavutluk kurulması ve diğer taraftan Avusturya'nın desteklenmesinde Almanya'yı suçlamaktaydı. Nitekim Arnavutluk ile bağlantılı olan bu sorunların ilki söz konusu olduğunda, eski Büyükelçi Sırbistan'ın Adriyatik'e ulaşmasına izin verilmeyeceği gerçeğiyle harekete geçtiğini kabul etmekteydi.⁸⁷

"İlk Balkan savaşı, Türkiye'nin çökmesine ve bununla birlikte Türkiye ile özdeşleşmiş politikamızın yenilgisine yol açtı" diyen Prens'in ifadelerini hatırlatan Woods, durumun Almanya için tamamen dezavantajlı hale geldiğini belirtmektedir. Almanya'nın, oyalama taktiğine girdiğini ilave eden Woods, savaşıma hazır olmayan Kayzer'in kaotik ortamdan faydalandığını ifade etmektedir. Zira Alman filosu hazır değildi, zeplinleri mükemmel değildi ve Kiel Kanalı'nın genişlemesi tamamlanmamıştı. Böylece, hala "Viyana'nın ağzından geçen" Kayzer, Bulgaristan ile eski müttefikleri arasında var olan ve ikinci Balkan Savaşı'nda sona eren bir rekabeti teşvik etmişti. Bu savaştan sonra özellikle "ölümcül" Bükreş Antlaşması geçici olarak "Avusturya'ya karşı bir kınama"ydı, ancak uzun vadede Almanlar açısından uzlaşıcı değil, sadece Avrupa uyumunu en temelinden sarsmanın aracı olan çok önemli bir kozdu. Nitekim bu savaş Türkiye ve Yunanistan arasındaki Ege Adaları sorunları ile Sırbistan'ın Adriyatik kıyısından tamamen uzaklaştırılması gibi temel problemleri doğurmuştu.

Balkan savaşları ve Avrupa'daki çatışmaların patlaması arasında, önceki dönemin bir parçası olarak, geniş kapsamlı iki önemli olay meydana gelmişti. İlki General Liman von Sanders'in pratik olarak Türk Ordusu Baş Komutanı olarak atanmasıydı. Wolf'a göre bu, Morgenthau'nun da ifadeleriyle "diplomatik bir zafer" oluşturmaktaydı. "Eski bir Alman yanlısı olan" Enver Paşa'nın aynı zamanda Savaş Bakanı olması gerçeğiyle birleştiğinde, bu atamanın askeri sonucu Osmanlı Ordusu üzerinde muazzam bir etkinlik oluşturulmasıydı. Öte yandan politik önemi, onunla İstanbul'daki Pan-Alman etkisinin çok geniş bir boyutta artışını beraberinde getirmesinden kaynaklanıyordu.⁸⁸

⁸⁷ *Revelations...*, s. 37-38.

⁸⁸ *Revelations...*, s. 38.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın yoğun cephe gündeminin yanında savaş sırasında ve sonrasında haklılık-suçluluk mücadelesi de önemli bir yer tutmaktadır. Mücadelenin Almanya tarafına bakıldığında ise suçluluk konusunda en kayda değer kanıt kendi içlerinden gelmiş, savaş başladığında Almanya'nın Büyük Britanya Büyükelçisi olan Prens Lichnowsky İngiliz ve Amerikan tezlerini destekler nitelikte açıklamalar yapmıştı. O kadar ki Büyükelçinin notları sansasyon oluşturduğunda Almanya savaştan henüz çekilmemişti. Savaşın hemen öncesinde Almanlar ve İngilizler arasındaki diplomatik ilişkileri gün yüzüne çıkaran notlar; Şark Politikası, Üçlü İttifak Politikası, Londra Konferansı, İkinci Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı gibi gerginlikleri konu ediniyordu. Lichnowsky'nin ifadelerini Almanya'yı mahkûm eder şekilde gören İngiliz ve Amerikan bakış açısına göre bu argümanlara destek veren dikkate değer bir başka kişi Krupp Direktörü Dr. Mühlön'un idi ve iddiaları açıkça onaylamaktaydı. Amerikan tarafına göre Lichnowsky gibi o da Kayzer ve Alman militaristlerini, dünya savaşının patlak vermesi suçundan kesin bir şekilde sorumlu tutuyordu. Berlin Tageblatt ve The London Times tarafından da yayınlanan Mühlön'un mektubunda kendi bakış açısının belirtilmesinin bir zorunluluk olduğuna işaret ediliyordu.

Her iki devlet adamının bu açıklamaları çok geçmeden Reichstag'da da gündeme gelmiştir. Şansölye Yardımcısı von Payer, Prens'i en azından ihmalkârlığı dolayısıyla suçlamış, notların hiçbir şekilde tarihi bir değeri olmadığını kaydetmiştir. Alman Meclisindeki tartışmalarda söz alan vekiller ise kendi siyasi yaklaşımlarına göre bir tavır takınmış, sosyalistler emperyalizmi savaşın temel nedeni olarak görmüş ancak bazı konuşmacılar Almanya Diplomatik Servisinin yeniden örgütlenmesi ihtiyacını seslendirmişlerdir. Alman diplomasisinin bazı ciddi hatalar yaptığı ve reformun acilen gerekli olduğu çoğunlukla kabul edilen bir husus olmuştur.

Lichnowsky tartışmalarının yayınlanmasının ardından bu defa gazeteler, eski Londra Büyükelçisini sert bir dille eleştirmeye başlamıştır. Sosyalist ve liberal yayın organları dışında basın Prens'i topyekün kınamıştır. Örneğin Deutsche Tageszeitung'a göre bu ihmâl yoluyla yüksek ihanetti. Merkez Partisi'nin organı olan Kolnische Volkszeitung da; Lichnowsky'nin düşmanlarını silahlarla donattığı üzerinde duruyordu.

Lichnowsky'nin iddiaları hakkında Reichstag'ın Ana Komitesi'nde yapılan görüşmenin ardından von Jagow görüşlerini beyan etmiştir. Jagow'a göre İngiltere'nin Üçlü İttifak'a yönelik dostane tutumu kendi politikalarıyla uyumluydu. Von Jagow, planlarının başarısızlığa mahkûm olduğunu reddediyor, Pitt, Disraeli ve Salisbury gibi İngiliz devlet adamlarının da sorumluluğuna dikkat çekiyordu. Ona göre Prens Lichnowsky, Bismarck'ın

politikasının temel ilkelerini çığnıyor, her şeyi yalnızca Londra'nın gözlükleriyle ele alıyordu.

Von Jagow'un da görüşlerini kamuoyu ile paylaşması Alman yayıncıların da dikkatini celp etmişti. Vossische Zeitung'un Baş Editörü Georg Bernhard, Lichnowsky'nin, von Jagow'un da kabul ettiği gibi İngiltere ile anlaşma yapma politikasında tek başına olmadığını, Alman Dışişleri Bakanlığının ise Avusturya ile İngiltere arasında seçim yapma fikrine takıntılı olduğunu iddia ediyordu. Diğer taraftan Bernhard da von Jagow'un İngiltere'nin dünya savaşına giden tüm mayınları döşediğine inanmadığına yönelik fikrine katılıyordu. Alman sermayesine ve liberal politikacılara yakın olan Berliner Tageblatt'ın Baş Editörü Teodor Wolff ise ılımlı bir yaklaşım sergiliyor, ticari ilişkilerin yeniden başlamasının barış müzakerelerini kolaylaştıracağı ve “fikri savaşın” daha net bir atmosfer oluşturacağı umudunu dile getiriyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış nedeni ya da kökeni tartışmaları içerisinde Amerikan resmi görüşünün neşriyattaki temsilcisi gibi görünen bir yayımcı ise Henry Charles Woods'tu. Bu bakış açısına göre müttefikler açısından “Alman entrikalarını” gün yüzüne çıkaran bu kadar önemli ve mahkûm edici bir belge hiç yayınlanmamıştı. Amerikan yaklaşımına tercüman olan Woods'un ifadelerine göre Lichnowsky, düşmanın gerçek tasarımlarını kamufle etmek için Londra'ya gönderilmişti.

KAYNAKÇA

“Die Angelegenheite des Fürsten Lichnowsky”, *Hamburgischer Correspondent*, 13 Temmuz 1918.

“Fürst Lichnowsky”, *Vossische Zeitung*, 19 Ağustos 1914.

“Lichnowskys Tschechische Güter Beschlagnahmt”, *Berliner Tageblatt*, 30 Ocak 1921.

“Prince Lichnowsky Expelled: A Socialist's Testimony”, *The Times*, 20 Temmuz 1918.

“Prince Lichnowsky: German Diplomatist's Death”, *The Manchester Guardian*, 28 Şubat 1928.

“Prince Lichnowsky: The German Embassy Before the War”, *The Times*, 22 Kasım 1927.

An Historian in Peace and War, The Diaries of Harold Temperley, Ed. T.G. Otte, Ashgate Publishing, England and USA 2014.

ARMSTRONG, Hamilton Fish, “Three Days in Belgra-de: July, 1914”, *Foreign Affairs*, Vol. 5, No. 2 (Jan., 1927), ss. 267-275.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.) 2450/25.

BEATTY, Jack, *The Lost History of 1914: How the Great War Was Not Inevitable*, Bloomsbury, London-Berlin-New York-Sydney 2015.

Berlin Vossische Zeitung, 21 Mart 1918.

Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung, 23 Mart 1918.

BEYDİLLİ, Kemal, “Helmuth von Moltke”, *TDVİA*, Cilt 30, İstanbul 2005, ss. 267-268.

BOUTON, Miles, *And the Kaiser Abdicates: the German Revolution November 1918-August 1919*, Yale University Press, London 1921.

British Document on the Origins of War 1898-1914, Ed. G. P. Gooch, Harold Temperley, Great Britain Foreign Office, London 1933.

BUTTAR Prit, *Germany Ascendant: The Eastern Front 1915*, Osprey Publishing, Oxford 2015.

CAMPBELL, F. Gregory, “The Kaiser and Mitteleuropa in October 1918”, *Central European History*, Volume 2/4, 1969, ss. 376-386.

CENGİZER, Altay, *Adil Hafızanın Işığında Osmanlı'nın Son Savaşı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1917.

CLARK, Sir Christopher, “Sir Edward Grey and the July Crisis”, *The International History Review*, Volume 38/2, 2016, ss. 326-338.

ÇOLAK, Mustafa; İsmet Türkmen, “Almanya Maliye Bakanı Dr. Theodor Karl Helfferich’in Birinci Dünya Savaşı’nın Sebeplerine Dair Değerlendirmeleri”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9/17, Kış 2015, ss. 1-22.

Deutsche Allgemeine Zeitung, 24 Aralık 1918.

DICKSON, Keith D., *No Surrender: Asymmetric Warfare in the Reconstruction South, 1868–1877*, Praeger Publishing, California 2017.

Diplomatic Documents Relating to the Outbreak of the European War, Ed. James Brown Scott, Cilt 1-2, Oxford Press, New York 1916.

DÜNHEİM, W. Von, “Feldmareşal Moltke’nin Şark Gezisi”, *Erdem*, Çev. Selçuk Ünlü, Cilt 2/5, Mayıs 1986, ss. 555-578.

E.R., “Fürst Lichnowsky”, *Deutsche Tageszeitung*, 8 Ağustos 1914.

ENGİN, Vahdettin, “Rumeli Demiryolu”, *TDVİA*, Cilt 35, İstanbul 2008, ss.235-237.

FRANKOPAN, Peter, *İpek Yolu Alternatif Dünya Tarihi*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2018.

GÜLBOY, Burak Samih, “Alman Düşüncesinde Savaşın Meşruiyeti ve Birinci Dünya Savaşı’nın Haklılığı: Clausewitz, Bernhardi, Ludendorff ve Schmitt Üzerinden Düşünsel Bir Çizgi Çizmek”, *Felsefe Açısından Savaş ve Toplum*, Ed. M. Ertan Kardeş, Özgüç Güven, Hiper Yayın, İstanbul 2018, ss. 185-212.

GÜLBOY, Burak Samih, “Tarihçilerin Savaşı: Birinci Dünya Savaşı’nın Kökenleri, Nedenleri ve Başlangıcı Üzerine Uluslararası Literatürün Haklılık Mücadelesi”, *TYB Akademi 100. Yılında I. Dünya Savaşı*, Cilt 4/11, 2014, ss. 51-68.

HASEGAWA, Tsuyoshi, *The February Revolution, Petrograd, 1917: The End of The Tsarist Regime and The Birth of Dual Power*, (E-Book), Brill, 2018.

JASTROW, Morris, *The War and the Bagdad Railway, the Story of Asia Minor and its Relation to the Present Conflict*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia & London 1917.

JÖRG, Brechtfeld, *Mitteleuropa and German Politics: 1848 to the Present*, Macmillan Press, London 1996.

Kader Yılları S. Sazonov’un Anıları, Rusya Eski Dışişleri Bakanı (1910-1916), Çev. Betil Önuçak, Yay. Haz. Sebahattin Özel, Derin Yayınları, İstanbul 2002.

KARABEKİR, Kazım, *Türkiye’de ve Türk Ordusu’nda Almanlar*, Haz. Orhan Hülagü vd., Emre Yayınları, İstanbul 2001.

KAUTSKY, Karl, *The Guilt of William The Guilt of William Hohenzollern*, Skeffington & Son, London 1919.

KOCATÜRK, Önder, “İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri (1913-1914)”, *Turkish Studies*, Volume 6/3, 2011, ss. 1449-1462.

KÖKSAL, Ahmet, “Alman Büyükelçisi Prens Lichnowsky’nin “Harbin Çıkışından Evvel Almanya’nın Mesuliyeti” Adıyla Yayımlanan Hatıratı”, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hatırat Uluslararası Sempozyumu, 25-27 Nisan 2018, Basılmamış Bildiri.

KUR, Caner, “Birinci Dünya Savaşı’nın Bir Nedeni Olarak Büyük Güç Sorum(suz)luluğu”, *Birinci Dünya Savaşı Odağında Tarih Boyunca Savaş*, Ed. Metin Ünver, Mustafa Tanrıverdi, Hiperyayın, İstanbul 2018.

LANGE, Werner, *Hans Paasche: Militant Pacifist in Imperial Germany*, Çev. David Koblick, Trafford Publishing, Victoria 2005.

LICHNOWSKY, Karl Max Fürst von Lichnowsky, *Auf dem Wege zum Abgrund*, Dresden 1927.

_____, *Die Denkschrift des Fürsten Lichnowsky*, Verlag von Paul Haupti, Bern 1918.

_____, *Meine Londoner Mission 1912-14 von Fürst Lichnowsky*, Ehemaliger Deutscher Botschafter in London, Bern 1918.

_____, *Lichnowsky Memoirs My Mission to London 1912-1914*, Cassel & Company, London & Melbourne 1918.

MARTEL, Gordon, *The Month that Changed the World: July 1914 and WWI*, Oxford University Press, Oxford Oxford 2017.

MCLEAN, Roderick R., *Royalty and Diplomacy in Europe, 1890-1914*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.

MEYER, Henry Cord, *Mitteleuropa: In German Thought and Action 1815–1945*, Pomona College Publications, Lahey 1955.

MOMBAUER, Annika, “Sir Edward Grey, Germany, and the Outbreak of the First World War: A Re-Evaluation”, *The International History Review*, Volume 38/2, 2016, ss. 301-325.

_____, *The Origins of the First World War: Diplomatic and Military Documents*, Manchester University Press, Manchester 2013.

MUEHLON, Wilhelm, *Dr. Muehlon’s Diary*, Cassel and Company, London - New York - Toronto - Melbourne 1918.

MULLIGAN, William, *The Origins of the First World War*, Cambridge Uni. Press, New York 2010.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler Hanedanlar*, Cilt 3, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

_____, *II. Abdülhamid: Zamanı ve Şahsiyeti*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2008.

PASHITCH, Nikola, "Serbia's Hopes and Russia's Defection", *The New York Times Current History*, Volume 8, 1918, ss. 526-528.

Pester Lloyd, 27 Mart 1918.

Record, Proceedings and Debates of the First Session of the Sixty-Ninth Congress of the United States, December 19, 1925 to January 19, 1926, Volume LXVII – Part 2, December 19, 1925 to January 19, 1926, Washington 1926.

Revelations of Prince Lichnowsky, Current History Magazine The Monthly of The New York Times Company, New York 1918.

SANDERS, Liman Von, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev: Örgün Uğurlu, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999.

SCHECK, Raffael, *Alfred von Tirpitz and German Right-Wing Politics, 1914-1930*, Humanities Press, New Jersey 1998.

SHAW, Stanford J.; Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, E Yayınları, İstanbul 2010.

SMITH, Munroe; Scott, James Brown, *The Disclosures From Germany*, American Association for International Conciliation, New York 1918.

The New York Times, 30 Temmuz 1918.

"Lichnowsky Memoirs", *The Star*, 23 May 1918.

TUNNELL, Ted, "Creating 'The Propaganda of History': Southern Editors and the Origins of 'Carpetbagger and Scalawag'", *The Journal of Southern History*, Volume 72/4, 2006, ss. 789-822.

VALONE, Stephen J., "There Must Be Some Misunderstanding Sir Edward Grey's Diplomacy of August 1, 1914", *Journal of British Studies*, Volume 27/4, October 1988, ss. 405-424.

WALLACH, Jehuda L., *Bir Askeri Yardımın Atatomisi; Türkiye'de Prusya- Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985.

WALZER, Michael, *Haklı Savaş Haksız Savaş (Tarihten Örneklerle Desteklenmiş Ahlaki Bir Tez)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2017.

Versay Antlaşması

http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/aftermath/p_versailles.htm E.T. 15.07.2019.

WILE, Frederic W., *Men Around The Kayzer, The Makers of Modern Germany*, L.C. Press, London 2013.

WOODS, H. Charles, "Lichnowsky's Testimony as to Germany's Long Plotting for Domination Lichnowsky Testimony", *The New York Times Current History: of the European War*, Volume 15, 1918, ss. 543-548.

_____, *The Cradle of The War: The Near East and Pan-Germanism*, Little, Brown, and Company, Boston 1918.

YOUNG, Harry F., *Prince Lichnowsky and the Great War*, University Of Georgia Press, Athens 1977.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNİN BİR BAŞKA YÜZÜ: MALTA SÜRGÜNLERİ

Fatma ÇAKIR*

Giriş

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkmış ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.¹ Mütarekenin imzalanmasından iki gün sonra 1 Kasım 1918 günü toplanan İttihat ve Terakki Partisi Genel Kurulu, kendisini feshetme kararı almıştır.² Bu gelişmenin hemen ardından İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleri Talat, Enver ve Cemal Paşalar yanlarında Genel Merkez Üyesi Doktor Nazım, Doktor Bahaeddin Şakir, eski valiler Bedri ve Azmi Beyler ile 2 Kasım 1918 günü bir Alman denizaltısı ile yurttan ayrıldılar.³

İttihatçıların memleketten ayrılışından sonra 8 Kasım 1918'de sadrazam İzzet Paşa istifa etti ve yerine Tevfik Paşa Hükümeti kuruldu.⁴ 13 Kasım 1918'de ise düşman donanması İstanbul'a girerek Boğazda demir attı ve böylece işgali genişletmiş oldu.⁵ Bundan sonra Anadolu'yu işgal etmek isteyen müttefikler, öncelikle saray ve hükümet üzerinde otorite kurdular. İtilaf Devletlerinde baskın güç olan İngilizler, bir plan hazırladı ve bunu uygulamaya başladı. İşgaller sırasında kendilerine engel olabilecek asker ve sivilleri herhangi bir bahaneyle yollarından çekmek istiyorlardı. Bu insanlar, İngilizlere göre “savaş suçlusuz” sayılıyordu. İngilizler, önceleri “savaş suçlusuz” nu, “mütareke uygulamasına” karşı gelenler olarak açıklarken zamanla “savaş suçlusuz” kavramını daha da genişletti. Bu kavramın içine “savaşta İngiliz esirlere kötü davranma” ve “Ermeni katliamı yapanlar” da dâhil edildi. Bu doğrultuda da “savaş suçlusuz” olarak nitelendirdikleri

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon, fatmacakir@ktu.edu.tr

¹ Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s. 35-36.

² Yalçın Toker, *Malta Sürgünleri'nden Portreler*, İstanbul 2006, s. 9-10; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, Ankara 1993, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 21.

³ Binnur Kurt, “Malta Sürgünleri”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2008, s. 9.

⁴ Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 158-163.

⁵ Toker, s.11.

komutanların isimlerinin yer aldığı bazı listeler hazırlandı ⁶ Yapılan listeler neticesinde tutuklamalar gerçekleşti ve bu kişiler Malta Adası'na sürüldü. Kuşkusuz yapılan bu listelerde Mustafa Kemal Paşa'nın da ismi vardı. Ancak Mustafa Kemal Paşa, İngilizlere yakalanmadan Anadolu'ya geçmeyi başarmış ve Millî Mücadele hareketine liderlik etmiştir.

Tutuklamalar ve Sürgün

İngilizler 1919 yılının Ocak ayından itibaren listeler hazırlamaya ve bu listelerdeki kişileri tutuklamak için faaliyetlere başlamıştır. Padişah ve İstanbul Hükümeti bu konuda İngilizler ile iş birliği içerisine girmiştir. Tevfik Paşa Hükümetinin Dışişleri Bakanı olan Mustafa Reşit Paşa suçluları cezalandırmak için İngilizlerden destek istemekten çekinmemiştir. Çünkü İstanbul Hükümetinin suçlu olarak gördüğü kesim İttihatçılar, İngilizler için ise suçlu Türklerdi.⁷ Padişah Vahdettin 21 Ocak 1919 günü İngilizlerle iş birliği konusunu görüşmek üzere görevlendirdiği Damat Ferit, İngiltere Yüksek Komiserlikten Hohler ile görüştü. Padişah, Damat Ferit aracılığıyla “cezalandırma işinde niyetli olduğunu ve o sıradaki nazırlardan daha gayretli bir kabine düşündüğünü, yalnız söz konusu suçluların ülkenin “en büyük ve en güçlü” örgütüne mensup olduklarını, bunlara karşı şiddetle harekete geçildiği takdirde, kendisine ve kendisi gibi düşünenler aleyhinde bir tepkiden çekindiğini, bu bakımdan böyle bir durumda İngilizlerin tutumunu öğrenmek istediğini” bildirmiştir.⁸

1919 yılının ilk günlerinde, tutuklama faaliyetlerine başlayan Tevfik Paşa, tutukluları “Bekirağa Bölüğü”⁹ adı verilen Harbiye Nezareti Cezaevi'nde toplamıştır. Bekirağa Bölüğü'ne ilk olarak 5 Ocak 1919'da İstanbul'da tutuklanan Kırklareli Mutasarrıfı Hilmi Bey gönderildi. Bu tutuklamadan sonra Çorum Jandarma Komutanı Mehmet Tevfik Bey, Trabzon Gümrük Memuru Mehmet Ali Bey ile tüccarlardan iki kişi daha tutuklandı. Daha sonra tutuklamalar daha yüksek mevkilere kadar uzandı ve 14 Ocakta eski Sivas valisi Mehmet Memduh Bey, 21 Ocak'ta yine eski Sivas valilerinden Ahmet Muammer Bey ve 30 Ocak günü eski Bursa valisi

⁶ Serpil Sürmeli, “Bekirağa Bölüğü'nden Malta Adasına Ubeydullah Efendinin Anıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVII, Sayı 49, 2001 s. 107.

⁷ Şimşir, s. 52.

⁸ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul 1983, s. 150.

⁹ Bekirağa Bölüğü, şimdiki İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Tıp Fakülteleri binası avlusundaki askerî hapisanedir. Buraya 1908'den önce bu hapisaneyi yöneten Bekir Ağa isimli bir memurun adı verilmiştir. Buraya siyasi tutuklular toplanır ve onlara burada işkence edilirdi. Bkz. Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s. 126-127.

Ali Osman Bey Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmiştir. Ocak 1919'da Bekirağa'daki tutuklu sayısı 40'a ulaşmıştır.¹⁰

İstanbul'da tutuklamaların başladığı bu dönemde 23 Ocak 1919'da Londra'da bir toplantı yapıldı. Bu toplantıya, İngiltere Dışişleri, Millî Savunma ve Donanma Bakanlıklarının temsilcileri katıldı. Toplantıda “savaş suçluları” ile ilgili olarak İngilizlerin planı netleştirildi ve İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiserliğine verilecek olan talimat taslağı hazırlandı. Taslak, 5 Şubat 1919 günü şifreli telgrafla İstanbul Yüksek Komiserliğine iletildi. Talimatta yedi çeşit suç vardır. Bu suçlar sıralanırken hiçbir hukukçuya danışılmamış ve keyfi hazırlanmıştır. Bundan sonra İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği, 1919-1920 tarihleri arasında yakalama, tutuklama ve Malta'ya sürme işlemlerini bu talimata göre gerçekleştirmiştir.¹¹ Talimatta geçen suçlar şunlardır:

1. Mütareke koşullarına uymamak
2. Mütareke koşullarının yerine getirilmesini engellemek
3. İngiliz komutanlarına ve subaylarına saygısızca davranmak
4. Esirlere kötü muamelede bulunmak
5. Türkiye'de ve Transkafkasya'daki Ermenilere ve diğer ırklardan uyruklara zulüm yapmak
6. Yağmaya katılmak, mülkiyete zarar vermek vb.
7. Savaş kanun ve kurallarını başka herhangi bir şekilde ihlal etmek.¹²

Bu tarihlerde yaşanan önemli bir gelişme de 25 Ocak 1919 günü Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu olan eski Diyarbakır valisi Dr. Reşit Bey hapisneden kaçmasıdır. Ermeni sürgününde sanık olarak yakalanan Dr. Reşit Bey, ilk İttihatçılardandı. İdam ettirmeyi düşündükleri bir kişinin hapisneden kaçması İngilizlerin tepkisine neden olmuştu. Ayrıca İttihatçı muhalifi basın, bu olayı İttihat ve Terakki'nin bir tertibi olarak görmüş ve hükûmete karşı saldırıya geçmişti. Neticede Dr. Reşit Bey için İstanbul'da arama başlatıldı. Reşit Bey Anadolu'ya geçmek istedi, fakat bu mümkün

¹⁰ Mehmet Akif Bal, *Millî Mücadele Döneminde Bekirağa Ve Malta Anıları(1919-1921)*, Özgü Yayınları, İstanbul 2003, s. 25.

¹¹ Şimşir, s. 56-59.

¹² Vartkes Yeghıayan, *Malta Belgeleri*, Çev. Jülide Değirmenciler, Belge Yayınları, İstanbul 2007, s. 20-21; Şimşir, s. 58-59; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 175.

olmadı. Beşiktaş ve Nişantaşı arasındaki bir bayırda polisler tarafından etrafi sarıldığı zaman intihar ederek hayatına son vermiştir.¹³

Diğer taraftan Tevfik Paşa Hükümetinin tutuklamalar konusundaki faaliyetleri İngilizler tarafından yeterli görülmemiştir. İstanbul'da tutuklamaların İttihatçıları yıldırıldığını düşünen İngilizler, Anadolu'da ise Mütarekenin uygulanmasından memnun değillerdi. Tevfik Paşa Hükümeti çok ağır baskı altındaydı.¹⁴ İngilizler, tutukluların İngiliz mahkemelerinde yargılanmalarını isteyince Tevfik Paşa Hükümeti, bu isteğe karşı çıkmış ve tutukluların Osmanlı mahkemelerinde yargılanacağını belirtmiştir. Yaşanan bu gelişmeler Tevfik Paşa Hükümetinin görevden alınmasına ve 4 Mart 1919 da Damat Ferit Hükümetinin kurulmasına neden olmuştur.¹⁵

Damat Ferit Hükümeti ile beraber tutuklamalar artarak devam etti. Yeni hükümet, İngilizlerle iş birliğini daha çok artırdı. İngilizler tarafından büyük listeler hazırlandı ve hükümete verildi. Sadece 10 Mart 1919 tarihinde ileri gelen 20 kadar kişi tutuklandı. İstanbul'da başlayan yakalama faaliyetleri genişleyerek büyümüştür.¹⁶ Tutuklananlar bir taraftan da kurulan Divan-ı Harplerde katliam ve yağma yapmakla muhakeme edilmeye başlanmıştı.¹⁷

Tutuklamalar ve yargılamalar devam ederken 8 Nisan 1919 günü ilk kez bir "Türk savaş suçlusu" aleyhinde idam hükmü verildi. Yozgat tehcir ve öldürmelerinden sanık Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey, ölüm cezasına çarptırıldı. Kemal Bey, 10 Nisan'da Bayezit Meydanı'nda idam edilmiştir. Kadıköy'de Kemal Bey için büyük bir cenaze töreni yapılmıştır. Kemal Bey'in idamı İngilizlere ve hükümete karşı büyük tepkilere neden olmuştur.¹⁸

¹³ Şimşir, s. 68-70.

¹⁴ Mehmet Akif Bal, *Sürgün Türkler*, Gahura Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 24.

¹⁵ Ercan Haytoğlu, "Bekirağa Bölüğünden Malta'ya: Limni Sürgünleri", *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 4(5), s.100. Damat Ferit hakkında detaylı bilgi için bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977, s. 80-82.

¹⁶ Şimşir, s. 87-92.

¹⁷ Haytoğlu, s. 100.

¹⁸ Şimşir, s. 101; Feridun Ata, "Divan-i Harb-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamalarına İstatiksel Bir Bakış (1919-1921)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 62, 2005, s. 528; Halil Menteşe, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in mahkemesine dair şu sözleri söylemektedir: "Son muhakemesinden evvel: "Aman bana bir müdafaname yazıverin" diye yalvarmaya başladı. Bir müdafaname yazıp verdim. Mahkemede okumuş, gelince beni buldu. Boynuma sarıldı: "Beyim Allah razı olsun, müdafaaamı yaptım, sesimi milletime duyurdum, tarihe naklet-

Kemal Bey'in idamından sonra 28 Nisan 1919 günü büyük İttihatçıların yargılanmalarına başlanmıştır. Bunların arasında İttihat ve Terakki Umumi Merkez üyelerinden Ziya Gökalp, eski iktidarın Sadrazamı Sait Halim Paşa, İttihat ve Terakki Umumi Kâtibi Mithat Şükrü Bey yer almaktaydı. Bu kişilere yüklenmek istenen suç ise sözde “Ermeni Kırımı”dır. Fakat İstanbul’da başlayan yargılamalardan İngilizler umutlu değildi. Çünkü küçük bir memur olan Boğazlıyan Kaymakamının idamına halk büyük tepki göstermişti. Dolayısıyla İngilizler bundan sonra önemli bir siyasetçiye ilişkin idam kararının verilebileceğinden kuşkuluydu. Çünkü halkın böyle bir idam kararına tepkisi düşünülemezdi. Damat Ferit Hükümeti de bu konuda oldukça çekingen davranmaya başlamıştı.¹⁹

Bu tarihlerde yaşanan bir diğer önemli gelişme de 15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilmesidir. Bütün bu yaşananlar Türk halkı arasında büyük bir öfkeye neden olmuştur. İşgalcilerin merkezi olan İstanbul’a birçok protesto telgrafları gönderilmeye ve mitingler düzenlenmeye başlanmıştır.²⁰ Ayrıca İzmir’in işgaliyle değişen ortamın kovuşturmaları ve cezalandırmaları imkânsız hâle getirmeye başladığı düşünülmüştür.²¹ Dolayısıyla İstanbul Hükümeti ve İngilizlerin önünde iki seçenek vardı. Birincisi tutukluların serbest bırakılması ikincisi ise tutukluların başka bir yere sürülmesi idi. Hem İngilizler hem de Damat Ferit için tutukluların serbest kalması mümkün değildi. Dolayısıyla tutuklular sürgün edilecekti.²² Londra tarafından Malta adası sürgün yeri olarak kararlaştırıldı.²³

tim, artık asılsam da gam yemem, Divanharp Reisi’ni de ağlattım.” demişti. Bkz. Halil Mentşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentşe’nin Anıları*, Altınordu Yayınları, Ankara 2019, s. 186.

¹⁹ Şimşir, s. 106-109.

²⁰ Nurgün Koç, “Malta Sürgünleri ve Ali Fethi(Okyar)”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 15, Konya 2013, s. 131.

²¹ Akşin, s. 202.

²² Şimşir, s. 110; Akşin, s. 202.

²³ Sürgün yerinin Malta olarak karar verilmesiyle ilgili olarak Winston Churchill şunları söylemektedir: “Bizim için harbin mukadderatı Akdenizde alınacaktı. Bu sebeple, kendileriyle siyaset ve harb sahasında mücadele ettiğimiz insanlardan elimize geçen ve şahıslarına kıymet verdiklerimizin, donanmamızın daimi kontrolü altında olan bir yerde toplanması şarttı. Müstahkem hususiyeti, İngiliz donanması için daimi üs olması itibarıyla iki yer üzerinde karar verilmek icab ederdi: Cebelütta- rık ve Malta. Ben şahsen Malta fikrinde idim. Başvekil Lloyd George da benim görüşümü tasvib edince, Malta kararlaştı” Bkz. Cemal Kutay, *Siyasi Mahkûmlar Adası: Malta*, Tarih Yayınları, İstanbul 1963, s. 8; Celal Bayar, *Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, Medya Ofset, İstanbul 1997, s. 76.

Malta, İngilizler için sadece Türk sürgünlerin gönderildiği bir yer değildir. Buraya önceden 3500 civarında Alman esir getirilmişti. Adaya 1919 yılından önce gönderilen ilk Türk esir, Arap yarımadasında Şerif Hüseyin'in ve İngilizlerin birlikleriyle mücadele ederken esir düşen Teşkilat-ı Mahsusa mensubu Kuşçubaşı Eşref Bey ve arkadaşlarıydı. Bu esirler, ilk önce Mısır'da Kasr-ül Nil Kışlası'nda tutukluymdu. Daha sonra İngilizler, esirleri 1917 yılında Malta'ya getirdiler. Türkiye'den Malta'ya ilk sürülen ise 29 Mart 1919'da adaya ulaşan eski Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'ydı.²⁴

Malta'ya gitmek üzere 78 kişilik ilk büyük grup, 28 Mayıs 1919 tarihinde Princess Ena adlı İngiliz gemisi ile İstanbul'dan hareket etti.²⁵ Bunların 67'si Bekirağa Bölüğü'nden alınmıştır.²⁶ Gemi, Mondros'ta 12 kişiyi indirdikten sonra 66 yolcusuyla Malta'ya gitmek üzere yola devam etti.²⁷ Malta sürgünleri için yolculuk son derece zor geçmiştir. Pis bir

²⁴ Bal, *Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları*, s. 38.

²⁵ Ahmet Ağaoğlu, *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2010, s. 10; Koç, s. 132.

²⁶ Türkgeldi, s. 218; Taylan Sorgun, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017, s. 303.

²⁷ Şimşir, s. 133-134. Mondros Limanı'na gelen gemide olan Ağaoğlu gözlem ve düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: Bugün saat altıda acele kaldırdık. "Yoklama olacaktır" dediler. Bizi yine koyun sürüsü gibi vapurun arka tarafına topladılar. Altıdan tam on bire kadar güneş altında bekledik. Bu meyanda gemiye iki mavna yaklaşarak kömür vermeye başladı. Kömürçülerin kısım-ı azamı İzmirli Yunanlılardı. Bunlar bizi görek bağırışmaya, tahkir etmeye başladılar. Bazıları Rahmi Bey'in ismini söylediler. Rahmi Bey, bütün muharebe esnasında Ermeni ve Rumlara pekiyi ve insaniyetkârane muamele etmişti. Bu hadiseden pek müteessir oldu. Kamaradan çıkmadı. Zaten pek heyecanlı idi. Nihayet saat on birde zabıt bir liste getirerek bazı isimler okudu ve isimleri okunacakların Mondros'ta kalacaklarını, binaenaleyh eşyalarını da kendileriyle beraber almaları icap ettiğini söyledi. İsimleri okunanlar şunlardı: Ağaoğlu Ahmet, Şükrü Bey (Maarif nazırı), Sait Halim Paşa, Abbas Halim Paşa, Mahmut Kâmil Paşa, Mithat Şükrü Bey, Kemal Bey, Ziya Gökalp Bey, Hacı Adil Bey, Hüseyin Tosun Bey, Ali Münif Bey ve Halil Bey. Ne garip cilve-i tali! Bu listenin başında benim ismim bulunuyordu. Bu şerefe ben neden nail oldum? Bu listeyi kim yapmıştır?" Bkz. Ağaoğlu, s. 13; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976, s. 263-264; Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyyatı II*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 32. Ahmet Ağaoğlu, Limni'de geçen zor günler ile ilgili de şunları söylemektedir: " Bu gibi muameleler belki Afrika vahşileri üzerinde icra-yı tesir eder! Fakat bizi de müteessir ettirmek istemek tıflâne bir hülyadır. Maatteessüf bu gayri insani muamelelere karşı protesto olunmasını ne kadar teklif ettim ise de bir fayda vermedi. Arkadaşlara dinlettiremedim. Biz Türkler ne kadar sabur ve mütehammiliz! Doğrusu bu derecesi benim hoşuma gitmiyor ve hissizliğe atfetmeye meyyalim." Bkz. Ağaoğlu, s. 13.

gemide, su ve sabun olmadan, az bir yiyecekle karınlarını doyurmuş ve çoğu tahtanın üzerinde geceyi geçirmişti.²⁸ Sürgünler, günlerce süren bir yolculuk neticesinde Malta'ya ulaşmıştır. Bu kafileden sonra da aralıklı olarak Malta'ya sürgün harekâtı devam etmiştir. 1919'un başlarında başlayan sürgün, Kasım 1920'ye kadar sürmüştür. Bu süre içerisinde Malta'ya toplam 144 kişi gönderilmiştir. Malta'ya sürülen kişilerin sürgün numaraları ve isimleri şöyledir:

- 2667 Ali İhsan Paşa (Sabis): Eski Altıncı Ordu Komutanı.
- 2668 İbrahim Ahmet: Onbaşı, Ali İhsan Paşa'nın Emir Onbaşı.
- 2675 Hüseyin Cahit Bey (Yalçın): İstanbul Mebusu, gazeteci.
- 2676 Celal Bey: Albay.
- 2677 Şerafettin Efendi: Yüzbaşı.
- 2678 Hazım Bey: Binbaşı.
- 2679 Mehmet Tevfik Bey: Yarbay.
- 2680 Ahmet Tevfik Bey: Albay.
- 2681 Ömer Bey: Binbaşı.
- 2682 Tevfik Hadi Bey: Siyasi Polis Müdürü.
- 2684 Yusuf Ziya Bey: Emekli Binbaşı, İttihat ve Terakki üyesi.
- 2685 Habip Bey: Bolu Mebusu.
- 2686 Mehmet Sabit Bey: Sivas Valisi.
- 2687 Veli Necdet Bey: Dâhiliye Nazırlığı Müsteşarı, Göçmenler Komisyonu Üyesi.
- 2688 Hasan Fehmi Bey: Sinop Mebusu.
- 2689 Ali Fethi Bey (Okyar): Eski Sofya Sefiri, Dâhiliye Nazırı.
- 2690 Tahir Cevdet Bey: Ankara Valisi.

²⁸Alev Sınar, "Bir Mefkûre Adamının Kaleminden Malta", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, 2002, s. 86. Fethi Okyar, eşine yazdığı mektupta Malta yolculuğu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Sevgili Galibeciğim, dün Malta'ya geldik ve burada Fort Salvatore denilen yere yerleştik. Telgrafla muvasalatımı(ulaştığımı) bildirmek istedim, ancak telgraf yazmaya müsaade etmiyorlar. Onun için bugün bu mektubu yazıyorum. Bütün seyahat müddetince seni düşünmekten başka bir şey yapmadım. Deniz ilk günleri pekiyi idi, son gün biraz sallandı, ancak hasta olmadım. Vapur da epey kalabalık olduğundan pek rahat değildim. Burada Malta'nın bir kalesi içindeyiz. Beşer kişi oda oda taksim ettiler. Ben, Rahmi, Canbulat, Cahit, Cevdet beyler bir odadayız." Bkz. Fethi Okyar, *İki Gözüm Galibem Malta Sürgününden Mektuplar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 3.

- 2691 Rahmi Bey: İzmir Valisi.
 2692 İsmail Canbulat: Dâhiliye Nazırı.
 2693 Mithat Bey: İttihat ve Terakki Sekreteri.
 2694 Cemal Efendi: Yüzbaşı.
 2695 Abdülğani Bey: Yarbey.
 2696 Nevzat Bey: Yüzbaşı.
 2697 Mümtaz Bey: Emekli Yarbey.
 2698 Fazıl Berki Bey: Çankırı Mebusu.
 2700 Ahmet Cevat Bey: Albay, İstanbul Merkez Kumandanı.
 2701 İbrahim Bedrettin Bey: Diyarbakır Valisi.
 2702 Atf Bey: Ankara Mebusu.
 2703 Ferit Bey: İttihat ve Terakki Sekreteri.
 2704 Macit Bey: Sayıştay Memuru.
 2705 Hüseyin Kadri Bey: Karesi Mebusu.
 2706 Hoca Rıfat Efendi: İttihat ve Terakki Temsilcisi.
 2707 Mazlum Bey: Binbaşı
 2708 Ahmet Haydar Bey: Binbaşı
 2709 Sami Bey: Albay
 2710 İbrahim Hakkı Bey: Binbaşı
 2711 Mustafa Asım Bey: Of Mutasarrıfı.
 2712 Hilmi Bey: Kırklareli Mutasarrıfı.
 2713 Aziz Cihangiroğlu: Kars Şûrâsı Adalet Bakanı (Mümessili).
 2714 Pavlo Jamusev: Kars Şûrâsı Rum Üyesi.
 2715 Hasan Han Cihangiroğlu: Kars Şûrâsı Savunma Bakanı.
 2716 Mehmet Bey Alibeyzade: Kars Valisi.
 2717 İbrahim Cihangiroğlu: Kars Şûrâsı Başkanı.
 2718 Zekeriya Zihni Bey: Edirne Valisi.
 2719 Ahmet Muammer Bey: Konya Valisi.
 2720 Musa Bey Salahov: Kars Polis Müdürü.
 2721 Yusuf Bey Yusufoglu: Kars Şûrâsı Gıda Bakanı.
 2722 Tauchittin Memlejeff: Kars Emniyet Müdürü.
 2723 Gani Bey: İttihât ve Terakkî Temsilcisi.

- 2724 Ahmet Bey: Sivas Valisi.
 2725 Radjinski Matroi: Kars Şûrâsı Rum Üyesi.
 2726 Vafiades Stefani: Kars Şûrâsı Rum Sosyal Yardım Bakanı.
 2727 Muhlis Bey Mehmetoğlu: Kars Şûrâsı P.T.T. Genel Müdürü.
 2728 Salah Cimcoz Bey: İstanbul Mebusu, Gazeteci.
 2729 Mehmet Sabri Bey: Saruhan Mebusu.
 2730 Süleyman Sudi Bey: Lazistan Mebusu.
 2731 Ubeydullah Efendi: İzmir Mebusu.
 2732 Dr. Süleyman Numan Paşa: Ordu Sağlık Müfettişi.
 2733 Memduh Bey: Musul Valisi.
 2734 Hayri Efendi: Şeyhülislâm.
 2735 Saip İbrahim Pirzade: Devlet Şûrâsı Başkanı
 2736 Ahmet Nesimi Bey: Harici Nazırı.
 2737 Faik Bey: Merzifon Kaymakamı.
 2738 Şükrü Bey (Kaya): Mülkiye Müfettişi.
 2739 Hacı Ahmet Paşa: Enver Paşa'nın Babası.
 2740 Hamit Rıza Bey: Bursa Mebusu
 2741 Yakup Gallus
 2742 Zülfi Bey (Tiğrel): Diyarbakır Mebusu.
 2743 Feyzi Bey (Pirinççioğlu): Diyarbakır Mebusu.
 2744 Michel Sarafoğlu: Teğmen, Tercüman.
 2745 Tahir Bey: Yüzbaşı.
 2746 İzzet Basri: Diyarbakır Askerlik Dairesi Kâtibi.
 2747 Mehmet Hilmi Bey: Emekli Yüzbaşı.
 2748 Abdullah Murgan: Çavuş.
 2749 Mehmet Abed: Er.
 2750 Mustafa Sıtkı: Onbaşı.
 2751 Şevket Ziya Bey: Süvari teğmeni (Fahrettin Paşa'nın Yaveri).
 2752 Fahrettin Paşa (Türkkan): Medine Kumandanı.
 2754 Prens Abbas Halim Paşa: Nafia Nazırı.
 2755 Prens Sait Halim Paşa: Eski Sadrazam.
 2756 Mithat Şükrü Bey (Bleda): İttihât ve Terakkî Genel Sekreteri.

- 2757 Hacı Adil Bey: Mebusan Meclisi Başkanı.
- 2758 Mahmut Kamil Paşa: Eski Beşinci Ordu Komutanı.
- 2759 Ziya Gökalp: Üniversite Hocası, Yazar, Akdağ Madeni Mebusu.
- 2760 Halil Bey (Menteşe): Meclis Başkanı, Nazır.
- 2761 Kemal Bey (Kara Kemal): İaşe Nazırı.
- 2762 Ali Münif Bey (Yeğenağa): Nafia Nazırı.
- 2763 Ahmet Şükrü Bey: Maarif Nazırı.
- 2764 Ahmet Ağaoglu: Üniversite Hocası, Gazeteci, Yazar.
- 2765 Hüseyin Tosun Bey: Erzurum Mebusu.
- 2767 Mehmet Arif Bey: Binbaşı.
- 2768 Nuri Yusuf (Bitlisli): Çavuş.
- 2769 Nuh Eyüp: Mürsel Paşa'nın Emireri.
- 2770 Hakkı Mürsel Paşa (Bakû): Tümen Komutanı.
- 2771 Çürüksulu Mahmut Paşa: Senatör.
- 2772 Mehmet Cemal Paşa (Mersinli): Harbiye Nazırı, Isparta Mebusu.
- 2773 İsmail Cevat Paşa (Çobanlı): Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi.
- 2774 Hasan Tahsin Bey: Erzurum ve Şam Valisi.
- 2775 Dr. Mehmet Esat Paşa (Işık): Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi, Millî Kongre'nin Kurucusu ve Başkanı
- 2776 Hüseyin Rauf Bey (Orbay): Bahriye Nazırı, Sivas Mebusu.
- 2777 Ahmet Şevket Bey (Galatalı): Albay, İstanbul Merkez Kumandanı.
- 2778 Mustafa Vasıf Bey (Kara Vasıf): Sivas Mebusu, Karakol Cemiyeti Reisi.
- 2779 Mehmet Şeref Bey (Aykut): Edirne Mebusu.
- 2780 Ahmet Faik Bey (Kaltakkıran): Edirne Mebusu.
- 2781 Numan Usta: İstanbul Sosyalist Mebusu.
- 2782 Ali Sait Paşa: Eski Yemen Kumandanı.
- 2783 Ebüzziya Velit Bey: İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Başkanı.
- 2784 Süleyman Nazif Bey: Vali, Yazar, Şair.
- 2785 Celal Nuri Bey (İleri): Gelibolu Mebusu, Gazeteci.

- 2786 İslam Ali: Ali Sait Paşa'nın Yemenli Evlatlığı.
- 2787 Ahmet Emin Bey (Yalman): Vakit Gazetesi Yazarı.
- 2788 Mehmet Muammer Bey: İstanbul Siyasi Polis Müdürü.
- 2789 Hilmi Abdülkadir Bey: Emekli Binbaşı.
- 2790 Mehmet Bey: Eczacı
- 2791 Aka Gündüz (Enis Avni) Bey: Alay Gazetesi Başyazarı.
- 2792 Refet Paşa: Eski Samsun Kumandanı.
- 2793 Kel Ali Bey (Çetinkaya): Afyon Mebusu.
- 2794 Ali Seyit Bey: Ayan Meclisi üyesi
- 2795 Mehmet Kamil Bey: Musullu Gazeteci.
- 2796 Mustafa Kırzade (Acenta Mustafa): Tüccar.
- 2797 Dr. Abdüsselami Paşa: Eski Yemen Kumandanı, Emekli General.
- 2798 Mustafa Reşat Bey: İstanbul Siyasi Polis Müdürü.
- 2799 Hacı Ahmet Bey: Sivas İttihat ve Terakki Delegatesi.
- 2800 Mustafa Abdülhalik Bey (Renda): Bitlis Valisi.
- 2801 Basri Bey: Yarbay, Erkân-ı Harbiye Reisi, Cevat Paşa'nın Damadı.
- 2802 Agâh Bey
- 2803 Yakup Şevki Paşa (Subaşı): Dokuzuncu Ordu Komutanı.
- 2804 Murat Bey
- 2805 Ali Cenani Bey: Antep Mebusu.
- 2806 Andavallı Mehmet Ağa
- 2807 Süleyman Faik Paşa
- 2808 Ali Nazmi Bey: Ankara Savcısı
- 2809 Mehmet Nazım Bey: Binbaşı
- 2810 Hoca İlyas Sami Bey: Muş Mebusu.
- 2811 Mehmet Atıf Bey
- 2812 Süleyman Nemci Bey
- 2813 Sefer Bey
- 2814 Burhanettin Hakkı Bey: Binbaşı
- 2815 Mehmet Rıfat Bey
- 2816 Mehmet Nuri Bey

2817 Mehmet Ali Bey: Eski Trabzon Rüşumat Müdürü.

2818 Cemal Oğuz Bey: İleri gelen ittihatçılardan

2819 Mehmet Adil Bey: Albay

2820 Mehmet Rüştü Bey: Yüzbaşı²⁹

Sürgün Günleri

Malta'ya gönderilen ilk sürgün kafilesi “Salvator” kalesine yerleştirilmişti. Kale hayatına ayak uydurmak sürgünler için oldukça zor olmuştur. Doktor, dişçi ve ilaç yokluğu çekilmekteydi. Geceyi çok zor geçiren sürgünler, sabahı dört gözle bekliyorlardı. Çünkü sabah olunca kalenin avlusuna çıkıyorlar ve bahçenin ortasındaki havuzun etrafında saatlerce dolaşıyorlardı. Bir süre sonra boş yere dolaşmak yerine değişik oyunlar oynayarak vakit geçirdiler. Sürgünler, zamanla tenis, hokey ve hatta bazıları güneş banyosu yapmaya bile başlamıştı.³⁰

Malta adası fiziki olarak kayalık, yazları çok sıcak, kışları ise oldukça soğuktu. Malta'ya sürgün edilenlerin çoğu yazın sıcaktan çok etkiledikleri için dışarda yattıklarından, kışın ise yağmur, fırtına ve soğuktan korunabilmek için sandalye ve mobilya gibi eşyaları yaktıklarından bahsetmişti.³¹ Her sürgüne belli bir zaman geçtikten sonra 5 İngiliz lirası aylık verilmeye başlanmıştı. Büyük sıkıntılar çeken sürgünler, etrafta süngülü erlerin olduklarını ve sabaha kadar gürültü yaparak orada olduklarını hissettirdiklerini belirtmektedirler. Ayrıca dikenli tellerle çevrili bir zindanda kaldıklarını, uzun süre yiyecek sıkıntısı çektiklerini ve aileleriyle haberleşmelerinin engellendiğini söylemişlerdir.³² Yine adada kışlalar birbirinden çok uzaktı ve etrafları kalın duvarlarla çevriliydi. Dolayısıyla sürgünlerin de birbirlerinden haber almaları mümkün değildi.³³

Sürgünlerin memleketten ve dünyadan haber alamamaları da onları oldukça sıkıntıya düşürmüştü. Sürgünlere sadece “Times” gazetesini okuma izni verilmiş ve dolayısıyla onlar da gazeteye abone olmuşlardı. Bir süre

²⁹ Şimşir, s. 117-234; Kurt, s. 172-175; Toker, s. 76-81.

³⁰ Hüseyin Cahit Bey, güneş banyosu ile tenisi birleştirmişti. Sadece “bir deniz donu ile tenis” oynamaya başlamıştı. Kısa bir süre sonra vücudu kapkara olmuştu. “Bir gün küçük bir ayna ile kendine bakarken, ‘Arap Üzengi’ye benziyorum” dediği için, bundan sonra Savator’da kaldığı sürece Hüseyin Cahit Bey’e “Arap Üzengi” ismiyle hitap edilmişti. Bkz. Yalman, s. 108-109.

³¹ İhsan Sabri Balkaya, “Ali Fethi Okyar’ın Bekirağa’dan Malta’ya Uzanan Hapis Hayatına Kendi Kaleminden ve Hatıralarından Bir Bakış”, *Atatürk Dergisi*, Cilt IV, Sayı 3, 2005, s. 48.

³² Sınar, s. 87.

³³ Cemal Kutay, *Üç Devirde Mehmed Şeref Aykut 1874-1939*, Teknografik Matbaacılık, İstanbul 1985, s. 253.

sonra Times gazetesinin yanında “Matin” gazetesine de izin çıktı. Fakat İstanbul gazeteleri kesinlikle yasaktı. Önce İstanbul’dan gelen malzemeleri gazetelere sardırarak bu duruma çözüm bulmaya çalıştılar. Fakat daha sonra bu durum anlaşıldı ve malzemelerin sarılı olduğu gazeteler alınarak sürgünlere teslim edilmeye başlandı.³⁴

Sürgünlerin sayısı zaman içerisinde arttı ve 29 Mayıs günü Mondros’ta bırakılan 12 kişi 21 Eylül günü Malta’ya getirildi. Bu 12 kişi bir süre, diğer sürgünlerden ayrı olarak “Verdala Kışlası”nda kaldılar. Daha sonra Salvator’daki sürgünler de buraya getirildiler. Böylece iki sürgün kafilesi dört aylık ayrılıktan sonra tekrar birleşmiş oldu.³⁵ Verdala’ya gelen sürgün kafilesi cennete düşmüş gibi sevinmişti. Burası büyük ve iyi yapılmış bir yerdi. Her odası denize bakıyordu ve geniş salonları vardı. Ayrıca buradaki esirler arasında Alman, Avusturyalı esirler de vardı. Alman subaylar Verdala’nın bahçesine küçük köşkler yaptırmıştı ve onlar Verdala’dan ayrılınca bu köşkler, Türk sürgünlere kaldı. Ayrıca Alman ve Avusturyalı subaylar buradan ayrılırken eşyalarını Türk sürgünlere sattılar. Böylece burada yaşam şartları biraz daha iyileşti. Bir süre sonra Verdala’daki günler sona erdi. Fahri Paşa ve garnizon kumandanları “Polverista Kışlası”na, geriye kalanlar ise “Yeni Verdala”ya yerleştirildi. Fakat sürgünler Yeni Verdala’ya alışmadan onlar da Poverista’ya götürüldü.³⁶

Malta’daki sürgünler farklı uygulamalara tabi tutulmuşlardır. Onlar sahip oldukları makam ve nüfuza göre muamele görmüşlerdi. Tabii bu muamelede kişiye yöneltilen suçun da önemi büyüktü.³⁷ İlk grup ile adaya gelen Fethi Bey’in suçu “Ermeni tehciri ile ilgisi olanların firarına meydan vermek” olarak kayıtlara geçmiştir. Tehcir kelimesini gören İngiliz

³⁴ Yalman, s. 112.

³⁵ Kurt, s. 124.

³⁶ Yalman, s. 115-116; Kurt, s. 124-125. Sürgün edilenler arasında yer alan şair Süleyman Nazif, Malta’da yaşadığı sürgün dönemi ile ilgili şu dizeleri yazmıştır:

Yine meftûr-i teessür, yine makhur kader;
Her dakikam yine bir mahşer-i efgân oluyor.
Kimsesiz, sıtmalı, hicrânlı, tükenmez geceler
Ne kadar göz yaşı döktüm, bunu yıldızlara sor!...
Bir uzak lem’a-i ümmîdi ararken gözler,
Boğulur ka’r-ı siyahında bu gurbet-gâhın.
Etmedi ufk-ı hayâlimden o bir kerre güzer...

Sanki sönmüş nazar-ı merhameti Allâhın!... Bkz. Süleyman Nazif, *Malta Geceleri*, Çev. Abdülaziz, Totem Yayınevi, İstanbul 2013, s. 11. Süleyman Nazif ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Kemal Erol, “Malta Sürgününde Bir Şair: Süleyman Nazif”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 28, Sayı 2, İstanbul 2018, s. 19-36.

³⁷ Balkaya, s. 51.

yetkililer de hiç tereddüt etmeden Fethi Bey'i tehcir ile suçlanan grup içine dâhil etmiştir. Dolayısıyla bu grup çeşitli kötü muamelelere maruz kalmıştır. Bu durumdan fazlasıyla rahatsız olan Fethi Bey, Malta Valisi'ne, İstanbul'daki İngiliz makamlarına mektuplar yazmış ve onları sert bir dille eleştirmiştir. Önceleri kısa mektuplar yazan Fethi Bey, bir süre sonra bu mektupları daha detaylı yazmaya başlamıştır. Mektuplar önce Türkçe yazılıp tercüme ettiriliyordu. Daha sonra Fethi Bey, mektupları İngilizce yazabilecek duruma gelmiştir.³⁸ Fethi Bey, 20 Haziran 1920 tarihli Malta Valisi'ne gönderdiği mektupta şunları dile getirmiştir: "...Burada bir müddet önce tutuklanan bir kısma şehre serbestçe çıkma hakkı verilmiştir. Bu verilen haktan biz mahrum kaldık. Bu ayırımın hangi esas üzerine yapıldığını anlamaya çalıştıysak da başarılı olamadık. Malta'da Osmanlı Hükümeti'nin çeşitli şubelerinden değişik vazifeleri olanlar mevcuttur. Bunların bazılarını izin verilmiş bazılarını verilmemiştir. Bu ayırımın yapılmasında hiçbir haklı sebep görmediğimden bunun haksızlık olduğu kanaatindeyiz..."³⁹

Önceleri sürgünlerin ayda bir kere halk ile görüşmeleri engellenerek deniz kenarına götürülüp hava almalarına, isteyenlerin denize girmelerine izin verilmişti. Zamanla bazı subaylar kuralları biraz daha esnetti. Köy kahvesinde limonata içilmesine, daha sonra Malta'nın en ünlü otelinde kısa süre oturulmasına izin verildi. Kuralların esnetilmesinde Malta'daki sürgünlerin zor hayat şartlarının Avrupa'daki Türkler aracılığıyla Avrupa basınında yer almasının ve Ankara'nın diplomatik ve askerî başarılarının etkisi büyüktür.⁴⁰

Zaman içerisinde bu sıradan hayattan sıkılan sürgünler kendilerine farklı uğraşlar bulmaya başladılar. Bunların en önemlisi farklı diller öğrenmekti. İngilizce, Rusça, İtalyanca ve Fransızca öğrenilen diller arasındaydı. Ayrıca çeviri faaliyetleri de yapılmıştır. Hüseyin Cahit Bey, İngilizce, Fransızca ve İtalyanca birçok eseri çevirdi.⁴¹ Diğer taraftan Ziya Gökalp, Malta'ya gelişinden bir ay sonra yanında yeterince kitap ve notları bulunmadığı hâlde Malta'da sürgün bulunan kişilerin istekleri üzerine

³⁸ Yalman, s. 130.

³⁹ Balkaya, s. 51-52.

⁴⁰ Kurt, s. 125.

⁴¹ Yalman, s. 124-183; Kurt, s. 125-126. Ahmed Emin Yalman, Ziya Gökalp'in sürgün günleri ile ilgili şunları dile getirmektedir: "Malta'da Ziya Gökalp kadar serbestlik duyan esir yoktu. Ziya Bey'in her günlük hayatı zaman ve mekân anlamından çok uzaktı, dimağında geçmişi ve her türlü teferruatıyla mükemmel düzenlenmiş bir sosyal âlem vardı. Yeni kitaplar okuyarak, daima yeni ve orijinal mahsul-ler veren yaman dimağını harekete getirerek yeni gerçekler bulur ve bunları derhal ait olduğu hücrelere yerleştirirdi." Bkz. Yalman, s. 154.

konferanslar ve dersler vermeye başlamıştır. Verilen konferanslar ve dersler, Türklerin eski hayatı, Türklerde devlet düzeni, İslamiyet'in esasları, Türklerin İslamiyet'e eşsiz hizmetleri, Türklerde ahlâk, Türklerin içtimaî tarihi ve felsefe üzerine idi.⁴²

Bu uğraşların yanında sürgünler mektup yazarak da günlerini geçirmişlerdir. Sürgünler sadece şahsi mektup değil, şikâyet dilekçeleri ve mektupları da yazmışlardır. İsveç Konsolosluğuna ve İngiliz yetkililere fazlasıyla mektup gönderilmiştir. Bu mektup ve dilekçeler vasıtasıyla kurtulma yolları aramışlar, buraya getirilme sebeplerini ve ne ile suçlandıklarını öğrenmeye çalışmışlardı. Fakat bu çabalardan iyi bir sonuç çıkmamıştır. Zamanla baskılar biraz azaldı ve sürgünlerden bazıları Malta'dan kaçmayı başarmıştı. Ancak bu sürgün hayatından tam anlamıyla kurtuluş Ankara Hükümetinin çabalarıyla gerçekleşmiştir.⁴³

Malta Sürgünlerinin Serbest Bırakılması

Malta'da hayat bir an önce bu sürgün hayatından kurtulma ümidiyle geçerken vatan topraklarında da büyük bir kurtuluş mücadelesi verilmekteydi. 1920'lere gelindiğinde işgal kuvvetleri için artık Türkiye, istedikleri her şeyi yapabilecekleri bir ülke konumundan çıkmıştı. Anadolu'da yaşananlar bunun açık göstergesiydi. İngilizlerin yaptıkları tutuklama ve sürgünlere karşılık olarak bu kez Mustafa Kemal Paşa'nın kararıyla İngilizler Anadolu'da yakalanmaya başlandı.⁴⁴ Erzurum'da Yarbay A.Rawlinson, Konya'da Yüzbaşı Campell gibi yüksek ve küçük rütbeli subaylar yakalanarak tutuklandı.⁴⁵

Anadolu'da yaşanan bu durumdan sonra Malta sürgünleri ile Anadolu'da tutulan İngiliz subayların değiş tokuşu için ilk girişim, 29 Mayıs 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanlığına başvuran İngiliz Savunma Bakanı Winston Churchill'den geldi. Churchill, başvurusunda "Türklerin eline düşen adamlarımız rehin olarak tutulacaklar ve ancak Malta sürgünleri serbest bırakılınca kurtarılabilirlerdir." ifadesini kullanmıştır.⁴⁶ Fakat İngiliz yetkililer konuya sıcak bakmıyor ve bu durumu bir onur meselesi olarak görüyordu. Sürgünlerin serbest bırakılması "İngiltere'nin güçsüzlüğü" olarak

⁴² Ziya Gökalp, *Malta Konferansları*, Haz. Fahrettin Kırzioğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977, s. 20-21.

⁴³ Kurt, s. 126-129.

⁴⁴ Serpil Sürmeli, "Malta Sürgünleri'nin Yurda Dönüşü", *Atatürk Dergisi*, Cilt III, Sayı 4, 2003, s. 64-65

⁴⁵ Jaeschke, s. 181; Mesut Çapa, "Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 1989, s. 400.

⁴⁶ Şimşir, s. 423.

yorumlanacak ve İngiliz onuruna zarar verecekti. Dolayısıyla Churchill'e bunun düşünülmediği bildirildi.⁴⁷

17 Haziran 1920 günü tekrar Dışişleri Bakanlığına başvuran Churchill, İngiliz rehinelerin kurtarılabilmesi için Malta sürgünlerinden bazılarının salıverilmesi gerektiğini savundu. Ayrıca Ankara'nın elinde güçlü bir kozun olduğunu ve bu kozun gün geçtikçe daha da güçlendiğini belirtmiştir. Bu teşebbüsten sonra Churchill, 17 Temmuz'da sürgünlerin listesini hükûmete sunarak bu listenin incelenerek yargılanması gerekenlerin ayrılmasını ve diğerlerinin de İngiliz rehinelerle değiştirilmesini istemiştir. Ayrıca Churchill, sürgünlerin masraflarının İngiliz ekonomisine zarar verdiğini düşünüyordu. 21 Temmuz'da Dışişleri Bakanlığı raporunu sundu. Bu raporda, Malta sürgünlerinin Türk Hükümetinin isteği üzerine sürüldüğü ve onların rızası olmadan serbest bırakılmayacakları belirtilmişti. Rapora göre sürgünlerin serbest bırakılması İstanbul Hükümeti için onur kırıcı olabilirdi. Ayrıca Sevr'i kabul ettirmek için sürgünlerin serbest bırakılmaması gerekiyordu.⁴⁸

4 Ağustos 1920 tarihine gelindiğinde Churchill'in talebi üzerine İngiliz Hükümeti Malta sürgünleri meselesini tekrar görüştü. Başsavcılık, hükûmete bir rapor sundu. Bu raporda Malta sürgünleri hukukî açıdan üç sınıfa ayrılmıştı. Siyasi suçlular, sürgün, yağma ve kırım suçlarından sanık olarak sürülmüş olanlar ve İngiliz tutsaklarına kötü davranmaktan sanık olanlar. Başsavcılık bunların arasında yalnız İngiliz tutsaklarına kötü davranmaktan sanık olanların kovuşturulabileceğini belirtmiştir. Ayrıca İstanbul Hükümetinin görüşünün de alınmasını önermiştir. Yine bu dönemde İngiliz Hükümetine İngiliz rehinelerinin aileleri tarafından da bir baskı uygulanmış ve aileler, yakınlarının bir an önce kurtarılmasını istemişti.⁴⁹

Diğer taraftan İngilizler, Ankara'nın Anadolu'daki İngiliz askerleri ile ilgili görüşlerini öğrenmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Mektubun içeriğine göre İngilizler, Ankara Hükümetini henüz ciddiye almıyor ve tutsakları değiştirme konusuna da yanaşmıyorlardı. İngilizlerin bu girişimine çok sinirlenen Mustafa Kemal Paşa, 12 Ağustos'ta İzzet Paşa aracılığıyla bir mektup göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa mektubunun bir bölümünde özetle şunları yazmıştır: "Tutsak değiştirme bir hükümet işidir. Bunun yolu, yöntemi vardır. Londra hükümetince Ankara hükümetine başvurulması gerekir. İngilizlerin, Türkleri hor görme huylarından vazgeçmeleri, dürüst

⁴⁷ Kurt, s. 133.

⁴⁸ Kurt, s. 133-134.

⁴⁹ Şimşir, s. 425.

davranmaları da gerekir. Ancak bu koşullar altında yeni bir İngiliz önerisi incelenebilir.”⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın bu mektubu yazdığı dönemde eski Urfa Mutasarrıfı Mehmet Nusret Bey, Damat Ferit Hükümeti tarafından İstanbul'da idam edilmiştir. Yine aynı tarihlerde 15 kadar Malta sürgününün İstanbul'a getirildiği öğrenilmiştir. Mektubunda bu konulara da değinen Mustafa Kemal Paşa, mektubuna şöyle devam etmiştir: “İngilizlerin amacının, bu çaresiz kişileri Damat Ferit Paşa ve avanesine parçalamak olduğuna zerrece kuşku yoktur. Bu bakımdan İstanbul'a getirilmiş ve getirilecek tutuklulardan herhangi biri, düşük İstanbul hükümetinin emriyle bile olsa, idam edilirse, elimizde bulunan İngiliz tutsaklarının hepsinin derhal idam edilmelerinin kesinlikle düşünüldüğünün İngiliz karargâhına duyurulmasını özellikle rica ve niyaz ederim.”⁵¹

Aynı tarihlerde Erzurum'da tutuklu bulunan Yarbay Rawlinson da Kazım Karabekir Paşa'ya bir mektup göndererek tutsak değiş tokuşuyla ilgili aracılık etmeyi önermişti. 18 Temmuz 1920 tarihinde bu mektup Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşüldü. Ankara, Malta sürgünlerinin tamamını kurtarmayı düşünürken Londra ise sürgünleri serbest bırakma işine sıcak bakmamıştır. Neticede görüşmeler, Ankara'nın isteğinin gerçekleşmesi için doğru zamanın gelmediğini göstermiştir.⁵²

30 Eylül 1920 tarihine gelindiğinde İngilizler, Malta sürgünlerinden 25 kişi ayırmıştır. Bunlar Sevr Antlaşması sonrası serbest bırakılması düşünülen kişilerdi. Kasım 1920'de de İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinde özel bir komite kuruldu. Bu komite Malta sürgünlerini, A, B, C, D, E ve F olmak üzere altı sınıfa ayırdı. A listesinde olanlar 58 kişiydi. Bunlar Malta'da kalacaklar ve burada yargılanacaklardı. B listesinde 13 kişi vardı. Bunlar ancak Sevr Antlaşması yürürlüğe girdiğinde serbest bırakılabileceklerdi. C listesinde 4 kişi vardı. Bunlar Malta'dan hemen ayrılabilirlerdi, fakat Sevr Antlaşması yürürlüğe girmeden Türkiye'ye dönmeyeceklerdi. D listesinde 7 kişi vardı. Bunlar serbest bırakılabilecek ve Türkiye'ye dönebileceklerdi. E listesinde 11 kişi vardı ve bunların Türkiye'ye dönmelerinde askerî açıdan hiçbir sakınca görülüyordu. Son olarak F listesinde ise 28 kişi vardı ve bu kişilerin Türkiye'ye dönmesi askerî açıdan sakıncalı bulunmuştu ve bunlar serbest bırakılamazdı.⁵³

İstanbul'daki İngiliz Başkomutanlığı da bu konuyla ilgili hazırlık yaptı ve 44 sürgünü gözden geçirdi. Başkomutanlık bu 44 kişiyi altı sınıfa

⁵⁰ Şimşir, s. 427-430.

⁵¹ Şimşir, s. 431.

⁵² Şimşir, s. 432.

⁵³ Şimşir, s. 436-438.

ayırdı. Ancak Yüksek Komiserlik ve Başkomutanlığın değerlendirmeleri arasında fark vardı. Hangi tutukluların serbest bırakılacağı hangilerinin ise Malta'da tutulacağı konusunda görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı. Başkomutanlığın listesindeki 22 kişi Sevr Antlaşması yürürlüğe girinceye kadar Malta'da tutulacaklardı. Yapılan listelere göre İngilizler, sadece 20 kadar sürgünü serbest bırakmayı düşünmüştü. Bu 20 sürgün de İngiliz tutsaklarıyla değiştirilecek olanlardı. Geriye kalan 100 küsür kişi ise yargılanmak üzere ya da Sevr Antlaşması onaylanıncaya kadar Malta'da kalacaktı.⁵⁴

Bu gelişmelerden sonra konunun çözümü Londra Konferansı görüşmelerine bırakıldı. Konferans, 21 Şubat 1921 tarihinde başladı. Konferans'a İstanbul ve Ankara Hükümeti ayrı ayrı katıldı. İstanbul'u Tevfik Paşa, Ankara'yı ise Bekir Sami Bey temsil etmiştir.⁵⁵ İngilizler, Anadolu'da bulunan tutuklularına karşılık olarak Malta sürgünlerinin bazılarını serbest bırakmayı teklif ederken Bekir Sami Bey ise Malta'da bulunan bütün sürgünlerin serbest bırakılmasını istemiştir. Malta sürgünleri için "ya hepsi ya da hiçbiri" görüşünde katı olan Ankara Hükümetinden talimat alan heyet arasında fikir ayrılığı vardı. Neticede Türk heyeti, 16 Mart 1921'de tutsakların hemen değiştirilmesi için anlaşmayı imzalamıştır.⁵⁶ Anlaşmaya göre Türk heyeti, Anadolu'daki tutsaklara karşılık İngilizlerin 64 sürgünü salıvereceğini, kalan 54 sürgünün de Malta'da yargılanmak üzere kalacağını kabul etmişti.⁵⁷

Anlaşma sağlandığı sıralarda Anadolu'da Yunan taarruzu da başlamıştı. Bu da İngilizleri sürgünler konusunda umutlandırmıştı. Çünkü İngilizler, anlaşma sonrasında 40 sürgünü hemen serbest bırakacaklardı. Yunan taarruzuyla beraber İngilizler, sadece bu 40 sürgünü değil bütün sürgünleri bırakmama konusunda umutlanmıştı. Dolayısıyla sürgünler konusunda alınan karar da beklemeye alınmıştı. Fakat II. İnönü Zaferi'yle ümit edilenin olamayacağı anlaşıldı ve 40 Malta sürgününden 33'ü gemilere bindirilerek İtalya'ya gönderildi. Bu 33 sürgünden de sadece 21 kişi Türkiye'ye geldi.

Ankara Hükümeti, Türk heyetinin yaptığı anlaşmayı kabul etmemiş, ancak İngilizlerin serbest bıraktığı 40 sürgüne karşılık 10 İngiliz tutsağı gönderme kararı almıştır.⁵⁸ 1 Temmuz 1921 günü 10 İngiliz tutsağı Antalya limanından İngilizlere teslim edilmiştir. 4 Temmuz günü ise Trabzon limanından iki İngiliz tutsağı serbest bırakılmıştır. Ancak serbest bırakılan

⁵⁴ Şimşir, s. 439-441.

⁵⁵ Bal, *Sürgün Türkler*, s. 38.

⁵⁶ Kurt, s. 138-139.

⁵⁷ Yeghiyan, s. 23.

⁵⁸ Sürmeli, "Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü," s. 68-70.

tutsaklar arasında Yarbay Rawlinson gibi İngilizlerin önem verdiği askerler yoktu. Çünkü İngilizler, serbest bıraktıkları 40 sürgünü çok dikkatli seçmişler ve bu kişiler ülkede aktif olabilecek, milliyetçi kişiler değillerdi. Aynı dikkati Ankara Hükümeti de göstermiş ve İngilizler için önem arz eden şahsiyetleri serbest bırakmamıştır.⁵⁹

Diğer taraftan bu dönemde Malta'da umut verici bir gelişme yaşandı. 6 Eylül 1921 günü Malta'dan Ali İhsan Paşa, Sabit Bey, Nevzat Bey, Bedrettin Bey, Macit Bey, Muammer Bey, Gani Bey, Ahmet Bey, Memduh Bey, Faik Bey, Şükrü Bey, Feyzi Bey, Mahmut Kâmil Paşa, Kara Kemal Bey, Tahsin Bey ve Necmi Bey'in içinde bulunduğu 16 kişi kaçmıştır. Bu kişiler, kurtuluş umudu en az olanlardı. Kaçanları yakalama umudunu yitiren İngilizler, öfkelerini Malta'da kalanlardan çıkarmaya çalışmıştır.⁶⁰ Adada kalanlar arasında olan Ahmet Emin, bu durum ile ilgili şunları dile getirmiştir: “Bizim muvakkat bir takım baskılara uğrayacağımız tabiiydi. Bunu en küçük teferruatına kadar tahmin edebiliyorduk. Ertesi günden başlayarak, hepimiz zindana kapatılacaktık. Bir müddet kuş uçurmayacaklardı.”⁶¹

Sakarya Savaşı'nın kazanılmasıyla beraber büyük bir hayal kırıklığına uğrayan İngilizler, Malta'daki sürgünlerin artık serbest bırakılması gerektiğini anladılar. Bunun için de tekrar Ankara ile görüşme yoluna gittiler ve 29 Eylül 1921'de tekrar görüşmeler başladı. Görüşmeler neticesinde 23 Ekim 1921'de bütün esirlerin serbest bırakılması için anlaşma sağlandı. Anlaşma ile Malta'daki Türk sürgünler ile Anadolu'daki tutsakların 30 Ekim 1921'de İnebolu'da değiştirilmesi kararlaştırıldı.⁶² Anlaşmadan sonra sürgünlerin gönderilmeleri için hazırlıklar başlatılmıştır. Sürgünler 17 ve 42 kişiden oluşan iki farklı gruba ayrıldılar. Bu iki farklı grubu taşımak için” Krizentemum” ve “Montenol” adında iki gemi tahsis

⁵⁹ Şimşir, s. 486; Sürmeli, “Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü,” s. 70.

⁶⁰ Şimşir, s. 487-490. Ada da kalan sürgünlerden Rauf Orbay, Malta adasından kaçanlar ile ilgili şunları dile getirmektedir: “Akşam kampa döndükten bir müddet sonra, saat onda, mutat yoklama yapılırca, firar meselesi anlaşıldı. Lâkin gidenler de çoktan karasuları dışına çıkmış olmalı idiler. İki gün sonra, kaçanların başarı ile buradan ayrıldıkları katiiyetle anlaşıldı. Ve kampta kıyamet koptu. Sersem muhafızlar, güya kamptan firar edilmiş gibi inzibatı şiddetlendirmek bahanesiyle bizi tekrar “Poverista” kışlasına nakletmek istediler. Şiddetle reddettik. Ve yazılı protesto ile kuvvet kullanılmadıkça bulunduğumuz yerden bir tarafa gitmeyeceğimizi bildirdik. Tereddüt ettiler, düşündüler ve nihayet gittiler. Şimdi etrafımıza yeni süngülü nöbetçiler koymakla yetindiler. Bugünden itibaren dışarı çıkmak izinleri de kaldırıldı. Bakalım yarın ne olacak. Bkz. Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, Cilt 2, Emre Yayınları, İstanbul 1995. s. 45-46

⁶¹ Yalman, s. 199.

⁶² Şimşir, s. 497-501.

edilmiştir. Krizentemum gemisi 17 kişiyi, Montenol gemisi ise 42 kişiyi taşıyacaktı.⁶³

25 Ekim 1921’de iki gemi Malta’dan yola çıktı. Üç gün süren fırtınalı bir yolculuktan sonra gemiler, Çanakkale Boğazı’ndan Türk sularına girdi ve 30 Ekim sabahı gemiler İstanbul’a ulaştı. Sürgün yakınları, eşleri ve arkadaşları geminin etrafını motorlarla çevirmişlerdi. Ancak, İngilizler hiç kimseyi gemilere yaklaştırmadı. Gemiler birkaç saat İstanbul’da kaldıktan sonra İnebolu’ya gitmek üzere yola çıktı. Çünkü sürgünlerin ve tutsakların değiş tokuşunun yapılacağı yer İnebolu limanıdır.⁶⁴

31 Ekim sabahı gemiler İnebolu limanına geldi. Aynı gün Rawlinson’u taşıyan “Somme” gemisi ile İngiliz mübadele heyetini taşıyan “Centaur” gemisi de limandaydı. Değiş tokuş yapılması için her şey hazırды. Fakat İngilizler, Türkiye’de bulunmayan altı Hintli, altı İngiliz ve iki tercümanın da teslim edilmesini istemişler ve bu konuda ısrarcı davranmışlardı. Türk makamları ise bu kişilerin aramalara rağmen bulunamadığını belirtmişti. İngilizler de bu kişilerin Türkiye’de olup olmadığından emin değillerdi. Bunun üzerine Ankara, bu kişilerin ülkede olmadığını ve bazılarının bulununca teslim edileceğini bildirmiştir. 31 Ekim günü tartışmalarla geçmiştir ve 1 Kasım 1921 Salı günü mübadele gerçekleşmiştir. Sürgünlerden 11 kişi, İnebolu’dan İstanbul’a dönmeye karar vermiştir. Bu kişiler, İngiliz gemileriyle İstanbul’a götürülmüştür. Geriye kalan 48 kişi ise İnebolu’ya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın “Hoş geldiniz!” telgraflarıyla karşılanmışlardır.⁶⁵

⁶³ Sürmeli, “Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü,” s. 71-73. Yolculuk için ayrılan bu gemiler çok eskiydi. Ahmed Emin Yalman, Montenol gemisiyle ilgili şu sözleri söylemektedir: “Montenol petrol gemisi, bir vapurdan başka bir şeye benziyordu. Her tarafı petrol hazineleriyle ve borularıyla doluydu. Kıç tarafındaki dar güverteye üzerindeki tenteneden başka kalın bir yelken bezi gerilmişti. Elli işçinin haftalardan beri çalışarak yaptığı şey bundan ibaretti. Yelken beziyle hücreler hazırlanması rivayeti bir hayaldi. Ortada elli küsur kişiyi almasına imkân olmayan dar bir saha ve bir tarafa yığılmış demir kışla karyolaları vardı.” Yalman, s.216. Krizentemum vapuruna binen Rauf Orbay ise şunlara değinmiştir: “Saat üçte biz de “Krizantem” vapuruna nakledildik. Vapur öğleden sonra beşte, hareket etti. Hava batı lodosu iken, guruba doğru istikamet değiştirerek şiddetli gündeğusundan esmeğe devam etti. Arkadaşlar fazlaca rahatsız olmağa başladılar. Bizden gayri kırk iki kişi, iskele bordamızda bize refakat eden gaz vapurundalar. Bizim “Krizantem” 1300 tonluk ve ancak sekiz buçuk mil kadar yapıyor. Bkz. Orbay, s.51.

⁶⁴ Şimşir, s. 501-509.

⁶⁵ Şimşir, s. 510-512. Ahmed Emin Yalman mübadele sırasında yaşananları şu sözlerle anlatır: “Ertesi gün öğle vakti İnebolu Mevki Kumandanı Kemal Bey vapura geldi. Anadolu üniformasıyla gördüğümüz ilk subay olduğu için kendisini büyük sevinçle karşıladık. Adlarımızı okuyarak bir yoklama yaptı. Hepimizin serbest oldu-

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a gelen İngilizler, listeler hazırlayıp sorgusuz sualsiz birçok önemli şahsiyeti tutuklamış ve Bekirağa Bölüğü'ne göndermiştir. Amaçları işgaller sırasında kendilerine engel olabilecek şahsiyetleri bir şekilde pasif hâle getirmektir. Bekirağa Bölüğü'nde belli bir süre kalan tutuklular, daha sonra Malta adasına sürülmüştür. Sürülenler arasında sadrazamlık, şeyhülislamık, nazırlık, meclis başkanlığı, mebusluk yapmış devlet adamları, ordu komutanları, tanınmış profesörler, yazarlar ve gazeteciler yer almaktaydı. Yaşanan tutuklama ve sürgün hareketlerinde ülke içindeki işbirlikçi kadro İngilizlere yardım etmiştir. Özellikle İttihatçıları siyaset sahnesinden silmek isteyen bu kadro, İngilizlere destek vermekten geri kalmamıştır. Tüm bu yaşananlar ülke içinde önemli bir ayrışmanın olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan Malta sürgünleri; Mondros Mütarekesi hükümlerine karşı gelmek, İngiliz savaş esirlerine kötü davranmak ve Ermenilere karşı katliam yapmak gibi belli başlı suçlarla itham edilmiştir. Bunların içinde özellikle "Ermeni katliamı yapmak" suçu farklı bir önem arz etmektedir. Eğer Malta sürgünleri bu suçtan yargılanıp hüküm giyselerdi, Ermeni iddiaları doğrulanmış olacak ve Türk milleti, suçlu konumuna düşürülecekti. Ancak haklarında hiçbir somut ve geçerli delil bulunamayan sürgünler, yargılanamamış ve mahkûm edilememiştir. Sürgün yıllarında bazıları adadan kaçmayı başarmış ise de adada kalanların hepsi gruplar hâlinde Ankara Hükümetinin mücadelesi ve baskısı sonucunda serbest kalmıştır. İngilizler uyguladıkları bu sürgün hareketi ile Milli Mücadele dönemine ağır bir darbe vurmak istemiştir. Fakat yaşananlar Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Milli Mücadele hareketinin daha çok kuvvetlenmesine ve başarı ile sonuçlanmasına neden olmuştur

ğunu, karaya çıkabileceğimizi, İstanbul'a dönmek isteyenleri sırf yolcu sıfatıyla vapurlarla nakledilebileceğini haber verdi. Otuz saatlik cehennem azabı içinde geçen bir bekleyişten sonra anlaşma ve kurtuluş müjdeleri böylece ortaya çıkınca, eşya muayenesi gibi bir şey hatıra bile gelmedi. Çıkanların büyük kısmı ellerine ne geçmişse talan edip soluğu sandallarda aldılar." Bkz. Yalman, s. 222; Çapa, s. 408-409.

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, Ahmet, *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*, Haz. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul 2010.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul 1983.

ATA, Feridun, “Divan-i Harb-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamalarına İstatiksel Bir Bakış (1919-1921)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 62, Temmuz 2005, ss. 521-543.

BAL, Mehmet Akif, *Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları*, Özgü Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *Sürgün Türkler*, Gahura Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

BALKAYA, İhsan Sabri, “Ali Fethi Okyar’ın Bekirağa’dan Malta’ya Uzanan Hapis Hayatına Kendi Kaleminden ve Hatıralarından Bir Bakış”, *Atatürk Dergisi*, Cilt IV, Sayı 3, 2005, ss.41-57.

BAYAR, Celâl, *Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş*, Cilt 5, Medya Ofset, İstanbul 1997.

BLEDA, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.

ÇAPA, Mesut, “Sakarya Savaşı’ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 1989, ss. 399-418.

EROL, Kemal, “Malta Sürgününde Bir Şair: Süleyman Nazif”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 28, Sayı 2, İstanbul 2018, ss. 19-36.

GOTTHARD, Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

GÖKALP, Ziya, *Malta Konferansları*, Haz. Fahrettin Kırzioğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977.

HAYTOĞLU, Ercan, “Bekirağa Bölüğünden Malta’ya: Limni Sürgünleri”, *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 4(5), 2017, ss. 98-115.

KOÇ, Nurgün, “Malta Sürgünleri ve Ali Fethi(Okyar)”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 15, 2013, ss. 129-138.

KURT, Binnur, “Malta Sürgünleri”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

KUTAY, Cemal, *Siyasi Mahkûmlar Adası: Malta*, Tarih Yayınları, İstanbul 1963.

_____, *Üç Devirde Mehmet Şeref Aykut 1874-1939*, Teknografik Matbaacılık, İstanbul 1985.

MENTEŞE, Halil, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Altınordu Yayınları, Ankara 1919.

ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

OKYAR, Fethi, *İki Gözüm Galibem Malta Sürgününden Mektuplar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

SINAR, Alev, "Bir Mefkûre Adamının Kaleminden Malta", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, 2002, ss. 85-98.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.

SORGUN, Taylan, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017.

SÜRMEİLİ, Serpil, "Bekirağa Bölüğü'nden Ubeydullah Ağa'nın Anıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVII, Sayı 49, 2001, ss. 107-118.

_____, "Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü", *Atatürk Dergisi*, Cilt III, Sayı 4, 2003, ss. 63-89.

SÜLEYMAN NAZİF, *Malta Geceleri*, Çev. Abdülaziz, Totem Yayınevi, İstanbul 2013.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyaset Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976.

YALMAN, Ahmed Emin, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 2, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970.

YEGHİAYAN, Vartkes, *Malta Belgeleri*, Çev. Jülide Değirmenciler, Belge Yayınları, İstanbul 2007.

TANSEL, Selâhattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977.

TANSEL, Fevziye Abdullah, *Ziya Gökalp Külliyyatı II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

TOKER, Yalçın, *Malta Sürgünleri'nden Portreler*, Toker Yayınları, İstanbul 2006.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad, *Görüp İştittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

EKLER:

Ek-1: Malta Adası (Kaynak: Mehmet Akif Bal, Sürgün Türkler, İstanbul 2007, s. 429.)

Ek-2: İlk sıra sağdan sola: Ubeydullah Efendi, İzmir Valisi Rahmi Bey, sabık Başvekil Fethi Bey ve Canbolat Bey. İkinci sıra sağdan: Sabık Ziraat Vekili Sabri Bey, Sabık Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Hamal Ferit Bey ve eski valilerden Cevdet Bey. (Kaynak: Mehmet Akif Bal, Sürgün Türkler, İstanbul 2007, s. 433.)

Ek-3: Malta sürgünlerinden bazıları:1)Atıf Bey, 2)Muammer Bey, 3)Zekeriya Bey, 4)Rıza Bey, 5)Rıza Bey, 6)Midhat Şükrü Bey, 7)Sudî Bey, 8)Şükrü Bey, 9)Tahsin Bey, 10)Tevfik Hadi Bey, 11)Sabri Bey, 12)Ali İhsan Paşa, 13)Memduh Bey, 14)Asım Bey, 15)Halil Sezai Bey, 16)Ziya Gökalp Bey, 17)Hacı Adil Bey, 18)Halil Menteş Bey, 19)Ahmet Ağaoğlu, 20)Ahmet Nesimi Bey, 21)Sabit Bey, 22)İzmitli Rıfat Efendi, 23)Fevzi Bey, 24)Binbaşı Nevzat Bey, 25)Ahmet Bey, 26)Macit Bey, 27)Binbaşı Hazım Bey, 28)Midhat Akif Bey, 29)Ferit Bey, 30)İbrahim Bey, 31)Şükrü Kaya Bey, 32)Hüseyin Cahit Bey, 33)Salâh Cimcoz Bey. (Kaynak: Bilâl N. Şimşir, Malta Sürgünleri, Ankara 2009, s. 558.)

UYARICI VE UYANDIRICI BİR ÇAĞRI: ATATÜRK'ÜN *NUTUK* ADLI ESERİ

Ülkü ELİUZ*

Duygusal ve Düşünsel Aktarım Metni: Nutuk Türü

*Bütün ilerlemeler, insan fikrinin eseridir.
Fikri harekete getirmek, birinci işimiz olmalıdır.*

Nutuk, bir topluluğa belli düşünceleri anlatma, ülküyü aşılama, önemli açıklamalarda bulunma, kanıtlama, kuşkuları ortadan kaldırma, inandırma, harekete geçirme, yönlendirme, ikna etme, benimsetme amacıyla gerçekleştirilen siyasî, dinî, hukukî, sosyal, askerî, akademik alanlardaki etkili, coşkulu ve inandırıcı konuşmalardır. Söylev, hitabet olarak da adlandırılan bu duygusal ve düşünsel aktarımları yapan kişilere hatip denir. Kendisinin dâhil olduğu insanlara öncülük edimi içindeki hatip, dinleyici kitlenin zekâ, hayal gücü, duygu, ilgi yapısına uygun şekilde hazırladığı kapsamlı metinlerde öyküleyici anlatım tekniği ile yapılan telkin sürecindedir. İnsanlık geçmişinin en eski, köklü sanatlarından olan hatipliği peygamberler, din adamları insanları doğru yola davet etmek; padişahlar, krallar, kumandanlar milletlerine hükmetmek, savaşlar kazanmak niyetiyle kullanırlar. Bilgi ve duygu akışının yaşatıcı işlev kazandığı çağrı sürecinde kendi dışına çıkarak varlaşan hatibin hedefi, durumunu içselleştirdiği topluluğu oluşturan bireylerin sorumluluk bilincine ulaşmasına katkıda bulunmaktır. O, kendiliğini bulma ve anlama farkındalığını başkalarının varoluşuna yapılan kendilik uyarısı düzeyine taşıyarak toplumun geleceğe atılımını sürekli bir yüzleşme eylemine dönüştürür. Hatip, iyi düşünen, çok okuyan, çok tecrübeli, gözlemi kuvvetli, içerisinde bulunduğu toplumu tanıyan, bilgili, ileri görüşlü, söz kurallarına gerektiği kadar önem veren içten kişidir. Savunduklarını en iyi şekilde sunarak seçtiği sözcükler ve oluşturduğu cümleler ile ses tonu, jestleri, mimikleri arasında uyum sağlar.

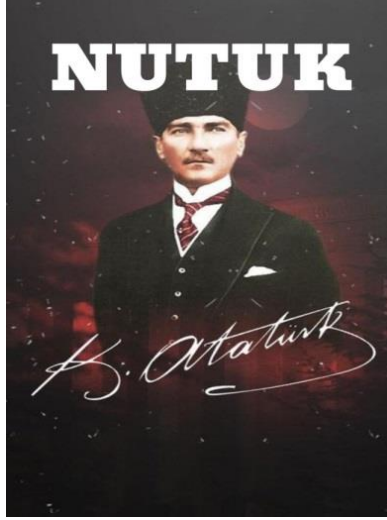
* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, ulkueliuz@ktu.edu.tr

Etkin iletişimin söylemi niteliğindeki nutuk, olanaklarla olanaksızlıkları bilme aşamasındaki toplum için soyut ve somut çağrı belirteçlerinin kompoze edildiği çok yönlü uyarı mekanizması hâindedir. Hitap edenin sesinin topluluk sesine dönüştüğü, ünlem cümlelerine çokça yer verilerek duygusal doruklar oluşturulan nutukta, dilin alıcıyı harekete geçirme işlevi ile heyecana bağlı işlevi birlikte kullanılarak tartışma atmosferi yaratılır. Girişten itibaren hitap edilen kişilerin dikkatini çekme gayretinin bulunduğu metinlerde iyi planlanmış düşüncelerin belgeler, örnekler ile ispatında yer yer edebî üslup tercih edilir. Soru-cevap bağıntısından yararlanılarak duygusal, düşünsel sorgulama zemini oluşturulur. Toplum psikolojisinin ve düşünce yapısının öncelendiği metnin sonuç bölümünde ele alınan merkezî konunun önemi pekiştirilir.

Söz ve sesle birleşen toplumla iletişimin baş aracı halinde bir sanat olan nutuk türünün dünya edebiyatında en eski örneği 8. yüzyılda Bilge Kağan, Költigin ve Vezir Tonyukuk'un (Tonyukuk anıtı 716, Kül Tigin anıtı 732, Bilge Kağan anıtı 735) Türk Budunu'na seslendiği Orhun Abideleri (Yazıtları)/ Göktürk Kitabeleri (Yazıtları)/ Köktürk Yazıtları'dır. Taşlar üzerinde Türk dili, Türk tarihi, Türk kültürü, Türk medeniyeti, Türk geleneği, Türk sosyal hayatı, Türk devlet anlayışı ve düzeni, Türk askerî dehası, Türk milliyetçiliği Türk milletinin bekası için uyarılarla sentezlenerek benguleşir. "Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin.. İlk Türk tarihi.. Taşlar üzerine yazılmış tarih. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması. Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri. Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası.. Türk askerî dehasının, Türk askerlik san'atının esasları. Türk gururunun ilahî yüksekliği. Türk feragat ve faziletinin büyük örneği. Türk içtimai hayatının ulvi tablosu. Türk edebiyatının ilk şaheseri. Türk hitabet sanatının erişilmez şaheseri. Hükümdarâne eda ve ihtişamlı hitap tarzı. Yalın ve keskin üslubun şaşırtıcı numunesi. Türk milliyetçiliğinin temel kitabı. Bir kavmi bir millet yapabilecek eser. Asırlar içinden millî istikameti aydınlatan ışık. Türk dilinin mübarek kaynağı. Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulade işlek örneği. Türk yazı dilinin başlangıcını milâdın ilk asırlarına çıkartan delil. Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika. Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser. İnsanlık âleminin sosyal muhteva bakımından en manalı mezar taşları. Dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikazı." (Ergin 2006: XIV) O dönemdeki savaşlar ve mücadeleler özelinde moral gücünü ve güven duygusunu yükseltme çabasının aktarıldığı nutuk türündeki bu ilk metin, millî geleceği belirleyen argümanları ile hem içerik hem biçim bağlamında abide söyleme sahiptir. Eski Yunan ve Roma döneminde nutuk türü, Eski Yunan edebiyatında Demosthenes, Latin edebiyatında Cicero, Fransız

edebiyatında Bossuet, Mirabeau ve Robespierre gibi tanınmış hatipleri ile gelişimine devam eder.

Atatürk ve Nutuk

İki Mustafa Kemal vardır:

Biri ben, et ve kemik, geçici Mustafa Kemal...

İkinci Mustafa Kemal, onu "ben" kelimesiyle ifade edemem;

o, ben değil, bizdir!

O, memleketin her köşesinde

yeni fikir, yeni hayat ve büyük ülkü için uğraşan

aydın ve savaşçı bir topluluktur.

Varolmanın değişme, olgunlaşma ve sonsuza kadar kendiliğini kurma aşamalarından kendilik dönüşümünü gerçekleştirerek ilerleyen Mustafa Kemal Atatürk'ü anlamak, anlamlı ve anlamsız tarihler yığını olan kronolojiden ziyade düşünsel gelişmesinin aşamaları, dönemeçleri, geçiş noktaları üzerinde sistematik okuma yapmakla mümkündür. Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu millî lider Atatürk, ait olduğu milletin değerler dizgesini içselleştiren, kendilik değerlerinin farkında olarak ileriye dönük atılımlarda bulunan ülküleşmiş bir öznedir. Dünyaya doğmanın yetersizliğinin farkındalığında aydınlık bir bilinç olarak varoluşsal soruları ve sorunları deneyimleyen bu asker, devlet adamı, inkılapçı, fikir adamı ve eğitimci, ontolojik özdeşlik noktaları yaratmak ereği ile hareket eder. 1881-1938 arasında bireysel, toplumsal, evrensel bağlamda kendilik arayışını ve kendi oluşu deneyimleyerek

milletin, devletin varoluşunu yönlendirerek zaman kurucu misyonunu üstlenir.

Atatürk, Türk milliyetçiliğinin bilimsel ve edebi alandan çıkarak bağımsız devlet kurma şeklinde görümlenen siyasi düzleme taşınmasını ilke edinir. Millî mefkûre olarak cihan hâkimiyeti ülküsünü ve özgürlüğe bağımlılığı sentezleyen Türk milletinin toplumsal belleğın destansı kahramanı ve rol-modeli olur. Siyasi varlığını hukuken sürdürmesine rağmen kabul edilemez şartlar, dayatmalar ile fiilen sona erdirilmek istenen Osmanlı Devletinin kendisiyle hesaplaşma tarihinde hafızanın ayak seslerinden ödünçlediği atalar ruhunun gücünü eyleme dönüştürür. Doğuştan gelen askerî özelliğiyle bir deha olan Mustafa Kemal, millî bir devlet kurma sürecinde bu özelliğini vatansever, milliyetçi ve barışçı niteliklerle birleştirerek kullanır. Birçok cephede olanaksızlıklar, yokluklar içinde savaşılan; 30 Ağustos 1922'ye kadar devam eden var olma-yok olma döneminde milletın, devletin yeniden inşasına liderlik yapar. Bireysel iç imkânları kolektifin ve kutsalın bağıntısında kan bağı üzerinden güncelleyerek tarihsel ruhun fragmanlarını millî olanın inşasına sarf için kullanarak millî uyanış, diriliş için çok yönlü bir düzenleme gerçekleştirir. Düşünsel, duygusal her eyleminde akıl-ruh diyalektiğini sağlam temellere oturtan öngörü sahibi bir devlet adamı olarak yer yüzünden silinmek istenen bir milleti yeniden var kıılma görevini üstlenir; devlet bekasının her aşamasını planlar. Anıtkabir Atatürk Kitaplığı'nda bulunan Türk ve dünya tarihine ait edebiyat, dil, gramer, hukuk, iktisat, din, hatırat, ideoloji, arkeoloji, kadın, siyaset gibi çok değişik konularda 85'i Türkçe diğeri Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve Kırgızca olan 3997 kitap, bilge liderin bilinçli tasarılarla geleceğe dönük olarak kararlar alırken seçtiği referans noktalarının göstergesidir.

Nutuk^{**}, büyük komutan, inkılapçı lider ve ileri görüşlü devlet adamı kimliklerini şahsında toplayan Mustafa Kemal Atatürk'ün 15 Ekim 1927–20 Ekim 1927 günleri arasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin II. Kurultayı'nda 315 milletvekilinin tamamının yanı sıra, Türkiye'nin her yerinden gelen 200 parti üyesi ve diğeri dinleyicilere hitaben 36,5 saat süren ve 6 günde okuyarak yaptığı 395 başlık halindeki konuşmadan oluşur. Konuşmalar, hem Atatürk'ü hem de orada bulunanları derinden etkiler: “Altı gün, beş yüz kişilik dinleyiciler kitesini, bin sergüzeştin sırları içinde heyecandan heyecana sürükledi ve nihayet bu gece en son haddini bulan hislerin taşkınlığı içinde, tasvir ve tasavvuru kabil olmayan bir heyecan dalgası halinde bütün dinleyicileri vecdin en yüksek şâhikalarına götürdü... Hıçkırıklar duyulmaya başladı... Etrafıma baktım, kurtarıcıyı dinleyenler hep ağlıyordu. Yukarıya başımı kaldırdım, locadaki kumandanlar, sefirler ağlıyordu. Gaziye baktım, sesine

^{**} Çalışmada Atatürk, Mustafa Kemal (2017). *Nutuk*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi Yayını adlı yayın kullanılmıştır.

ulvî bir titreklik gelmişti, mendilini çıkardı, gözyaşlarını sildi; Gazi de ağılıyordu...” (Demirkan 1972: 270) Atatürk'ün tarihçi kimliğini ve ileri görüşlülüğünü ortaya koyduğu tarih galerisi niteliği kazanan eser, büyük önderin Birinci Dünya Savaşı içerisinde savaştığı cephelerde yazmaya başladığı ve yazımı Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar devam eden süreçte varlık bulur. Toplumunu, tarihî ve toplumun değişimlerini çok iyi kavrayan bilgenin millî bilinçle yoğurarak hazırladığı tarihî hitabede, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç tarihi sayılan 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkıştan 1927 yılına kadar ki sekiz yıllık dönemde gerçekleşen olaylar, tanıkları ve belgeleriyle açıklanır. Eserin gönderici-nesne-alıcı'dan meydana gelen iletişim eksenini Mustafa Kemal Atatürk (gönderici) ile Türk milleti (alıcı) arasındaki düşünsel ve duygusal diyalogdan (6 günde 36,5 saat süren) meydana gelir:

İletişim Eksenini		
Gönderici	Nesne	Alıcı
Mustafa Kemal Atatürk	Nutuk	Türk milleti

Hikâyeleştirdiği tarihin hem eyleyeni hem de sözceleyen öznesi olan Atatürk, alıcı konumdaki Türk milletinin yok oluştan kurtularak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına giden diriliş yolculuğunun durum tespiti, yüzleşme, sorgulama, olanaklar ve çözüm önerileri şeklinde görüngülenen sıradizimsel aktarım ile seslenir: “Nutuk, bu büyük işi, bazen bir müverrih sükun ve şey'iliği ile, bazen bir san'atkâr hararet ve heyecanı ile, bazen idealine dokunulmuş bir idealist ıstırap ve hiddeti ile hikâye ve teşrih etmektedir. Bu cihetle Nutuk, yalnız muhtevası itibarı ile değil, şekil, üslûb, ifade ve edası ciheti ile de çok kıymetli bedî bir eserdir.” (Akçuraoğlu 1929: 8) Bireysel ve toplumsal açıdan yaşama dönük dersler içeren eserde, tarih bilincinin şekillendirdiği çözüm odaklı bakış açısı dikkat çeker. Hem geçmişte kalan bir dönemin hem geçmişte yaşananların sebeplerinin hem de bunlar aracılığıyla geleceği yönlendirecek yorumların sentezlendiği metin, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu genel durumdan bahsedilen “Samsun'a Çıktığım Gün Genel Durum ve Görünüş” başlıklı ilk bölüm ile başlar:

“1919 yılı Mayısının Ondokuzuncu Günü Samsun'a Çıktım. Ülkenin Genel Durumu ve Görünüşü Şöyleydi: Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu grup, I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş, Osmanlı Ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalanmış, Büyük Savaş'ın uzun yılları boyunca millet yorgun ve fakir bir durumda. Milleti ve memleketi I. Dünya Savaşı'na sürükleyenler, kendi hayatlarını kurtarma kaygısına düşerek memleketten kaçmışlar. (..) Ordunun elinden silâhları ve cephanesi alınmış ve alınmakta... İtilâf Devletleri, Ateşkes Anlaşması'nın hükümlerine uymayı gerekli bulmuyorlar. Birer bahane ile İtilâf donanmaları ve asker-

leri İstanbul'da, Adana ili Fransızlar; Urfa, Maraş, Gaziantep İngilizler tarafından işgal edilmiş, Antalya ve Konya'da İtalyan askerî birlikleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subay ve memurlar ile özel ajanlar faaliyette. Nihayet, konuşmamıza başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919'da, İtilâf Devletleri'nin uygun bulması ile Yunan ordusu da İzmir'e çıkartılıyor.” (s.1)

İçinde bulunulan bu kaosa karşı millî kültür ve millî tarih içinde varolan millî ruhu uyandırma, harekete geçirme sonucunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni tüm metinde olduğu gibi uyarı temelli bir söylem ile gençliğe emanet eden Atatürk, engin ve coşkun bir ruhun farkındalık düzeyinin yansıdığı tarihî ve edebi belge niteliğindeki eserde, okurken çok etkilendiği ve gözyaşlarını tutamadığı bir nevi siyasi vasiyetname olan “*Türk Gençliği-ne Bıraktığım Emanet*” başlıklı hitabe ile sonlandırır:

“Bugün ulaştığımız sonuç, asırlardan beri çekilen millî felâketlerin yarattığı uyanıklığın eseri ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir. Bu sonucu, Türk Gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen, Türk Bağımsızlığını, Türk Cumhuriyeti'ni, sonsuza dek korumak ve savunmaktır. Varlığının ve bağımsızlığının biricik temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. (..)

Ey Türk geleceğinin evlâdı! İşte, bu durum ve kurallar içinde dahi vazifen, Türk bağımsızlık ve Cumhuriyeti'ni kurtarmaktır! İhtiyaç duyduğun güç damarlarındaki soylu kanda mevcuttur!” (s.686-687)

Millî mücadelenin neden, nasıl, hangi şartlarda ve hangi amaçlara yönelik olarak yapıldığı ve başarıya nasıl ulaştığının anlatıldığı Nutuk'ta gönderge dizgesinin temel belirteçleri kurtuluş stratejisi, Millî Mücadelenin örgütlenişi, İstanbul'un Anadolu'ya bağımlı kılınması, ulusal birlik ve dayanışma korunarak iç ayaklanmaların bastırılması, topyekûn savaş, sömürgecilerin ulusal direnişi tanınması, ilk zafer: Doğu Anadolu'nun kurtarılışı, ulusal mücadelenin lider kadrosu, TBMM'nin açılması ve yeni devletin örgütlenişi, Sevr ve Lozan karşılaştırması, Cumhuriyet'in yapılanması, Millî Mücadele içinde millî egemenlik karşıtları, Cumhuriyet'e karşı komplo, Cumhuriyet'in gençliğe emanet edilmesidir. Metnin üzerine inşa edildiği kaynağın oluşturulma sürecine ait verilerin tespit ve değerlendirmesini içeren anlatı düzeyinin ikinci katmanı, yalnız Türk tarihinin değil yakın dünya tarihinin en önemli savaşlarından olan Kurtuluş Savaşı'na/ Millî Mücadele'ye ait tarihsel verileri kapsar. Genel çerçevesi Rusya, İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin, ordu, donanma, tükenmez insan ve ekonomik kaynaklarına karşı dört yıl süreyle Çanakkale, Kafkasya, Irak, Sina-Filistin, Hicaz-Yemen, Suriye, Galicya gibi büyük cephelerde mücadele edilen Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmeye hızla geçmesi, Millî Türk Devleti'nin ilk tohumlarının atılması olan bu tarihî süreçte, Avru-

pa'da oluşan blokların dışında bırakılan Osmanlı Devleti, yenilgiler ve toprak kayıplarının yansıması olarak önce ekonomik sorunlar daha sonra ise yalnızlık ve güvensizlik kaynaklı siyasal ve sosyal çöküntü ile karşı karşıyadır. Tüm dünyanın Yeni Bir Dünya düzeni kurmaya yöneldiği kaos ortamında Anadolu'da Millî Mücadele teşkilatları ve Orta Asya'da Basmacı Hareketi ile hem Türkiye Türklüğü hem de dünya üzerindeki bütün Türkler millî birlik için teşkilatlanır. Yeni Türk Devleti'nin mevcudiyetinin elzemiyetinin ayırıldığı başta devlet adamları ve aydınlar olmak üzere Türk milletinin var olma-yok olma mücadelesi başlar:

“Yapılan Millî Mücadele, dıştan gelen saldırıya karşı vatanın kurtuluşunu tek hedef olarak kabul ettiğine göre, bu Millî Mücadele'nin, başarıya yaklaştıkça, safha safha bugünkü döneme kadar millî egemenlik rejiminin bütün ilke ve gereklerini yerine getirmesi doğal ve kaçınılmaz bir tarihî akış idi. Bu kaçınılmaz tarihî akışı, gelenekten gelen alışkanlığı ile hemen sezmiş olan hükümdar ailesi, ilk andan başlayarak Millî Mücadele'nin amansız düşmanı kesildi. Bu kaçınılmaz tarihî akışı daha başlangıçta ben de görmüş ve sezmiştim. Ancak, sonuna kadar devam etmiş olan bu sezgimizi başlangıçta bütün yönleri ile açığa vurup ifade etmedik. (..) Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı zamanı geldikçe uygulamaktı. Milletlin gelişmesini ve yükselmesini sağlayacak tek yol buydu. Ben de bu yolda yürüdüm. Ancak, bu pratik ve güvenilir başarı yolu, yakın çalışma arkadaşlarım olarak tanınmış kimselerden bazıları ile aramızda zaman zaman görüşler, davranışlar veya yapılan çalışmalarındaki uygulamalar bakımından temel veya ikinci derecede bir takım anlaşmazlıkların, kırgınlıkların ve hatta ayrılımların da sebebi ve açıklayıcısı olmuştur. Millî Mücadele'ye beraber başlayan arkadaşlardan bazıları, millî hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet kanunlarına kadar uzanan gelişmelerinde, kendi fikir ve ruh yeteneklerinin kavrayış sınırı bittikçe bana karşı direnişe ve muhalefete geçmişlerdir. Bu noktalara, aydınlanmanız ve kamuoyunun aydınlanmasına yardımcı olmak için, sırası geldikçe birer birer işaret etmeye çalışacağım.” (s.12)

19. yüzyıl üç kıtada hüküm sürmekte olan Osmanlı İmparatorluğu için ayrılıkların, parçalanmaların ve yeni oluşumların yüzyılıdır. II. Meşrutiyet ile tohumları atılan bu ayrılıklar, parçalanmalar ve yeni oluşumlar süreci, 1911-1912 Trablusgarp Savaşı ile Kuzey Afrika'da yeşerir, 1911-1913 Balkan Savaşları ile Balkanlarda olgunlaşır, 1914-1918 yılları arasındaki I. Dünya Savaşı'nda ise meyvelerini verir. Cihan devleti bu süreç ile mücadele eder ancak çeşitli nedenler ile bunu başaramaz. 29 Ekim 1923'de küllerinden yeni ve millî bir devlet kurarak doğar. Millettin bütün değerlerini kendisinde toplayan ve özümseyen Atatürk, Türk kimliğinin haritasının yatay tarihsel boyutta aktarıldığı Nutuk adlı eserinde yaşanmış, olmuş, bitmiş tarihsel süreçteki ayrıntıların silinmemesi, millî tinle buluşturulması işlevi kazanan yazınsal atılımda bulunur. Bu metinde seslenen hatip, arka planında Bilge

Kağan'dan itibaren Türk milletinin büyük devlet adamlarının sesinin yer aldığı millî bilinç aşılmasının öznesidir. Millî kültür ve millî tarih içinde varolan ruhu, uyandırmak ve harekete geçirmek amacının öncelendiği metin, tarihî ve edebi belge niteliğindedir. Seçme, karar verme ve bunu eyleme dönüştürme çabası ile hareket eden Atatürk, “dehasının mantık yönünü ortaya koy(arak)” (Çüçen, 1988: 808) Türk milletinin yaşadığı tarihsel dirilişi millî devlet fikrini benimsetme yönünde atılımlarda bulunur:

“Aziz Milletime Tavsiyem

Efendiler, sırası gelmişken, aziz milletime şunu tavsiye ederim ki, bağırında yetiştirerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki öz cevheri çok iyi tahlil etmek dikkatinden bir an geri kalmasın!” (s.474)

Kendini her şeyi ile milletine adanmış bir dehânın askerî, siyasî tespitleri ile Türkiye Cumhuriyeti'ne şekil veren temel düşünce ve görüşlerin sentezlendiği 395 başlıktan meydana gelen çok boyutlu tarih belgesi ve aynı zamanda siyaset edebiyatının başyapıtı Nutuk'ta üç aşamalı düzen dikkat çeker: Birinci aşama-Kuvâ-yı Milliye dönemi (1918-1920); İkinci aşama-Büyük Millet Meclisi dönemi (1920-1923); Üçüncü aşama- Cumhuriyet dönemi (1923-1927).

Alıntı cümleler, aktarılan metinler hariç 10531 cümlelerin kullanıldığı ve dili “Atatürkçe” (Börekçi 2008: 356) olan birinci aşama halindeki Kuvâ-yı Milliye döneminin (1918-1920) anlatımı, Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de Anadolu halkının içinde bulunduğu durumu meydana getiren koşulların bir yıl öncesinde oluşmaya başladığına dikkat çektiği genel değerlendirme girişi ile başlar:

“İçinde bulunduğumuz tarihte (1918-1919 yılları kastedilmektedir), Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tükenmişti. Osmanlı ülkesi bütün bütüne parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son sorun, bunun da paylaşılmasını sağlamak için uğraşılmaktan başka bir şey değildi. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet, bunların hepsi anlamını yitirmiş birtakım boş sözlerdi. Baylar bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak. İşte daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığımız karar bu olmuştur.” (s.3-4)

Atatürk, Nutuk metninin söylem düzeyine tarihsel olanla yüzleşen her Türk'ün yapması gereken geçmişi anlamlandırma, şimdi'deki varlığını kutsama, geleceğe yönelme gücünü yerleştirir. Tarih bilinci ile hareket edilerek Cumhuriyet rejiminin sosyal-kültürel alanlara yön verici siyasî ve idarî şartlardaki olgunlaşma evrelerinin sonucu olduğu belirginleştirilir.

“Millî sır

(..) ben milletin vicdanında ve geleceğinde hisstiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak, yavaş yavaş bütün bir topluma uygulamak mecburiyetinde idim.” (s.12)

İlk hazırlıklar ve örgütlenmeler, ilk direniş hareketleri, ordunun teşkilatlanması, heyet-i temsiliye dönemi, meydan muharebeleri, barış dönemi olmak üzere aşamalı şekilde gerçekleştirilen Türk Kurtuluş Savaşı'nın arka planında gerçekleşen yerli azınlıkların örgütlenmesine karşı düşünülen kurtuluş çareleri; İstanbul'da millî varlığa düşman kuruluşlar; ordunun durumu; Mustafa Kemal'in kararı ve 'ya bağımsızlık ya ölüm' ilkesi; hedefe ulaştıracak millî sır; ordu ile bağlantı kurulması; işgâller, mitingler, millî gösteriler; Mustafa Kemal'in İstanbul'a geri çağrılışı; Erzurum kongresi; İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal'i tutuklama kararı; Sivas Kongresi; Ali Galip olayı; hainlerle işbirliği yapan Ferit Paşa Kabinesi; milletvekillerinin seçimi, yapılan itiraz ve eleştiriler; Kâzım Karabekir Paşa'nın tavsiyeleri; padişahın bildirisi; Halit Bey'in Trabzon ve çevresinde millî teşkilât kurmak üzere görevlendirilmesi; Kastamonu valisinin İstanbul Hükümeti'nce değiştirilmesi; Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu Kuva-yı Millîye komutanı olması; Konya Valisi Cemâl Bey'in İstanbul'a kaçması ve Konya halkının İstanbul'u tanınamaması; Refet Bey'in yerinde olmayan bazı teklifleri; General Harbor Hey'eti ve General'e Mustafa Kemal'in verdiği cevap; Abdülkerim Paşa'nın aracılıkları; ilk bozkır olayı ve İzmit Mutasarrıfı'nın karşı koyması; Ferit Paşa'nın istifası; Ali Rıza Paşa kabinesi; Yunus Nadi Bey'e arabuluculuk yaptırılması; Cemâl Paşa'nın kabine adına millî iradeye aykırı hareketlerden kaçınılacağına söz vermesi; Kâzım Karabekir Paşa'nın düşünceleri; Ahmet İzzet Paşa'nın öğütleri; Ali Rıza Paşa'nın Cumhuriyet'in kurulacağını keşfetmesi; Salih Paşa'nın Hey'et-i Temsiliye ile görüşmek için gelmesi; Amasya Görüşmesi; Şeyh Recep Olayı; Adapazarı ve İstanbul'da kışkırtmalar; Ekim 1919'daki önemli iç olaylar; Refet Paşa'nın Demirci Efe'nin emrine girmesi; Sait Molla; Mustafa Kemal'in Mister Frew'a yazdığı mektup; Çürüksulu Mahmut Paşa'nın demeci; Yahya Kaptan; millî teşkilâtın yeniden düzenlenmesi gibi olaylar ve durumlar tespit edilip değerlendirilerek içinde bulunulan kaosu argümanları netleştirilir. Atatürk, incelemeleri ve elde ettiği istihbaratlar ile çeşitli adlarla kurulmuş birbiriyle bağlantısız kuruluşların, onların sonuç almaktan uzak tedbirlerinin ve politikalarının; İngiltere himayesi ve Amerika mandası istenmesinin gerekçelerinin; yöresel kurtuluş hareketleriyle bölgesel ve yöresel mücadelelere girişme çabalarının düşünülen kurtuluş çareleri olduğunu tespit ederek bunlara karşı tedbirler hazırlar.

“Efendiler, dünya imtihan meydanıdır. Türk milleti, bunca yüzyıllardan sonra yine bir imtihan, hem bu defa en çetin bir imtihan karşısında bulunduruluyordu. İmtihanda başarı sağlamadan bize karşı lütuflarca davranılmasını beklemek doğru olabilir miydi?” (s.501)

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonrası ülkenin her yerinde aynı zamanda ulusal örgütlemeye yönelinmesinin başlangıç kabul edildiği bu yaklaşımın zemininde kurtuluş fikrinin millî hâkimiyet paralelinde aşamalı olarak inşa edilmesi açıklanır:

“Bu Meclis, Türk halkının meclisidir. Bu Meclis'in sıfat ve yetkileri yalnız ve ancak Türk halkının ve Türk vatanının varlığı ve kaderi ile ilgili ve onlar üzerinde etki yapabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün İslâm dünyasını içine alan bir güç ve kudrete sahip olamaz. (..) Bizim dünya gözündeki en büyük güç ve kudretimiz, yeni şekil ve mahiyetimizdir. (..) Türk halkının kayıtsız ve şartsız hâkimiyetine sahip olduğunu bir defa daha ve kesinlikle tekrar ediyorum. Hâkimiyet, hiçbir anlamda, hiçbir şekilde, hiç bir renk ve hiçbir kılavuzlukta ortaklık kabul etmez. (..) En büyük gücümüz, en güvenilir dayanağımız millî hâkimiyetimizi kavramış, onu fiilî olarak halkın eline vermiş ve halkın elinde tutulabileceğimizi fiilen ispatlamış olmamızdı.” (s.541-545)

Metinde durum tespitinin çözüm arayışındaki hayatî etkisinin farkındalığındaki özne konumundaki Mustafa Kemal Atatürk ile nesne durumundaki millî sır, millî gaye, millî ülkü, millî hâkimiyet, millî cephe, barış, cumhuriyet, vatan, vatanseverlik, özgürlük, “ya bağımsızlık ya ölüm”, “savunma hattı yoktur savunma sathı vardır” ile ilke ve inkılaplar arasında bağlantı ilişkisini içeren isteyim eksenini oluştur. Tarihsel dizge ile sentezlenen şimdi'de yaşananların ilişkisinin bütüncül tamamlanmanın ve birbirinin varlığına bağlı olmanın söyleme taşınmasıdır.

İsteyim Eksenini	
Özne	Nesne
Atatürk Türk milleti Türk gençliği	Millî Sır Millî Gaye Millî Ülkü Millî Hâkimiyet Millî Cephe Barış Cumhuriyet Vatan Vatanseverlik Özgürlük “Ya Bağımsızlık Ya Ölüm” “Savunma Hattı Yoktur Savunma Sathı Vardır” İlke ve inkılaplar

Metinde göstergelerin düzenlendiği ve göstergelerin birbirleri ile nasıl ilişkilendirilebileceğini belirleyen sistem ‘millî, gaye, hâkimiyet, ülkü bağımsızlık, barış, cumhuriyet, vatan’ anlam merkezli soyut durumun dizgeleştiği kodlar, sarmal bir yapıya dönüşür. Millî ruhla yüzleşme sürecindeki birey/lerin hem kendi hem milleti hem de ülkesi adına meydana getireceği eylemlerin derin yapısına ait bu veriler, dönüşüm dinamikleri işlevine sahiptirler. Mustafa Kemal Atatürk, eylemselleşen tarih iletilisinin kaynaklık ettiği eylemlerini bu kodların perspektifinden şekillendirir:

“Temel ilke, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke, ancak tam istiklâlle sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir millet, medenî insanlık dünyası karşısında uşak olmak konumundan yüksek bir davranışa lâayık görülemez. Yabancı bir devletin koruyup kollayıcılığını kabul etmek, insanlık vasıflarından yoksunluğu, güçsüzlük ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Gerçekten de, bu seviyesizliğe düşmüş olanların, isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez. Hâlbuki Türk’ün haysiyeti, gururu ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir! O halde, ya istiklâl ya ölüm İşte, gerçek kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktır. Bir an için, bu kararın uygulanmasında başarısızlığa uğranacağını farz edelim. Ne olacaktı? Esirlik!” (s.10)

Siyasî ve millî tarihin bütüncül olarak sunulduğu eserde ikinci aşama olan Büyük Millet Meclisi dönemi (1920-1923) ile ilgili değerlendirmelerde temel anlam katmanı olan devlet kurma ve devleti koruma matrisine kurtuluş fikrinin rehberliğinde ilerlendiği vurgulanır. Bu bölüm ve üçüncü bölümde tarih sayfalarına direniş hatta diriliş mücadelesi olarak geçen Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulma süreci destekleyici ve engelleyici unsurlar ile bütünlenerak aktarılır. Yaşananlar sorunsal yaklaşımın kılavuzluğunda yüzleşme, sorgulama, olanakların ve çözüm önerilerini sunma şeklinde çok boyutlu bir değerlendirme ile aktarılır:

“Türk milletinin kalbinden, vicdanından doğan ve ilham alan en köklü en belirgin istek ve inancı belli olmuştu: Kurtuluş!...

Bu kurtuluş feryadı, Türk vatanının bütün ufuklarında yankılanmaktaydı. Milletten başka bir açıklama beklemeye gerek yoktu. Artık bu isteği dile getirmek kolaydı. Nitekim, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde millî istek açıkça ortaya konmuş ve dile getirilmişti.

Bu kongrelerde alınan kararlara bağlı olduklarını bildirdikleri için, milletçe vekil seçilen kimseler, herşeyden önce, bu kararlara bağlı şahıslardan oluşan ve bu kararları ilân eden dernekle ilişkili bulduklarını gösterir ad taşıyan bir grup kuracaklardı: “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu.” İşte bu grup, millî teşkilâta ve dolayısıyla millete dayanarak, her nerede olursa

olsun, milletin kutsal gayelerini cesaretle dile getirecek ve savunacaktır.”
(s.285)

Eser, Mustafa Kemal Atatürk'ün Ankara'ya gelişi ile Cumhuriyet'in ilanı arasındaki (1920-1923) tarihsel dizgede gerçekleşen yeni milletvekilleri; Bayburt'ta bir yalancı peygamber; Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa; İtilâf Devletleri temsilcilerinin Ali Rıza Paşa Kabinesi'ne verdikleri ortak nota; Ankara halkına verilen konferans; Türk milletinin kurtuluş istek ve inancı; Misak-ı Milli'nin hazırlanması; Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanması kararı; Akbaş cephaneliği ve Köprülü Hamdi Bey; Anzavur'un millî cephelerimizi arkadan vurma teşebbüsü; Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifası; Trakya'da Cafer Tayyar Bey; İstanbul'daki Kuva-yı Milliye başkanlarının tutuklanması hakkında Londra'dan gelen emir; İstanbul'un işgali; Manastırlı Hamdi Efendi; Mustafa Kemal'in yabancı devletlere yaptığı protesto ve millete yayınladığı bildiri; olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara'da toplanması kararı; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplanması ve hükûmetin kurulması; millî hâkimiyet temeline dayanan halk hükûmetin adının Cumhuriyet olması; Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlığına Mustafa Kemal'in seçilmesi; Bakanlar Kurulu'nun Kurulması; Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun çıkarılması ve İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulması; İç İsyanlar; Hilâfet Ordusu; savaş cephelerinin durumu; Yunanlıların ilk genel saldırısı; millî hükûmetin yaptığı ilk antlaşma: Gümrü Antlaşması; Bilecik görüşmesi; Birinci İnönü Zaferi; İlk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tarihçesi; Mustafa Kemal'in Londra Konferansı'na katılması; İkinci İnönü Zaferi; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu'nun kurulması; Hoca Raif Efendi'nin Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'ni kurması; Sakarya Meydan Savaşı; Mustafa Kemal'in başkomutanlığı kabul etmesi; Millî Vergiler emrinin verilmesi; cephe komuta merkezine hareket ve 'Savunma Hattı Yoktur Savunma Sathı Vardır' düsturu; Büyük Millet Meclisi'nce Mustafa Kemal'e "Mareşal" rütbesiyle "Gazi" unvanının verilmesi; Ankara Anlaşması; Pontus meselesi; ordunun kararının 'saldırı' olarak belirlenmesi; 22 Mart 1922 tarihli ateşkes antlaşması teklifi; saldırı kararı, saldırı plânı, hazırlık emri ve 26 Ağustos 1922 saldırı emri; Başkomutanlık Savaşı; Ateşkes Teklifi; orduların İzmir rıhtımında Mustafa Kemal'in ilk verdiği hedef olan Akdeniz'e ulaşması; İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül 1922 tarihli ateşkes teklifi; Mudanya Konferansı; İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanlığına ve Barış Konferansı Delegeler Kurulu Başkanlığına seçilmesi; Lozan Barış Konferansı'na davet; saltanatın kaldırılması; Vahdettin'in bir İngiliz harp gemisiyle İstanbul'dan kaçması; Abdülmecit Efendi'nin Büyük Millet Meclisi'nce halife seçilmesi; 'Türk halkı kayıtsız şartsız hâkimiyetine sahiptir' ilkesi vs. bağlamında bu travmatik kırılma döneminde kişiler, topluluklar, olaylar, antlaşmalar, savaşlar, isyanlar, konferanslar, görüşmeler silsilesinde belirginleştirilen destekleme ve engelleme diyalektiğinin analizidir:

“Savunma Hattı Yoktur Savunma Sathı Vardır

“Savunma hattı yoktur savunma alanı vardır. O alan bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanyyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat, küçük büyük her birlik, ilk durabildiğı noktada yeniden düşmana cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona bağılı olamaz. Bulunduğı mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur.”

İşte ordumuzun her ferdi, bu sistem içinde her adımda en büyük fedâkarlığını göstererek ve düşmanın üstün kuvvetlerini yıpratıp yok ederek, sonunda onu, saldırısına devam güç ve kudretinden yoksun bir duruma getirdi.” (s.481)

Atatürk, önemli gördüğü, önemsedığı ve kendisini endişelendiren kişiler ve gelişmeler ile ilgili kaygı, öneri, uyarı, çözüm içerikli yorumlarını vurgular. Böylece geçmişte ve şimdide yaşananları geleceğe ışık tutmasını hedefler. Milletinin içinde bulunduğu yeniden diriliş dönemini özümseyen büyük bir devlet olarak cepheden meclise uzanan askerî, siyasi ve sosyal oluşumun başat öğelerini sıralar. Atatürk ve Türk milleti, umutsuzluğun, yokluğun ve çaresizliğin doruk noktasına ulaştığı durumlarda güven, iman, iyimserlik mesajları veren eserde çağdaş Türkiye'nin kuruluşunda ilim ve fen, millî egemenlik ve tam bağımsızlık ilkeleri Türk milletine, gençliğe, aynı zamanda bütün dünya halklarına öğreti olarak kullanılır:

Edim Ekseni		
Destekleyici	Özne	Engelleyici
Millî kuruluşlar Ordu Millî Varlık Millî Teşkilât Millî Kongreler Kuvayı Millîye Türkiye Büyük Millet Meclisi Misak-ı Millî Ankara Hükûmeti Birinci İnönü Zaferi İkinci İnönü Zaferi Sakarya Meydan Savaşı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu Samsun'a çıkış Amasya genelgesi Erzurum ve Sivas kongreleri	Atatürk Aziz Türk milleti	Dâhili ve harici bedhahlar Hilâfet Ordusu Ermeniler Yunanlılar İngilizler Fransızlar Düşman kuruluşlar İstanbul Hükûmeti Yunan ordusu Muhafif Basın İç İsyanlar İtilâf Devletleri Cumhuriyet Düşmanları Pontus meselesi Amerikan Mandası İsteyenler İngiliz Muhipleri Cemiyeti
Kâzım Karabekir Paşa Halit Bey Ali Fuat Paşa İsmet Paşa		Ferit Paşa Kabinesi Ali Galip Olayı Ali Rıza Paşa Kabinesi Şeyh Recep Olayı

Atatürk, “Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir” düsturu ile ülkenin millî bütünlüğü doğrultusunda hareket ederek Yeni Türk devletinin kurulması aşamasında tehdit ve tehlike ögeleri halindeki dış düşmanlar ile iç düşmanları aynı düzleme taşır, olaylar ve durumlar çevresindeki gelişmeleri değerlendirir. Birlikte yola çıkılan kişilerle zaman zaman yaşanan fikir ayrılıkları, devleti yöneten mekanizmanın hataları, iç isyanlara karşı verilen mücadeleler, cephede ve cephe gerisindeki sıkıntılar, Kuvâ-yi Milliye faaliyetlerinin etki alanı, siyasi arenada varlığını kabul ettirme çabaları, farklı görüşümde devletin bekasını tehlikeye atan girişimlere müdahaleler, ordunun güçlendirmesi için yapılanlar, “*Türk halkının kayıtsız ve şartsız hâkimiyetine sahip olduğunun*” (s.541) vurgulanması, Millet Meclisinin kurulması, milletvekillerinin seçilmesi, meclisteki ayrışmalar ve sebepleri, yeni yönetim şeklinin Cumhuriyet olarak seçilmesi, kurulan yeni devletin genel çerçevesi, Cumhuriyet Halk Partisi’nin programının ve ilkelerinin hazırlanması, yeni devletin iç ve dış siyasetteki gayretleri vb. tespit ve çıkarımlar, aracılığı ile düşünsel, duygusal ve eylemsel çabalardaki tavır netleşir:

	Görüngülenen Değerler
Kişi Düzlemi	Rauf Bey, Refet Bey, Ali Kemal Bey, Padişah, Ali Galip Bey, Mersinli Cemâl Paşa, Ferit Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Trabzonlu Halit Bey, Ali Fuat Paşa, General Harbor, Abdülkerim Paşa, Ali Rıza Paşa, Yunus Nadi Bey, Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa, Şeyh Recep, Dahiliye Nâzırı, Demirci Efe, Sait Molla, Mister Frew, Çürüksulu Mahmut Paşa, Yahya Kaptan, Harbiye Nâzırı Cemâl Paşa, Köprülü Hamdi Bey, Cafer Tayyar Bey, Manastırlı Hamdi Efendi, Nurettin Paşa, Çerkez Ethem ve Kardeşleri, Celâlettin Arif Bey, Hüseyin Avni Bey, Cafer Tayyar Paşa, Sadrazam Tevfik Paşa, İzzet Paşa, Salih Paşa, Demirci Efe, Reşit Bey, İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Hoca Raif Efendi, Ahmet İzzet Paşa, 1.Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Abdülmecit Efendi, Mareşal İbrahim Paşa, Fethi Bey, Rauf Bey, Rıza Nur Bey, Türk Gençliği
Kavram Düzlemi	Kurtuluş, barış, hakimiyet, Cumhuriyet, bağımsızlık, ölüm, kuruluş, görünüş, örgütlenme, çare, millî, siyasî, amaç, hedef, memleket, millî varlık, düşman, karar, temas, ilerleme, hedefe varma, uyandırılma, karar, kararsızlık, başarı, baltalama, yıkılış
Simge Düzlemi	İşgal, millî teşkilât, millet, miting, gösteri, İstanbul, İzmit, manda, kongre, hainler, sadrazamlık, bildiri, Ankara, konferans, öğüt, Kuva-yı Millîye, isyanlar, Anadolu, Akdeniz, hilâfet, saltanat, taht, toplantı, Lozan Barış Konferansı, şüphe, Halk Partisi, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, dokuz ilke, parti programı, konuşma, hatıralar, görev, Mondros Ateşkes Anlaşması, sınırlar, telgraf, görüşme, demeç, Meclis, Türk Gençliği, emanet

Tarihî hitabede üçüncü aşama olan Cumhuriyet Dönemine (1923-1927) ait olay ve durumlar ise, Halk Partisi'ni kurma girişimi; dokuz ilke ve partinin ilk programı; Lozan Konferansı görüşmelerinin kesilmesi ve ikinci safhası; Nurettin Paşa; Lozan Barış Antlaşması; Cumhuriyetin İlânı ve 29 Ekim 1923 günü Halk Partisi'nde yapılan görüşmeler; Türkiye Cumhurbaşkanlığına Türkiye Büyük Millet Meclisinde oybirliğiyle Mustafa Kemal'in seçilmesi; hilâfetin kaldırılması; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Cumhuriyet düşmanlarının girişimleri; memlekette huzur ve güvenliği sağlamak için uygulanan olağanüstü tedbirlerin iyi sonuçları; Mustafa Kemal'in Türk Gençliğine bıraktığı emanet çevresinde aktarılır. Mekân düzlemi İstanbul, Ankara, Samsun, Amasya, Sivas, İzmir, Erzurum, Konya, Kastamonu, Adapazarı, Bayburt, Yozgat, Düzce, Bilecik, Manisa, Aydın, Metristepe, Yenihan, Boğazlıyan, Londra, Moskova, Malta, Lozan; zaman göstergeleri Samsun'a çıktığım gün, Yunan ordusunun Manisa ve Aydın çevresini işgali,

Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi, Amasya Görüşmesi, Şeyh Recep Olayı, Ekim 1919, Çürüksulu Mahmut Paşa'nın demeci, 1919 Sonbaharı, Ankara'ya Geliş, İstanbul'un İşgali, Anzavur ve Düzce İsyancıları, Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan İsyancıları, Konya İsyancıları, Birinci İnönü Zaferi, İkinci İnönü Zaferi, Sakarya Meydan Savaşı, 22 Mart 1922 tarihli Ateşkes Antlaşması Teklifi, 26 Ağustos 1922 Saldırı Emri ve Başkomutan Savaşı, İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül 1922 tarihli ateşkes teklifi, Mudanya Konferansı, Saltanatın Kaldırılması, Halk Partisi'ni kurma girişimi, Lozan Barış Antlaşması, 29 Ekim 1923 olarak sınırlanan Nutuk, tarih söyleminin millî kimlik inşasındaki etki alanının farkındalığındaki bir metindir:

“Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin can damarıdır. Bu görev, bütün millete ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu görevi yüklenirken, ne ölçüde başarılacağı üzerinde hiç şüphe yok ki çok düşündük. Fakat sonunda vardığımız kanaat ve inanç, bunda başarılı olabileceğimizdir. Biz, böyle işe başlamış adamlarıdır. (...) bağımsızlığımızın tam olarak kazanılması ve devam ettirilmesidir. Tam bağımsızlık demek, elbette, siyasi, malî, ekonomik, adli, askeri, kültürel vb. her alanda tam bir bağımsızlığa ve hürriyete kavuşmak demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksun kalmak, millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlıktan yoksun kalması demektir.” (s.485-486)

Nutuk'un bilimsel kanıt mekanizması, anlatımında kullanılan büyük çoğunluğu o günün temel haberleşme kaynağı olan telgraf metinleri, kongre tutanakları, CHP grup toplantısı tutanakları, Heyeti Temsiliye kararları, TBMM'nin açık ve gizli oturum tutanakları, raporlar, mektuplar, Amasya Görüşmeleri kararları, gazeteler, bildirimler, kitapçıklar, tüzükler, konferans ve mülakat metinleri olmak üzere birçok farklı kaynaktan ve türden belgeye yer verilerek anlatılanları kanıtlama amacına hizmet edilir. Eserin duygusal kanıt dizgesi ise kelime, kelime grupları, cümleleri kullanarak kişi, grup, çeşitli kuruluş ve cemiyetler, milletler, topluluklar, çeteler, hükümetler hakkında sevgi, nefret, hayranlık, ret, sevinç, acı, üzüntü, güven, bağlılık, özentî, özveri, hiddet, teslimiyet, cesaret gibi olumlu ve olumsuz pek çok duyguyu harekete geçiren yargılarda bulunma; bir olayın duygusal öğelerinin öne çıkarılarak hikâye edilmesi olmak üzere iki şekilde oluşturulur. Ahlakî kanıt bağlamında ise, dinî terimlerin kullanılması, İslam dünyasının sevgisinin kazanıldığı ifade edilmesi, günün gereklerine uygun olarak dinin getirdiklerine uyulması, dini siyasete ve insanları kullanmaya alet edenlerin şiddetli şekilde eleştirilmesi, konukseverlik ile yaşa hürmet gösterme gibi geleneğin getirdiği durumlara saygı gösterilmesi olmak üzere dinin ve geleneğin gereklerine uygun hareket etme yönlendirmelerine yer verilir.

Yurdun parçalanıp işgal edildiği günlerden başlanarak Türk tarihinde bir dönüm noktası olan İstiklâl Savaşı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve inkılapların belirlenmesi süreci, seçilen tüm yapı unsurları ile netleştirilerek

anlatılır. Türk insanını cesaretlendirmek ve motive etmek isteyen Mustafa Kemal Atatürk'ün tarih söyleminin arka planına *millî şuur* ve *millî bütünlük* algısını yerleştirerek spekülâtif bakış açısından sunarken hedefi, Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet tarihini aydınlatmaktır. Beyin-kalp diyalogu kurularak biçimlendirilen Atatürk'ün kendi düşünce ve görüşlerinin yanı sıra kendisine yazılmış olan metinde mektup, telgraf vb. yazışmalar; bunlara verilen cevaplar ile dönemin askerî ve sivil kişilerin de düşünce ve kanaatleri aktarılır. Siyasi ve düşünsel durumu yansıtan bu metinler eseri, tarihi yorumlayan tarih belgeseli hâline getirilirken her çağ ve her ülke için geçerli bir takım siyasi ve strateji kuralları ortaya konularak tarihten ders ve ibret alınmasını bilen askerler, siyaset ve devlet adamları için öğütlerle dolu olan bir tür siyasetname oluşturulur.

Sonuç

*Ey Türk istikbâlinin evlâdı!
İşte, bu ahvâl ve şerâit içinde dahi, vazifen;
Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır!
Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda, mevcuttur!*

Belli bir düşünceyi topluluğa anlatma, ülküyü aşılama, önemli açıklamalarda bulunma, kanıtlama, kuşkuları ortadan kaldırma, inandırma, harekete geçirme, yönlendirme, ikna etme, benimsetme amacıyla gerçekleştirilen siyasi, dinî, hukuki, sosyal, askerî, akademik alanlardaki etkili, coşkulu ve inandırıcı konuşma olan nutuk türü, duygusal ve düşünsel aktarım metnidir. Milletın bütün değerlerini kendisinde toplayan ve özümseyen Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsiyetinden, devlet adamlığına ve uygulamalarına yansıyan bir hesaplaşma öyküsü olan Nutuk'u, tarih bildirme, öğretme, görünen ve görünmeyen gelişmeleri sorgulama, yaşananlara sorunsal yaklaşma, çözüm geliştirme, geleceğe dönük öneriler sunma açısından sözle inşa edilen düşünsel bir *millî şuur* ve *millî bütünlük* belgesidir. Yurdun parçalanıp işgal edildiği günlerden başlayarak Türk tarihinde bir dönüm noktası olan İstiklâl Savaşı'nın, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ve inkılapların yapılışının anlatıldığı Atatürk'ün Nutuk'u stratejik bir dehanın klasik olaylar tarihinden ziyade yorumlayıcı tarih anlayışı ile tarihsel zorunluluklar içerisinde bireysel, millî ve evrensel sentezle kurgulanışıdır. 15 Ekim 1927–20 Ekim 1927 günleri arasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin II. Kurultayı'nda 36,5 saat süren ve 6 günde yaptığı 395 başlık hâlindeki tarihî hitabede, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç tarihi sayılan 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkıştan 1927

yılına kadarki dokuz yıllık dönemdeki olaylar, tanıkları ve belgeleriyle açıklanır. Türk İnkılâbının ne güç şartlar altında gerçekleştirildiği ve Atatürk'ün dünya görüşünü ile düşüncelerini kavratma amacının yansıtıldığı bu metnin iletisi, millî Türk devletinin kurucu ilke ve inkılaplarının millî tinle yüzleşerek oluşturulabileceği olan eserde, kolektif kendilik değerlerinin farkındalığında yaşanan dönüşüm süreci belirginleştirilir. Türk kimliğinin haritasının yatay tarihsel boyutta aktarıldığı metinde Türk Milletine Türk'ün nitelikleri, Türk'ün tarihi, Türk'ün başarıları anlatılarak gerçekleştirilen motivasyon ile yaşanmış, olmuş, bitmiş tarihsel süreçteki ayrıntıların silinmemesi ve millî tinle buluşturulması işlevi belgelenir.

Büyük komutan, inkılâpçı lider ve ileri görüşlü devlet adamı kimliklerine sahip bilge lider olarak Atatürk, Bilge Kağan'dan itibaren bütün Türk milletinden ödünçlediği ve içselleştirdiği millî bilinç aşılmasını gerçekleştirirken millî kültür ve millî tarih içinde varolan millî ruhu, uyandırma ve harekete geçirme amacını önceler. Atatürk'ün stratejik yönetim gücünün sergilendiği metin aracılığıyla önce durum tespiti; daha sonra güçlü ve zayıf yönler, tehdit ve fırsatlar belirlenir; en son ise güçlü yönleri etkin biçimde kullanarak tehditleri fırsata dönüştürme ve etkisizleştirme ile öz ülküsü (vizyonu) gerçekleştirilir.

KAYNAKÇA

AKÇURAOĞLU, Yusuf, “Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Aslı Menbalarından Nutuk”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası- Yeni Seri*, C: 1. S: 1. İstanbul 1929, s.1–25.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2017.

BÖREKÇİ, Muhsine, “Atatürk’ün Nutuk’unda Söz Dizimi ve Üslûp Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.1. S. 5, 2008, s.354-375.

ÇÜÇEN, Dursun Murat, “Atatürk’ün Dehasının Mantık Yönü”. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Eylül-Atatürk Özel Sayısı*, 1988, s.781-811.

DEMİRKAN, Selahattin, *Bir Milletın Yarattığı Lider Mustafa Kemal Atatürk*, Belge Yayınları, İstanbul 1972.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006.

ATATÜRK'ÜN ERZURUM VE SİVAS KONGRELERİNDEKİ SÖYLEVLERİNDE SÖZ VARLIĞI VE ÜSLUP

Bahadır GÜNEŞ*

Giriş

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin özellikle yirminci yüzyılda yaşadığı bunalım ve acı dolu günlerin son bulması için silah arkadaşlarıyla birlikte vatan ve millet uğrunda mücadele etmiş büyük bir kahramandır. Gazi'nin kahramanlığı yalnız askerî ve siyasi alanla sınırlı değildir; o aynı zamanda genç cumhuriyetin bilim ve fikir temelli atılımları gerçekleştirebilmesinin yolunu açan bir şahsiyettir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından vakit kaybetmeden bilimsel ve kültürel hamleleri hayata geçirerek yeni kurulan devletin bu alanda da sağlam temeller üzerine oturmasını sağlamıştır. Cumhuriyet'in bilim ve kültür politikaları içinde özellikle Türkoloji / Türklük bilimi alanındaki çalışmalar, Atatürk'ün yalnız büyük bir devlet adamı değil, aynı zamanda bilimsel araştırmalara önem veren bir kültür insanı olduğunu da ortaya koyar.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiyat Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi Türklük bilimi alanını doğrudan ilgilendiren kurumların oluşturulmasıyla birlikte, özellikle Türk tarihi ve Türk dili eksenli araştırmalara ağırlık verilmiştir. Bunda şüphesiz Atatürk'ün Türk tarihi ve Türk dilinin uzman kişilerce ve bilimsel yöntemlerle incelenip her yönüyle ortaya konmasını istemesinin etkisi büyüktür. Atatürk dil ve tarih gibi iki önemli konuyu ayırmamış, birbiriyle doğrudan ilgili konular olarak değerlendirmiştir. Öyle ki 1931 yılında Türk Tarih Kurumu kurulup kongrenin ardından konuşulurken Türk Dil Kurumu'nun kurulması kararı alınır:

“Çankaya Köşkünün çalışma odasında Yusuf Akçura, Afet İnan, Samih Rifat, Hikmet Bayur, Yusuf Ziya, Sadri Maksudî, İhsan Sungu, Hâmit Zübeyr, Hüseyin Namık gibi şahsiyetler vardır. Atatürk sorar:

-Dil işlerini düşünecek zaman da gelmiştir. Ne dersiniz?

Sevinçle karşılanan bu sözlerin üzerine Gazi şöyle devam eder:

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, bahadirgunes@ktu.edu.tr/ bahadir.gunes@hotmail.com

-Öyle ise, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti gibi bir de ona kardeş bir dil cemiyeti kuralım. Adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti olsun.

Bu tarihî konuşma üzerine 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumu resmen kurulur. Atatürk, aynı yıl 26 Eylül'de bir dil kurultayı toplanmasını da ister."¹

Atatürk'ün ortaya koyduğu bu irade, sadece kişisel merakının bir sonucu olarak değerlendirilmemelidir. Zira Gazi, bilimsel ve kültürel gelişmenin bir ülke için önemini son derece iyi bilen bir önder olduğundan dil ve tarih konusundaki gelişmeleri yakından takip etmiş, özellikle de Türk dilinin yabancı etkilerden kurtarılmasının gereğini; bir başka deyişle Türkçeyi “*yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarma*” meselesini Millî Mücadele'nin bir uzantısı olarak görmüştür². Bunun en önemli nedeni, Atatürk'ün dilin sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bireylerin duygu ve düşünce evrenlerini biçimlendiren başat etken olduğunu ve insanoğlunun kendi ana dilinde duyarlılığını geliştirebileceğini bilmesidir. O, eğitim görerek yetişmiş bir dilci olmamasına rağmen dilin bu güçlü yönünü sezdiğinden ana dili yabancı öğelerden arındırmayı bir mecburiyet olarak kabul etmiştir³. Bu nedenle Atatürk, 1930'da Prof. Sadri Maksudî'nin (Arsal) *Türk Dili İçin* adlı kitabının başına, kendi el yazısıyla şu satırları yazmıştır: “*Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.*”⁴

Atatürk, dil meseleleri konusunda yalnızca uzman kişilerin çalışmalarıyla yetinmemiş, aynı zamanda teori ve uygulamada kendisi de bu konuların içinde etkin bir şekilde yer almıştır. O, Türk diliyle ilgili toplantılara başkanlık eden, metinlerinde Türkçe kelimelere ve terimlere yer veren, bazı terimleri kendisi türeten bir şahsiyettir. Nitekim Atatürk'ün *Geometri* kitabında geçen ve bizzat Atatürk tarafından türetilen *üçgen*, *dörtgen*, *açı* gibi birçok terim bugün hâlâ kullanılmaktadır⁵.

Atatürk'teki dil ve tarih konularına ilgi, milletini ve milliyetini seven her Türk gibi, bir dil ve tarih şuuruna dönüşmüştü⁶. Levend'in verilerine göre, bu durum bir tutku hâlini almıştır; “*Dil bahsini açmaktan, dile ait meseleler üzerinde saatlerce konuşmaktan zevk duyuyordu. Fikir adamlarını yanından ayırmıyor. Dil meselelerini ortaya atıyor, soruyor, cevap istiyor,*

¹ Ahmet Bican Ercilasun, “Atatürk ve Dil”, *Türk Dili Dergisi*, S. 528, 1995, s. 1261.

² Emin Özdemir, “Atatürk ve Türkçe”, *Türk Dili Dergisi*, S. 347, 1980-1981, s. 486.

³ Özdemir, s. 486.

⁴ Fahir İz, “Atatürk ve Türk Dili”, *Türk Dili Dergisi*, S. 425, 1987, s. 274.

⁵ Semra Alyılmaz, “Atatürk ve Türk Dili”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 13, 2005, s. 81.

⁶ Ağâh Sırrı Levend, “Atatürk ve Dil Davası”, *Türk Dili Dergisi*, S. 26, 1953, s. 62.

tartışıyor, mutlak bir sonuca varmak istiyordu."⁷ Aksoy da Atatürk'ün sofrasının bir dil akademisi hâline geldiğini, Atatürk'ün hemen her akşam dilcileri sofrasına çağırarak gecenin geç saatlerine kadar onlarla çeşitli dil meselelerini konuştuğunu bildirir⁸.

Tarih ve dil araştırmalarına bu kadar ilgili bir önderin, mensubu olduğu Türk milletinin tarihi ve dili hakkında da ayrıntılı bilgi sahibi olduğunu belirtmek gerekir. Bunu özellikle dil ile ilgili okuduğu kaynaklardan anlamak mümkündür⁹. Dolayısıyla dil ile bu kadar ilgili bir şahsiyetin kendi kullandığı dilin özelliklerine dair veriler ilgi çekicidir. Zira, "*Olağanüstü yetenekleriyle eşsiz bir asker, büyük bir komutan, tarih bilinciyle yoğrulmuş uzak görüşlü bir devlet adamı ve çok yönlü bir düşünür olan Atatürk, aynı zamanda düşüncelerini açık, özlü, sağlam ve özdeyişli bir hitabet gücü ile ortaya koyan üstün değerde bir konuşmacıdır da.*"¹⁰

Atatürk, hem düşüncelerinde hem de bu düşüncelerin uygulama alanlarında Türk kültürünün temel kaynaklarından hareket etmiştir. Atatürk'ün Kök Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarını orijinalinden okuyup incelediği, bu okumalar esnasında notlar aldığı, dolayısıyla millî kaynaklardan beslendiği¹¹, ondaki dil bilincinin yaşadığı dönemle sınırlı olmadığı, bu bilincin, Türk dilinin eserlerle takip edilen en eski dönemlerini de içine alan geniş bir kapsama alanı olduğunu göstermektedir.

Atatürk'ün dil konusuna ilgisi ve bu ilgi sonucu konuya dair kaynakları incelemesi, onun dili kullanmada ustalık seviyesinde bir başarıya, konuşma ve yazma sanatı esasında dinleyen ve okuyanları arkasından

⁷ Levend, s. 63.

⁸ Ömer Asım Aksoy, "Atatürk ve Dil", *Türk Dili Dergisi*, S. 99, Aralık 1959, s. 118.

⁹ Hikmet Bayur, "Atatürk ve Dil Devrimi", *Dil Davası*, Ankara 1952, s. 26-27'den aktaran; Ercilasun, "Atatürk ve Dil", s. 1261; Muzaffer Uyguner, "Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar", *Türk Dili Dergisi*, S. 242, 1971, s. 123-130.

¹⁰ Zeynep Korkmaz, "Atatürk'ün Büyük Nutuk'unun Dil ve Üslup Özellikleri Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 612, 2002, s. 987.

¹¹ Osman Fikri Sertkaya, "Atatürk ve Türk Dili", *Türk Dili Dergisi*, S. 599, 2001, s. 550. Alyılmaz, Atatürk'ün Nutuk'u yazmadan önce Orhun yazıtlarının Necip Asım Yazıksız tarafından yayımlanan metnini en ince ayrıntısına kadar okuyup incelediğini, daha sonra Nutuk'u Orhun yazıtlarının planı üzerine inşa ettiğini, bu nedenle Orhun yazıtlarının üslubuyla Nutuk'un üslubu arasında büyük benzerlikler ve paralellikler olduğunu bu durumun, Atatürk'ün hem köklerine ne kadar bağlı olduğunu hem de ondaki dil ve tarih şuurunun ana kaynağını göstermesi bakımından önemli olduğunu, Nutuk'un sonuç bölümünü oluşturan "Gençliğe Hitabe"nin ise başı başına Türk dilinin, Türk hitabet sanatının eşsiz eserlerinden biri olma özelliğine sahip olduğunu belirtir. Alyılmaz, "Atatürk ve Türk Dili", s. 81.

sürükleyebilecek bir seviyeye ulaşmasının yolunu açmıştır¹². Bu özelliklerin en açık görüldüğü yerler de doğal olarak Gazi'nin kendi kaleminden, ağzından çıkan metinler, söylevlerdir. Başta *Nutuk* olmak üzere, Atatürk'ün metinlerinde kendi kişiliğinde var olan gerçekçilik, dil ve üslubuna da yansımakta, dil ve düşünce ilişkisinden hareketle dil ve üsluptan düşünceye uzanan bir yol izlendiği ortaya çıkmaktadır¹³.

Atatürk'ün söylevlerinde, metinlerinde kullandığı dilin niteliklerini kapsam ve derinlik itibarıyla çok boyutlu olarak ortaya koymak mümkündür. Ancak bu metinlerin her biri dil araştırmalarının bütün aşamaları kullanılarak ele alınmalıdır. Bu çalışmada Gazi'nin 1919 yılında gerçekleşen Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki söylevlerinden hareketle özellikle kalıp ifadeler, koşutluk, fiiller, isimler ve sıfatlar esasında anılan metinlerdeki söz varlığı ve bu söz varlığının onun üslubuna etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Atatürk'ün Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki Söylevlerinde Söz Varlığı ve Üslup

Söz varlığı, bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı¹⁴; dilin sözcükleri, deyimlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü; bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, göstergeler ile o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesitidir. Aksan, bir dilin söz varlığı incelenirken organ adları, akrabalık adları, sayılar, insanın maddi ve manevi kültür dairesi içine giren çeşitli kavramlar şeklinde açıklanan, “temel söz varlığı”na dikkat çeker¹⁵.

Korkmaz, Atatürk'ün dil yapısının söz varlığı bakımından üç aşamaya ayrıldığını belirtir. Bunlar;

“1. Atatürk'ün yetiştiği ve olgunluk çağına girdiği dönemin yazı dili ölçülerine uyan söz varlığı,

2. 1932 dil devriminden sonraki yılları içine alan ve 1932-1936 yıllarını kapsayan söz varlığı,

3. 1936-1938 yılları arasının dil yapısına uyan söz varlığıdır.”¹⁶

¹² Korkmaz, “Atatürk'ün Büyük Nutuk'u...”, s. 987-988.

¹³ Korkmaz, “Atatürk'ün Büyük Nutuk'u...”, s. 990.

¹⁴ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 144.

¹⁵ Doğan Aksan, *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yayınevi, Ankara 2006, s. 7, 26.

¹⁶ Korkmaz, “Atatürk'ün Büyük Nutuk'u...”, s. 988.

Bu çalışmada ele alınan Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki söylevlerin dili, Korkmaz'ın 1. maddede işaret ettiği özellikleri sergilemektedir.

1. Kalıp Sözler

Dilin kendi üretimi olup çok uzun zaman tecrübe edildikten sonra kullanılarak ve işlenerek üretilen unsurlarındaki farklılaşmalar genellikle azdır. Bu manada bir milletin duygu ve düşüncesinin, yaşayış ve inancının kristalize edilmiş şekli olan deyimler, atasözleri, dualar (alkışlar), beddualar (kargışlar) ve yeminler (antlar)... az sözle çok şey anlatabilmeye / söyleyebilmeye imkân veren “kalıplaşmış dil öğeleri”dir. Bu dil öğeleri ait oldukları dillerin gelişim süreci ve kullanım alanları içinde çok az değişime uğrarlar¹⁷.

Kalıplaşmış dil öğeleri, bir metinde anlatım gücünü yükselterek dinleyicilerin veya okuyucuların ilgili metinlerin etkisinde kalmalarının yolunu açan ve etkileyici yanı öne çıkan sözlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, söz konusu kalıp ifadeleri uygun yerlerde kullanabilme başarısını gösterebilmektir. Atatürk'ün söylevlerine, metinlerine bakıldığında başta birleşik fiil grubu kuruluşlu deyimler olmak üzere kalıp sözlerin çokluğu dikkat çeker. Çünkü Atatürk, çeşitli olaylar için belgelere dayalı açıklamalar yaptıktan sonra, kendi düşüncelerini ve takip edilecek yolu, mantıksal açıdan etkili, özdeyişli söz kalıplarına ve kesin hüküm bildiren kısa anlatımlara bağlar¹⁸. Bu durum, Atatürk'ün üslubundaki süreklilik ve anlatım zenginliğini ortaya çıkaran önemli özelliklerdendir. İncelenen söylevlerde tespit edilen kalıp sözler, büyük kısmı deyimler olmak üzere, bunlara ek olarak dualardan oluşmaktadır.

1.1. Deyimler¹⁹

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Erzurum ve Sivas Kongrelerine ait açış ve kapanış söylevlerinde birleşik fiil kuruluşunda çok sayıda deyim örneği mevcuttur. Tekrarlarla birlikte Erzurum Kongresi'nin açışında 84, aynı kongrenin kapanışında 6, Sivas Kongresi'nin açışında ise 98 tane *isim+yardımcı fiil* yapısında deyim yer verilmiştir. Deyimleri oluşturan yardımcı fiiller içinde özellikle *et-*, *ol-*, *eyle-* filleri diğerlerine oranla daha

¹⁷ Cengiz Alyılmaz, *Uygur Atasözleri ve Deyimlerinden Seçmeler*, Erzurum 1995, s. III'ten aktaran; Semra Alyılmaz, *Borçalılı Bilim Adamı, Eğitimci, Şair Valeh Hacılar: Hayatı-Sanatı-Şiirleri*, Devran Yayınları, Ankara 2003, s. 179.

¹⁸ Korkmaz, “Atatürk'ün Büyük Nutuk'u...”, s. 992.

¹⁹ Çalışmaya konu olan Atatürk'ün Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki söylevlerinde yer alan örnekler, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 1-8'den alınmıştır.

çok kullanılmıştır. Bunlara ek olarak *bul-*, *al-*, *ver-* fiilleri de söylevlerde sıkça yer almıştır. *Et-*, *ol-*, *eyle-* gibi dilin genel özelliklerini yansıtan fiillerin dışında kalan ve kullanım sıklığı daha az olan fiiller ise doğrudan Atatürk'ün üslubunu yansıtan fiillerdir.

Birleşik fiil özellikli bu deyimlerin isim unsurları ağırlıklı olarak Arapça kökenlidir. Arapça kökenli kelimelerin dışında kalan isim unsuru ise az sayıda Farsça kökenli kelimedendir. Ancak söz konusu kelimelerin, dönemin Türk yazı dilinde kullanılan sözler olduğu unutulmamalıdır. Kısıtlı metinlerde sayısal olarak bu kadar deyim kullanılması, tekrar eden yardımcı fiillerin varlığı anlatıma akıcılık ve metnin kendi içinde bir uyum oluşturmakta, ilgili konuyu dinleyenlerin, okuyanların zihnindeki kalıcılığını artırmaktadır. Büyük bir hatip olan ve Türk dilinin anlatım yeteneği ve inceliklerine hâkim olan Atatürk, şüphesiz bu akıcılığı sağlayan sözleri bilinçli bir şekilde konuşma metinlerine yerleştirmiştir. Aşağıda ilgili deyimlerin kuruluşunda yer alan yardımcı fiiller, sayısal çoğunluk esasına göre sıralanarak örnekleriyle birlikte gösterilmiştir. Bu başlığın en sonunda ise sayıca daha az kullanılan yardımcı fiillerin yer aldığı örneklere yer verilmiştir.

1.1.1. *Et-* Fiiliyle Kurulan Deyimler

Et- fiili, birleşik fiil gruplarının kuruluşunda en çok kullanılan yardımcı fiillerdendir. Atatürk'ün Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki söylevlerinde de en çok bu yardımcı fiilden yararlanılmıştır. Erzurum Kongresi'nin açışında 28, kapanışında 5, Sivas Kongresi'nin açışında ise 36 defa *et-* yardımcı fiilinin birleşik fiil özellikli deyimlerin kuruluşunda yer aldığı görülür. Bu konuşmalarda bazı birleşik fiillerin birden çok kez kullanıldığı görülür; *teşekkül et-* (4), *cereyan et-* (2), *arz et-* (2). Söylevlerde tespit edilen ve bu fiille kurulan diğer deyimlerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

tasavvur et-, *cerihadar et-*, *itiraf et-*, *cereyan et-*, *tatbik et-*, *iştirak et-*, *ittihat et-*, *istilâ et-*, *temenni et-*

ümidet-, *tahammül et-*, *intizar et-*, *tecelli et-*, *tahakkuk et-*, *itibar et-*

...

1.1.2. *Ol-* Fiiliyle Kurulan Deyimler

Et- fiili gibi *ol-* fiili de Türkçede sıklıkla kullanılan yardımcı fiillerdendir. Bu kullanım yoğunluğu sayıca az metinlerde de göze çarpar. Atatürk'ün anılan söylevlerinde *et-* fiilinden sonra en çok kullandığı yardımcı fiil *ol-* fiilidir. Dolayısıyla Gazi'nin bu söylevlerinde de Türkçenin genel kullanımına uyan tercihlerde bulunduğu ortaya çıkmaktadır. *Ol-* yardımcı fiili Erzurum Kongresi'nin açışında 20, kapanışında 1 ve Sivas

Kongresi'nin açışında 26 defa kullanılmıştır. Bu yardımcı fiilin de aynı söylevin içindeki bazı durumlarda tekrarlandığı görülür; *müteessir ol-* (2), *meccbur ol-* (2), *dâhil ol-* (2). Bu örneklerin dışında *ol-* fiiliyle kurulan deyimlerden bazıları şöyledir:

nail ol-, tâlib ol-, mevcut ol-, revan ol-, kurban ol-, hâsıl ol-, musallat ol-, naümit ol-, sahne ol-, karargir ol-, vâsıl ol-, malûm ol-, yekvücut ol-, mevzuubahis ol-...

1.1.3. *Bul-* / *Bulun-* Fiiliyle Kurulan Deyimler

Atatürk'ün Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki söylevlerinde tespit edilen deyimlerde, *et-* ve *ol-* fiillerinin dışında kullanılan yardımcı fiiller de mevcuttur. Bunlardan biri de *bul-* / *bulun-* yardımcı fiilidir. Söz konusu fiil, Erzurum Kongresi'nin açış konuşmasında 5, Sivas Kongresi'nin açış konuşmasında ise 7 defa yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. Sivas Kongresi'nin açış konuşmasında *vukubul-* sözü farklı yerlerde 3 defa tekrarlanmıştır. Bu bağlamda ele alınan deyimlere dair bazı örnekler aşağıdaki gibidir:

mâruzatta bulun-, vüsat bul-, mâkes bul-, hazır bulun-, hitam bul-...

1.1.4. *Eyle-* Fiiliyle Kurulan Deyimler

Kullanım sıklığı *et-* ve *ol-* yardımcı fiilleri kadar olmasa da *eyle-* fiili de ilgili söylevlerde tespit edilen deyimlerde belirgin bir biçimde kullanılmıştır. Bu yardımcı fiil, Erzurum Kongresi'nin açışında 4, Sivas Kongresi'nin açışında ise 7 defa deyim kuruluşunda kullanılmıştır. Sivas Kongresi'nin açışında *isdihdaf eyle-* sözü 2 defa kullanılmıştır. Bunun dışındakiler birer kez kullanılmıştır. *Eyle-* fiilinin yardımcı fiil olarak yer aldığı deyimlerden bazıları şunlardır:

intihabeyle-, iddia eyle-, vakfi âmal eyle-, arz eyle-, teşkil eyle-, refeyle-...

1.1.5. Diğer Yardımcı Fiillerle Kurulan Deyimler

Yukarıdaki yardımcı fiillerin dışında farklı fiiller de Erzurum ve Sivas Kongrelerine ait söylevlerdeki deyimlerin kuruluşunda yer almıştır. Kullanım sıklığı daha az olan bu yardımcı fiiller, aslında Gazi'nin şahsi üslubuyla ilgili özellikleri daha çok yansıtır. Çünkü dilin genelinde sıklıkla kullanılan fiillerin varlığı, şahsi bir durumdan ziyade genel bir kullanım özelliğini ortaya koyar. Oysa diğer fiiller, metnin sahibinin üslup özelliklerini sergiler²⁰. Yukarıda belirtilen fiillerin dışında *ver-*, *al-*,

²⁰ Kara, Türkmen şair Ata Atacanov'un şiirlerini incelediği eserinde yardımcı fiillerin dışında kalan fiillerin şairin kişisel üslubunu daha çok etkilediğini vurgular.

göstermek, kal-, bırak-, uğra-, koyul-, geç-, sür-, yürüt-, kapat-, yap-, dokun-, gör-, getir-, bağla-, çal-, yürü-, başla-, uğrat-, buyur-, kapıl-, bas-, yaşa-, boğ-, kır-, tut- gibi toplam 27 adet fiil de deyimlerin kuruluşunda yer almıştır. Dolayısıyla Gazi'nin anılan söylevlerindeki üslubuna dair verileri bu fiillerden anlayabilmek daha yüksek bir olasılıktır. Belirtilen fiillerin yer aldığı deyimlerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

hüküm ver-, salâhiyet ver-, fikri sabit halini al-, kuvvet al-, rıza göster-, maruz kal-, silâh bırak-, mevki-i iktidara geç-, saltanat sür-, adlî celâdet yürüt-, tecavüz ve taaddilere uğra-, muhaceret yap-, reva gör-, vücuda getir-, bel bağla-, galebe çal-, akim bırak-, felce uğrat-, ayak bas-, münasip görül-...

1.2. Dualar

Dualar ve beddualar, bir başka deyişle alkışlar ve kargışlar söz varlığı içinde kalıp sözlerin önemli bir parçasıdır. Dolayısıyla bu tür kalıp sözlerin bağlamına uygun bir metinde ve uygun yerlerde kullanılması, söz konusu metnin dinleyici veya okuyucular üzerinde etkileyici bir yapıya dönüşmesini sağlar. Erzurum ve Sivas Kongrelerinin açış ve kapanış söylevlerinde Atatürk'ün kongre heyeti karşısında 3 yerde dua sözlerine yer verdiği görülür. Bu kalıp ifadelerin, söz konusu metinlerin başında ve sonunda başlama ve bitirme cümlelerini destekleyici nitelikleriyle önemli birer görev üstlendikleri görülür. Söylevlerdeki dualardan bir tanesi aşağıda gösterilmiştir:

“En son olarak niyazım şudur ki, Cenabı Yahibülâmal Hazretleri Habib-i Ekremi hürmetine bu mübarek vatanın sahip ve müdafî ve diyaneti Celile-i Ahmediye'nin ilâ yevmül kıyam hârisi esdaki olan milleti necibemizi ve makamı saltanat ve hilâfeti kübrayı masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi muvaffak buyursun!... Amin.” (Erzurum Kongresini Açarken / 23 Temmuz 1919).

2. Koşutluk

Kalıp sözlerin dışında metinlere ahenk ve dinleyici veya okuyucuda üslubun etkisini hissettiren bir başka söz grubu ise koşut yapılarıdır. Koşutluk, “İki çizginin koşut olması, paralellik.”; “Olay, düşünce vb. arasında benzerlik bulunması durumu.”²¹ olarak tanımlanmıştır. *Koşutluk* terimini, metnin yapı biçimlerine bağlı denge biçimleri altında ele alan Özünlü'ye göre *koşutluk (parallelism)*, birbiriyle bağıntılı sözcükler, sözcük

Mehmet Kara, *Ata Atacanoğlu'nun Şiirleri*, C. II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 219.

²¹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara 2005, s. 1223.

öbekleri ve tümceler arasındaki yapı benzerliğidir²². Aksan da Latince *parallelismus* olarak adlandırılan retorik ve stilistik kavramının, yapıcı eş öbeklerin, kimi zaman da anlamca birbirine koşut anlatım birimlerinin yinelenmesini anlattığını belirtir²³. Metin içinde birbirine denk sözlerin aynı bağlam ve çoğu zaman aynı grup içinde kullanılması, dinleyen veya okuyanın zihninde ilgili metnin ahengini artırarak anlaşılabilirliğini üst seviyeye çıkarır²⁴. Türk dilinin genel yapısını iyi bilen ve kitleleri etkileyici, özlü sözleri söylevlerinde ustalıkla kullanan Atatürk, çalışmaya konu olan Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki söylevlerinde de bu tür ahenkli söz gruplarını sıklıkla kullanmıştır. Atatürk'ün Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki söylevlerinde koşutluk örnekleri ağırlıklı olarak “ve” bağlacıyla bağlanan bağlama gruplarından oluşmaktadır. Bunun yanında söylevlerde diğer bağlaçlarla bağlanan kelime grupları ile art arda sıralanmış tamlamalardan ve fiilimsi gruplarından oluşan koşutluklara da yer verilmiştir. Koşut sözlerin 47 tanesi Erzurum Kongresi'nin açışında, 6 tanesi aynı kongrenin kapanışında, 47 tanesi de Sivas Kongresi'nin açışında kullanılmıştır. Bu tür sözlerden bazıları birkaç defa söylenmiştir. Bunlardan en çok tekrarlanan koşut söz *vatan ve millet* (10)'tir. Aşağıda, anılan söylevlerde tespit edilen koşutluklardan bir bölümüne yer verilmiştir:

kanlı ve kara, müteheyyiç ve müteessir, tecavüz ve taaddi, mahva mahkûm ve hicrete mecbur, mukaddesat ve mukadderat, meşrut ve mukayyed, hareket-i millîyeyi akim bırakmak âmali millîyeyi felce uğratmak, cansız bir vatan kansız bir millet, tevekkül ve teslimiyet,

²² Ünsal Özünü, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2001, s. 258.

²³ Doğan Aksan, *En Eski Türkçenin İzlerinde*, Simurg Yayınları, İstanbul 2000, s. 120.

²⁴ Tekin, koşutluk, yani *parallelism*in Orhun yazıtları dilinin tipik özelliklerinden biri olduğunu, yazıtlardaki eşit ögeli cümle parçaları ile birleşik sıra cümlelerinin anlatıma etkinlik ve güzellik kattığını belirtir. Talât Tekin, *Orhon Yazıtları (Kültügin, Bilge Kağan, Tunyukuk)*, Simurg Yayınları, İstanbul 1998, s. 17. Sertkaya, Atatürk'ün Vilhelm Thomsen'in *Inscription de l'Orkhon* adlı eserini okuduğunu, birçok kelimenin altını renkli kalemlerle çizdiğini, bazı kelimeleri yeniden tercüme ettiğini, bazen soru işareti koyduğunu belirtir. Sertkaya, “Atatürk ve Türk Dili”, s. 550. Al-ıylmaz, da Atatürk'ün *Nutuk*'u yazmadan önce Orhun yazıtlarının Necip Asım Yazıksız tarafından yayımlanan metnini en ince ayrıntısına kadar okuyup incelediğini, daha sonra *Nutuk*'u Orhun yazıtlarının planı üzerine inşa ettiğini, bu nedenle Orhun yazıtlarının üslubuyla *Nutuk*'un üslubu arasında büyük benzerlikler ve paralellikler olduğunu belirtir. Alyılmaz, “Atatürk ve Türk Dili”, s. 81. Bu durum, Atatürk'ün Türk dilinin en eski yazılı ürünlerindeki üslup özelliklerini bildiğini ve metinlerinde bu üslup özelliklerinden yararlandığını göstermektedir.

hassas ve necip bir ruh ve pek salâbetli bir iman, cereyan eden muhaberat ve saik olan hâdisat...

3. Fiiller

Bir bölümü yukarıda yardımcı fiille kurulan deyimlerde de geçen fiillerin varlığı, Atatürk'ün söylevlerine süreklilik katan en belirgin unsurlardanıdır. Burada özellikle yardımcı fiil özelliği taşıyan ve dilin genel kullanımında sıklıkla var olan fiillerden ziyade, diğer fiil kullanımları Gazi'nin üslubunun birer yansıması olarak görülmelidir. Atatürk'ün Erzurum Kongresi'nin açış konuşmasında tekrarlarla birlikte 150, aynı kongrenin kapanışında tekrarlarla birlikte 11, Sivas Kongresi'nin açışında ise 136 fiile yer verdiği, tekrar eden fiillerin ağırlıklı olarak *et-*, *ol-*, *eyle-* gibi yardımcı fiiller olduğu, bu tür fiillerin dışında kalan *düş-*, *gör-*, *dövüş-*, *bırak-*, *uğra-*, *başla-*, *gir-*, *koyul-*, *bul-*, *çarpış-*, *yürü-*, *çırpın-*, *çalış-*, *düşün-*, *toplan-*, *birleş-*, *yaşa-*... fiilleri ise Gazi'nin mücadelecî kişiliğinin, birlikteliğe verdiği önemin, aynı zamanda akli ön plana alan anlayışının göstergesidir. Söylevlerdeki fiillerin bir bölümü edilgenlik özelliği taşır. Nutuk'un dil ve üslup özelliklerini inceleyen Korkmaz'a göre, "... *etken fiil şekilleri yerine edilgen fiil şekillerinin ve gayrişahsî söyleyişlerin kullanılmış olması, Atatürk'ün değerlendirmelerinde nesnellığe (objektifliğe) verdiği önemin ifadesidir.*"²⁵ Dolayısıyla Korkmaz'ın belirttiği nesnellik, edilgen yapılı fiillerin çokluğu dikkate alındığında Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki söylevlerde de öne çıkar. Bu durum, Erzurum ve Sivas Kongrelerinden *Nutuk*'un yazıldığı süreç de dâhil olmak üzere, Gazi'nin üslubunda da istikrarlı bir özelliğe sahip olduğu sonucunu ortaya koyar.

4. İsimler

Söylevlerde yer alan isim türü kelimelerin büyük bölümü, o dönemin dil özellikleri dikkate alındığında olağan bir durum olarak Arapça ve bir kısmı da Farsça kökenlidir; ancak bu kelimeler, birçoğu bugün de olmak üzere ilgili dönemde sıklıkla kullanılan kelimelerdir; *muhterem*, *heyet*, *itimat*, *teveccüh*, *münasebet*, *maruzat*, *müteheyyiç*, *müteessir*, *tasavvur*, *müstenit*, *sulh*, *mütareke*, *vüsat*, *himaye*, *cerayan*, *paye*, *malum*, *tebarüz*, *tahakküm*, *payitaht*, *münevver*, *umur*, *mukaddesat*, *tahakkuk*, *intibah*, *intizar*, *teşrif*, *mütecaviz*, *tebliğ*, *tektezip*, *münferit*, *gayri meşru*... Bu tür yabancı kökenli kelimeler dışında kalan Türkçe kökenli isimlerin varlığı da Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki söylevlerin söz varlığını ve Atatürk'ün üslubunu yansıtmada önemli bir yere sahiptir. Arapça, Farsça kökenli kelimelerin dışında Türkçe kökenli birçok kelimenin de zaman zaman aynı kelimelerin tekrarlanması şeklinde kullanıldığı görülür: *gün*, *taşkınlık*, *son*,

²⁵ Korkmaz, "Atatürk'ün Büyük Nutuk'u...", s. 991.

kapı, sene, göz, ön, ana, baba, çocuk, kan, varlık, ordu, bel, yüz, karanlık, ayak, ay.

5.Sıfatlar

Sıfatlar, isimleri niteleyen veya belirten kelimelerdir. Dolayısıyla herhangi bir metindeki kullanım özellikleri yazarın veya konuşmacının üslubu hakkında okuyucu veya dinleyicilere fikir verebilmektedir. Atatürk'ün Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki söylevlerine bakıldığında tekrar edenlerle birlikte toplam 161 tane sıfat tespit edilmiştir. Tekrar edilen sıfatlar *bir* (20), *bu* (17), *bütün* (12), *her* (12) şeklindedir. Bunların dışında kalan ve zaman zaman tekrarlanan sıfatlar ağırlıklı olarak niteleme özelliği sergilerler. Bu da Atatürk'ün olayları anlatırken niteleme sıfatlarıyla canlı tasvirleri vermeyi hedefleyen bir üslup özelliğine sahip olduğunu gösterir. Zira mevcut durumu nitelediğinde *kanlı, kara, hazin, derin, cansız, acıklı, zalim, ateşin, elemli, güzide, mübarek, mühim* gibi sıfatları kullanırken yanlış gördüğü, karşı çıktığı konularda *zayıf, aciz, küstahane, çılginca, canavarca, gayri müdrik, gafilane, mugayir, ihmalkâr, gayri meşru* gibi niteleme sıfatlarına yer verdiği görülür. Umutlu olduğu ve hep birlikte yeniden ayağa kalkabilme başarısının gösterilebileceğini hissettirdiği anlarda ise *heyecanlı, fedakâr, millî, mübarek, sevgili, bütün, yekpare, yekvücut, büyük, kuvvetli, necip, esash, samimi, mesut* gibi niteleme sıfatlarını kullanmıştır. Niteleme sıfatlarının sayıca çokluğu, Gazi'nin kendisini dinleyenlere önce mevcut durumu bütün canlılığıyla anlatmaya çalıştığı, daha sonra ise kurtuluş ümidini yine aynı canlı örneklerle ortaya koyduğuna dair fikirler vermektedir. Dolayısıyla niteleme sıfatlarının yoğun bir şekilde kullanımı, üslubu belirleyen en önemli unsurlardandır.

Sonuç

Mustafa Kemal Atatürk'ün dehası yalnız askerî kimliği ve devlet adamlığıyla sınırlı değildir. O, aynı zamanda ülkesinin geleceğine yön verecek olan bilim ve kültür konularıyla da ilgilenen bir kültür adamıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra yaptığı hamlelerle bilimsel ve kültürel birçok meseleyi çözüme eğilimi göstermiştir. Bu meseleler içinde özellikle Türklük bilimi alanını doğrudan ilgilendiren tarih ve dil konularına ilgi göstermesi, devrin bilim insanlarının fikirlerinden yararlanması, uygulamalarda görülen eksiklikleri yerinde fark edip önlemler alması, düzeltmeye çalışması, bugün için büyük önderin önemini anlatan birçok şeyden sadece birkaçını fark etmemizi sağlar.

Dil konusu üzerinde uzun zaman düşünen, okuyan Atatürk, Türk dilinin sahip olduğu potansiyelin farkında olan bir önderdi. Dolayısıyla bu durum, onun kendi söylevlerinde de Türkçenin anlatım zenginliğini sunan olanaklarından yararlanacağıyla ilgili fikir verebilmektedir. Bu çalışmaya

konu olan Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki söylevlerinde Atatürk'ün bu nitelikli dil kullanımını görebilmek mümkündür. Zira söylev metnlerinin sahip olması gereken, dinleyenleri etkileyici ve akılda kalıcılığı sağlayabilecek birtakım özellikleri, Atatürk'ün konuşmalarında yerli yerinde görebilmek mümkündür. Bu manada Türklüğün en eski yazılı ürünleri ve en eski söylev metinleri olan Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarını okuyan Atatürk, kendi söylevlerinde de bu etkileyici üsluptan yararlanmıştı.

Bu çalışmada Atatürk'ün Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki söylevlerinde tespit edilen deyim, dua gibi kalıp sözler; metne akıcılık katıp dinleyenlerde, okuyarlarda anlaşılabilirliği üst seviyeye çıkaran koşutluk; hareketi, akıcılığı vurgulayan fiiller; anlatımda canlı tasvirleri ve belirtmeleri öne çıkaran sıfatlar ve kullanımları, metindeki üslup özelliğine ulaşmamızda ve Atatürk'ün içinde bulunduğu zaman dilimi içindeki dil özelliklerine hâkimiyetini göstermede yararlı olan isimler esasında değerlendirilmeye çalışıldı. Bu değerlendirme sonucunda, Atatürk'ün söylevlerinde Türk dilinin anlatım inceliklerini sağlayan deyimler, dualar, koşut sözler, fiiller, isimler ve sıfatlar gibi dilin anlamlı unsurlarını yerli yerinde kullandığı, bu durumun söylevlere ayrı bir uyum, canlılık, süreklilik ve hareket kattığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca dönemin Türkçesinde çokça yer alan Arapça ve Farsça söz varlığı da bu metinlerde ses ve anlam uyumları dikkate alınarak söylevlerin içinde kullanılmıştır. Buradan hareketle çok dar kapsamlı bir değerlendirmeye Atatürk'ün söz varlığı ve üslup özelliklerine dair birtakım verilerin elde edildiği bu çalışmanın çeşitli yönleriyle geliştirilmeye müsait olduğu bilinmelidir. Son söz olarak Gazi'nin söylevlerinin tamamı incelenerek yapılacak dil ve üslup incelemeleriyle onun dili kullanma başarısı kapsamlı bir şekilde gözler önüne serilecektir.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan, *En Eski Türkçenin İzlerinde*, Simurg Yayınları, İstanbul 2000.

_____, *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Engin Yayınevi, Ankara 2006.

AKSOY, Ömer Asım, “Atatürk ve Dil”, *Türk Dili Dergisi*, S. 99, 1959, s. 117-121.

ALYILMAZ, Semra, *Borçalılı Bilim Adamı, Eğitimci, Şair Valeh Hacılar: Hayatı-Sanatı-Şiirleri*, Devran Yayınları, Ankara 2003.

_____, “Atatürk ve Türk Dili”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 13, 2005, s. 81-83.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, “Atatürk ve Dil”, *Türk Dili Dergisi*, S. 528, 1995, s. 1259-1265.

İZ, Fahir, “Atatürk ve Türk Dili”, *Türk Dili Dergisi*, S. 425, 1987, s. 273-284.

KARA, Mehmet, *Ata Atacanov'un Şiirleri*, C. II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

KORKMAZ, Zeynep, “Atatürk'ün Büyük Nutuk'unun Dil ve Üslup Özellikleri Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, S. 612, 2002, s. 987-993.

_____, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, TDK Yayınları, Ankara 2007.

LEVEND, Ağâh Sırrı, “Atatürk ve Dil Davası”, *Türk Dili Dergisi*, S. 26, 1953, s. 62-63.

ÖZDEMİR, Emin, “Atatürk ve Türkçe”, *Türk Dili Dergisi*, S. 347, 1980-1981, s. 486-489.

ÖZÜNLÜ, Ünsal, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2001.

SERTKAYA, Osman Fikri, “Atatürk ve Türk Dili”, *Türk Dili Dergisi*, S. 599, 2001, s. 549-564.

TEKİN, Talât, *Orhon Yazıtları (Kültüğün, Bilge Kağan, Tunyukuk)*, Simurg Yayınları, İstanbul 1998.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara 2005.

UYGUNER, Muzaffer, “Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar”, *Türk Dili Dergisi*, S. 242, 1971, s. 123-130.

İSTANBUL, 9 EKİM 1919 SALI: BELGESEL YOLCULUKLAR, MANİPÜLATİF ANLATILAR

Mustafa Zeki ÇIRAKLI*

Giriş

Modern dönem, icat ve keşifler çağı olduğu kadar erken kapitalist yığılma ve biriktirme tutumunun koleksiyon ve müzecilik olarak ortaya çıkışının da tanığıdır. Özellikle 19. yüzyılda pozitivist tarih yaklaşımının ideolojik arka planla mezcedilmesi kıta Avrupasından ve Anglosakson dünyadan birçok koleksiyonerin dünyanın dört bir tarafına tarihî ve arkeolojik kalıntıların peşine düşmesine ve bunları peyderpey Batı'daki müzelere taşımalarına sebep olmuştur. John Fowles'un *The French Lieutenant's Woman*'da parodisini yaptığı gibi, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı doğa bilimleri ve görsel sanatların yanısıra, arkeoloji, sanat tarihi ve fotoğrafçılık açısından da önemli ilgi odağı olmuş ve Batılı seyyahlar, diplomatlar, araştırmacılar âdeta bulmacadaki eksik parçaları tamamlama arzusuyla dünyanın her yerinden topladıkları parçaları müzelerde biriktirmeye ve kendi tarih tasavvurları doğrultusunda tasnif, tertip ve tefriş etmeye başlamışlardır. Uzun bir tarihçeye sahip olan seyahatnameler ve seyahatleri konu alan belgesel çalışmaların özellikle geçen yüzyılın başından itibaren gravür, resim ve illüstrasyonlara ek olarak fotoğraflarla da zenginleştirildiği görülür. Bu dönemde "toplumların tasvirinde kullanılmaya başlanan fotoğraf, insanları günlük yaşantıları içinde" yansıtmaya başlamış, "dünyanın çeşitli yerlerindeki insan topluluklarına yönelik araştırmalarda ince ayrıntılara yer verilmiş" ve bu çalışmalar belgesel fotoğrafçılığa evrilmiştir.¹ Böylece, zihinlerindeki 'Orient'i (Doğu) arayan gezginlerin çıktığı seyahatlerde biriktirdiği fotoğraflar arşiv ve koleksiyonlarda yer bulmuştur. Nitekim bu ve benzeri seyahatlerin ürünü olan Kelsey Arkeoloji Müzesi (Museum of Archaeology) yukarıda sözü edilen koleksiyonculardan biri olan Profesör Francis W. Kelsey tarafından kurulmuştur (1924). Müze, Francis Kelsey'nin arkadaşı George Swain ile 20. yüzyılın başında çıktığı Yakın Doğu/Orta Doğu seyahatine ait çok sayıda belge barındırmaktadır. Bu belgelerden özellikle İstanbul'a ait olanları dikkat çekici bulan Artemis Leontis ile Lauren E. Talalay adlı iki araştırmacı

* Doç. Dr., KTÜ Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, İngiliz Kültürü ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Trabzon, mzcirakli@gmail.com

¹ Smith, I. H. *Fotoğrafın Kısa Öyküsü*, Çev. D. Öztok, Hep Kitap, İstanbul, 2018, s. 26.

Kelsey'nin İstanbul gezisini ele alan "A Day's Journey: Constantinople, December 9, 1919" adlı belgesel nitelikte bir değerlendirme yazısı (documentary review) yazmışlardır. Bu resimli metnin dikkatli bakıldığında bir belgesel anlatı niteliğinde olduğu ve anlatının merkezinde Francis W. Kelsey ile George Swain'in İstanbul seyahatinin yer aldığı görülmektedir.

Leontis ve Talalay'ın anlatıcı olarak karşımıza çıktığı, *Michigan Review* 2006 Kış sayısında yayımlanmış² anlatı gerek otantik tarihsel öğeler barındırması gerekse bunları kurgulama ve karakterlerin muhayyilesini yansıtırma biçimiyle önemlidir. Leontis ve Talalay'ın belgesel anlatısı serbest dolaylı anlatım tekniği ve optik bilinçdışı açısından anlatsal ve söylemsel analize tabi tutulduğunda; a) İki Amerikalı seyyahın izini sürerek onların bıraktığı notlar ve fotoğrafların okumasını yapan iki çağdaş araştırmacının ürettiği belgesel anlatının, araştırmacıları 'anlatıcıya,' seyyahları ise 'karakter' dönüştürdüğü; b) Elde belgeler olmasına rağmen duygu ve düşünceleri yansıtan otantik anlatının kaybolması sebebiyle araştırmacı-anlatıcıların, karakterlerin zihnini serbest dolaylı anlatım yoluyla aktarmaya ve onlarla özdeşleşerek zihinlerinden geçeni tahayyül etmeye çalıştıkları; c) seyyah-karakterler ile araştırmacı-anlatıcılar arasında ortak Batılı ve oryantalist bir bilinçdışının var olduğu; d) Anadolu'da aynı tarihlerde sürdürülen millî mücadele hareketinin anlatıda pek yer bulamadığı görülür.

Kuramsal Arka Plan: Serbest Dolaylı Anlatım ve Fotoğraf

Anlatının belgesel nitelikte olması doğal olarak farklı disiplinlerin, farklı mesleki formasyonların, katı tanımların ve gizli sözleşmelerin ötesine geçilmesini beraberinde getirir. Anlatıdaki seyyah-karakterler (Kelsey ile Swain) ve araştırmacı-anlatıcılar (Leontis ile Talalay) bahsedilen bu farklılıkları taşıyan kişilerdir. Burada ele alacağımız belgesel anlatıda (A Day's Journey), Robert Coles'un evvelce işaret ettiği gibi "yolculuk bir arayışa ve sınırların aşıldığı kutsal bir yolculuğa dönüşmüştür."³ Dolayısıyla Leontis ile Talalay'ın kaleme almış oldukları "A Day's Journey" başlıklı belgesel anlatı gerek içerik gerekse anlatı unsurları açısından ele alınabilir, metin içi ve metin dışı göndermeleri farklı anlatı katmanlarıyla irdelenebilir.

Serbest Dolaylı Anlatım (SDA) üçüncü tekil şahıs anlatımlarda kullanılan, anlatan ile görenin (duyanın, düşünenin, hissedenin) ayrıştırıldığı bir

² Birincil kaynak. İncelenen belgesel anlatı: Leontis & Talalay. "A Day's Journey: Constantinople, December 9, 1919," *Michigan Quarterly Review*, Volume XLV, Issue 1: The Documentary Imagination (Part Two), Winter 2006. Web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

³ Robert Coles, *Doing Documentary Work*, Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 13.

öyküleme tekniğidir. Serbest Dolaylı Anlatım'da anlatıcı ses, üçüncü tekil şahıs anlatıcıya ait olsa da bakış açısı ve perspektif karaktere aittir. Bu tür anlatımlarda okur anlatıcının sesini duyar ancak olayları başka bir karakterin gözünden ya da zihninden izler. Dorrit Cohn *Transparent Minds*'da serbest dolaylı aktarımın iç konuşmayı yansıtan bir tür perde olduğunu belirtir.⁴ Bu teknik sayesinde anlatıcı farklı karakterlerin zihinlerini eş zamanlı olarak yansıtmaya imkânı bulur. Aslında anlatıcı "Serbest Dolaylı Anlatım sayesinde bakış açısını karakterle paylaşırken bir yandan da onu kontrol eder."⁵

Bu kontrol, resim ve fotoğraf söz konusu olunca hem karaktere hem de seyirciye yönelir. Seyircinin kontrol edilişi de ayrıca kendi içinde iki boyutludur. Seyirci hem karakterin görüşü/görüngesi (perspektif) hem de anlatıcının monitoritesi (monitoring and authority)⁶ tarafından kontrol edilmektedir. Bu durumda görme ve gösterme, anlatma edimi vasıtasıyla sağlanırken otorite, kamera tarafından kurulur. Fotoğraflar üzerine kurulu bir anlatıda ise okur/seyirci ile sahne arasındaki mesafe hem anlatıcının kullandığı dil hem de kamera ile pekiştirilmiştir. Bir başka deyişle arada hem kronotopik (zaman-mekân) mesafe, hem dil (ideoloji) mesafesi hem de optik mesafe vardır. Serbest dolaylı anlatım ile odaklamaya aracılık eden üçüncü tekil şahıs anlatıcı, aynı zamanda öyküyü hem anlatmakta hem de sahneyi bize seyrettirmektedir. Öte yandan, seyircinin dünyasına fütursuzca giren fotoğraf teklifsiz ve zorlayıcı olduğu kadar da kışkırtıcıdır. Bu durumda belgesel anlatıdaki anlatıcıların fotoğraflardaki dramatik sahnelerle ilgili yaptıkları açıklamalar bir yandan sahneyi açıklamaya matuf, diğer taraftan ise kışkırtılan okur zihnini kontrol ve manipüle etmeye yöneliktir. Fotoğraf, otomatik olarak kendi 'şimdi ve burada'sını dayatırken, kronotopik bir mesafeyi imler çünkü her koşulda fotoğraftaki an ile fotoğraf sahnesinin izlendiği an arasında mesafe kaçınılmaz olacaktır. Bu mesafeler, okurun bilinçaltı ve bilinçdışı ile ödünlenir/doldurulur.⁷ Kameranın araya girmiş olması sahneyi sadece zamandan değil ait olduğu doğadan/evrenden de koparmıştır, der Benjamin. Benjamin'e göre "Bir resme yeterince uzun süre baktığımızda ne kadar çok zıt şeyin bir araya geldiğini fark ederiz. Fotoğrafın kendinde içkin ve bizzat çekimindeki teknik onu hiçbir resmin ya da tablonun erişemeyeceği gizemli, büyümlü bir aynaya dönüştürür. Fotoğrafçı ne kadar becerikli olursa olsun, modeline ne kadar iyi poz verdirirse verdiren, seyirci, yani resme

⁴ Dorrit Cohn, *Transparent Minds*, Princeton University Press, New Jersey, 1978, s. 494.

⁵ M. Zeki Çıraklı, *Anlatıbilim Kuramsal Okumalar*, Hece Yayınları, Ankara, 2015, ss. 47, 48, 60.

⁶ Çıraklı, *Anlatıbilim*, s. 27.

⁷ M. Zeki Çıraklı, "Fotoğraf Okuma Sanatı 1." Bkz. www.youtube.com/user/mzcirakli, 2019.

bakan, görünenin ya da gösterilenin aksine, karakterin hakikatine dair “şimdi ve burada”yı yakalayabilmesi için bir şans kıvılcımının çakması arzusuyla dolar. Hakikatin fotoğrafta açıkça görülemeyen, avucumuzdan kayıp giden geçmişte saklı geleceğe dair bir yönünü yakalamak ister. Gelecek kendini âdeta fotoğrafın içine gizlemiştir; dikkatle geçmişe bakarsak geleceğe dair o yansıyı yeniden keşfedebiliriz.”⁸ Aslında bu keşif bilinçdışıyla olur, fotoğrafta için, seyirciyi bilmeden etkileyen, büyüleyen, çarpan görünmez nice unsur vardır. Dolayısıyla, bir fotoğraftaki karakterler ancak seyircinin/okurun bilinçdışıyla anlam kazanabilir. Belgesel anlatıda fotoğraf optik bilinçdışının sosyal/tarihsel bilinçdışıyla buluştuğu görsel bir alt anlatıdır aslında. Burada incelenen fotoğrafların optik bilinçdışının anlatıcı ve karakterlerin Batılı oryantalist bilinçdışı ile buluştuğu, şekillendiği, anlam kazandığı söylenebilir.

Tarihsel Arka Plan:

Araştırmacı-Anlatıcılar ve Seyyah-Karakterler

Metindeki anlatıcılar, “hayalgücünün”⁹ delaletiyle iki Amerikalı seyahat peşine düşmüşlerdir. Anlatıda bu seyyahlarla temaslarının içinde buldukları mekândan daha güçlü olduğu görülmektedir. Anlatı, ortak bilinçdışına (ma’şeri vicdan) sahip bu Batılıların, 9 Aralık 2019 Salı günü eksekinde genişleyen tahayyül ve tasavvurlarının kesişme noktalarını sunar. İki karakterin üç haftalık seyahatlerinin bir gününe teksif edilmiş bu anlatının kahramanları, Michigan Üniversitesi Latin Dilleri kürsüsü profesörlerinden ve sanat tarihi uzmanı Francis W. Kelsey ile fotoğraf sanatçısı George Swain’dır. Swain aynı zamanda ekibin ‘koruma’sıdır. Anlatıcıların bu detayı özellikle belirtmiş olmaları (“armed guard”) manidardır; çünkü gelinen yer İtilâf Devletleri’nin işgali/kontrolü altındaki İstanbul’dur. Bu detayın verilmesi Batılı güvenlik ‘paranoya’sının bir göstergesi olarak da okunabilir. Eğer Orta Doğu’ya (ya da metindeki gibi daha Batı’ya, Yakın Doğu’ya/Near East) seyahat edilecekse ‘güvenlik’ ihmal edilemez anlayışında o günden bu yana bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁰ Anlatıcıların sıklıkla başvurduğu serbest dolaylı aktarım tekniği aracılığıyla Kelsey’nin bu seyahate ‘büyük ideallerle’ ve ‘derin tutkularla’ (grand ideas and bold ambitions) çıktığını öğreniyoruz. Bu büyük ideallerin en nihayetinde çok değerli antik parçaların toplanması olduğunu öğrenmemiz bizde bir şaşkınlık yaratsa da bu parçaların temsil ettiği büyük idealin bir tür ‘*megalo idea*’ olduğunu, Batının elinden kayıp gitmiş ve bir daha yerine konamayacak ‘Constantinople’ için yas

⁸ Walter Benjamin, *A Short History of Biography*. Trans. Stanley Mitchell, Kindle Edition, 2019 [1972], s. 7.

⁹ Metinde “with our imagination” şeklinde belirtilmektedir.

¹⁰ Anlatıcıların eklediği bir başka detay ise Kelsey’nin Doğu seferine (Near East Expedition) çıkarken tuttuğu George Swain’in “izbandut” gibi biri olduğudur.

tutulduğunu anlıyoruz. Benzer bir duyguyu, Rose Macaulay'ın *The Towers of Trebizond* adlı anlatısında tatmış, anlatıcının ideolojik önyargılarının cırtlak sesi kadar yerinde yeller esen katedral kalıntılarında antik Trebizond'a yaktığı ağdın içli nağmelerini dinlemiştik.¹¹ Kelsey için de yitlik Batı uygarlığının yok olmuş kalıntıları paha biçilmezdir. Eski el yazmaları¹² ve antıklar kadar, antik savaş meydanları ve kazı yapılmasında faydalı olabilecek arazilerin tespiti de Kelsey'nin ajandasında yer almaktadır –ki bunu arkadaşlarına yazdığı mektuplardan anlayabiliyoruz. Anlatıcıların verdiği detaylar arasında Swain'in fotoğraf makinası, defterleri, izin kâğıtları ve en önemlisi 'diplomatik pasaport'una da yer veriliyor. Anlatıcıların söylemekten çekinmedikleri bir husus, bilinen misyonlarının yanı sıra aynı zamanda diplomatik pasaport da verilmiş bu 'seyyahlar'ın aslında “gizli bir ajandaya sahip oldukları”dır. Bu ajanda, “imparatorluk büyük bir devrimin eşiğindeyken¹³ ‘yitlik Constantinople’den kalan son ‘izlerin’ muhafaza altına alınması” olarak yumuşatılıyor. Nasıl olsa Kelsey ve Swain'in gayet somut ve elle tutulur bir amaçları vardı: Anlatıcıların ifadesiyle, “çıktıkları bir keşif yolculuğuydu.”¹⁴

Aslına bakılırsa keşif, belgesel anlatımızın anlatıcılarına daha uygun bir sözcüktür. Nitekim, biri neolitik dönem arkeologu, diğeri ise modern Yunan edebiyatı araştırmacısı olan bu iki anlatıcının Kelsey ve Swain'den kalanlar dolayımında bir yolculuğa çıktıkları söylenebilir. Ortak bir sesle aktardıkları bir günün hikâyesinde, kullandıkları malzemeler otantik ve gerçek olsa da¹⁵ bunlardan yaptıkları seçki ve kurgulayışları dikkati muciptir. Dolayısıyla belgesel anlatıyı okurken anlatıcıların okumalarının okuması yapılmış olur. Anlatıcılar her ne kadar Kelsey ve Swain'in antika, eski el yazması peşine düşmüş olsalar da dönem İstanbul'unun günlük yaşamına kayıtsız kalamadıklarını, özellikle Swain'in yanındaki fotoğraf seti yardımıyla döneme ışık tutan belgeler bıraktığını aktarır. Anlatıcılar bu durumu

¹¹ M. Zeki Çıraklı, “Between Modern Trabzon and Ancient Trebizond: The Resurrection of the Historical Author in Macaulay's *The Towers of Trebizond*,” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Mayıs 2014, 16/16, ss. 157-176.

¹² Kelsey'nin “Oriental Mission” olarak vasıflandırılacak görevi özellikle Yunanca el yazması İncilleri toplamak ve koruma altına almaktı. Özellikle Hristiyanlığın ilk dönemlerine ait nüshalar çok önemliydi.

¹³ Kelsey ise bu dönemi “Büyük Savaş sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamın çözülmesi” olarak tarif etmektedir. Leontis & Talalay, a.g.e., s. web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

¹⁴ Metinde Kelsey ve Swain'in “gizli ajandası” ve “somut ve elle tutulur” amaçları sırasıyla “*more covert agenda*” ve “*palpable*” şeklinde açıkça belirtilmiştir. [Yazarın Notu]

¹⁵ Yedi bini aşkın fotoğraf ve Kelsey'nin Yakın Doğu gezisinde topladığı dergi, gazete, yazı, defter ve mektuplarının saklandığı çok sayıda sandıktan söz ediliyor.

olumlu anlamda “dikkat kayması” (deviation) olarak niteler.¹⁶ Yapmaya çalıştıkları şey, bu iki karakterin mekânı ve insanları nasıl alımladıklarını bıraktıkları fotoğraflar üzerinden anlamaya, hayal etmeye çalışmaktır. Bu bilinçli (self-conscious) anlatıcılar, bırakılan belgelerin güvenilirliğini sorguladıkları gibi, fotoğraflara yüklenmiş olan ‘ideolojik perspektifi’ de sorgulamaktadır. Araştırmacı-anlatıcıların “sonuç olarak topladığımız ya da bize erişen belgelere ya da tuttuğumuz / bize erişen kayıtlara şekil vermiyor, onları anlamlandırmıyor ve belli bir bağlama oturtmuyor muyuz?” sorusu, belgesel anlatıların nasıl manipülasyona açık olduğunun itirafı gibidir âdeta. Disiplinler arası olmanın ötesinde; dinler, kültürler ve coğrafyalar arasındaki sınırları kaldıran, fiziki olduğu kadar ‘entelektüel’ ve ‘duygusal’ bir yolculuktur bu.

Anlatı içinde Fotoğrafik Anlatılar: *Mise en Abyrne*

Bu belgesel anlatıdaki anlatı düzeylerine baktığımızda seyyah-anlatıcıların bulunduğu anlatı evreni modern anlatıcıların anlattığı öykü evreninin içindedir. Yer yer, özellikle fotoğraf anlatılarında belirgin bir *mise en abyme* etkisi hissedilir. Galata’nın ya da Pera’nın eski fotoğraflarına bakıp fotoğraftaki aynı kaldırımlarda şehir ve sokak üzerine düşünmek, sonra fotoğraftan gerçeğe, gerçekten fotoğrafa sonu gelmeyecek bir gidiş gelişin başlaması bu etkiyi dışlaştıran bir unsurdur. Bu anlatsal karmaşa zamansal etkileşimle iyice belirginleşecektir.

Anlatıcıların sıklıkla başvurduğunu belirttiğimiz serbest dolaylı aktarımın en etkili örneklerinden biri Kelsey’nin 1919 yılındaki seyahat hikâyesinin başında verilir: “Tren Paris’ten hareket ettiğinde sadece bir önceki Perşembe gecesiydi. Rheims, Berry-au-Bac, ve Pontavert’teki savaş yıkıntıları içinden Sirbistan, Romanya, ve Bulgaristan’ı geçtiler. Onları Constantinople’ün *sisler* ardındaki Sirkeci İstasyonu bekliyordu. Kelsey’nin karısı Isabel ve oğulları Easton trenden indiler. Birlikte *burunlarından duman soluyan* atların çektiği bir arabaya binerek Galata Köprüsü üzerinden Pera’ya ve ‘the Old City’ye yani ‘Stamboul’a doğru yola çıktılar. Dünyaca meşhur köprüye vardıklarında hava iyice *kararmıştı*. Yol oldukça *sessiz ve sakindi*. *Karanlık çökünce* insanlar evlerine çekiliyor, köprü ıssızlaşıyordu anlaşılır. Köprü’nün aynı zamanda bir dizi cinayet ve suikastle de anıldığı biliniyordu.”¹⁷

¹⁶ Anlatıcılar kendi pozisyonlarının farkındadır: Kendilerini “gözlemcilerin gözlemcileri” (as observers of the original observers) olarak nitelerler. “What intellectual and emotional history do we each carry with us as we cross the boundaries of disciplines, religions, and countries to evolve into documentarians? The characters in our story, their beliefs, their motives, and our own reasons for prying into their journey will reveal themselves bit by bit.” Leontis & Talalay. “A Day’s Journey: Constantinople, December 9, 1919,” web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

¹⁷ Çeviri yazara aittir. Odaklamalar *italik* olarak verilecektir.

Araştırmacı-anlatıcıların anlatımıyla izlediğimiz Pera'ya gelince burası aynı zamanda Seyyah-karakterlerin gözünden aktarılmaktadır. Tabii bu kısımlarda belgesel anlatının içine arada Philip Mansel'den alıntılanan oryantâl İstanbul betimlemeleri de yerleştirilmiştir.¹⁸ Eskinin Pera'sı günümüzün İstiklâl caddesinde için bir katman olarak yaşamakta olduğu için çağdaş İstiklâl âdeta bir 'palimpsest'tir. Araştırmacı-anlatıcılar daha önce *Grande Rue de Pera* olarak bilinen şimdinin İstiklâl Caddesi'nden aşağıya doğru akan kalabalıkla birlikte Haliç'e (Golden Horn) doğru giderken meşhur tramvayın içinde sadece İstanbul'un göbeğine değil tarihin de derinliklerine doğru seyahat etmektedirler. Anlatıcılar için bu bir tür içe, geçmişe ve bugüne yolculuktur (*quest*). Bir başka deyişle, seyyah-karakterlerin bıraktığı hikâyeyi mekân penceresinden yeniden anlatmayı denedikleri söylenebilir. Söz gelişi, sağlı sollu akıp giden kozmopolit dükkânlar üzerinden hem değişmiş olanı hem de değişmemiş olanı, hem seyyah-karakterlerin resmettiği Pera'yı hem de şimdi içinden geçtikleri İstiklâl'i izledikleri görülür. Dolayısıyla, anlatının çerçevesi günümüzde olduğu için birincil bağlam (context) modern Türkiye'dir ancak eski Türkiye'ye doğru belgeler üzerinden bir keşfe çıkılmıştır.

Tarihsel bağlamı katmanlı olan belgesel anlatı İstiklâl Caddesi dolayımında modern Türkiye'nin panoramik sunumuyla başlar: "Bu dükkânlar dağılıp gitmiş imparatorluğun azınlık ekalliyetlerinin emareleri gibidir âdeta: Balkanlar, Yakın Doğu, Orta Doğu, Avrupa... Geçmişin yankılarıyla dolu bu vitrinlerin önünde uzanan 'şimdi' ise marjinal tiplerle daha da renklenmiş görünür: Pankçılar, hippiler, geyler, travestiler, sokak ressamaları, pandomimciler, palyaçolar, protestocu solcular, gezici ve göçmenler vardır..."¹⁹

¹⁸ Mansel'in oryantâl tasviri şöyledir: "Those were tumultuous times. In Pera, as Beyoglu was then called, its name signifying a border crossing ("pera" was the Greeks' word for the region pera "beyond" the city's limits), there was a semblance of peace. The tram was running through the center of Pera Avenue. Horse-drawn taxis waited by the roadside. The region's non-Muslim populations—the Armenians, Greeks, Spanish Jews, Moorish refugees, and Levantines who found a place in Pera—were managing successfully businesses in French-style buildings, as streams of people from all over the world flowed up and down the street. Even in Pera, however, Western-style hats¹⁸ had given way to red boru fezzes with short black tassels. Following the successes of nationalists in Anatolia that summer and fall, non-Muslims had put on the fez again to signal their subservience to the Muslim lord. Only foreigners donned felt, bowler, or the very fashionable Panama hats. European women still covered their heads, while "Muslim women of the elite . . . were beginning to appear in the street unveiled, although still with headscarves." Bkz. Philip Mansel, *Constantinople: City of the World's Desire, 1453-1924*, London, John Murray, 1995, s. 400.

¹⁹ Çeviri yazara aittir.

Anlatıcıların Batılı zihni seçici bir şuurla (selective consciousness) dışa vurur kendini: “Şimdi bu caddeyi islamcılar doldurmuş, kadınlar başörtülerini dinin mutlak gerekliliğini haykıran birer formül gibi örtmüşler.”²⁰ Burada kullanılan “wrapped” ifadesinin “sıkmabaş” tabirini çağrıştırdığı görülmektedir. Anlatıcı bu tespiti “just as importantly” şeklinde, önemli bir nokta olarak ifade etmekte, üstelik “just as” ibaresiyle vurguyu güçlendirmektedir. Dolayısıyla, daha en başından anlatıcıların aktüel ve otantik tarihsel bağlamla temas kurmaktan çok zihinlerinde mevcut Türkiye, Türkler ve İstanbul’a ilişkin yerleşik imge üzerinden bir okuma yapacakları kuşkusunu doğmaktadır. Bu anlatı Kelsey ve Swain’in koleksiyonundan paylaştıkları aşağıdaki fotoğraf ile tamamlanır:²¹

Seçilmiş fotoğrafta en dikkat çeken hususlar dönemin Pera’sının kozmopolit yapısıdır. Bütün anlatı boyunca kaybolup giden bu ‘hâtıra’ya ağıt yakıldığı görülür. Beş önemli göstergesel ayrıntıya özellikle dikkat çekmek gerekir. Sol taraftaki yabancı tabelalar, yine soldaki kravatlı ve fesli Osmanlı’ya özgü modern giyimli beyler, arkası dönük yürüyen modern giyimli kadınlar, sağdaki araba. İkili karşıtlıklar skalası kurulduğunda sembolik değer taşıyan bu göstergelerin sırasıyla ‘yabancı Pera’ / ‘Türkleştirilmiş İstiklâl’ ve ‘modern, Batılı ve kozmopolit Osmanlı’ / ‘muhafazakârlaşmış ve tektipleşmiş Türkiye’ karşıtlıkları üzerinden değerlendirildiği görülecektir. Anlatı ilerledikçe 1919 yılı ve Millî Mücadeleye tekabül eden dönemin, yükselen Türk milliyetçiliği üzerinden eleştirildiği ve o dönemdeki milliyetçili-

²⁰ Leontis & Talalay. “A Day's Journey: Constantinople, December 9, 1919,” s. web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

²¹ Foto: George Swain, 1919. Koleksiyon parça no: KS45.12. 1919. Bu yazıda kullanılan fotoğrafların içeriği aynı kalmak şartıyla boyutlarıyla oynanmıştır, resimler orjinal ölçütlerde değildir. [Yazarın notu]

ğin muhafazakârlaşma olarak okunduğu görülür. Bu dönem âdeta kritik bir eşik gibi sunulmakta, zaten kaybedilmiş *Constantinople*'ün İstanbul'a evrilmesi sürecinde sisli bir dönem olarak resmedilmektedir. Bu durumda sağdaki 'atlı araba' ilginç bir zıtlığı işaret eder gibidir. Ortada görülen raylardan mekânın değişmeyen unsurunun tramvay olduğu anlaşılmaktadır. Fotoğrafta aktarılan cadde, anlatının iki kahramanının 9 Aralık 1919 günü geçtikleri caddedir. Aynı caddeden yıllar sonra 2006 yılının aynı zamanlarında geçen anlatıcıların izlenimleri ile birlikte okunduğunda, bu katmanlı anlatı 20. ve 21. yüzyılın başlarında aynı caddeden geçen ama 'şuur kesintisi' yaşamayan karakterler ve anlatıcılar arasındaki uyumu göstermektedir. Şairin dediği gibi, kim nereye kulak kesilmişse başka dünyalara 'sağır'dır ve söz konusu Batılı zihin olunca her zaman araştırma nesnesinin imgesi, olgusunun önüne geçmektedir.

Belgesel anlatıdaki bir diğer ve asıl kritik katmanı ikinci dereceden anlatılar olan fotoğrafik anlatılar oluşturmaktadır. Belgesel anlatının ilginç bir imkânını oluşturan bu görsel belgeler anlatıda alt anlatılar olarak yer almaktadır. Bu geç dönem İmparatorluk İstanbulu'ndan (late-Ottoman Constantinople) seyyah-karakterlerin dikkatini çeken fotoğraflar arasında "bir çift öküzün çektiği dolu tahıl çuvallarıyla yüklü bir araba," "kaldırım kenarında oturup çalışan bir şemsiye tamircisi" ve "cami avlusunda abdest alan adamlar" dikkat çekmektedir. Öte yandan, anlatıcılar için dönem İstanbul'unu asıl yansıtan ve Batılı zihnin asıl aklında kalan en çarpıcı ve sembolik 'resim'ler arasında "artık nesli tükenmiş fes yapan bir dükkân"; "Mısırçarşısı'nın yakınında bir arzuhalci noktasında yanında oturan genç adamın mektubunu yazdırdığı gezici yaşlı sokak hattatı" gibi dramatik yönü olan görsel anlatılar yer almaktadır.²²

Panorama: Galata Köprüsü

Kelsey ve Swain'in terekesinde ikincil anlatı ya da alt anlatı niteliği taşıyan fotoğraflar içinde en anlamlı olanlardan biri kuşkusuz Galata Köprü-

²² Koleksiyonda "Ermeni, Farsi, Hırvat, Keldani, Kafkasyalı, Suriyeli, Rum, Bulgar, Çerkes, Ukraynalı, Rus ve İbrani etnik tiplerine ait toplam 56 vesikalık (mug-shot-style) fotoğraf da bulunmaktadır. Bunların "Anthropology Department of the Smithsonian Institution" sponsorluğunda etnik kökenlerin fiziksel farklılıklarının tespitinde kullanılmak üzere çekildiği değerlendirilmektedir. (b) Koleksiyonda ayrıca Alman savaş gemisi ilüstratif fotoğrafları (ki bunlar Osmanlı-Alman ittifakı düşünüldüğünde ironiktir) ve itilaf devletlerine ait İngiliz, İtalyan, Fransız, Yunan ve birkaç Amerikan savaş gemisinin fotoğrafı da yer almaktadır. (c) Anlatıcılar, *Constantinople* olarak bahsettikleri İstanbul'da ve yine sığınmacı kamplarının bulunduğu Adana ve Antep'te çekilmiş yardım görevlilerine ait fotoğraflardan bahsetmektedirler. Mezkûr anlatıda bu fotoğraflara yer vermemişlerdir. Ancak, Ermeni tehciri meselesini hemen her Batılı gibi "genocide" olarak niteledikleri görülmektedir.

sü'nün fotoğrafıdır. Köprü şehrin kalbinin attığı yerdir. Anlatıcıların tabiriyle “dünyada eşi benzeri olmayan” bir yerdir Galata Köprüsü. Serbest dolaylı aktarımda duyduğumuz ses anlatıcılara ait olsa da Kelsey ve Swain'in gözünden eşsiz bir yerdir burası:²³

“Şehrin son üç yüz yıllık tarihi boyunca *Stamboul* ve Galata arasında akış halindeki renkli ve heterojen şehirde yaşayan halkın ve iş amacıyla şehre gelmiş yabancıların akıl almaz çeşitliliğini gözler önüne seriyordu. Bu sembolik köprü aynı zamanda “Old City”nin Müslümanlarını Pera’nın Hristiyan ve Yahudileriyle bağlıyordu. Asya’yı Avrupa’ya, Doğu’yu Batı’ya²⁴ iliştiren de bu köprüydü.” Anlatıcıların dikkatini Swain'in çektiği fotoğraf-taki sùretler çeker. “İnsanların yüzünde gerginlik var mıydı?” Bu sorunun sorulmasında kameraya dik dik bakan birkaç kişinin etkisi olabilir. Fakat, son yirmi yılın siyasi istikrarsızlıkları, anlatıcıların tabiriyle “baskı, devrim, karşı devrim, dünya savaşı, işgal ve “şimdilerde Anadolu’da yükselen milliyetçi dalga” bu insanları nasıl etkilemişti?” Anlatıcılar insanların yüzünde bütün bu travmatik olayların izini arar. Ancak fotoğraf kalabalığın sosyolojisini yansıtsa da psikolojisini vermekten nispeten uzaktır. Daha çok bu tür şehirlerde görmeye alışkın olduğumuz bir koşuşturmaca, işine gücüne yetişmeye çalışan insanların görüntüsü, arka planda ise bütün asaletiyle uzanan çatılı, kubbeli silüetiyle şehir. Fotoğrafta boğaza demirlemiş bir Amerikan savaş gemisi de dikkat çeker. En simgesel iki öğeyse sağdaki buharlı feribotun bacasından çıkan kara kömür dumanı —ki tarihsel dönemi yansıtır—

²³ Foto: George Swain. Koleksiyon parça no: KS43.12 (12/5/19).

²⁴ Sıralama anlatıcılara mı, Mansel’e mi yoksa karakterlere mi aittir bilinmez; ancak anlatıcılar burada Mansel’den yardım almıştır. Bkz. Mansel, *Constantinople: City of the World's Desire, 1453-1924*, ss. 263-3.

diğeri ise solda küçük kayığında kürek çeken sandalcının görüntüsüdür — günlük yaşamın akışını resmeder.

Serbest dolaylı aktarım tekniği sebebiyle hem anlatıcıların hem de karakterlerin bakış açısını yansıtan bir pasaj da şudur: “Birkaç dakikalığına da olsa Swain başını kaldırıp gözlerini uzaklardaki *kusursuz bir noktaya* dikmiş olmalı. Şehrin *uzak* manzarası ve çatıların, kubbelerin, minarelerin gökyüzüyle buluştuğu *ince kırılğan çizgi* ve hatların belirlediği bu *karmaşık* olduğu kadar da *görkemli* şehrin etkisine kendini kaptırmış olabilir. İki denizi ve iki kıtayı birleştirmesi bu şehre dünyada başka hiçbir şehre nasip olmamış stratejik bir önem kazandırıyor.”²⁵ Anlatıcıların dikkat çektikleri bir diğer husus ise Swain’in fotoğraflamış olduğu köprüden geçiş deneyimine Kelsey’nin notlarında hiç yer verilmemiş olmasıdır: “Isabelle ve Easton’la Dikilitaş yakınında buluşup Hipodrom’a oradan da Kapalıçarşı’ya gittik”²⁶ diye belirttiği görülür. Anlaşılacağı üzere günlüklerinde —kural gereği— duygu ve düşünceler yansıtılmaması bir tarafa, köprüden geçtiklerine dair tek bir sözcüğün olmaması; aksine, 9 Aralık 1919 günü için ayrılan sayfanın köprüden geçtikten bir saat sonrasında başlaması oldukça ilginçtir.

Hagia Sophia ya da Ayasofya

Anlatıcılar o günü nakletmeye şöyle devam eder: “Kelsey ve Swain, İstanbul’da kaldıkları süre içinde İstanbul’un yedi tepesinden Haliç’in boğaza kavuştuğu yerin sırtlarında yükselen ilkinde birkaç defa tramvayla çıkmışlardı.²⁷ Ayasofya’nın yer aldığı bu tepe özel bir anlama sahipti. Nitekim Swain Ayasofya’yı farklı açılardan fotoğraflamıştı.”²⁸ Ancak, sadece Ayasofya’nın varlığı değil di duyularını ve bilinçdışını harekete geçiren: “Burası aynı zamanda şehrin iki bin yedi yüz yıllık tarihinde siyasi ve dinî yaşamın merkezi olmuştu. İlk Yunan yerleşiminin gerçekleştiği Bizans Akropolis’i bu tepede kurulmuştu.”²⁹ Anlatıcıların detaylı anlatımı karakterlerin duyularını kapatmadığı gibi özellikle Kelsey’nin ruh hâlini yansıtır gibidir. Bu yıkıntıların Kelsey için çok derin anlamlar taşıdığına ve onun bütün o mermer yıkıntıları âdeta birer *palimpsest* olarak gördüğüne kuşku yok. O günden bugüne nice anahtar imge bir zincirin halkaları gibi Kelsey’nin zihninden geçmiş olmalı: “Constantine the Great, Nova Roma Constantinopolitana, Hagia

²⁵ Leontis & Talalay. “A Day’s Journey: Constantinople, December 9, 1919,” web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

²⁶ A.g.e., web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

²⁷ Burada bahsedilen ilk tepe, Sarayburnu’ndan Sultanahmet Meydanı’na doğru uzanan ve üzerinde Topkapı Sarayı’nı, Ayasofya ile Sultanahmet Câmii’ni bulunduran tepedir.

²⁸ Leontis & Talalay. “A Day’s Journey: Constantinople, December 9, 1919,” web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

²⁹ A.g.e., web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

Eirene³⁰, Constantine's day, Byzantine Constantinople, Justinian the Great, Holy Wisdom ya da özgün adıyla "Hagia Sophia"...³¹ Anlatıcıların aktardığına göre Ayasofya'ya ilişkin Batılı bilinçdışını oluşturan en dokunaklı hatıra ise "28 Mayıs 1453 Pazartesi akşamı Ayasofya'daki son Hristiyan ayini"³² olmalı. Özellikle haftanın hangi günü yani 'Pazartesi' olduğunun bile hatırlanıyor oluşu, verilen önemi ve yüklenen anlamı ortaya koyar. Serbest dolaylı aktarımın karakterlerin belleğini şöyle yansıttığı görülür: "Sultan Mehmet ertesi gün muzaffer biçimde şehre girmiş, Ayasofya'yı gezmiş ve muhteşem mabedin ulûhiyetini korumaya karar vermişti. Üç gün sonra Ayasofya'da ilk Cuma hutbesi okundu ve *Hagia Sophia* o gün bugündür Ayasofya Camii."³³

Kelsey ve Swain hipodrom kalıntılarını inceleseler de gözleri hep Ayasofya'daydı. İstanbul'da kaldıkları süre boyunca Ayasofya'yı sürekli ziyaret ettiler. Kelsey'nin karısı ve oğluyla yaptığı Ayasofya ziyaretlerinden birinde "okunan ezanın köşeyi dönen elektrikli trolleybüsün tekerlek sesine karışık eridiğini"³⁴ anlatması dışında duygu ve düşüncelerini belgelemek mümkün değil. Ancak anlatıcılarımız neler düşünmüş ve ne hissetmiş olduklarını tahmin konusunda oldukça mahir denebilir. Swain'in çekmiş olduğu ve belgesel anlatıda paylaşılmış bir fotoğraf hem temsili olması hem de ironisi bakımından ilgi çekicidir. Fotoğrafta ön planda Türk-Alman dostluğunu simgeleyen Kayzer II. Wilhelm'in II. Abdülhamit döneminde yaptırdığı çeşme arka planda ise Ayasofya görülür. Dünya Savaşı'nın sonucu hesaba katıldığında işgal altındaki İstanbul'da bir Amerikalı tarafından çekilmiş Türk mimarisiyle yapılmış bu Alman çeşmesi fotoğrafı, hem oldukça ironik hem de fotoğrafı çeken açısından farklı anlamlar barındırır. Bir yandan, sa-

³⁰ Zamanla Ayasofya'nın yerine merkez hâline gelen *Aya İrini* Kilisesi.

³¹ Yunanca *Hagia Sophia*, Osmanlı döneminde zamanla *Ayasofya*'ya dönüşmüştür.

³² Leontis & Talalay, a.g.e., web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

³³ A.g.e., web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

³⁴ Leontis & Talalay, a.g.e., web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

vaş kazanılsa, İstanbul geri alınsa bile Ayasofya'dan, Akropolis'ten geri getirilemeyecek hatıralar diğer taraftan gerek Kelsey'nin kafasını kurcalayıp duran Anadolu'daki milliyetçi hareketin akıbeti olsa gerek.

Nesne, İmge ve Simge: Fes

Anlatıcıların Kelsey'nin sandıklarında bulup çok ilgilendikleri bir başka fotoğraf ise yine Swain'in objektifinden yansıyan Divan Yolu'ndaki bir fes dükkânıdır. O dönemde kafada düşmeden belli bir biçimde durabilmeleri için tıpkı ayakkabı yaptırır gibi herkes kendine ait fesi kendisi 'bastırıyor' (fezz pressing). Anlatıcıların verdiği ipuçlarından yararlanarak fotoğraf üzerinden ve o gün hayal edilerek yine serbest dolaylı anlatım moduyla sahne şöyle canlandırılır: "Swain kamerasını kapısı açık dükkânın önüne odaklamıştı. İçerde işleriyle meşgul adamlar vardı. İçersi tam *net görünmüyordu*. Dışardan vuran ışığın da etkisiyle *kararmış* camın ardında ne olup bittiği *çok az seçilebiliyordu*."³⁵ Araştırmacı-anlatıcı şöyle der: Fotoğraf³⁶ çekildiği zaman "fes'in çok kısa bir zamanda gerçekten tarihe karışacağını nerden bilebilirdi?"³⁷ Bu fotoğraf deyim yerindeyse tam anlamıyla 'tarih' (relic) olmuştur. Modern dönemden geçmişe bakan araştırmacı-anlatıcılar açısından sahne aynı zamanda hüznü bir dramadır.

Fotoğrafa bakıp geçmişî hayal ederken bir tiyatro seyircisine dönüşmüş anlatıcıların "şu an durduğumuz yerden fotoğrafa bakıyoruz ve dükkânların kaçınılmaz kaderini"³⁸ görüyoruz ifadesi, bu dramatik ironiyi açıkça ortaya koymaktadır. Burada kullanılan "impending doom" yani "yaklaşan son" ifadesi fotoğraftaki diğer detaylarla birlikte okunduğunda daha da an-

³⁵ A.g.e., web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

³⁶ Foto: George Swain. Koleksiyon parça no: KS46.10.

³⁷ Leontis & Talalay, a.g.e., web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

³⁸ A.g.e., web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

lam kazanmaktadır. Dükkânın yırtık pırtık eskimiş tentesi sanki bunun işaretlerini verir gibidir.³⁹

Batılı zihnin sembollere ne kadar düşkün olduğu anlatıcıların şu ifadesinden anlaşılmalıdır: “Bu çok kritik günlerde [Anadolu hareketini işaret ediyor] sokakta fes giyen daha çok insan görülmesi Mustafa Kemal ve onun milliyetçi taraftarlarının Anadolu’da başarı kazandığını göstermekteydi. ‘Fes’ aynı zamanda “Müslümanların bölgede çalışan Hristiyanlar ve yabancılara karşı beslediği düşmanca hisleri dize getirme arzusunun sembolüydü. *İşte şimdi Müslümanlar da Hristiyanlar gibi kafalarını kaldırıp evlerin çatılarında yanan kiremitlere ve ufukta batan güneşle birlikte akşam gurûbunu seyredebilirdi.*”⁴⁰ Bu ironiyle karışık oldukça dokunaklı ve nükteli serbest dolaylı aktarım, hem zihnini okuduğumuz karakterin hem de anlatıcıların kolektif bilinçdışını yansıtmaları bakımından ilginçtir. Fesin, millî mücadele dönemi İstanbul’unda Batılılar tarafından milliyetçiliğin sembolü olarak alınması kadar yine Batılıların içlerinde biriktirdikleri kayıp ve yoksulluktan kaynaklı hüznü/öfkeyi onun (fes’in) imgesine aktarmaları kayda değerdir.

İmamoğlu Hanı’ndan çıkıp Mısır Çarşısı’na giderken çekilmiş bir başka fotoğrafta karşımıza çıkan fes bu bağlamda ele alınabilir. Fotoğrafta⁴¹ biri genç, iki fesli Osmanlı görülmektedir. Genç adam yaşlı hattatı mektubu-

³⁹ Foto: George Swain. Koleksiyon parça no: KS46.10. Osmanlıların fesi akdeniz havzasındaki Yunan denizcilerin ya da kuzey Afrikalıların giydiği kırmızı takkelerden adapte ettiği bilinmektedir.

⁴⁰ Leontis & Talalay, a.g.e., web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

⁴¹ Foto: George Swain. Koleksiyon parça no: KS47.10. Bu sokak yazıcıları o devirde okuması yazması olmayanların mektuplarını yazarlardı. Daktilosuyla hizmet veren arzuhacı’lerin bir önceki nesli denebilir.

nu yazarken izlemektedir. Anlatısal açıdan hattat⁴² kâğıda, genç adam hattat'a, karakter genç adama ve anlatıcı da karaktere odaklanmıştır. Bu katmanlı dramatik sahnede anlatıcıların dikkatini özellikle üç imge çeker: Fes, hat yazısı ve boş sandalye: “[Sokak hattatı (public letter writer)] *tecrübeli* kâmiş kalemini bir tomar ‘*güzel Osmanlıca hat yazısıyla*’ dolu deste üstüne yerleştirdiği mektup kâğıdı üzerinde *hünlerle* oynatıyordu. *Genç adam yazılanı okuyabilmeyi ne çok isterdi!* Genç adamın *dikkatini* tamamen hattatın yazdığı şeye *teksif etmesi gözlerimizi hattatın kalemine çevirmemize* sebep oluyor. *O da ne?! Bu kâmiştan yapılmış bir kalem mi?! – Gözlüklü, sakallı hattatın yazdığına, sonra onların büyüülü yüzlerine, öndeki boş sandalyeye ve arka planda gölgede kalmış karanlık figürlere, birbirine karışmış bez örtülere, büyük pazar şemsiyeleri ve gölgelerine kayıyor gözlerimiz.*”⁴³ Sahnenin dramatik odak noktasına dönersek genç adamın arzusu beden dilinden okunmaktadır. “Nefesini çekmiş pür dikkat kelimelerin nakış nakış işlenmesini izlemektedir. Vücudunun dik açısı, ellerinin durağanlığı, bedeninin ağırlığı ve dizlerindeki dirseği, ruhundaki kırılgenlikle pek uyuşmuyor gibi. Tabii, içinde bir tereddüt: Söylediklerinin doğru yazılıp yazılmadığını nasıl bilebilir?”⁴⁴ Anlatıcıların bu mektup yazdırma sahnesinde karakterlerle empati yaptığı, bir tür özdeşleşme yaşadığı söylenebilir. Anlatıcının tonuna yansıyan içtenlik Batılı muhayyilenin sıradan insan yaşamına eğildiğinde daha kuşatıcı ve bağdaştırıcı bir tutum benimsediğinin işaretidir belki de. Öte yandan, “büyüülü yüzler” ifadesi, “güzel Osmanlı hat yazısı” betimlemesi dolaylı da olsa zihinlerde mevcut “oryantal imge” ile bir uyumu da imler. Genç adamın hiçbir zaman emin olamayacağı şeyler arasında hattatın mektubu söylendiği gibi doğru yazıp yazmaması yoktur sadece.

⁴² Buradaki hattat okuma yazma bilmeyenlerin mektuplarını yazan gezici sokak kâtibidir.

⁴³ Leontis & Talalay, a.g.e., web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

⁴⁴ A.g.e., web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

Fotoğraftaki genç adamın fotoğrafı çeken karakterin bakış açısını ve nerdeyse bir asır sonra bu sahneyi ele alan anlatıcı ve araştırmacıların okuma ve yorumlarını kontrol etmesi mümkün değildir. Öte yandan, fesli genç adam ve hattatın arkasında fötr şapkalı biri de dikkat çekmektedir. Böylece bu sahnenin nihayetinde sıradan insan yaşamını temsilden Doğu-Batı ‘ikilemi’/ ‘bir aradalığı’ temsiline doğru seyrettiği görülür.

Rıhtımda Esneyen Zaman

Araştırmacı-anlatıcıların üzerinde durduğu yine Swain’in objektifinden bir başka fotoğrafta sahile demirlemiş bir sürü tekne görülür. Bu fotoğrafta, seyyah-karakterlerin objektifine yakalanmış iki önemli hareketli alan dikkat çekicidir. Diğer ayrıntılar bir yana, özellikle arka plandaki “ay yıldızlı Osmanlı bayrağı çekili üç gemi” ile ön plandaki “rıhtımda sırtını kış güneşine vermiş, işi gücü bırakıp keyifle sohbet eden *fesli* erkekler.”⁴⁵ Ne seyyahlar ne de anlatıcılar işgal altındaki bir şehirde gördükleri bu manzarayı izah edebilir. Kelsey ve Swain’i de hayal ederek anlatıcılar sahneyi şöyle canlandırdır: “Birbirlerinin *gözlerine* bakıyorlardı. *Vücut şekilleri hattata mektup yazdıran gence benziyordu* fakat *hallerinde konsantrasyon değil zevk* vardı. Bu sahnedeki her şey *öyle doğal, öyle kendine özgüydü* ki! Bütün ayrıntılar birbiriyle *uyumluydu*. Aralarında mükemmel bir *ahenk* vardı. Tekneler, direkler, variller, brandalar, sandıklar, kürekler, yelkenler, *bayraklar* ve hepsinden öte, sohbet etmek için işi gücü bırakmış adamlar.”⁴⁶

⁴⁵ A.g.e., web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

⁴⁶ Foto. George Swain. Koleksiyon parça no: KS45.2 (12/4/19).

Yazdığı notlardan anlaşıldığı kadarıyla pragmatik Amerikalı Swain için bu sahne eski ‘verimlilikten uzak’ ve ‘yavaş’ dünya sisteminin bir resmiydi. Kelsey’nin ise bu sahne karşısında ne düşündüğü bilinemez fakat resimler dönemin işgal altındaki kozmopolit İstanbul’unda yaşamın kendi seyrinde ve rutininde akıp gittiği göstermektedir.

Sonuç

İncelenen belgesel anlatıda 9 Aralık 1919 günü Amerikalı iki koleksiyoncu seyyahın kendi geçmişlerinin peşinde koşarken işgal altındaki İstanbul’un günlük yaşamından kesitlerle karşılaştıkları, bunlara ilişkin bazı görsel belgelerin araştırmacılar tarafından incelendiği görülmektedir. Bu belgeleri inceleyen iki Batılı araştırmacı, belli bir misyon peşinde koşan bu seyyahların izini sürerek bıraktıkları bazı belgelerin okumasını bizzat modern İstanbul’a gelerek yapmışlardır. Elde görsel belgeler de vardır fakat duygu ve düşünceleri yansıtan anlatı kayıptır. Araştırmacıların zor bir işe soyunarak, karakterlerin zihnini serbest dolaylı anlatım yoluyla aktarmaya ve onlarla özdeşleşerek zihinlerinden geçeni tahayyül etmeye çalıştıkları görülür. Bu okumalar, ortaya salt bilimsel bir metin yerine bir tür belgesel anlatı çıkarmış, yer yer otantik ve gerçek malzeme kullanılsa da anlatıcıların muhayyilesi de aktarımda önemli rol oynamıştır. Seyyahların o an ne düşünmüş ne hissetmiş olabilecekleri üzerine yoğunlaşılması metni anlatıya yaklaştırmıştır. Dolayısıyla ortaya tarihsel olduğu kadar kurgusal bir metin çıkmış, özel-

likle de yapılan iş gereği kullanılan serbest dolaylı anlatım tekniği sebebiyle anlatının bazı bölümlerinin anlatısal ve söylemsel analize tabi tutulması yararlı görülmüştür.

Gerekli analiz yapıldığında seyyahlar ile araştırmacılar (karakterler ile anlatıcılar) arasında Batılılık dolayımında ortak bir bilinçdışı ve ortak bir suurlarının varlığı gözlemlenebilir. Yapılan okumalarla Batılı zihnin kayıp Constantinople için ağıt yaktığı ve hâlâ o yası tuttuğu söylenebilir. Öte yandan, bütün anlatı metni boyunca milli mücadelenin İstanbul'daki yansımalarına rastlamak pek mümkün olmamıştır. Anlatıda Mustafa Kemal'den bir yerde "Anadolu, milliyetçilik ve Mustafa Kemal" kelimeleriyle birlikte, diğerinde ise 1925 yılında "fes" in kaldırılarak "şapka" inkılabı yapıldığından söz edilerek iki kez bahsedilmiştir. Yine, 19 Mayıs 1919'da başlamış olan Anadolu'daki millî mücadele hareketine sadece dört kez gönderme yapılmış, "milliyetçilik" sözcüğü ise (millî mücadele bağlamında) yaklaşık yedi bin beş yüz kelimelik anlatıda yine sadece dört kez kullanılmıştır. Dolayısıyla milliyetçi Türkler işgal altındaki İstanbul'un üzüntüsünü yaşarken belgesel anlatının ana karakteri Kelsey antik Constantinople'ün geçmişinin yasını tutmaktadır. Aslında Batılı muhayyilenin gerek dönem İstanbul'unda gerekse modern İstanbul'da kendi zihnindeki 'oryantal imge'nin peşinde olduğu söylenebilir.

Son olarak, zaman akıp gitmiştir. Belgesel anlatılar, fotoğraflar ya da filmler akan zamanın bir parçasını yakalamaya çalışmaktadır; fakat her anlatıcı kendi zamanının ve kendi bilinçdışının peşindedir. Belgesel metindeki anlatıcıların yaptığı gibi "belgesel çalışması yapmak bir yolculuk, hatta ondan biraz daha fazlasıdır" diyen Robert Coles'u hatırlamamak mümkün değildir. İlgili belgesel anlatı incelendiğinde yolculuğun anlatıcı ve karakterler için "bir arayışa ve sınırların aşıldığı kutsal bir yolculuğa dönüştüğü" görülür.

KAYNAKÇA

BENJAMIN, Walter. *A Short History of Biography*. Trans. Stanley Mitchell, Kindle Edition, 2019 [1972].

COHN, Dorrit. *Transparent Minds*, Princeton University Press, New Jersey, 1978.

COLES, Robert. *Doing Documentary Work*, Oxford: Oxford University Press, 1997.

ÇIRAKLI, Mustafa Zeki. *Anlatıbilim: Kuramsal Okumalar*, Hece Yayınları, Ankara, 2015.

_____, “Between Modern Trabzon and Ancient Trebizond: The Resurrection of the Historical Author in Macaulay’s *The Towers of Trebizond*,” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Mayıs 2014, 16/16.

_____, “Fotoğraf Okuma Sanatı.” Web. www.youtube.com/user/mzccirakli, Retrieved 10.11.2019

FOWLES, John. *The French Lieutenant’s Woman*, Penguin, London, 2012.

Kelsey Museum of Archeology, web. <https://lsa.umich.edu/kelsey> Retrieved 17.10.2019.

MANSEL, Philip. *Constantinople: City of the World’s Desire, 1453-1924*, London, John Murray, 1995.

LEONTIS, Artemis. & Talalay, Lauren E. “A Day’s Journey: Constantinople, December 9, 1919,” *Michigan Review*, Volume XLV, Issue 1: *The Documentary Imagination (Part Two)*, Winter 2006. Web. <https://quod.lib.umich.edu/> Retrieved 10.08.2019.

SMITH I. H. *Fotoğrafın Kısa Öyküsü*. Çev. D. Öztok, Hep Kitap, İstanbul, 2018.

ERNEST HEMINGWAY'İN TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NI KONU EDİNER YAZINLARINDAKİ OLUMSUZ DUYGULU DİL VE DUYGU İNFÜZYONU

Fehmi TURGUT*

Giriş

Yakın tarih çalışmalarında, yaşayan insanların şahitliğinden daha ziyade yaşayan kitapların ve belgelerin şahitliğinin ön plana çıktığı bir dönemdeyiz. Post-modern toplumun bireyleri, kolektif hafızanın oluş(turul)masında kullanılan en önemli kaynaklar olan bu yazınların oluşturduğu kurgusal, fantastik, sanal, bir o kadar da politik ve ideolojik ortamlarda yaratılan imgeler, betimlemeler, temsiller, roller ve andırışlar üzerinden şimdiki zamanı ve geleceği yargılamaktadır. Tarihin oynadığı bu rol onu, 'olmuş bitmiş olaylar ve gerçekler bütünü' (res gestae), yani varlık alanı olarak tarih değil de '*olmuş olanın anlatılış, aktarılış ve temsil biçimi*' olarak (historia rerum gestarum) ele almamızı gerektirmektedir. Bu tarih anlayışında hâkim olan şey, söylem ve söylemsel anlamdır. Bu bölüm batı dünyasının kolektif kültürel hafızasının oluşumuna katkı sağladığına inanılan metinlerden Ernest Hemingway'in I. Dünya Savaşı süresince Türkiye hakkında yazdığı gazete makalelerinde kullandığı *Olumsuz Etkili Politik, İdeolojik ve Kültürel Dil* hakkında olacaktır.

Oryantalizm adlı kitabında Edward Said, Doğu' nun bir Batı icadı olduğunu ileri sürer (Said, 1979: 1). Bunu söylerken Said (1979), 'Doğu'nun yani 'Orient'in, başlangıçta romans, macera ve egzotizm üzerinden kurgulanmış bir kavram" olduğuna vurgu yapmaktadır. Yakın tarihte yaşadığımız yıkıcı olaylar- I. ve II. Dünya savaşları, Afganistan savaşı, Irak ve Suriye iç savaşları ve sıcak savaşların arkasında yatan gerçek neden olduğuna inanılan ekonomik savaşlar- Doğu'yu romans, macera ve egzotizmden oluşan fantastik bir çerçeveden çıkarıp politik, ideolojik ve kültürel bir çerçeveye yerleştirmiştir. Aslında söz konusu egzotik, maceracı ve fantastik çerçevenin de bir kültürel arka planı vardı ama, bu çok zamandır Doğu'lular tarafından göz ardı edilmekteydi. Bu çerçevede; Batı'nın Doğu

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, fturgut@yahoo.com

algısı, bu algının oluşmasında önemli rolü olan sosyo-politik, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve ideolojik hafızanın beslendiği kaynaklarda kullanılan dil sayesinde olumsuz olmuştur. Bunu nedeni, genel olarak bakıldığında Doğu'yu konu edinen edebî, politik ve kültürel metinlerin 'Olumsuz Duygulu Dil' (Utych, 2017: 77) kullanmalarıdır. Tarih boyunca kendi varlığını Doğu'ya bakarak tanımlamış, şekillendirmiş ve konuşlandırmış olan Batı medeniyeti, psikolojik, kültürel, ideolojik ve politik öz-ayırmsamasını, bu metinlerde kullanılan olumsuz dil üzerinden şekillendirmiştir. Bu nedenle, tarihte yaşanmış olayları, gerçekleri, *'olmuş bitmiş olaylar ve gerçekler bütünü'* olarak değil de oluşturulan kurgusal, fantastik, sanal, bir o kadar da politik ve ideolojik ortamlarda yaratılan imgeler, betimlemeler, temsiller, roller ve andırışlar üzerinden ele alan ve yargılayan, yorumlayıcı ve yargılayıcı bir dil kullanan metinler ve kullandıkları dilin özellikleri çalışmaya değerdir.

Negatif Duygulu Dil ve Duygu İnfüzyonu

İnsanın dış dünya ile kurduğu bağların temelinde iki şey yatar: mantıksallık ve duygusallık. Kompleks gerçek durumları ve olayları hem tetikleyen hem de manipüle eden 'sanal gerçeklik' kavramı üzerine yapılan çalışmalar, duygusallığın etrafımızdaki dünyayı algılama, anlama ve yorumlamada mantıksallıktan daha etkili olduğunu göstermektedir. Evans (2001), olayları hafızamıza yerleştirme ve daha sonra onları yeniden oluşturmamızda duyguların öneminin oldukça fazla olduğunu söyler (s. 123). John Bowly ve Mary Ainsworth (1991), insanların dış dünya ile kurdukları bağların birçok farklı duyguların gelişimiyle olduğunu ileri sürerler (ss. 331-341). Forgas (2006) bu durumu 'duygu infüzyonu' (s. 323) olarak kavramsallaştırır ve bunu, duygusal ya da duygular aracılığı ile elde edilen bilgilerin yargısal sürece müdahale edip kişinin başkaları hakkındaki yargıları etkilemesi olarak açıklar. Kişi eğer bu bilgileri yazılı ya da sözlü metinlerden elde ediyorsa bu metinlerde kullanılan kavramlar, kelimeler, tanımlar, tasvirler ve biçem, varılan yargının olumlu ya da olumsuz olmasını şekillendirir. Söz konusu metinler politik, ideolojik ve kültürel içerikler taşıdığına, bu etki daha belirgin bir özellik kazanır. Bunun nedeni ise politik bilginin başka türlere nazaran daha duygu kipli olmasıdır. Bu duygu kipi genel olarak olumsuz olma eğilimi gösterir çünkü olumsuz olanın etkisi olumlu olana nazaran daha üstün ve daha uzun sürelidir ve daha derinlemesine nüfuz edici özellik taşır. Bu durumu Baumeister ve arkadaşları (2001) şöyle açıklarlar:

Günlük yaşamda, hayatımızı etkileyen belli başlı olaylarda, yakın ilişkilerimizde, sosyal ilişkilerimizde, başkalarıyla oluşturduğumuz bağlarda ve öğrenme süreçlerinde kötü olayların etki gücü iyi olaylara nazaran daha fazladır. Kötü duygular, kötü ebeveyn, kötü geri dönüt iyi

olanlardan daha etkilidir. İnsanlar kötü ya da yanlış bilgiyi iyi ya da doğru olandan daha derinlemesine bir yargı ve yorumlama sürecinden geçirirler. Kişi, iyi-öztanımlamaların peşinde koşmaktansa enerjisini daha çok kötü öz-tanımlamalardan kaçınmaya harcar. Kötü izlenimleri ve kötü stereotipleri oluşturmak daha kolaydır ve bunlar yanlışlamaya ve düzeltmeye karşı daha dirençlidirler. (s. 323)

20. yüzyılın başlarından itibaren edebiyatçılar, gerek edebi gerekse edebiyat dışı yazınlarıyla, bilgi ve algı yayılımını sağlayan araçların karmaşık dünyasındaki önemli yerlerini almışlardır. Bu yazınlar, gerçeğe dayalı ya da gerçeğin peşinde koşanlardan dezenformasyon, alternatif gerçek, algı operasyonu, manipülasyon ve aldatma peşinde koşanlara kadar farklılık göstermektedir. Ernest Hemingway'in 1922 yılında Kurtuluş Savaşı hakkında muhabir olarak çalıştığı *Toronto Star* gazetesine gönderdiği iletiler, kullanılan *Olumsuz Duygulu Dil* ve *Duygu İnfüzyonu* açısından incelemeye değerdir. Bu yazınların Hemingway'in daha sonraki edebi biçimini oluşturmadaki etkisi üzerine az da olsa çalışmalar yapılmıştır (bkz. Kuyucu, 2013) ama politik, kültürel ve hatta ideolojik metinler olarak ele alındığında bu yazınların, nasıl bir Türk, Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Yunan Savaş algısı yarattığı, bu konular hakkında nasıl manipülasyonlar ve dezenformasyonlar yaptığı akademik bakışlardan ve çalışmalardan uzakta tutulmuştur. Hemingway'in bu iletilerinin daha sonraki edebi çalışmalarının alt yapısını oluşturduğu söylenebilir. Onun gönderdiği iletileri okuyanlar da Türkler, Türkiye ve Türk-Yunan Savaşı ya da Kurtuluş Savaşı hakkında edindikleri yanlış yargılar, algılar ve alternatif-gerçeklerin alt yapısını oluşturdular. Bu yazınlar, *'olmuş olanın anlatılış, aktarılış ve temsil biçimi'* olarak (historia rerum gestarum) ele alındığında alternatif tarih rolünü de üstlenmiş olur ve zaman ilerledikçe yeni okumalarla zaten kökleşmiş olan algılara yeni anlamlar yüklemeye devam ederek kültürel hafızanın pekiştirilmesine katkı sunmaktadırlar.

Hemingway ve Metinleri

Ernest Hemingway'in yazınlarının etkisi, cümlelerinin uzunluğu ya da kısalığı, basitliği ya da karmaşıklığı ile ilgili değil de daha çok kelime seçimleri ile ilgilidir. *Öğleden Sonra Ölüm* adlı kitabında Hemingway, düzyazının bir iç dekorasyon işinden daha çok mimarlık işine benzediğini söyler (Hemingway, 1932). Ona göre yazar, yazdığı esere, yarattığı karakterlere, içselleştirdiği deneyimlerinden, bildiklerinden, aklındakilerden, kalbindekilerden, kısaca kendisine ait olan her şeyden enjekte eder. 1922 yılından itibaren Türkiye'den çalışmakta olduğu *Toronto Star* gazetesine gönderdiği bültenler, bu tür enjeksiyonlarla doludur. 30 Eylül 1922 tarihinde İstanbul'dan gönderdiği ilk bültenin açılış cümlesi şöyledir: *İstanbul gürültülü, sıcak, engebeli, pis ve güzel bir şehir* (Hemingway, 1985) "Anlam

kalıpları öncelikli ilgi alanlarıyla doludur" der Deetz (1982: 139). Burada Hemingway'in İstanbul'la ilgili öncelikleri olumsuzdur. Bu iletide İngilizlerin İstanbul'u kurtaracak güçte olduğunu ve daha ikinci cümlede *"İngilizler herhangi Kemalist bir istilayı önlemek için yeterli sayıda geldiler"* diye yazar. Buradaki duygu infüzyonu okuyucuya, İstanbul'un İngilizler tarafından değil de Türkler tarafından işgal edildiği izlenimini vermektedir. Hemingway, 9 Ekim 1922'de gönderdiği iletide, *"Türk ordusunun ileri gözetleme ve nöbet gücünü oluşturan Türk düzensiz güçleri, küçük gerilla grupları ve çeteler İstanbul'un doğusundaki köylere ulaştılar"* diyerek aslında Türklerin düzenli bir orduya sahip olmadıklarını, Türk güçlerinin çapulcu ve çetelerden meydana geldiğini ileri sürmektedir. 9 Ekim 1922'deki iletisine şöyle başlar:

Bismark, Balkanlarda gömleğini pantolonunu içine sokan erkeklerin üçkâğıtçı olduğunu söyler... Hamid Bey'i Ankara hükümetinin belki de en güçlü adamı Kemal'in yanında bir Fransız sermaye kuruluşu olan Emperyal Osmanlı Bankasından yüklü bir maaş alarak Avrupa'daki Kemalist hareketi yönettiği İstanbul'daki ofisinde gördüğümde, gri bir iş elbisesi giydiği için gömleği pantolonunu içindeydi. (Hemingway, 1985)

Heminway'in burada yaptığı şey bir algı operasyonudur. Medya dilinde bu Karşı Tarafın Olumsuz Betimlenmesidir. Teun van Dijk (2011) bu durumun ideolojinin polarize olmuş yani kutuplaşmış yapısı olduğunu ve ideolojik söylemin ana unsurlarından bir tanesi olduğunu ileri sürer (Van Dijk, 2011). Hemingway'in bu metinde yaptığı başka bir şey de bilgi aktarmaktır. İnsanlar bilginin büyük bir bölümünü söylemsel iletişim ve etkileşimle, yani epistemik söylem yoluyla elde ederler (Van Dijk, 2011: 211). Bu söylem olumsuz olursa bilgide olumsuz olur. Hemingway'in iletileri, dezenformasyon ve bilginin mobilizasyonu kavramlarının tarihî gelişimi açısından oldukça önemlidir. 19 Ekim 1922'de gönderdiği iletide *"İstanbul filmlerdeki gibi değil. Resimlerde, tablolarında, ya da başka yerlerde gösterilen İstanbul'a benzemiyor"* diye yazarak İstanbul hakkındaki önyargısını pekiştirmektedir. Aynı iletide Hemingway belki de günümüzde politik bir araç olarak kullanılan sözde soykırım söylemlerinin temelini oluşturabilecek ifadeler kullanır:

Er ya da geç Kemal'in askerleri İstanbul'a girecekler, ya da bir savaş olacak ve Ermeniler, Yahudiler ve Rumlar İzmir'i unutamayacaklar. Ve gidiyorlar. Arkalarında bıraktıkları bin yıllık bir soykırım tarihi ile ırksal korkunun dindirilmesi oldukça zor görünüyor.

Hemingway'e göre azınlıkların Türkiye'de yaşadıkları tarih bir soykırım tarihidir ve ona göre bu tarih İngilizce konuşan dünyanın dikkatine sunulmalıdır. Bizim Kurtuluş Davası olarak gördüğümüz savaşı Hemingway

bir Türk -Yunan savaşı olarak görür ve bu savaşta mazlum ve kurban olan Yunanlılar, Yahudiler ve Hristiyanlardır:

... fes giyinmiş, tüfekleri sırtlarında asılı, kaba tüylü, kısa boylu dağ atlarına binerek gelen kara yüzlü insanların onlara neler yapabileceklerini bekleyip görmekten korkuyorlardı...

Hemingway burada 'şehri yakıp yıkma' ifadelerini kullanarak İzmir'e göndermeler yapıyor. Ona göre İzmir'de yapılanlar bir soykırımdı. 1930 da yayımlanan *Bizim Zamanımızda* adlı kısa öykü koleksiyonunda *İzmir Rıhtımında* adlı öyküde İzmir'de olup bitenleri şöyle anlatır:

En kötüsü çocukları ölmüş kadınlardı. Ölü çocukları alamıyordunuz onlardan. Altı günden beri ölüydü çocuklar. Vermiyorlardı onları. Hiç bir şey yapamazdınız. Sonunda çekip aldık. Sonra, bir de yaşlı bir kadın vardı, bu olağanüstüdür işte. Bir doktora anlattım, yalan söylüyorsun dedi. Onları iskeleden uzaklaştırıyor, ölüleri topluyorduk, bu yaşlı kadın sedye gibi bir şeyin üstünde yatıyordu. «Şu kadına bir bakar mısınız, efendim?» dediler. Ben de baktım, tam o anda öldü ve taş gibi kaskatı kesildi. Bacakları çekildi, belinden yukarı çekmişti bacaklarını, tümünden sertleşti. Sanki geceden ölmüş gibiydi. Bir tıp öğrencisine anlattım bunu, imkânsız dedi. Hepsisi iskeleye dolmuştu, çünkü Türk'ü tanımıyorlardı, bu ne depreme, ne de başka şeye benzerdi. Koca Türkün ne yapacağını hiç bilemezlerdi (1930).

Hemingway bu öyküde anlatıcı olarak adı olmayan bir İngiliz subayını kullanır. Anlatıcının batı medeniyeti ve kültürünü temsil ediyor olması, Türk-Yunan savaşının batılı bakış açısıyla nasıl betimlendiğini ele vermektedir. Eserlerinin çoğunda olduğu gibi doğum ve ölüm takıntısı olan Hemingway, öyküyü yaşadıkları topraklardan zorla koparılıp sürgüne gönderildiklerini ileri sürdüğü Yunan kadınların ölü çocukları, ölü ve yaralı Yunan siviller üzerinden anlatır. Bu anlatı, ürkütücü bir vahşet, kaos ve ümitsizliğin hâkim olduğu bir dünya portresi çizer ve Yunan halkını bu dünyanın 'kurbanları' olarak betimler. Hemingway okurlarına bu kaotik, vahşi ortamın asıl sorumlusunun Türkler olduğu duygusunu enjekte etmektedir. Birinci Dünya savaşı sonrası Anadolu'da olup bitenler üzerine yazılanlarda Hemingway dominant bir yere sahiptir. İzmir'de olanları bir soykırım/felaket olarak yansıtır ve bu olay onun sayesinde modern Yunan tarihinin ilk olayı olarak Amerikan edebiyatı ya da daha geniş anlamıyla İngilizce konuşan ülkeler edebiyatında yerini almış olur. Bir bakıma Hemingway bu durumu kanonize etmiştir. Bu olgu, ülkelerin felaket olarak adlandırdıkları tarihi olaylar hakkında sorgulamalar yapmayı kolaylaştırır. Hemingway en etkili hamlesini en son iletilerinden birisinde yapar. 24 Ekim 1922' de gönderdiği iletinin başlığı şöyledir: *Türkler Kemale Güvenmiyor* (Hemingway, 1930). Başlıklar tam metinlerin ulaştıkları okuyuculardan daha fazla okuyucuya ulaşırlar. Çoğu zaman tam metni detaylarıyla okuyup

okumayacağımız başlığın bizi ne kadar etkilediğine bağlıdır. Başlıkların içerdiği dilsel özellikler onları okuyucular için daha hatırlanabilir yapar. Hemingway kullandığı başlıkta bir genelleştirme yapmaktadır. Türklerin-bazı, bir kısım, çoğu, belirli bir bölgede yaşayan Türkler sınırlaması ve tanımlaması yapmaksızın- Kemali sevmediğini, bir bilgi parçası, algılanmış ve kurgulanmış bir realite olarak vermektedir. Dikkat çeken bir husus da Hemingway'in başlıklarda ve metinlerde modalite kullanmamasıdır. Modalite yazarın konuya ilişkin ruh hâlini, eğilimini ve görüşünü yansıtır. Halliday' e (1994) göre modalite, yazarın duruma, konuya ya da olaya kişisel bakış açısının en belirgin araçlarından birisidir. Hemingway bu gerçek algısını Mustafa Kemal Paşa'nın askerî ve dinî bir kimliğe değil de daha çok ticari ve seküler bir kimliğe sahip olduğunu öne çıkararak elde etmektedir. "Kemalistlerin en önemli amacı Mezopotamyaya sahip olmaktır... Kemal, petrolü istemektedir... İngilizlerin istediği petrol. Selahaddin Eyyubi Kemal'den İşadamı Kemal'e." (Hemingway, 1930)

Hemingway bizim Kurtuluş Savaşı, kendisinin Yunan- Türk Savaşı olarak adlandırdığı olaylar dizisini bir Yunan İsyanı olarak görür. İletilerinin sadece bir tanesinde, 18 Ekim 1922 tarihinde gönderdiği iletide, Yunanlıların hiç de masum olmadığını söyler:

Yunanlıların durumu farklıydı. Suçlu bir ulusal vicdana ve tarihe sahipler. Şurası bir gerçek ki Yunan ordusu Anadolu'dan çekilirken Türk köylerini, tarlaları ateşe verdi ve mezalim uyguladı. Bunlar Amerikan yardım kuruluşlarında çalışanlar ve daha önce Anadolu'da yaşayan Hristiyanlar tarafından doğrulanmış gerçekler. Bu konuya daha sonra delil elde edince döneceğim. Şu anda mesele bu değil (Hemingway, 1930).

Ama bu gerçeklerden daha sonra hiç bahsetmez. Yunanlıların verdiği mücadeleyi Truva Savaşına benzetir ve olan bitenin geçtiği topraklar üzerinde hak iddia eden iki ülkenin yer aldığı bir savaş olduğunu söyler ve şöyle bitirir: "*Yunanlılar İkinci Truva Savaşından da yenik ayrıldılar*" (Hemingway, 1930). Hemingway yazdığı bütün romanlarda ve öykülerde her şeye Amerikalı bir akılla bakmayı seçmiştir. Bu akıl, olaylara kutuplaştırıcı, benmerkezci ve etnomerkezci bir yaklaşımı seçer. Farklı kültürlerden, farklı ülkelerden karakterler olabilir ama bunlar Hemingway'in ilgilendiği konular üzerine bir bilinç geliştiremezler. Bu Hemingway'in onlara verdiği bir roldür. Gazete bültenlerinde merkezde karakter olarak kendisi vardır. Bu nedenle bu yazılar tamamen Amerikan bilincinin bir ürünüdürler.

Sonuç

Herhangi bir konudaki Amerikan algısı ve bilgisi, ilginç bir şekilde tecrübeye dayanmaktadır. Yazar algılarını ve bilgilerini ne kadar tecrübeye dayandırırsa yazdıkları o kadar önemli, inanılır ve etkileyici olur. Hemingway hem romanlarında hem öykülerinde hem de gazetesine gönderdiği yazılarda Doğu'yu, Doğu insanını hiç anlamaya çalışmaz. O, sadece deneyimlerine ve o deneyimlerden gelen iç seslere güvenir. Bu deneyimleme ve sonrasında yazma özelliği hiçbir Amerikan yazarında Hemingway'den daha fazla değildir. Savaşa, Avrupa'ya, Doğu'ya, balık tutmaya, avcılığa, boğa güreşine, bohem hayata bitmek bilmez bir ilgi duymaktaydı. Hemingway in Toronto Star gazetesine göndermiş olduğu bültenler, İzmir hakkında yazdığı hikâye, Anglo-Amerikan medeniyet ve kültürünün Doğu medeniyetleri ve kültürleri hakkında geliştirdikleri söylemin ilk örneklerinden sayılmaktadır. Bu söylemin en belirgin özelliği, epistemik olmasıdır. Böylece Hemingway, tarihî olayları 'bilgi-olarak duygu' (Schwarz&Clare, 1988) yoluyla aktarır. Bu aktarımda Hemingway'in Negative Duygusalılık düzeyi oldukça yüksektir. Kullandığı Olumsuz Duygulu Dil, Hemingway'in yazınlarına Yunanlılar ve Ermenilerin soykırım iddialarına belge ve bilgi özelliği kazandırmıştır.

KAYNAKÇA

AINSWORTH, M. D. S.& BOWLBY, J. (1991). An ethological approach to personality development. *American Psychologist*, 331-341.

BAUMEISTER, R.F., E. BRATSLAVSKY, C. FINKENAUER, & K. D. VOHS (2001). Bad Is Stronger Than Good. *Review of General Psychology* Vol. 5. No. 4. 323-370.

DEETZ, S. A. (1982). "Critical Interpretive Research in Organizational Communication," *Western Journal of Speech Communication*, 46, 131-149.

EVANS, D. (2001). *Emotion: the Science of Sentiment*. Newyork: Oxford Press.

FORGAS J.P. (Ed.). (2006). *Affect in Social Thinking and Behavior*. New York: Psychology Press.

HALLIDAY, M. A. K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar*. Second edition. London: Edward Arnold.

HEMINGWAY, E. (1930). *In Our Time*. New York: Charles Scribner's Sons.

_____, (1932). *Death in the Afternoon*. New York: Charles Scribner's Sons.

_____, (1985). *Hamid Bey Wears Shirt Tucked In When Seen by Star Dateline*: Toronto. New York: Charles Scribner's Sons.

KUYUCU, N. (2013). Hemingway in Turkey: The Influence of His Turkish Experiences on His Writing. Master Tezi. Michigan University.

SAİD, E. (1979). *Orientalism*. New York: Vintage.

SCHWARZ, N., & CLORE, G. L. (1988). How do I feel about it? The informative function of affective states. In K. Fiedler & J. P. Forgas (Eds.), *Affect, cognition and social behavior* (pp. 44-62). Toronto: Hogrefe

UTYCH, S. M. "Negative Affective Language in Politics," *American Politics Research*, 46(1), February 2017.

Van DIJK, T. A. (2011) Discourse, knowledge, power and politics: Towards a critical epistemic discourses analysis. <http://www.discourses.org>

İNGİLİZ HAYRANLIĞINDAN İNGİLİZ DÜŞMANLIĞINA: HALİDE EDİB ADIVAR'IN ATEŞTEN GÖMLEK'İNDE MİLLÎ MÜCADELE VE KADIN

Nazan YILDIZ*

Giriş

Halide Edib Adıvar eğitim aldığı okul ve eğitiminin sonucunda Batı Uygarlığının simgesi olarak kabul ettiği İngilizlere hayranlığı ile bilinir. Çağdaş yaşam şekilleri ve insana verilen önem dolayısıyla Adıvar'ın İngilizlere olan hayranlığı İngilizlerin 1. Dünya Savaşı boyunca süren insanlığa sığmayan tutumları ve İstanbul'u işgal etmelerinin ardından bir düşmanlığa dönüşür. Adıvar'ın İngilizlere karşı değişen bu tutumu *Ateş'ten Gömlek*'te açıkça görülür. Fakat Adıvar'ın İngilizlere karşı olan bu olumsuz düşünceleri bağımsızlığın kazanılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve modern Avrupa'yı örnek almasıyla yok olur.¹ Adıvar'ın eserleri sadece edebiyat anlamında değil siyasi ve sosyal tarih bakımından da çok önemli eserlerdir. Büyük bir imparatorluğun yıkımına ve bu yıkımın içinden yeniden vücut bulan bir milletin bağımsızlık mücadelesine birebir şahit olan yazar eserlerinde bu yıkım ve çevresinde şekillenen olayları yansıtır. Çok yönlü ve çok üretken olan yazar, roman, hikâye, mensur şiir, tiyatro eseri, hatıra gibi edebi yapıtlarının yanı sıra makale, köşe yazısı ve inceleme gibi eserler de üretmiştir. Türk edebiyatının en önde gelen yazarlarından biri olan Adıvar eserlerinde Türk kadınının değişen kimliğini ele almış, Türk kadınının her alanda ön planda yer aldığı yapıtlar üretmiştir. Bu eserlerin en bilinen ve en önemlilerinden olan *Ateş'ten Gömlek*'te Türk kadınının toplum içindeki değişen rolü milli mücadele çerçevesinde işlenir. Bu doğrultuda, bu metnin amacı milli mücadelede Türk kadınının yerini *Ateş'ten Gömlek* romanı üzerinden resmetmektir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, nyildiz@ktu.edu.tr

¹ Halis Ahmet Özer, *H. R. Gürpınar, Y. K. Karaosmanoğlu, H. E. Adıvar ve R. N. Güntekin'in Romanları Hakkında Yazılan Tenkidi Makaleler 1923-1928*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul 2001, s. 81.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma döneminde dünyaya gelen Halide Edib Adıvar 1882 yılında İstanbul'da doğar. Annesini küçük yaşta kaybeder ve babasının ardı ardına yaptığı evlilikler dolayısıyla hem babasının hem anneannesinin evinde yaşamak durumunda kalır. Anneannesinin evinden sonra Adıvar'ın evi babasının evlendikten sonra oturduğu evdir. Burası Ermeni ve Rum azınlığın yoğun yaşadığı bir yerdir. Babası İngilizlere hayrandır ve kızının giyim ve beslenmesinde İngiliz terbiyesini örnek alır. 1893 ve 1894 yılları arasında Amerikan Koleji'ne girerek yeni bir çevreye adım atar. Koleji bırakmak durumunda kaldığı zamanlar bile eğitimini aksatmaz ve İngiliz mürebbiyelerden özel dersler alır. 1899'da koleje geri döner. Bir yandan kolejde çeşitli yazarların verdiği konferanslarla bir yandan da evde aldığı özel derslerle kendini geliştirir. Adıvar, koleji bitirince 1901'de Salih Zeki ile evlenir. Uzun bir bunalım sürecinden sonra ilk oğlunun doğumuyla bir anlamda hayata döner. Bu arada *Tanin* gazetesi yayın hayatına başlar ve Adıvar'ın ilk yazısı, 1 Ağustos 1908'de *Tanin*'in birinci sayısında çıkar. Yazar, II. Meşrutiyeti heyecanla karşılar. Adıvar *Tanin*'in yanı sıra İngiltere'de yayınlanan *Nation* dergisine "Türk Kadınının İstikbali" adlı bir mektup gönderir ve bu mektup kamuoyunda büyük ilgi çeker. İktidara ittihatçıların geçmesinden sonra muhalif kesimler saldırıya geçer, yazar bu arada tehdit edilmektedir ve Mısır'a gitmek durumunda kalır. Mısır'dan İngiltere'ye geçer ve 1909'da memlekete döner, aynı sene tifoyla mücadele eder. Bu sırada eşiyile arası bozulur ve boşanırlar.²

21 Mayıs'taki Haydarpaşa'da Kadıköy mitingden sonra Adıvar ismi hafızalara kazınır. Eylül 1921-Ağustos 1922 arasını çok yoğun geçirir. Çoğunlukla at üstünde zulüm gören yerlere koşar ve çeşitli tehlikeler atlatır. Cephede, riskli bölgelerde deneyimlediklerini ve gözlemlerini bir rapor halinde İsmet Paşa'ya sunar. Mütareke zamanındaki Amerikan Mandasının taraftarı olması 1924'te bir hücum kampanyasına maruz kalmasına neden olur. Aynı yıl İstanbul'dan ayrılır ve izlenimlerini *Vakit* gazetesine gönderir. İngiltere'de yazılarını yazar ve konferanslar verir. 1926'da *Zeyno'nun Oğlu* ve *Memoirs*'i yazar. 1928 yılında *Asia* dergisinde yazdığı yazılar sebebiyle aleyhinde yazılar çıkar ve bir Yahudi kızı olmakla ve Gazi Mustafa Kemal'e kin ve nefret beslemekle suçlanır. Amerika'da *Politikal Institute*'un düzenlediği yuvarlak masa konferanslarına davet edilir ve ilk kadın konferansçı olarak açılış konuşmasını yapar. Kolombiya Üniversitesinde dersler verir. 1935'te Müslüman bir üniversitenin açılmasıyla ilgili bir kampanyaya için Hindistan'a gider. Hindistan dönüşü İstanbul'a gelir.

² Şadan Şahin, *Halide Edib Adıvar'ın Yedigün Dergisi ve Tan Gazetesinde Çıkan Yazıları 1936-1944*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul 2008, s. vi.

1936'da *Yedigün* dergisine haftalık yazılar yazar. Adıvar II. Dünya Savaşı yıllarında şiddetli bir Nazi karşıtı olur. 1942'de *Sinekli Bakkal* CHP roman ödülünü kazanır. 1950'de Demokrat Parti listesinden bağımsız olarak İzmir milletvekili seçilir. 1954'te Cumhuriyet gazetesinde bir mektup yayımlar ve siyasi hayata veda eder. İkinci eşi Doktor Adnan Adıvar'ın ölümünden (1955) sonra çok zor günler geçiren yazar 9 Ocak 1964'te vefat eder. Çevresindeki insanların belirttiklerine göre, ömrünün son günlerinde geçirdiği bir sinir krizi sırasında mektup ve özel yazılarını yakıp, anlamsız yazılar yazmıştır. 1970'te Adıvar'ın büstü Sultan Ahmet Meydanı'na dikilir.³

Adıvar, Kurtuluş Savaşı sırasında çeşitli görevlerde bulunmuş ve cephelelerdeki izlenimleri *Vurun Kahpeye* ve *Ateşten Gömlek* gibi romanlarına yansıtmıştır. Eserlerinde Türk kadınına kişilik kazandırdığına inanılan Adıvar, yazarın kendisine ait bir şeyler anlatırken bile yabancı olması gerektiğini savunur.⁴ Yazar sayısız roman kaleme almıştır. Bunlardan en öne çıkanlarına bakılacak olursa yazarın ilk dönem eserlerinden olan 1912 yılında Tanin Matbaasında basılan *Yeni Turan* görülür. Eser 1916 yılında Verlag Gustab Rieperheuer tarafından *Des Neu Turan* adıyla Almancaya çevrilerek yayınlanmıştır. Ayrıca kitap 2018 yılında Can Yayınları tarafından tekrar basılmıştır. Romanda 1932 Türkiye'si anlatılmaktadır. *Mev'ut Hüküm* 1917 yılında *Yeni Mecmua*'da tefrika edilmiş, 1918'de Ayyıldız Matbaası, 1968, 1976 ve 1983 yılında da Atlas Kitabevi tarafından basılmıştır. Eser tahsilini Avrupa'da yapan bir doktorun İstanbul'a döndükten sonraki yaşamını ele almaktadır. Ayrıca roman, cinsel yolla bulaşan hastalıkları ele alması bakımından Türk edebiyatında bir ilktir. Milli Mücadele dönemini konu alan *Ateşten Gömlek* 1922 yılında *İkdam* tarafından tefrika edilmiş, sonra 1923'te Teşebbüs Matbaası, 1968 ve 1969'da Atlas Kitabevi tarafından basılmıştır. Romanın iki film versiyonu mevcuttur ve 1924 ve 1932'de İngilizceye, 1923'te Arapça ve Almancaya, 1927'de Rusçaya ve 1948'de Fransızcaya çevrilmiştir. *Vurun Kahpeye* 1923 yılında Akşam gazetesinde tefrika halinde yayınlanmıştır. 1926 yılında Mahmut Bey Matbaası, 1963 ve 1966 yılında Remzi Kitabevi tarafından basılmıştır. Eser 1999'dan 2007'ye Özgür Yayınları, 2007'den sonra ise Can Yayınları tarafından basılmıştır. Yazarın *Kalp Ağrısı* adlı romanı çocukluk arkadaşı olan iki genç kızın aynı gence âşık olmaları üzerine kuruludur. Eser 2 Mart ile 8 Temmuz 1924 tarihleri arasında *Vakit* gazetesinde tefrika edilmiş ve 1924'te *Vakit* Matbaası, 1935'te Halk Kütüphanesi, 1962'de Remzi Kitabevi tarafında basılmıştır. Eser en son Can Yayınları tarafından 2018 yılında basılmıştır. *Zeyno'nun Oğlu* 1926 ile 1927 yılları arasında *Vakit*

³ Şahin, ss. vii, viii.

⁴ Ezgi Kulak, *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Halk Bilimi Unsurları*, Ömer Halisdemir Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, Niğde 2016, s. 27.

gazetesinde tefrika edilmiş ve birinci baskısı 1926 yılında Mahmut Bey Matbaası tarafından yapılmıştır. Eser *Kalp Ağrısı* romanının devamı niteliğindedir ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Doğu Anadolu'da hazırlanmakta olan bir Kürt isyanının hemen öncesindeki gelişmeler ele almaktadır. *Sinekli Bakkal* romanı ilk defa 1935 yılında İngilizce olarak *The Clown and His Daughter (Soytarı ve Kızı)* adıyla Londra'da Allen and Unwin Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Türkçesi yine aynı yıl *Haber Gazetesi*'nde tefrika edilmiş ve 1936'da Ahmet Halit Kitabevi, 1941 ve 1943'de Ahmet Halit Kitabevi, 1979'da Atlas Kitabevi, 2005'te Özgür Yayınları ve 2018'de Can Yayınları tarafından basılmıştır. Eser doğu-batı, eski-yeni, aşk-mantık, kalp-akıl gibi zıtlıkları ele almaktadır.

Sonsuz Panayır 1946 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilmiş ve 1946'da Remzi Kitabevi, 1968'de Atlas Kitabevi, 1972'de Atlas Kitabevi ve 2016 yılında Can Yayınları tarafından basılmıştır. Eserde Cumhuriyet Türkiye'sinde yozlaşma teması işlenmektedir. Adıvar'ın *Akile Hanım Sokağı* adlı eseri 1957-1958 yılları arasında *Hayat Mecmuası*'nda tefrika edilmiştir. Birinci baskısı 1958'de Ahmet Halit Kitabevi, ikinci baskısı 1972'de Atlas Kitabevi *Çaresaz* adlı romanı ile ve üçüncü baskısı da 1971'de Atlas Kitabevi tarafından basılmıştır. Roman 2017 yılında da Can Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Eser Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk toplumundaki yozlaşmayı anlatmaktadır. *Hayat Parçaları* Adıvar'ın sağlığında yayımlanan son eseridir. Eser 1963 yılında Remzi Kitabevi ve 2000 yılında Özgür Yayınları tarafından basılmıştır. Eser Türk halkının geçirdiği değişimleri İstanbul'un arka sokakları ile zenginlerin hayatını karşılaştırarak irdellemektedir.⁵ Halide Edib Adıvar'ın eserleri üç kısma ayrılabilir:

1. *Seviyye Talib, Handan, Son Eseri* ve *Kalp Ağrısı* gibi, bireysel duyguların işlendiği özellikle kadın psikolojisinin ayrıntılı çözümlenmelerle verdiği ilk romanları.
2. Kurtuluş Savaşı'nın sıcaklığında, toplumsal nitelikleriyle Anadolu insanını, onun Kurtuluş çabalarını ve yurt sevgisini dile getirmeye çalışan *Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye Zeyno'nun Oğlu* adlı romanlarıyla Türkçülük akımlarından esinlenerek yazdığı imgesel romanları.
3. Değişik dönemlerde, İstanbul ve Anadolu'da yaşayan çevreleri, toplumsal ve töresel özellikleriyle sergileyen *Sinekli Bakkal,*

⁵ Merve Sari, *Halide Edib Adıvar'ın "Türk'ün Ateşle İmtihanı" ile Hüdâ Şa' Râvî'nin "Günlüğüm" Adlı Eserinin Karşılaştırılması*, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, Konya 2018, ss. 53-57.

Tatarcık, Sonsuz Panayır gibi aynı zamanda Doğu- Batı ikileminde oluşan sorunlarla ilgili romanları⁶

Adivar eserlerinde bireysel duyguların yanı sıra Milli Mücadele, batılılaşma, Doğu Batı çekişmesi ve alafrangalık konularını da işlemiştir. Yazar Batılılaşmaya karşı değildir ve özellikle ilk romanlarında bunu göstermiştir. Doğu kültürüyle büyüyen Adivar daha sonra batılı anlamda eğitim almış ve farklı bir dünyaya adım atmıştır. Kulak'ın da belirttiği üzere “*Doğu kültürünün etkisinden uzun bir süre kurtulamayan Halide, eğitiminden sonra Batı'ya öykünmeye başlar. Milli Mücadele döneminde kendi milli değerlerini yeniden canlandırır. Ateşten Gömlek Halide Edib'in Batılılara karşı hayranlığının nefrete dönüştüğü bir dönemin yapıtıdır*”⁷

Yeni Bir Kadın: Meşrutiyet ve Kadının Değişimi

Kadının toplumda yer alma seyri 1908 Meşrutiyetiyle birlikte hızlanır. Meşrutiyetle beraber gelen siyasal ve sosyal ivme Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ile artar. İttihat ve Terakki'nin kadınlara yönelik tutumu zamanın şartlarıyla bir araya gelince kadının sosyal hayat içindeki yeri ve rolü son derece gelişir. Meşrutiyetten sonraki gelişmeler ve Balkan Savaşlarıyla İttihat ve Terakki kadın kimliğini Türk milliyetçiliğinin ayrılmaz bir parçası saymaya başlar. Türk Ocakları başı çekmek üzere farklı sivil toplum örgütleri ile kadınların toplumun ve Türkçülük hareketinin içinde rol almaları teşvik edilir.⁸ Bu şekilde Türk milliyetçiliği ve kadının sosyalleşmesi bir araya getirilir. Bu konu ile ilgili Çetinkaya şöyle söyler: “*Yükselen kadın hareketinin gerek Jön Türk hareketi ve gerekse de onun temsil ettiği zihniyet dünyası ile çok sağlam bağları vardı. Dönemin pozitivist ilerlemecilik ve Osmanlılık ile Türkçülük arasında salınan yurtseverlik anlayışı kadınlar tarafından da sahipleniyordu*”⁹

Bu zamanın kadınları, kadınların 19. Yüzyıl'da deneyimledikleri yavaş değişimin aksine, daha hızlı ve etkin bir biçimde sosyal hayatta rol almak isterler. Odak noktası ‘Türk Milliyetçiliği’ olan yeni bir döneme girilmiştir. Türk milliyetçiliği öne sürdüğü ‘yeni kadın’ ve ‘yeni aile’ kavramının gerçeğe dönüştürülmesinde kadınları görevlendirir. Böylece, Berktaş'ın vurguladığı gibi, “[...] Osmanlı toplumunda kadının durumu, [...] simgesel bir önem kazanır [...] kadınlar modernleşmeci erkeklerin

⁶ Kulak, s. 27.

⁷ A.g.e., s. 30.

⁸ Hülya Argunşah, “Halide Edib'te Değişen Kadının Romandaki İzdüşümleri: Seyyide Talip'ten Ateşten Gömlek'e” *TÜBAR*, Sayı 37, 2015, s.30.

⁹ Y. Doğan Çetinkaya, Y. Doğan “‘Uyanın Kadınlar! Hayata Bigâne Kalmamak İçin’ Türk Milliyetçiliğinin Kuruluşunda Kadınların Rolü ve *Kadınlık Hayatı* Dergisi” *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 12, 2011, s. 122.

fikirlerini ifade etmeleri açısından simge görevi [...]”¹⁰görürler. Dönemin kadınlarına düşen görev ‘yeni kadın’ı olmaları ve ‘yeni insan’ı yetiştirmeleridir. Kadınlar bu bağlamda millî kültürün koruyucusu, taşıyıcısı ve öğreticisi olarak kabul edilirler. Bir milletin tekrar ayağa kalkmasında bu kadar büyük bir görev verilen Türk kadını kendine verilen vazifeye layık olmaya çalışır. Bu durumda kadınlar evin dışındaki dünyaya büyük bir adım atmışlardır.¹¹ Bu ‘yeni kadın’ tipinin oluşumunu Paralı şöyle anlatmaktadır:

Tanzimat döneminden bu yana gelişen yeni kadın söylemi bu ideal imgelerini batılılaşmanın yanlış ürünleri olarak saydığı kentli, tüketim ve israf düşkünü kendi köklerinden uzaklaşmış alafranga kadın ile gelenek ve cehaletin kıskaçları içinde kendi dünyasına kapanmış- toplumsal sorumluluklarının bilincinde olmayan- eski kadına karşıt olarak oluşturmuştur.¹²

II. Meşrutiyet sonrası milliyetçi dönemin en önde gelen kadın portresi Adıvar’dır. 1 Ağustos 1908’de *Tanin*’in ilk sayısında yer alan ve başlık olarak Tefik Fikret’in “Sis” şiirindeki “Kaç nâsiye vardır çıkacak pâk u dirah-şan” mısrasını seçen yazısından sonra tanınmaya başlar. Bu yazı onun hemen hemen ilk telif yazısıdır.¹³ Adıvar bu yazıdan önce John Abbot’dan yaptığı *Mâder Tercümesi* (1897)’nin önünde yer alan “İfade-i Mahsûsa” başlıklı telif yazısını yazmıştır. Kısa bir süre sonra *Heyulâ* (1909) ve *Raik’in Annesi* (1909) adlı ilk romanları gelir. Adıvar asıl şöhretini ise *Seviyye Talip* (1910) ile *Handan* (1912) ile kazanır. Adıvar bu iki roman ve sonrasında yazdığı *Yeni Turan* (1913)’da sosyal hayatın içinde kendine yer arayan kadının toplumdaki sıkıntılarını dile getirir. Adıvar bir anlamda ilk romanlarında kadının toplum içindeki yerini konu alır. Bu konuyla ilgili Arğunşah şöyle söyler:

[Halide Edib’in] yarattığı kadın tiplmeleri ile onların etrafına yerleştirdiği meseleler, dönüşen ve sosyal hayatın parçası olma yolunda büyük adımlar atan dönem kadınının izdüşümleridir. Bu, Halide Edib’in romanları üzerinden Türk kadınının sosyalleşme süreci ve bu süreçte karşılaştığı sorunların takip edilebileceğini düşündürür.¹⁴

Nitekim ‘yeni kadın’ın karşılaştığı en büyük sorun değişim seyrinin erkekler tarafından şekillendirilmeye çalışılmasıdır. En başından itibaren

¹⁰ Fatmagül Berktaş, “Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Etkin ve Küskün Öznesi Kadınlara Bir Örnek: Halide Edib Adıvar”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, İstanbul 2009, s. 29.

¹¹ Arğunşah, s. 31.

¹² Ece Paralı, *Halide Edib Adıvar ve Romanlarında Cumhuriyet Dönemi Yeni Kadın Kimliği*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara 2001, s. 52.

¹³ Enginün, s. 38.

¹⁴ Arğunşah, s. 32-33.

Türk kadınının toplum içinde yer edinme süreci erkekler tarafından yönetilmiştir. Modernleşme ile daha önceden tanışan ve dönüşümünü tamamlayan erkek bunu karşı cinsinde de görme zorunluluğu hisseder. Buna göre de kadının değişimi erkek yönetiminde olmalıdır. Bu bağlamda modernleşme sürecinde Türk kadınının Avrupalı hemcinslerini örnek almalarından her zaman endişe edilir ve sınırların ötesine geçilmesi durumunda yaşanabilecek olumsuzluklar ortaya atılır. Meşrutiyet sonrasında yayımlanmış olmasına rağmen Mithat Efendi son romanı olan *Jöntürk* (1911)'te kadının değişim yolunda sınırlarını çizer: Zamanın bilimleriyle biraz tanışmak ve kocasını temsil edecek kadar yabancı dil bilmek. Buradaki ana hedef erkeğin konuşmalarını anlayan ve ona sosyal ortamda eşlik edebilecek kadın tipini yaratmaktır. Fakat bilgi ve sosyal hayatın içinde yer edinip cesaret kazanan kadının sınırlarını aşmak istemesi toplumsal bir çatışmaya sebep olmuştur.¹⁵

Ateşten Gömlek, Milli Mücadele ve Kadın

Edebi, toplumsal ve siyasi bir kimliğe sahip olan Adivar, genç yaşından itibaren Türkiye'deki toplumsal ve siyasal olayları yakinen izlemenin yanı sıra kendisi bizzat bu olaylara dâhil olmuş ve bazılarına da öncülük etmiştir. Farklı kimlikleriyle edindiği gözlem ve tecrübelerini de eserlerine yansıtmıştır. Yazar Milli Mücadele romanlarının en başarılısı olarak görülen *Ateşten Gömlek*'te, Milli Mücadele döneminin öne çıkan toplumsal ve siyasi gelişmelerini de kendi tecrübe ve izlenimleriyle gözler önüne sermiştir. İnci Enginün'e göre "*Milli Mücadele'nin en canlı ve güzel kitabı*"¹⁶ sayılan *Ateş'ten Gömlek*, Cevdet Kudret'e göre ise "*edebiyatımızda Kurtuluş Savaşı üzerine yazılan romanların ilki ve en güzelidir*".¹⁷

Ateşten Gömlek 6 Haziran- 11 Ağustos 1922 tarihleri arasında *İkdam* gazetesinde tefrika edilmiştir. *Ateşten Gömlek* kurtuluş savaşını konu alan ilk roman olarak kabul edilir. Adivar'ın diğer eserleri gibi önce gazetede tefrika edilmiş ilk baskısı 1923 yılında yapılmıştır. Adivar romanında Kurtuluş Savaşı'ndaki gözlemlerini aktarmıştır. Yazar romanını Büyük Taarruz öncesi cepheden izin aldığı sırada Ankara'daki karargâhta bulunduğu zaman yazmıştır.¹⁸ Adivar romanın ismini Yakup Kadri'den aldığı romanın başında yer alan "Yakup Kadri Bey'e açık mektup" başlıklı mektubunda dile getirir: *Yakup Kadri "Ben "Ateşten Gömlek" isminde bir Anadolu romanı yazacağım" deyince, ben biraz size arkadaşça tazip için, "Ben de bir*

¹⁵ A.g.e., s.33.

¹⁶ İnci Enginün, *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi*, Ankara 1995, s. 84.

¹⁷ Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, İstanbul 1987, s. 86.

¹⁸ Paralı, s. 175.

'Ateşten Gömlek' yazacağım," dedim.¹⁹ Mektupta kendisinden önce "Ateşten Gömlek" adında bir roman yazdığı için Yakup Kadri'den özür dileyen Adıvar bunun sebebini ise şöyle açıklar: "Size bu kadar Anadolu'ya yakışan ve kendi başına bir şaheser olan isim için teşekkür etmek ve sizden af dilemek isterim. Yakup Kadri Bey, ismin kudreti eserden kavi olması benim kabahatim değildir".²⁰ Adıvar mektubuna şu sözlerle son verir:

*Benim Ateşten Gömlek'i eğer zaman söndürüp bir tarafa atmazsa Türk romanları arasında iki tane Ateşten Gömlek olacak. Belki elli sene sonra bir kütüphane rafında yan yana oturacak olan bu iki kitap Hans Andersen'in masallarındaki gibi belki dile gelir, birbirlerine geçmiş günleri söylerler. Kim bilir o uzak atide Türk gençliğinin sırtındaki "Ateşten Gömlek" ne kadar bizimkilerden başka olacaktır.*²¹

Ateşten Gömlek'in yayımlandığı Vakit gazetesinde şu ilanla duyurulur: "Halide Edib Hanımefendi'nin bu unvanla tefrika edilmiş ve bilahare sinemaya da alınmış büyük romanları ahiren kitap halinde intişar edilmiştir. Feyizli bir inkılabın râşelerini duyan ve duyuran (Ateşten Gömlek) Türk edebiyatının layemut eseridir. [...] Ateşten Gömlek, zehirden ıstırap günleri içinden rehâya yükselen Türk'ün hikâye-i aşkıdır. Onu genç, ihtiyar herkes mutlaka okumalıdır".²² Daha sonra İngilizce, Fransızca ve Rusça gibi farklı dillere de çevrilen Ateşten Gömlek yabancı basınında ilgisini çekmiş ve hakkında övgü dolu yazılar yayımlanmıştır. Ateşten Gömlek yazarın İngilizceye çevrilen ilk ve yabancı dillere en çok çevrilen eseri olması dolayısıyla da önemli bir konuma sahiptir.²³

Roman bir hariciye memuru olan Peyami'nin gözünden anlatılmaktadır. Peyami Sakarya Savaşı sırasında yaralanmış, iki bacağını kaybetmiş, Cebeci askeri hastanesinde yatmaktadır. Neferinin eşlik ettiği Peyami kafasında kalan kurşunun çıkarılması için yapılacak ameliyatı beklemektedir. Peyami ameliyat olacağı günü beklerken Milli Mücadele'ye katılma hikâyesini ve Ayşe, İhsan ve Cemal'in başkahramanları oldukları olayları hatırlamaktadır. İstanbul'da başlayan roman kahramanlarının Anadolu'ya geçişiyle roman Milli Mücadeleyi resmetmeye devam eder. Ateşten Gömlek kendisi için çizilen sınırları aşır toplumda en ön planda yer

¹⁹ Bütün ana metin alıntıları Can Yayınları'nın 45. Ateşten Gömlek baskısından alınmıştır. Halide Edib Adıvar, *Ateşten Gömlek*, İstanbul 2007, s.13.

²⁰ Adıvar, s. 15.

²¹ A.g.e., s.15.

²² Özer, s. 84.

²³ Sevim Kılıç, *Ateşten Gömlek Romanının İngilizce ve Almanca'ya Yapılan Çevirileri Aracılığıyla Milli Mücadele'nin Avusturya, Amerika ve Hindistan'da Yeniden Çerçevesi Üzerine Bir İnceleme*, Okan Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul 2014, s.2.

almak isteyen kadın tipini Milli Mücadele bağlamında ana karakteri Ayşe üzerinden resmeder. Peyami annesinin amcasının oğlu olan Cemal'den bahsederken onu asıl hatırlama sebebinin Ayşe olduğunu söyler. Annesi onu bu İzmirli bu kızla evlendirmek istemiş ama Peyami sonradan âşık olacağı bu kadından kaçmıştır: “Galiba on iki sene oluyor, annem beni evlendirmek istedi ve kızı İstanbul’a davet etti. Aman yarabbi... Adı Ayşe olan İzmirli bir kız. Çantamı topladım, Avrupa’ya kaçtım. Bereket versin Meşrutiyet olmuştu da bu firar kolay oldu. Altı ay sonra babamın akrabalarından Mukbil Bey isminde bir adamla evlendiğini ve İzmir’e döndüğünü haber aldım ve ancak o zaman döndüm”.²⁴

Milli Mücadelenin içinde aktif bir şekilde yer almak isteyen Ayşe erkeklerin onun için hazırladığı kafesin içinde yaşamaya hiç niyetli değildir. Romanın asker karakteri İhsan’ın kendisini harpten uzaklaştırıp Eskişehir’e gönderme isteği karşısında isyan eder:

*Ben İzmir için ne tufeng atabilirim ne de İzmir’in düşmanlarını at üstünde kovalayabilirim. Fakat İzmir yolunda gömleksiz, tütünsüz, hatta ekmezsiz, kimsesiz ölenlerin hayatında biraz teselli olabilirim. Hastalıklarına bakarım, ölürlerken bir kardeş gibi gözlerini kaparım. Biraz da onların meşakkatini, yükünü ben taşıyorum. İhsan beni neden bundan men ediyor?*²⁵

Bulut Vurun Kahpeye ile beraber Ateşten Gömlek’te de bulunan toplum içinde kadına verilen rolü şöyle resmeder: “Çarşafını çıkarıp atmıştır, yüzü açık ama saçları örtülüdür. Üzerinde manto vardır. Kadın kendisine verilen imkânlardan yararlanarak çalışma hayatına girmiş; eğitime önem verip öğretmen, hastabakıcı, savaşta yardıma koşan biri olmuştur”.²⁶ Bu bağlamda bütün metin boyunca dişilik/kadınlık kavramının vatanın içine yedirilmiş Ayşe-vatan özdeşleşmesiyle metin boyunca vatan imgesi vurgulanmıştır. Kadının vatanla özdeşleştirilmesi Ateşten Gömlek’in ana konularından birini teşkil eder. Bu özdeşleşmeye örnek verecek olursak, İngilizler İstanbul’u işgal etmişlerdir bütün sokaklar İngiliz üniformalı askerlerle doludur. İngilizler her yerde bomba arayışı içindedirler. O esnada Ayşe şöyle düşünür: “İngiliz azametinin haşmetli silahlarının, donanmasının korktuğu bu silahsız ve mağlup Türk milleti ne korkunç ve büyük milletmiş!”²⁷ İngiliz askerleri Ayşe’den evini terk etmesini isterler ve ona hakaret ederler, kadına hakaret ise vatana hakaret demektir:

²⁴ Adıvar, ss. 19-20.

²⁵ Adıvar, ss. 93-94.

²⁶ Faik Bulut, *İttihat Terakki’de Milliyetçilik, Din ve Kadın Tartışmaları*, İstanbul 1999, s. 45.

²⁷ Adıvar, s. 68.

“İngiliz askeri evinizi istiyor, hemen çıkmalısınız”. Dedi. Benden korku ve isyan bekledi. Taş gibiydim. Kapıyı açtım, bir şey söylemeden yukarı çıktım, bir bohça yaptım, çıktım, yürüdüm. Kendilerinden daha kibirli olana tahammül edemeyen İngiliz zabıtları bilmem utandı mı? Biri arkamdan yürüdü. Bozuk bir Fransızcayla daha bazı eşya almama müsaade edeceklerini söyledi, cevap vermedim. Tercüman haykırıyordu.²⁸

“Lisan bilmez cahil karı gitsin, nezakete alışık değildir.” Allahım İngiliz kadınına hakaret etti diye Hintliyi, İngilizler dört ayak hayvan gibi yerde yürütmüşlerdi. Türk kadınının azametini çekemeyenlere, yerde sürdürenlere karşı ordumuz aynı ihtirasla ceza etmeyi istemeyecek mi? Kadınına hakareti, bayrağına hakaret gibi düşünmüyor mu?²⁹

İngiliz askerinden korkmayan gözü pek Ayşe'nin vatan yolunda harbe gitmiş bir erkekten hiçbir farkı yoktur. Kurtuluş Savaşı'nın toplumsal cinsiyet kavramında yaptığı kadını ön plana çıkararak değişiklik Saraçgil tarafından da dile getirilir: *“Kurtuluş Savaşı halkın egemenliği ve cumhuriyet fikirlerinin gelişmesine temel attığı gibi, toplumsal cinsiyetin yeniden yapılandırılması ve değişik kadın ve erkek kimliklerinin yaratılması için de gerekli şartları hazırlamıştı. Milli kurtuluş mücadelesi bir yandan asker figürünü zirveye çıkararak erkekliği yüceltiyor, diğer taraftan da kamuoyunda kadının yalnızca aileye değil, bütün millete aitliği fikrini yaygınlaştırıyordu.”³⁰* Bu bağlamda kadının Kurtuluş Savaşı'nda milletin mücadelesinin bir parçası olması da kaçınılmazdı. İzmir için Sultanahmet'te yapılan mitingde başta kadınlar olmak üzere bir milletin nasıl tek vücut olduğunu Peyami şöyle ifade eder:

O gün asıl Türkiye'yi ben ilk defa gördüm. Karanlık bir sır olan İstanbul'un arkası, asıl mahalleleri ağzını açmış, sükkânını dökmüştü. Birçok ihtiyar kadın, birçok ihtiyar erkek gördüm. İstanbul'un abus, sâmit ve görünmez ihtiyarları. Arkalarında hangi zamana ait olduğu bilinmeyen garip setreler, redingotlar içinden hafif, buruşuk boyunları yükseliyor, gözlükleri altından yaşlar beyaz sakallarına alenen akarak ağlıyorlar. İpekli bol çarşafı içinde buruşuk yanaklarına yaşlar akarak nineler geliyor. Sarı kırmızılı basma entarisinin yeni çarşafından fırlamış, yemelerinin oyaları görünen küme küme, gözleri kırmızı, yüzleri Fransız İhtilali'nde Versailles'a hücum eden kadınlar alayının tablosu gibi o kadar kadın var ki... Hiçbiri ne önünü ne arkasını görüyordu. Hamal ile genç münevverin, Karagümrüklü işçi, İstanbullu kadınla yüksek ökçeli süslü kadının, omuz omza, yüz yüze geldiği bir gündü.³¹

²⁸ A.g.e., s. 68.

²⁹ A.g.e., s. 69.

³⁰ Ayşe Saraçgil, *Bukalemun Erkek*, İstanbul 2005, s. 211.

³¹ Adıvar, s. 39.

Bu miting İzmir'in işgalini protesto etmek için 6 Haziran 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda yapılan, Halide Edib'in de tarihi bir konuşma yaptığı büyük mitingdi. Mitinglerin yanı sıra aktif bir şekilde vatan savunan kadınlar da vardı. Adıvar bu kadınlara kısaca değinir: "*Mehmet Çavuş [...]* Yolda bana muhtelif çetelerdeki kadınlardan bahsetti. Hatta Bulgar çetelerindeki Bulgar kadınlarının vatani rolünü bile dili döndüğü kadar anlattı. Şehit olan Rahime Çavuş, hâlâ harp eden Ayşe Çavuş, Atiye Çavuş, hep bu kadın çavuşların askeri menakıbını, bana korkunç gelen hayatlarını mübalağayla fazla renklerle muhayyilede resmediyordu".³² Argunşah'a göre Milli Mücadele'de aktif yer alan Ayşe karakteri Adıvar'ın kadının sosyal hayatın parçası olup sorumluluk yüklenmesinin vardığı son noktaydı: "*Bu kadın artık varlık mücadelesi veren milletin bir ferdidir, bizzat savaşın içindeki kadındır. O, ferdi mutluluğu sosyal mutluluğun sonrasına bırakmıştır. Yani 'ben' olmaktan çoktan uzaklaşmış ve kendini 'biz'de bulmuş olan kadındır*".³³ Kocasını ve oğlu işgalciler tarafından İzmir'de katledilen Ayşe'nin aklındaki tek şey İzmir'in geri alınmasıdır. Ayşe roman boyunca İzmir'le özdeşleştirilir. Peyami Ayşe ile ilk karşılaşmalarını şöyle anlatır:

*Cemal'in yanında kolu bir bağ içinde simsiyah örtülü bir kadın. İçimden, İzmir geliyor, "dedim. Sonra uzattığı büyük uzunca bir beyaz eli sıktım. Yüzünü kaldırdı. Sükûn içinde aramızda yürüdü. Koyulaşmış yeşil, esmer gözleri etrafındaki siyah kirpikleri yaşlı İzmir'in zeytinliklerini örten yas örtüsü gibiydi. Mustarip derin yüzünde ne yaş ne de telaş vardı. Öyle karanlık ve derin bir şeydi ki..."*³⁴

İzmir'in kurtuluşu, bir nevi bütün milletin kurtuluşu anlamına geldiği için Millî Mücadele için sembolik bir anlam taşır. Ayşe'nin kendini adadığı bu amaç zamanla başta Peyami ve İhsan olmak üzere romanın çoğu karakterlerinde yaşam maksadına dönüşmüştür. İzmir'den yaralı gelen Ayşe Peyamilerde kalmaktadır. Bu arada İttihat ve Terakki düşmanlarından Saime Hanım memleket hakkında malumat toplayan bir İngiliz muhabirin İzmirli Ayşe'nin hikâyesini dinlemek istediğini söyler. Saime Hanım paralarını, kanlarını ve zamanlarını israf edip, Çanakkale'de onca askerlerini öldürdükleri için Türklerin İngilizlerden af dilemesi gerektiğini söyleyip gazeteci Mister Cook buna katılınca o zamana kadar sessiz sedasız yerinde oturan Ayşe'nin sesi yükselir: "*İngilizler aflarını talep edenlere versinler*".³⁵ Romanın anlatıcısı Peyami ve herkes bu ani çıkışa çok şaşırırlar. Konuşan Ayşe'ydü ve ayrıca Fransızca konuşuyordu. Ayşe İngiliz muhabire şöyle

³² A.g.e., s.114.

³³ Argunşah, s. 49.

³⁴ Adıvar, s. 37.

³⁵ Adıvar, s.49.

söyler “İngilizler aflarını talep edenlere versinler mösyö, affı zalimler değil mazlumlar verir. Çanakkale’de dövüşürken ne asi ne esirdik. Namuslu bir millet gibi dövüştük, öldük, öldürdük. Ne zamandan beri ve hangi milletle harp edilir de mağlup olduğu zaman ona katil denilir?”³⁶ Ayşe sözlerine şöyle devam eder:

*Siz bizden af talep ediniz. Dün mütareke yaptınız, dün silahlarımızı bize bıraktırdınız. Bugün memleketimize hırsızları, katilleri gönderiyorsunuz ve katilleri, hırsızları, tarihi bir şerefi olan büyük donanmamız himaye etti. Yeşil İzmir’i kan ve alev içinde bıraktınız. Bakınız sokaklarına, üniformalı hırsızlar, katiller silahsız ahaliyi kurşunla, dipçikle öldürüyor. Her evden koltuğunda bir bohça, bir Yunan neferi çıkıyor. İhtiyarların başı taşla ezilmiş, siyahlı kadınlar mütemediyen bu vahşi sürüden kaçışıyor. [...] Sırf eğlence için beş yaşında bir çocuğa nişan alıyorlar.*³⁷

Bu sözlerde Adıvar’ın İngilizlere olan nefreti açıktır. Benzer şekilde, Öncü Adıvar’ın *Ateşten Gömlek*’te önceki romanlarının aksine Batı hayranlığının “Batululara karşı mutlak bir nefrete” dönüştüğünü söyler.³⁸ O günden sonra Ayşe’nin ismi İzmir’in kızı olarak anılır. Evden ayrılırken Mister Cook’un ağzından şu sözler dökülür: “Bugün bana İzmir kızını dinlettiniz, teşekkür ederim.”³⁹ O sırada İhsan’ın kısık sesi duyulur: “Her azamız kopuncaya kadar İzmir yolunda kılıcımızı kanına koymayacağız”.⁴⁰ Böylece İzmir ateşi kara sevdaya tutulduğu Ayşe’nin aracılığıyla İhsan’a da düşer. O da artık bir ateşten gömlek giymiştir. İhsan giydiği ateşten gömleği şu sözlerle anlatır: “Anadolu’da onsuz kalınca bu içimdeki ateş bir cinnet halini aldı. Ordunun haricinde hiçbir kuvvete inanmayan ben, ihtilalin icabâtı diye çeteler idare ettiğim zaman hep Ayşe’yi düşündüm. Memleketi baştan başa yiyen isyanların hâlâ titreyerek hatırladığım bir şiddetle bastırırken, asi köyleri yakar, asi insanları asarken Ayşe’nin gözlerindeki yeşil ışıkların aydınlattığı İzmir yolunu açıyordum”.⁴¹ İhsan “için hayat Ayşe’ye taalluk eden ıstırap ve aşkın hikâyesiydi”.⁴² İhsan’ın Ayşe ile kavuşması da İzmir’e bağlıdır. İhsan Ayşe’ye sorar: “Ayşe, eğer İzmir’e ilk giren fırka benim mensup olduğum fırka olmasa bile ben yine bir sancaktar nefer gibi ilk bayrağı götüreceğim. İzmir’e girersem benim olur musun,

³⁶ A.g.e., s. 49.

³⁷ A.g.e., s. 49-50.

³⁸ Ali Öncü, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Din Eğitime Bakış. Halide Edib Adıvar Örneği*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul 2009, s. 56.

³⁹ Adıvar, s. 50.

⁴⁰ A.g.e., s. 50.

⁴¹ Adıvar, s. 161.

⁴² A.g.e., s. 163.

söyle? ”.⁴³ Ayşe'nin cevabı kesindir: “İzmir'e girdikten ve Akdeniz'in kıyılarında yeşil İzmir için akan kanları tesit ettikten sonra istediğin zaman seninle evlenirim. O âna kadar yemin et, kalbinin bütün ateşi sade İzmir'e gitmek için yanacak...”.⁴⁴ Ayşe ve İzmir ateşi önceleri savaş ve memleket mücadelesinden uzakta duran Peyami'yi de etkisi altına almış, o ateşten gömleği Peyami de giymiştir: “Bundan sonra İstanbul hasretinin karşısına iki yeşil parlak ziya koydum. Artık ateşten gömlek arkamda, ateşten kamçı Ayşe'nin elinde, onun götürdüğü yola gidiyordum”.⁴⁵ İki bacağı kaybetmiş başında bir kurşunla hastane odasında ameliyat olmayı bekleyen Peyami satırlarında şöyle yazar:

*Her azam kopuncaya kadar Ayşe! Sen duymadın, bilmedin, yeşil gözlerinde yaş kurudu. Bana merhametle baktın. Hâlâ bilmiyorsun. Bak iki bacağım koptu fakat dövüşmek için iki kolum daha var. [...] Ben de, ben de senin için, İzmir için her azam kopuncaya kadar vuruşacağım.*⁴⁶

İlk başlarda savaşa ve Milli Mücadele'ye uzak olan Peyami'nin Ayşe sayesinde mücadeleye katılıp bacaklarını ve sonrada ameliyat esnasında hayatını kaybeden bir askere dönüşmesi romanın en önemli noktalarından biridir. Peyami asker olan İhsan ve Cemal karşısında kendini hep eksik hisseder. Romanın ilk cümlesi Peyami'nin satırlarından dökülen şu sözlerdir: “Hikâyemin başladığı ana kadar silik, cansız bir Hariciye memuru idim”.⁴⁷ Peyami savaşa ve Milli Mücadeleye uzaktan bakmaktadır:

*Hoş...mütareke, sulh istemiyor değilim. Esasen bütün milletlerin kudurmuş gibi, boğaz boğaza, milyonlarca insanı parçalamalarını manasız buluyorum. Hele bizim harbe girmemiz bütün bütün canımı sıkıyordu. Fakat uzun harp seneleri bende yeni bir his yapmadı. Birkaç defa resmi işler için Almanya'ya gittim, geldim. Harp, siyasi kâğıt yığınlarını çoğalttı kadar, hayli sefalet, açlık filan da oldu. Fakat biz bunu duymadık. Annem, İzmirli zengin bir ailenin İstanbul'da büyümüş bir kızıdır; hala çiftliklerinden para gelir. İtiyatlarımın hiçbiri harple bozulmadı.*⁴⁸

İngiliz tayyarelerinin İstanbul'u bombalamaları sırasında nasıl korktuğunu satırlarında şöyle dile getirir:

Muazzam bir gümbürtü, etrafımızda kalın, siyah bir duman ve toprak bulutu, ani bir sayha... Dumanlar arasından soluğu hissedilecek kadar sessiz, mütemadiyen kaçışan, karışan bir halk. Arkamı bir dükkâna dayadığımı, dizlerimin, arka kemiğimin pişmiş paça gibi yıldırdığını,

⁴³ A.g.e., s. 166.

⁴⁴ A.g.e., s. 167.

⁴⁵ A.g.e., s. 74-75.

⁴⁶ A.g.e., s. 50-51.

⁴⁷ A.g.e., s. 17.

⁴⁸ Adıvar, s. 20.

*döküldüğünü duydum. Gözlerimi açtım [...] Yerler kan içinde. Yine midem bulanıyor. Kan ta o zamandan başlıyor. Cemal ile İhsan sakin. [...] Gözlerimi hemen kapadım. Ne kadar zaman sonra Cemal'in ser eli omuzuma dokundu: "Kalk Peyami, pantolonunun ütüsünü bozacaksın."*⁴⁹

Cemalle vakit geçirmeye başlayan Peyami sonradan İhsan'la da tanışır ve onlarla beraber propagandalara katılmaya başlar. Peyami Cemal ile olan ilişkisini şu sözlerle dile getirir: "Yalnız hatırladığım şey Cemal'i sevmiş olmamdır. Ve zannediyorum ki nim uyku nim rüya gibi gelen eski manasız hayatıma evvela beni o veda ettirdi. [...] Her gün beraberdik. Her gün o dörtten sonra Hariciye'nin kapısından beni alıyor, Meserret Otel'i'nin altındaki kiraathaneye gidiyor, orada onun zabıt arkadaşlarıyla buluşuyorduk".⁵⁰ Peyami Ayşe'ye olan ilgisinden dolayı sonunda İhsan gibi İzmir yolunda her şeyini feda edebilecek bir İzmir askeri olmak ister: "Fakat Ayşe'nin İzmir yolunda dövüşen, yaşayan ve ölenlere bakarken yeşil gözlerinde hâsıl olan yumuşak şey, benim içinde hâsıl olsun istiyordum. Hiç olmazsa beni de ebediyen Hariciye'nin silik bir kâtibi görmesin. Beni de er ve mert olarak tanısin"⁵¹ ve sonrasında Cemal ve İhsan'a şu sözlerle haykırır: "Cemal! İhsan! Bak benimde iki bacağım koptu, kafam parçalandı. Bana karşı muhabbetinizde aşağı eğilen bir şey vardı. Niçin bunları görmeden öldünüz? Ben de bu ezeli şeyler için, bayrak için. Namus için parçalandım!"⁵²

Ayşe'nin İngiliz gazetecisine karşı davranışı İngiliz cephesinde duyulunca İzmirli bir kadının İngilizler aleyhinde propaganda yaptığı haberleri yayılır. Bu durumdan rahatsız olan Peyami'nin annesi Ayşe'nin evinden ayrılmasını ister. Bunun üzerine Ayşe Gediklipaşa'ya taşınır. Bir zamanlar evlenmekten kaçtığı bu kadına olan hayranlığını Peyami şu sözlerle dile getirir:

On sene evvel adı Ayşe, kendi vilayetli diye evlenmekten korkarak Avrupa'ya kaçtığım bu kadının bizim Avrupa taklidi kadınlardan daha ziyade şahsiyeti var. Fikri terbiyesi nümayışkâr olmayan selim ve basit hayat görgülerinden alınmış hakikatlerle, biraz okumuş ve lisan bilir bir kadın. Beni en çok hayrete sevk eden şey onun tarz-ı hayatı. İki odalı evinde yapayalnız oturuyor. Mahallede yegâne tanıdığı, sebzevatçı Zeynep kadın. Siyah esvabının yaması ikiye aştı. Elinde daima bir dantel veyahut dikiş, çalışıyor. Elindeki parayı İzmir'e ait addettiği için hayatının büyük bir kısmını ders vermekle, dantel yapıp satmakla çıkarıyor. Haftada üç dört

⁴⁹ A.g.e., s. 23-24.

⁵⁰ A.g.e., s. 21.

⁵¹ A.g.e., s. 97.

⁵² A.g.e., s. 29.

*gün ders veriyor ve dinlenmek veyahut eğlenmek için İzmir muhacirlerinin çocuklarına çorap örüyor.*⁵³

Artık İstanbul Ayşe için tehlikeli olmaya başlamıştır. Arandığı için İzmirli Ayşe kimliği gizlenmektedir. Cemal İzmir'e gitmiş, Ayşe İstanbul'da İhsan ve Peyami ile kalmıştır. Ara sıra Ayşe'yi yoklamaya giden Peyami'nin Ayşe'ye olan hayranlığı günden güne artmaktadır. Bu sırada İstanbul'da görevlendirilen İhsan'da Ayşe'yi ziyaret etmekte ve ona olan ilgisi günbegün çoğalmaktadır. Anadolu'ya, Adapazarı'na geçmeye karar verirler. Ayşe Anadolu'da hemşire görevi üstlenecektir. Ayşe Anadolu'ya geçenlerin bir nevi önderi olmuştur. Ümidini halk ihtilaline dağlarda gezen efelere, genç İzmirli'lere bağlamıştır. Ayşe kendi içinde yanan ateşi, ateşten gömlek vasıtasıyla başta İhsan ve Peyami olmak üzere diğerlerine de geçirmiş, İzmir ve ülkenin kurtuluşu yolunda âdeta insanların bağrında bir ateş yakmıştır. Peyami bu durumu İhsan üzerinden şu sözlerle dile getirir:

Her gün Türbe'ye kadar beraber yürürken zihnimden aynı şeyler geçiyor. Yüzünün nasıl sarardığını, gözlerinin nasıl içinden yandığını, bu sert ve sakın asker vücudunun içinde nasıl bir volkan kaynadığını düşünüyorum. Kendi kendime, "İşte," diyorum "şu dik erkânharp yakasının altında kızıl bir gömlek, ateşin bir gömlek var." Bu zavallının teninden içine bu ateşin nasıl geçtiğini kendi gömleğim gibi biliyordum. Bu kızıl gömleği Ayşe'nin gözleri tutuşturdu. Bu garip gömleği İhsan'dan başka acaba kaç kişi taşıyacak? İhsan'ın içindeki fırtınanın, ihtilalin soğumasına imkân vermeyen "ateşten gömlek"!⁵⁴

Ayşe sadece İhsan ve Peyami'nin gözünde değil pek çok kimse için İzmir'in ve Milli Mücadelenin sembolü olmuştur. Adapazarı yolunda vatan için çarpışan İstanbullu gençlerle karşılaşılır: "Bunlarla ilk temasımızda Ayşe'nin, Binbaşı Cemal'in kardeşi olduğunu, İngilizlerden kaçtığını söylemek mecburiyetinde kaldık. O köylü esvabıyla fazla genç, fazla cazipti. Fakat onun feci hikâyesini hangisi dinlese gözünde ihtilalin en hakiki ateşi yanıyor, Ayşe İzmir mücadelesinin mukaddes bir alameti oluyordu"⁵⁵ Hepsi mükemmel şehir şivesiyle kendilerini şaşırtan Ayşe'nin elini öperler ve başlarına koyarlar. Peyami sözlerine şöyle devam eder: "Ateşin gölgesinde köylü yemenisi altında yeşil gözleri çocuk gibi genç ve canlıydı. Birdenbire siyah gölgeler onun etrafına münkatı' ve minnettar toplandılar. Ah, sevgili ve ateşli İzmir! Seni Ayşe'de mi görüp ateşe gidiyoruz; yoksa Ayşe senin kızın olduğu için mi bizi yeşil İzmir'e kızıl kanlarımızı akıtarak sürüklüyor?"⁵⁶ Ayşe daha sonra İhsan'ın kuvvetlerinin yanında hasta bakıcı

⁵³ Adıvar, s. 55.

⁵⁴ A.g.e., s. 58

⁵⁵ Adıvar, s. 77.

⁵⁶ A.g.e., s. 81.

olur. Paralı, İhsan ve Peyami'nin Ayşe'ye olan aşklarının Milli Mücadele ve vatan aşkı ile özdeşleştiğini şöyle ifade eder:

Gerek Peyami'yi cepheye getiren gerekse İhsan'ı İzmir yoluna sürükleyen şey Ayşe'nin önderliği olmuştur. Romanın her iki erkek kahramanı da Ayşe'ye âşıktır. Ancak Ayşe'nin kendini tamamıyla Milli Mücadele'nin bir parçası olarak konumlaması, ilgi duyduğu İhsan ile biraraya gelmesine engeldir. Ancak amaca varılması ile böyle bir ilişki mümkün olabilecektir. İhsan için bu noktada "Ayşe sıması" diye nitelediği aşk ile vatan aşkı özdeşleşmiştir. Kişisel amacı, "milletin amacı'na karışmıştır. Bu nedenle kendisini "Ayşe'nin gözlerindeki yeşil ışıkların aydınlatığı İzmir yolu"na adamıştır. Romanda İhsan ile Ayşe arasındaki aşkı anlatan bölümler bir aşk ilişkisini anlatmaktan çok Ayşe'nin milli mücadele içindeki konumunun belirginleştirilmesine yöneliktir.⁵⁷

Benzer şekilde, N. Nazan Bekiroğlu da romanda beşeri ve vatan aşkının vurgulanarak aşkın birleştirici gücünün vurgulandığını belirtir: "Romanda ilk zamanlar [...] cansız bir hariciyeci olan, sonra Sakarya' da gönüllü olarak savaşan Peyami, İstanbullu bir zabıt olan İhsan, ona zıt karakter ve kültürde İzmirli Cemal, Adapazarı'ndan bir çeteci olan Ahmet Rıfki hep vatan için çarpışır ve ölürlere [...] vatan aşkının milletin her tabakasından gelen fertlerini birleştirecek kadar güçlü bir tutku olduğu mesajı verilmektedir".⁵⁸ Derya Bademkiran'a göre de Adivar romanında milli bilincin aşılmasını hedef almıştı.⁵⁹ Romanda vatan aşkının birleştirici gücü Sultanahmet mitingi anlatılırken şu sözlerle dile getirilir: "Kendim daha bunun manasını anlamıyordum. Bu müşterek bir sevgilinin cenaze merasimi mi? Yoksa muhalled ve kanlı bir düğünün ilanı mıydı? Bilmiyorum, yüz bin insan mucize gibi vücutlarından, vücutlarının bin bir alakasından çözülmüş, bir oluvermişlerdi".⁶⁰ Romanda da bütün ana karakterleri bir araya getiren ve onların İzmir ve vatan yolunda bilinçlenmesini sağlayan Ayşe karakteridir. Argunşah Ayşe'nin çok güçlü bir karakter olduğunun altını şu sözlerle çizer.

İhsan'ın ve diğer erkeklerin Ayşe karşısındaki güçsüzlükleri neredeyse milli ideali Ayşe'nin ideali olduğu için benimser görünmeleri, Ayşe'yi daha da güçlü ve büyük yapar. Yazar onu ayrıca kimliği etrafına yerleştirdiği mesela İzmir'in kurtuluşuna kadar hiç ağlamama gibi kararlılıklarıyla daha

⁵⁷ A.g.e., s. 180.

⁵⁸ N. Nazan Bekiroğlu, *Halide Edib Adivar'ın Romanlarının Roman Tekniği Bakımından İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1987, s. 191.

⁵⁹ Derya Bademkiran, *İngiliz Dilinde Bir Kurgu Unsuru Olarak Türkiye ve Türklük Kavramlarının Ateşten Gömlek ve Kanatsız Kuşlar Romanlarında Karşılaştırmalı Çalışması*, Yaşar Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, İzmir 2013, s. 27.

⁶⁰ Adivar, s. 41.

da güçlendirir. Fakat Ayşe'yi asıl güçlü yapan ve Şişli kadınlarından ayıran taraf, 'yerli/millî' olmasıdır.⁶¹

Argunşah bütün bu güçlü yönlerine rağmen Ayşe'nin yine de bir kadın olarak belli sınırlar içinde kaldığını belirtir. Ayşe ateşin içinde değil, ateşin içindekilere yardımcı pozisyonunda bir hastabakıcı, bir hemşiredir:

Halide Edib, elinden ferdî aşkı ve cinsel kimliğini aldığı, zihnine millî idealleri yerleştirdiği ve evin 'süs bebeği' olmaktan uzaklaştırdığı halde kadını cephede ön safta ölen ve öldüren olarak görmek istemez. Ona erkeğin yanında ve arkasında biraz 'kadınca' başka bir mücadele alanı açar. Bu alan hemşire olarak, öğretmen olarak, gazeteci olarak ama kadın olarak hayata katılabileceği, katkıda bulunabileceği alandır. Böylece zihinsel bir dönüşüm gerçekleştirerek değişmiş olan kadının, yeni sınırları da belirlenmiş olur. Kültürün belirlediği bu sınırların esasını 'toplum tarafından kabul edilebilir kadın olma' ölçüleri oluşturmaktadır. Bu aynı zamanda yazarın Türk kadınının bundan sonraki yolculuğu konusunda bir sezgisi olarak değerlendirilebilir. Toplum bütün deneyimlere, kendini savaş içinde gerçekleştirmeyi başarabilmiş kadınlara rağmen, güçlü, bağımsız, kararlı ve kendine yetebilen kadını kabule hazır değildir. Bu kadını ancak toplum adına verilmiş bir mücadelenin içinde kabul edebilir ve bütün çabasına karşılık onu kadın olmanın dışında düşünemez.⁶²

Anadolu'da cephede hemşire görevini üstlenen Ayşe, yaralılarla dolup taşan çalıştığı hastaneyi düğün evine benzetir: “İkinci İnönü’nde mükemmel bir cerrahi hastanemiz oldu ve ağır yaralılar hep bize geldi. [...] Boş beyaz yataklar hazırlandıkça, “Acaba kimler gelecek?” diye yüreğim çarpıyor. Hastane azıcık düğün evine benzedi. Doktorlar benim kadar heyecanlı... Öyle bir hazırlık ki...”.⁶³ Yaralıların hepsinin vatan için gözlerini kırpmadan canlarını feda edebilecek korkusuz askerler olduklarını söyler ve onları kendilerini düşünmeyen küçük çocuklara benzetir: “Hepsi kendini düşünmeyen çocuklara benziyorlar. İlk gelenler geri hizmetinde yaralananlar. Çayhaneye sedyeleri dizdik. Çay verip gönderiyoruz. Onların aklı çaya pek ermiyor, hepsi elindeki somunu sıkı sıkı tutuyor, nereye koyacağını bilmiyor”.⁶⁴ Ağır yaralılar bile hallerinden şikâyet etmiyorlardı: “İkinci gün harp yaralıları, ağır yaralılar geldi. Hastanenin kapısından ameliyat ve pansuman salonuna kadar sedyeden geçilmiyor. Bahçe bile sedyeyle doldu. Birçoğu ayakta, kolları, bacakları sarılı, topallayarak geliyorlar. Bu zabıtların hiçbiri şikâyet etmiyor. Cesur ve vakur yüzleri çamur, kan ve barut içinde; hepsi sigara içiyor”.⁶⁵ Hepsinin dilinde aynı

⁶¹ Argunşah, s. 49.

⁶² A.g.e., s. 50.

⁶³ Adıvar, s. 137.

⁶⁴ A.g.e., s. 138.

⁶⁵ A.g.e., ss.138-139.

şarkı vardı: “*Senin için ey sancağımız, ölürüz de vermeyiz...*”⁶⁶ Ayşe sıtmadan yattığı hasta yatağında bile kafasında hemşire görevine devam eder: “*Ben yine sıtmadan yattıyordum. [...] Kafamda hastabakıcılık hayatım devam ediyor. Hastanenin merdivenlerinden aşağı yukarı inip çıkıyordum. Ameliyathanede kol bacak kesiyorlar, kafatası açıyorlar, göğüsten karından kurşun çıkartıyorlardı. “Hemşire Ayşe pamuk, Hemşire Ayşe gaz, Hemşire Ayşe kloroform ver; Hemşire Ayşe hastanın başını biraz aşağıya indir.”*”⁶⁷ Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere Adıvar *Ateşten Gömlek*’te tecrübe ve izlenimlerini ana karakteri Ayşe üzerinden yansıtmıştır. Her ikisi de hayatlarını zafere adarlar. İkisinin de ideali aynıdır: vatani düşmandan temizlemek. Ayşe aşkını da bir kenara bırakıp kendisini İzmir’e ve vatanın düşmandan temizlenmesine adar. Adıvar da benzer şekilde o dönemdeki duygularını şöyle dile getirir: “*Artık şahıs olarak yaşamıyordum. Bu millî mukaddes cinnetin bir parçasından ibarettim. 1922’de İzmir’i aldığımız güne kadar benim için hayatta başka hiçbir şeyin ehemmiyeti kalmamıştı*”⁶⁸

Kendisini bir birey olmaktan öte Millî Mücadelenin bir parçası olarak gören Adıvar’ın romanının sonunda bütün ana karakterler hayata veda ederler. İlk ölen İhsan olur: “*İhsan’ın hayatı büyülenmiş gibi, başının üstünden kurşunlar vız vız uçuyor, sağına soluna bombalar düşüyor [...] Bir an İhsan’ı kayanın tepesinde ayakta gördük. Ay tamamen çıkmış, Karadağ’a beyaz ağını germiş. Gırrr... Bir yaylım ateşi, sonra duruluyor. Hepimiz kayaların dibindeyiz. O kendine kollarını açan ve koşan siyah kardeş kütleinin kucığına dibinden kopmuş bir ağaç gibi devriliyor*”.⁶⁹ Onun ölümünü haber alan Ayşe de savaş meydanında koşarken topla yaralanır ve şehit olur. Peyami Ayşe’nin ölümünü şöyle anlatır: “*Sedyenin üzerindeki kaputu fırlattım. Altında Ayşe’nin başörtüsü açıldı, siyah kesik saçlı başı bir çocuk gibi çıktı. Beyaz hemşire gömleği kan içinde, sağa dönmüş yatıyor, sol kaşının üstünde çirkin kocaman bir yara var, saçlarının dibinden başlıyor, kaşını ikiye bölüyor. Kapalı gözkapığından akan kan uzun kirpiklerinin ucunda donmuş. Yüzü küçük, balmumu bir çocuk heykeli gibi. Dudakları sakın.*”⁷⁰ Peyami hem acı içinde hem de biraz kızgın iki aşığın aynı anda ölecek birbirlerine kavuştuklarını düşünür. Ayşe’yi İhsan’ın yatağının yanına sedyesiyle uzatır ve şöyle der: “*İşte birbirinizi aldınız. İzmir’e girdiniz!*” *Sesimin ne kadar acı olduğunu hissettim. Çadırdan fırladım. Bana İhsan’la Ayşe evlenmişler gibi geldi. [...] Şimdi yan yana şu sarı topraklar altında yatıyorlar. İhsan’ın mezarı Ayşe’nin mezarına o kadar bitişik ki, adeta koyun*

⁶⁶ A.g.e., s. 139.

⁶⁷ A.g.e., s. 141.

⁶⁸ Halide Edib Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962, s. 24.

⁶⁹ Adıvar, s. 199.

⁷⁰ Adıvar, s. 201.

koyuna yatıyorlar”.⁷¹ Peyami karışık duygular içindedir. Ayşe’ye ölerek de olsa kavuştuğu için İhsan’a kin duymaktadır: “Allahım, şimdi bu şehit İhsan’a ne bitmez tükenmez, ne acı bir kin taşıyorum. Bütün bu feci şeyleri Ayşe’yi arkasından öldürmek için yaptı. [...] İzmir’e en evvel ben gireceğim. Sonra Gökçepınar’a gelip Ayşe’ye söyleyeceğim. O İhsan’a İzmir’e girse evleneceğini söylemişti. Yoksa İhsan’ı sevmemişti. Ben biliyorum. O kimseyi sevmemişti. Yalnız İzmir’e girecek adamı sevecekti”.⁷² Daha sonra savaşta Peyami bacaklarını kaybettiği zaman Cemal de ölür. Peyami’nin son vasiyeti kendisinin Ayşe ile İhsan’ın ayakucuna gömülmesi olur: “Beni onların ayakucuna gömmelerini yazdım. Bu bir hıyanet olur mu? [...] Ben ayağınızın altında yatarken siz yan yana...”⁷³ Kendisi de Milli Mücadelede yer alan ve 1923 yılında “Ateşten Gömlek” filmini izleyen bir tayyareci (mektubunda ismi okunamamıştır) eserin sonunda ana karakterlerin hepsinin ölmesine âdeta isyan etmiştir:

*[...] İçinde yaşadığım bu inkılap ve İstiklal Harbi hatıralarını birer birer sinemada sıralandığını gördükçe, bîpâyan bir zevk duydum: sonu ölümlle hitam bulan sahnelere kadar eserin ruhunu, mevzunu, bütün şümülü, bütün inceliğiyle hissediyor ve beraber yürüyordum. Orada nasıl oldu bilmiyorum, ayrıldık... tabiatlarıyla tabiatlanmış bir arkadaşından ayrılır gibi acıyarak, büyük bir hüznün ve teessür ile ayrıldım!...*⁷⁴

Tayyareci roman karakterlerinin romanın sonunda ölmesiyle vatan için yola çıkmak isteyenlerin cesaretinin kırılacağına ve romanın mutlu sonla bitmesi gerektiğine inanır. Yalnız hayatlarını kaybetmeleriyle karakterler şehitlik mertebesine ulaşmışlardır. Roman Cebeci Hastane’sinde iki doktorun konuşmasıyla son bulur: “İhtiyat Mülazımı Peyami Efendi’nin evrakındaki isimleri tetkik ettim. [...] Ayşe isimli bir hemşire hiçbir kolordu seyyarında çalışmamış, İhsan isminde alay kumandanı yok. [...] Cemal isminde şehit olan bir dayızadesi var. Cemal’in bir de kız kardeşi varmış fakat kimse ne ismini ne de ne olduğunu biliyor.”⁷⁵ Ve sonunda doktorlar Peyami’nin bütün hikâyesinin “kurşunun dimağındaki tesiri”⁷⁶ altında hayal ürünü olduğuna kanaat getirirler.

⁷¹ A.g.e., s. 203.

⁷² A.g.e., s. 203.

⁷³ A.g.e., s. 204.

⁷⁴ Özer, s. 82.

⁷⁵ Adıvar, s. 205.

⁷⁶ A.g.e., s. 205.

Sonuç

Adıvar'ın İngilizlere karşı hayranlıktan nefrete değişen tutumuna ışık tutmasıyla ön plana çıkan *Ateşten Gömlek*'te bir milletin bağımsızlık mücadelesi yazarın izlenimleri ve gözlemleri üzerinden anlatılmaktadır. Yazar eserinde Türk kadınının değişen kimliğini Milli Mücadele çerçevesinde Ayşe karakteri üzerinden ele almış ve bu büyük kurtuluş mücadelesinde Türk kadının rolünü resmetmiştir. Eserlerinde kadınların sosyal hayata katılımlarını irdeleyen Adıvar, *Ateşten Gömlek*'te milli amaç uğrunda diğer insanları da etrafında toplayan ve kurtuluşun simgesi olan bir kadın karakter yaratmıştır. Romanda tıpkı Adıvar'ın kendisi için söylediği ve meşhur Sultanahmet mitinginde betimlendiği gibi karakterler birey olmaktan çıkıp Milli Mücadele'nin bir parçası olmuşlardır. Kurtuluş savaşı üzerine yazılmış ilk ve en güzel roman olarak kabul gören *Ateşten Gömlek*, vatan aşkının her şeyden önemli olduğunun altını çizerek bir milletin yeniden doğuşuna tanıklık etmiştir.

KAYNAKÇA

ADIVAR, Halide Edib, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962.

_____, *Ateşten Gömlek*, İstanbul 2007

ARGUNŞAH, Hülya, “Halide Edib’te Değişen Kadının Romandaki İzdüşümleri: Seviyye Talip’ten Ateşten Gömlek’e” *TÜBAR*, Sayı 37, 2015, ss. 27-52.

BADEMKIRAN, Derya, *İngiliz Dilinde Bir Kurgu Unsuru Olarak Türkiye ve Türklük Kavramlarının Ateşten Gömlek ve Kanatsız Kuşlar Romanlarında Karşılaştırmalı Çalışması*, Yaşar Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, İzmir 2013.

BEKİROĞLU, N. Nazan, *Halide Edib Adivar’ın Romanlarının Roman Tekniği Bakımından İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1987.

BERKTAY, Fatmagül, “Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Etkin ve Küskün Öznesi Kadınlara Bir Örnek: Halide Edib Adivar”, *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*, İstanbul 2009, ss. 28-37.

BULUT, Faik, *İttihat Terakki’de Milliyetçilik, Din ve Kadın Tartışmaları*, İstanbul 1999.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan, “‘Uyanın Kadınlar! Hayata Bigâne Kalmamak İçin’ Türk Milliyetçiliğinin Kuruluşunda Kadımların Rolü ve Kadınlık Hayatı Dergisi” *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 12, 2011, ss.119-139.

ENGİNÜN, İnci, *Halide Edib Adivar’ın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi*, Ankara 1995.

KILIÇ, Sevim, *Ateşten Gömlek Romanının İngilizce ve Almancaya Yapılan Çevirileri Aracılığıyla Milli Mücadele’nin Avusturya, Amerika ve Hindistan’da Yeniden Çerçevesi Üzerine Bir İnceleme*, Okan Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul 2014.

KUDRET, Cevdet, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, İstanbul 1987.

KULAK, Ezgi, *Halide Edib Adivar’ın Eserlerinde Halk Bilimi Unsurları*, Ömer Halisdemir Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, Niğde 2016.

ÖNCÜ, Ali, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Din Eğitime Bakış. Halide Edib Adivar Örneği*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul 2009.

ÖZER, Halis Ahmet, *H. R. Gürpınar, Y. K. Karaosmanoğlu, H. E. Adivar ve R. N. Güntekin’in Romanları Hakkında Yazılan Tenkidi Makaleler*

1923-1928, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul 2001.

PARALI, Ece, *Halide Edib Adivar ve Romanlarında Cumhuriyet Dönemi Yeni Kadın Kimliği*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara 200.

SARAÇGİL, Ayşe, *Bukalemun Erkek*, İstanbul 2005.

SARİ, Merve, *Halide Edib Adivar'ın "Türk'ün Ateşle İmtihani" ile Hüdâ Şa' Râvî'nin "Günlüğüm" Adlı Eserinin Karşılaştırılması*, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, Konya 2018.

ŞAHİN, Şadan, *Halide Edib Adivar'ın Yedigün Dergisi ve Tan Gazetesinde Çıkan Yazıları 1936-1944*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul 2008.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE ÇIKARILAN KADIN DERGİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: “GENÇ KADIN” VE “TÜRK KADINI” DERGİSİ

Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER*

*“Bizce, Türkiye Cumhuriyeti anlamınca
kadın, bütün Türk tarihinde olduğu gibi bugün de en
muhterem mevkide, her şeyin üstünde yüksek ve
şerefli bir mevcudiyettir.”*

Mustafa Kemal ATATÜRK¹

Giriş

19 yüzyılda Osmanlı Devleti'nde başta siyasal ve sosyal hayatta olmak üzere eğitim, kültür, hukuk, ekonomi ve düşünce alanında meydana gelen değişimlerle büyük bir yapısal dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu değişim ve dönüşümden toplumun her kesimi etkilenmiştir. Kadınların sosyal hayat içindeki konum ve etkinliği de bu değişim ve dönüşümlerle birlikte artmaya başlamıştır. Özellikle, kızlar için okulların açılması, eğitim ve sosyal alanda kadınları daha faal hale getirmiştir. Bu dönemde kadınların başta toplumsal meseleler olmak üzere kendileri ile ilgili sorunlar ve çözüm yolları bulma konusunda basın önemli rol oynamıştır. Özellikle kadının toplumda statüsü kazanma çabasıyla birlikte bu konudaki en etkin rol basının olmuştur. Basın dünyasında kadının kendini, kendi dilinden anlatmasını hedefleyen kadın dergileri ve gazeteleri bu dönemde Osmanlı basın hayatında yerlerini almaya başlamıştır. Osmanlı'nın son yüzyılında Türk modernleşmesinin temel dinamiklerinden biri olan basının ortaya çıkışı, aynı zamanda pek çok alanda yeni değişim süreçlerini gündeme getirmiştir. Yenileşme ihtiyacı (ıslahatı, değişimi savunma), dinamik bir kamuoyuna geçiş, laikleşme yolunda ilk adımlar, dile bağlı ulusçuluk düşüncesinin gelişmesi, batılı kavram ve sözcüklerin tedavüle girmesi, haberden çok eğitim aracı olması dolayısıyla zih-

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mgozubuyuk@ktu.edu.tr

¹ Kadir Depsen, *Atatürk'ün Gençliğe Işık Tutan Sözleri*, Asil Yayınları, Ankara 2008, s. 5.

niyet değişimi bunlardan bazılarıdır². Bu dönemde çıkan gazetelerde, özellikle pek çok kadın dergisinde sorunlarını ve beklentilerini yazarak, toplumu, dolayısıyla hemcinslerini bilinçlendirmeye ve istekleri doğrultusunda değişime hazırlamaya çaba gösteren kadınlar ayrıca konferanslar düzenleyip çeşitli dernekler kurmuşlar ve bu derneklerde etkin görevler üstlenmişlerdir. Bu yayınlar kadınların görüşlerini belirtmesi ve erkeklerin kadınlar hakkındaki düşüncelerini ortaya koyması açısından döneme ışık tutan önemli kaynaklar arasındadır.

Millî Mücadele döneminde (1918-1923) çıkarılan kadın dergileri önemli işlev ve özelliklere sahiptir. Bu dergilere geçmeden önce bu dönemin arka planını oluşturan Osmanlı'nın son yüzyılında özellikle kadınların konularını etkileyen gelişmelere ilişkin bilgi verilmesi konunun anlaşılabilirliği açısından önemlidir. Zira bu döneme ait siyasi, toplumsal ve kültürel alandaki değişikliklerin bilinmesi, Millî Mücadele döneminde kadının konumu ve kadın dergilerinin arka planını sunması bakımından yol gösterici olacaktır. Bu bağlamda çalışmada, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında ortaya çıkan değişim rüzgârları, kadın dergilerinin gelişim süreci ve özellikle 1869 ile 1920 yılları arasında yayınlanmış belli başlı süreli kadın yayınları ve bu yayınların özellikleri ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Ardından, Millî Mücadele Döneminde İstanbul'da yayımlanmış olan iki dergi- "*Genç Kadın*" ve "*Türk Kadını*"-mercek altına alınmıştır.

Çalışmanın Amacı: Bu çalışma ile Millî Mücadele döneminde Türk kadınının savaşla birlikte yaşadığı değişim, Türk kadınının yaşanan siyasi, kültürel ve ekonomik süreçteki deneyimi ve bu sürece tanıklık etmiş 1918-1919 yılları arasında yayınlanan '*Genç Kadın*' ve '*Türk Kadını*' dergisinin dönemin Türk kadınlarının dergiler aracılığıyla kendilerini nasıl ifade ettiklerini, yaşadıkları dönemin siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmelerine bakış açılarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma odağına alına her iki derginin içeriğinde kadına dair, eğitim, aile hayatı, kadın ve terbiye, annelik, kadınlık, feminizm, moda, kadın hakları, kadınlığın ilerleme yolları, ev idaresi gibi konular ele alınmıştır. Bu dergilerin yayınlandıkları dönemin arka planına değinilerek dergilerin temel özellikleri, amacı, hedef kitlesi, yazar kadrosu gibi başlıklarla, bütünsel bir bakış açısı içinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi: Çalışmada doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın güvenilirliği, bilgilerin belgelere dayalı olmasıyla sağlanmaktadır. Bu doğrultuda I.Dünya Savaşı sonunda yani 1918-1919 tarih kesitinde yayınlanan '*Genç Kadın*' ve '*Türk Kadını*' dergilerinin incelenme-

² Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın, İletişim Yayınları*, İstanbul 2006, s. 22.

sinde, dönemin süreli yayınından, araştırma eserlerinden ve bu konuda yürütülen tezlerden yararlanılmıştır. Ana kaynak olarak kullanılan erken Cumhuriyet basımlı Türk Kadını ve Genç Kadın dergilerinin kaynak taramasında elde ettiğimiz neticede günümüz Türkçesi ile kaleme alındığı tespit edilmiştir³. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezinde de Türk Kadını dergisinin 1-21 sayı aralığı; Genç Kadın dergisinin 1-10 sayı aralığı bulunmuştur. Dergilerin Latin harflerine aktarılması sağlandığından bu haliyle metinlerden alıntılar yapılmıştır. Gerek bu metinlerde gerek diğer araştırma eserlerinde bugün karşılığı olmayan kelimeler için Ferit Devellioğlu'nun ansiklopedik sözlüğü⁴ referans alınmıştır. Bu bağlamda incelenen dönemdeki dergilerin ilk ve son sayılarının basıldığı tarihler esas alınmak suretiyle belirlenmiştir.

19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Değişim Süreci, Basın ve Kadın Dergileri

19. yüzyıl bütün Osmanlı camiasının en hareketli, en sancılı, yorucu, uzun bir asırdır; geleceği hazırlayan en önemli olaylar ve kurumlar bu asrın tarihini oluşturur⁵. Bu yüzyılda, Osmanlı Devleti, yaşadığı askeri ve siyasi sorunların üstesinden gelebilmek için topyekûn bir modernleşme hareketi başlatmıştır. Tanzimat Fermanı'nı izleyen süreç içerisinde yapılan yenilikler özellikle Osmanlı kadınının hayatında önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu yüzyılın başına değin siyasal, toplumsal ve kültürel yapıya hâkim olan geleneksel dinsel içerik, her alanda etkisini göstermiş; kadınların yaşamı, geleneksel-İslami ataerkillik içinde özel bir alanla sınırlı kalmıştır⁶. Yüzyıllarca dini taassubun ve cemiyetin etkisiyle "kadının yeri evidir" görüşüne uygun olarak yaşamını sürdüren Türk kadını- sadece ev içinde anne, eş ya da kardeş rolleriyle bütünleşmiş olan kadınlar- Osmanlı Devleti'nin son yüzyılındaki değişim sürecinden etkilenenmiş ve bu geleneksel kadın imajı yüzyılın sonlarında yıkılmaya başlamıştır.

³ 1990 yılında kurulan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı bugün, kadın tarihi kaynaklarının korunduğu önemli bir kurum haline gelmiştir. Vakıf, 20. kuruluş yıldönümü için "Kadınların Belleği Dizisi-1" adlı projeyi gerçekleştirmiş ve bu proje kapsamında Osmanlı Türkçesi ile yayımlanmış 9 kadın dergisinin yeni harflerle transkripsiyonunu yaparak yayımlamıştır.

⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 33.Baskı, Aydın Kitabevi, Aydın 2017.

⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Timaş Yayınları: İstanbul 2008, s. 37.

⁶ Serpil Çakır, "Osmanlı Kadın Hareketi: 20.yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi" *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*. Der. Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 99.

Tanzimat Fermanı'nı (1839) izleyen süreç içerisinde yapılan yenilikler özellikle Osmanlı kadınının hayatında önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Her ne kadar Tanzimat Fermanı'nda kadınlar için yeni hükümler olmasa da, Tanzimat düşüncesi kadınlara ait konularda kendisini göstermiştir. 1846 yılında miras hukukuna dair 'miri veya mevkuf arazi sahibi vefat ettiğinde arazinin bulunduğu yerde olup olmamalarına bakılmaksızın erkek ve kız evlada bedelsiz ve eşit olarak kalması' yönündeki karara, 1858 Arazi Kanunnamesi'nde teyit edilerek, yer verilmiştir⁷. Ayrıca, 1858 Arazi Kanunu, "kız evlatların babalarından kalma topraklar üzerinde erkek kardeşler gibi veraset hakkına sahip olmaları"nın tanımış; kölelik ve cariye kaldırılmış, sosyal yaşantıda görece bir hoşgörü hâkim olmaya başlamıştır⁸. Kadınlar toplumsal yaşamda kendilerine ait statüler kazanmak için hak arayışlarına girmişlerdir.

Tanzimat dönemiyle birlikte başlayan eğitim hamlesinde kız çocuklarının eğitimi-kızlar için okullar açılması, kadınların toplumsal görünürlüğü'nün artırılmasında, sosyal konumlarının güçlenmesinde ve seslerinin yükseltilmesinde önemli bir yer tutar. 1860'lardan itibaren kızlar için çoğunluğu ve mesleki teknik eğitim veren okullar açılmış, Erkek Sanayi Mektepleri ile aynı dönemde Kız Sanayi Mektepleri kurulmuştur. Bu dönemde Kız Sanayi Mekteplerinin amacı "millet çocuklarının terakkisi" ve "kızları sanayiye hazırlamak"⁹ olarak belirlenmiştir. İlk kız rüştiye mektebi 1859'da İstanbul'da Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi adıyla açılmıştır¹⁰. Osmanlı Devleti'nde kadınların meslekî eğitim verilmesine başlanarak, 1843'te Tıbbiye Mektebi'nde ebelik kursu, kız öğrencilere teknik eğitim vermek amacıyla Rusçuk'ta 1864'te Islahane, 1870'de Dârülmua'llimât açılmıştır¹¹. Eğitim alanındaki önemli düzenlemelerden bir diğeri de 1869 yılında kabul edilen Marif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Bu eğitim kanununa göre, kız ve erkek çocuklarına ilk defa ilköğretim mecburiyeti getirildiği gibi, okula devam zorunluluk olarak benimsenmiştir¹². Zorunlu olan ilkokulların açılması eğitimi yanında, toplumun pratik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik meslek eği-

⁷ Ömer Lütfi Barkan, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihi Arazi Kanunnamesi*, İstanbul 1999, s. 359.

⁸ Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1982, s. 55.

⁹ Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2005, s. 102.

¹⁰ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1989, s.179.

¹¹ Akyüz, s. 194.

¹² Yasemin Tümer, *Tanzimat'tan sonra Osmanlılar'da Kızların Eğitimi (1839-1908)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999, s. 32.

timinin de kız çocukları için yaklaşık olarak aynı dönemde verilmeye başlanması, eğitim ve sosyal alanda kadınları daha faal hale getirmiştir.

II. Meşrutiyet’le birlikte (1908), Tanzimat’la birlikte başlatılan modernleşme hareketleri ivme kazanmış, siyasi ve sosyal yapıda dönüşüm, laikleşme ve özgürleşme sürecine girilmiştir. Bunun yanında, toplumsal geri kalmışlıkla kadının eğitimi arasında bir bağ kurulmuş ve Batı’yı yakalamak için kadınların eğitilmesi gereğini sıkça vurgulanmıştır. Bu değişim ve dönüşüm içerisinde kadınlara geleneksellik ile modernlik arasında dengeyi kurma rolü biçilmiş, bu çerçevede kadınlara yönelik birçok dergi ve gazete yayınlanmıştır. Bu yayınlarla kadın erkek ilişkilerinin, geleneksel biçimleri eleştirilmeye başlanmış, kadının toplumsal statüsünün yeniden inşası için mücadele verilmiştir¹³. Zaman içerisinde kadınların aktif katılımlarıyla zenginleşip, etkin hale gelen bu gazete ve mecmualar toplumun kurtuluşunun ancak kadının yükselişiyle mümkün olabileceği görüşünü savunmuştur. Bu da Osmanlı’daki kadın sorununa farklı açılardan yaklaşılmasını mümkün kılmış ve kadının toplumsal konumunun iyileştirilmesinde bir mihenk taşı olmuştur. Bu haliyle II. Meşrutiyet dönemi, kadınlar için bir aydınlanma döneminin de başlangıcıdır denilebilir¹⁴. Ayrıca bu dönem dergileri, mahrem görülen ve olabildiğince sınırlanan kadın yaşam alanlarının giderek toplumsallık ve görünürlük kazanmasında önemli bir rol oynamışlardır.

II. Meşrutiyet’in ilanı ile bu dönemde ortaya çıkan tecrübeler ve kazanılan yeni siyasi ya da fikri akımlar, uygulamaya konmaya çalışılan reform hareketleri, kadın hakları konusunda önemli ıslahatların gerçekleştirilmesine yol açmıştır. 1917’de Aile Hukuku Kararnamesi çıkarılması bunlardan biridir. Kararname bazı konularda büyük yenilikler getirmiştir. Nişanlanmanın hukukî bir kurum olarak kabul edilmesi, evlenme yaşı açısından kadın ve erkek için belli bir yaşın doldurulmuş olması şartının getirilmesi, akıl hastalarının evlenme ehliyetini ortadan kaldırması, nikâhın ilanı, çok eşliliğe sınırlama getirmesi gibi hükümler, bu yeniliklere örnek olarak gösterilebilir¹⁵. Diğer taraftan, kadınların yükseköğretime ilk adımlarını atmaları da yine II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde kızların yükseköğrenim görmeleri için ilk üniversite 1914’te İnas Darü’l-Fünunu adıyla açılmıştır Yine kızlar için lise düzeyinde okullar açılmıştır¹⁶. II. Meşrutiyet

¹³ Besim Yıldırım ve Salih Seyhan, “1914 Yılında Yayınlanan Kadın Gazetelerinden ‘Kadınlık’a Göre Kadın”, *İletişim Dergisi*, Cilt 23, 2015, s. 41.

¹⁴ Çakır, Serpil, *II. Meşrutiyette Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991, s. 22.

¹⁵ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1996, s. 290.

¹⁶ İstanbul İnas Sultanisi, Erenköy, Çamlıca, Kandilli Kız Liseleri ve Kız Teknik Öğretmen Okulları. Gülay Arıkan, “Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla

döneminde kadınların bir taraftan öğrenim ve eğitim görmeleri, meslek hayatına yönelmesi, diğer taraftan taassuptan kurtulma çabası vardır¹⁷. Osmanlı'nın savaş şartlarından dolayı büyük çoğunluğu mesleki ve teknik eğitime yönlendirilen kızlar, 1911'de genel liselere, 1914'te üniversiteye girmeye başlamıştır¹⁸.

Tüm bu gelişmelerle birlikte Tanzimat döneminden itibaren birçok gazete de yayın hayatına girmiştir. Basın tarihimizin başlangıç noktası olarak saydığı ilk gazete II. Mahmut döneminde 1 Kasım 1831'de yayımlanmaya başlanan Takvim-i Vekayi'dir¹⁹. Onu William Churchill adlı bir İngiliz'in çıkardığı Ceride-i Havadis (1840) ve Ağâh Efendi'nin idaresinde çıkan Tercüman-ı Ahval (1860) izler²⁰. Ancak, Türk basın hayatının asıl gelişim süreci 1864-1867 tarihleri aralığında öne çıkar. Bu dönemde çıkan gazetelerde - Tasvir-Efkâr (1862-İbrahim Şinasi ve Namık Kemal), Basiret (1870-78) ve İbret'de (1870-Namık Kemal)- yer alan ateşli yayınlarla halkın duygu ve düşünceleri dile getirilmeye başlanmıştır. II. Abdülhamit döneminde basın hayatı bu dönemde gelişen teknolojik olanaklar sayesinde gazete ve kitap sayısında artışıyla birlikte ivme kazanmıştır.

Bu noktadan itibaren basında kadın dergileri ve kadın konusu üzerinde yoğunlaşılacaktır. 19.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda basın faaliyete geçen azımsanamayacak sayıda kadın dernekleri²¹ ve kadınlar tarafından yayımlanan dergiler göze çarpar²². Esasen, Osmanlı toplumunda kadın sorununun ortaya çıkması ve kadın ve aileyle ilgili sorunların gazetelerde tartışılması, Tanzimat'ın aşırı batıcılığına ve istibdada tepki olarak ortaya çıkan Genç Osmanlılar hareketinin temsilcileri Namık Kemal, İbrahim Şinasi'nin yazılarıyla başlamıştır. Bu dönemde kadın dernekleri kurulmuş, kadın gazete ve dergilerinde artışlar olmuştur. Bu yayınların bazı-

İlgili Gelişmeler II. Meşrutiyet Dönemi”, *Tanzimat'ın 150.Yıld. Sempozyumu*, Ankara, 1994, s. 146/327.

17 Vasif Mammadov, “Türk Siyasi Konumunda Kadının Yeri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 63, Nisan, 2019, s. 663.

18 Nevin Meriç, “Kadında Meydana Gelen Değişimlerin Tarihselliğinden Birkaç Kesit”. Ed. Y. Ramazanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*, İstanbul 2000, s. 49.

19 Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilinde II. Mahmut Döneminde 1 Kasım 1831'de yayımlanmaya başlanan ilk Osmanlı Türk resmî gazetesidir. Haftalık olarak Osmanlı Türkçesi dışında Arapça, Ermenice, Farsça, Fransızca, Rumca baskıları da yayımlanan bir gazeteydi. www.wikipedia.org (Erişim Tarihi 19.09.2019).

20 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2001, s. 41.

21 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınevi, İstanbul 1996, s.9

22 Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının bir Hikâyesi*, Ayizi, Ankara 2011, s. 33.

ları erkekler tarafından, bazıları ise kadınların sahibeliği ve yazarlığı altında yayımlanmıştır. Erkeklerin kadın imzalı kadın yazıları, gerçek kadınları yüreklendirmeye, meşrulaştırmaya yaramış²³; basın hayatında kadınları yetiştirici ve terbiye edici yönleri ile oldukça dikkat çekici bir mevkie sahip olmuşlardır²⁴. Böylece, Türk kadınlarının fikri ihtiyaçları önceleri devrin basiretli erkekleri eliyle, daha sonra da bizzat kadınlar tarafından çıkarılmaya başlanılan kadın dergileriyle şekillenmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde 1869 yılında Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye'nin yayın organı olan haftalık *Terakki* gazetesinin eki olarak "*Muhadderat*" adıyla yayımlanan dergi ilk kadın dergisi olarak kabul edilir²⁵. "Kapalı, örtülü, namuslu Müslüman kadını"²⁶, anlamına gelen derginin sahibi kadın olup yazar kadrosu da kadınlardan oluşmaktadır. Tanzimat'ın ilk kadın dergisi *Terakki-i Muhadderat*, kadınların eğitim, siyasi ve toplumsal hakları ve çok eşlilik konusunda toplumu ve kadınları bilgilendiren yazıları yayımlamıştır²⁷. Dergideki yazılarda Asr-ı Saadet döneminin önemli ve tanınmış Müslüman kadınların hayatlarından örnekler verilerek onların ne kadar başarılı, önemli toplumsal işler yaptığı vurgulanmıştır. İslam dünyasında tanınmış âlim ve şair kadınlar hakkında yazılar yazılarak bu kadınlar olumlu kadın rol modelleri olarak tanıtılmıştır²⁸.

Ancak asıl büyük değişim II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) yaşanmış, bu dönemde kadın dergilerinin sayısı artmış ve içerikleri çeşitlenmiştir. Bu dönemde, dergiler sadece kadınlara ve sorunlarına değil; giyim, kuşam, moda, sağlık, süslenme sanatı gibi konulara da yer vermeye başlamıştır. Bu meyanda, 1875 yılında yayınlanan *Vakit veya Mürebbi-i*

²³ Tanzimat ve Meşrutiyet yıllarında toplumsal ve siyasi baskılardan dolayı bazı kadın yazarlar, isimlerini gizleyerek, ya erkek yahut da kadın takma adı kullanarak yazılar kaleme almıştır. Hatta bazı erkek yazarlar kadın takma adıyla kadınlar hakkındaki düşüncelerini dile getirirler. Örneğin Ahmet Rasim, *Malumat* 'ta "Kısm-ı Nisa" (Hanımlar Kısmı) adlı bölümlerde, kendi adıyla ve Leylâ Feride takma adıyla yazılar kaleme alır. Şemsettin Sami de 1880 yılında yayımlanan, kadınlar ve çocuklara yönelik ilk bağımsız süreli yayın olma özelliği taşıyan *Aile* adlı dergide kadınlar ile ilgili imzasız birçok yazı yayımlayarak kimliğini gizler. Çakır, 1996, s.23.

²⁴ Emel Aşa, *1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s.33

²⁵ <https://gazeteistanbul.com/turkce-ilk-kadin-dergisi/>

²⁶ Devellioğlu, s. 1662.

²⁷ Çakır, 1996, s. 23.

²⁸ Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 45.

Muhadderat dergisi²⁹, kadınlar için bir moda dergisi niteliğindedir. Selanik'te 1874-1876 yılları arasında yayımlanan *Ayine* dergisi ise kadınlara ve çocuklara yönelik bir dergiydi. Yine 1880 yılında yayımlanan *Aile Dergisi*'nin içeriği çocuklara, kadınlara ev işlerine yönelikti³⁰. 1882-1883 yılları arasında kadınlar için çıkarılan bir başka dergi de "*İnsaniyet*"ti. İnsanlığın yarısının kadın olduğu ön kabulüyle çıkan bu dergi, kadının insan olup olmadığı tartışmalarını da bir kenara koymak için alan açmıştır³¹.

1886'da çıkarılan (kimi kaynaklara göre 1884) "*Şükûfezar*" dergisi ise yöneticisi ve yazarları kadınlardan oluşan ilk dergidir. Yazar kadrosu kadınlardan oluşan *Şükûfezar* dergisi, yayın amacını "*Biz saçı uzun akli kısa denilerek aşağılanmış bir topluluk olarak bunun tersini erkeklere kanıtlaya-cağız*" sözleriyle ifade etmiştir³². Dergide, erkeklere karşı kadınları savunan yazılara yer verilmiştir³³. Derginin hem kendisinden önceki hem de sonraki birçok dergiden ayıran en önemli özellik kadının rolünün ev içinde tanımlanmamasıdır. Diğer dergilerde yer alan yazılar genel olarak çocuk eğitimi, evlilik, ahlak, ev idaresi, çocuk bakımı ve sağlığı, moda gibi daha çok kadınların ilgi ve görev alanlarına giren öğretici, eğitici konular hakkındaydı. Kadın iyi bir eş, iyi bir anne olarak tanımlanıyordu. *Şükûfezar*'da ise kadınların bu konulardaki eğitimine dair tek bir yazı bulunmaması kayda değerdir. *Şükûfezar*'ın yazarları, daha çok kadınların da var olduğunu, onların da okuduklarını, yazdıklarını göstermek istemiş, erkek-kadın karşılaştırması yapmak yerine, yaptıkları ve ürettikleri ile gündeme gelmek istemişlerdir³⁴.

Şükûfezar dergisi sonrasında Cumhuriyet'e kadar bazıları kısa ömürlü pek çok kadın dergisi yayın hayatına girmiştir³⁵. Bunlardan ömrü en kısa

²⁹ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Genel Yayın No: 4, 2.Baskı, Ankara 1992, s. 23.

³⁰ Hatice Özen, *Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri (1868-1990)*, Graphis Yayın, İstanbul 1994, s.17.

³¹ Birsen Talay Keşoğlu, *Kadınların Belleği Dizisi-2 30. Yıl Projesi*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2017, s. 5.

³² Çakır, 1996, s. 106.

³³ Aytunç Altındal, *Türkiye'de Kadın*, Birikim Yayınları, İstanbul 1975, s. 177.

³⁴ *Şükûfezar*; *Osmanlı'da İlk Müslüman Kadın Dergisi*, 17.07.2019

<https://dunyalilar.org/sukufezar-osmanlida-ilk-musulman-kadin-dergisi.html/>

³⁵ *Şükûfezar*'ı müteakip *Mürüvvet* (1888), *Parça Bohçası* (1889), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895), *Hanımlara Mahsus Malumat* (1895), *Âlem-i Nisvan* (1906), *Demet* (1908), *Mahasın* (1908), *Kadın* (1908 Selanik), *Kadın* (1911 İstanbul), *Musavver Kadın* (1911), *Erkekler Dünyası* (1913), *Kadınlar Dünyası* (1913), *Kadınlık Hayatı* (1913), *Hanımlar Âlemi* (1914), *Kadınlar Âlemi* (1914), *Kadınlık/Kadın Duygusu* (1914), *Seyyale* (1914), *Siyanet* (1914), *Bilgi Yurdu Işığı* (1917), *Genç Kadın* (1918), *Türk Kadını* (1918), *Genç Kadın* (1919), *İnci/Yeni İnci* (1919), *Hanım*

olanları birer sayı çıkan Âlem-i Nisvan (1906) ve en uzun ömürlü olan 150 sayıya kadar haftada iki kez; daha sonra haftada bir kez yayınlanarak 612 sayı çıkan 1895 tarihinde yayın hayatına başlayan *Hanımlara Mahsus Gazetidir* (1895-1906). Bu gazete ilk sayısında, yayın politikalarını “okuyup yazmayı seven, eğitilmiş, dindar, iyi ahlâk sahibi, iyi eş ve iyi anne özelliklerine sahip Osmanlı Müslüman hanımı yetiştirmek” şeklinde beyan eder³⁶. Dergi her ne kadar iyi anne ve eş rollerinden bahsetse de derginin sadece bu doğrultuda yayın yaptığını söylemek yanlıştır. Zira dergide yazar olan kadınlar anne ve eş rollerini reddetmemekle beraber, konularını sorgulamış ve erkeklerle durumlarını kıyaslamışlardır. Dergide resmî yazılar, duyurular, haberler dışında makale, mektup, roman, hikâye, şiir gibi edebî türlere, eleştirilere ve yabancı yazarlardan tercümelere yer verilmiştir. Makalelerde kadın eğitimi ve kız çocuklarının okutulması vurgusu sıkça yapılmıştır. Bunun yanı sıra ailede terbiye, ev idaresi, sağlık, güzellik, evlilik, aile hayatı, güzel sanatlar gibi konular dergide yer alan konular arasındadır.

II. Meşrutiyet’in ilânını takiben ilk aylarda Demet (1908), Mehasin (1908-1909) ve Kadın (1908-1910) isimli dergiler yayınlanır³⁷. Kadınlar, ilk defa siyasi yazılarla Demet dergisinde tanışmışlardır. Derginin ikinci sayısında derginin amacı kadınların çıkarlarını korumak, fikirlerini yansıtmak, yazılarını yayımlamak, kadınları edebiyat ve bilim hakkında bilgilendirerek Osmanlı kadınlarının ilerlemesini ve Osmanlı medeniyetinin yükselmesini sağlamaktır. Demet’in ele aldığı konuların ağırlık noktasını, kadınların eğitimi, çocuk bakımı, kadın terbiyesi, yüz bakımı ve moda oluşturmuştur. Derginin diğer bir özelliği, siyasi konularla ilgili makalelere yer verilmesi ve kadınlar tarafından ilgi görmesidir³⁸. Eylül 1908- Kasım 1909 arasında 12 sayı çıkan Mehasin ise ilk kez renkli ve resimli olarak yayınlanan bir kadın dergisidir.

Ezcümle, kadın dergileri, kadının gerçek anlamda Osmanlı basın dünyasında kalem sahibi olmasını sağlamıştır. Zira o güne kadar babalarının ve kocalarının isimlerinden oluşan takma adlarla çeşitli gazetelerde yazı yazan Osmanlı kadını, kadın dergileriyle birlikte kendi imzasını kullanmıştır. Bu yayınlar her kesimden kadının yazma ürkekliğini ve çekimserliğini gidermede, taleplerini iletmede önemli işlev görmüştür³⁹. Tanzimat döneminde

(1921), Diyane (1920), Ev Hocası (1923), Süs (1923), Firuze (1924), Âsâr-ı Nisvan (1925), Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925) ve Çalığışu (1926) adlı dergiler takip eder.

³⁶ <https://islamansiklopedisi.org.tr/hanimlara-mahsus-gazete>, (Erişim T. 19.09.2019).

³⁷ Aynur İlyasoğlu ve Deniz İnel, “Kadın Dergilerinin Evrimi”, *Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler (1849–1984)*, Gelişim Yayını, İstanbul 1984, s. 152.

³⁸ Özen, s. 25.

³⁹ Çakır, 1996, s. 134.

erkeklerin çıkardıkları gazete ve dergilere şikâyet ve okuyucu mektupları ulaştıran kadınlar, Meşrutiyet ile birlikte daha gür bir sesle haklarını ve toplumda eşitlik istediklerini dillendirmişlerdir. O zamana kadar daha çok kadının kültürel konularda gelişimi, moda, eğitim, el ve ev işleri konularında yazılar yayımlayan dergilerin aksine Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamı sayesinde çeşitli gazete ve dergiler aracılığıyla kadın hakları ile alakalı yazılar yazılmaya başlanmıştır. Kadınlar dönemin gazetelerinde, bazı gazetelerin kadınlar için ayırdıkları sayfalarda, eklerde ve özellikle kadın dergilerinde yazdıklarıyla daha fazla görünür olmaya ve kendi haklarını kendileri müdafaa etmeye çabalamışlardır.

Millî Mücadele Dönemi (1919-1923) ve Kadın Dergilerine Genel Bir Bakış

Millî Mücadele, 1919-1923 arası dönemi kapsayan, diğer tabirle Kurtuluş Savaşı'nın, bir direnişin ve millet olarak var olabilme mücadelesinin adıdır. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından 30 Ekim 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. 13 Kasım 1918'de İstanbul Haydarpaşa'ya demirleyen İtilaf Devlet güçleri 5 yıla yakın bir süre devam edecek olan işgali başlatmıştır. Ancak, esaret altında yaşamayı bağımsızlık onuru ile bağdaştıramayan Türk halkı, Millî Mücadele döneminde ülkesini işgal etmek isteyen istilacılara karşı kadınlı erkekli silaha sarılarak ulusal bir Kurtuluş Savaşı başlatmıştır⁴⁰.

Balkan Savaşı ve ardından 1914-1918 I.Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin katılması ile toplum hayatında yeni bir durum meydana gelmiştir. Savaşların art arda gelmesi kadınları sosyal yaşamın içine çekmekle kalmamış kadınlar çalışma hayatı içine de girmiştir. Askere giden erkeklerden açık kalan bazı memurluklara kadınların tayin edilmesi zorunluluğu doğmuş, savaş sonrası azalan erkek nüfusu kadınlara çalışma olanakları hazırlamış, hastanelerde, posta tekel idaresinde, laboratuvarlarda ve diğer bazı işlerde kadın çalışan sayısı artmıştır. Kadın cephe gerisi işlerde ve kaldığı evinde eskisinden daha çok çalışma mecburiyeti hissetmiştir. Kadınların istihdamı için 1916 tarihinde kadınları namuslu bir şekilde hayatlarını kazanmaya alıştırmak maksadıyla "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi" kurulmuştur⁴¹. Bu dernek, 1916 senesinden itibaren pek çok kimsesiz kadına iş bularak sefaletten kurtulmalarına ve kötü yola düşmeden (namuslu bir şekilde) hayatlarını kazanmalarına yardımcı olmuştur.

⁴⁰ Ferhat Uyaniker, *Millî Mücadele'de Türk Kadını*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 19.

⁴¹ Ayşegül Yaraman, *Resmî Tarihten Kadın Tarihine - Elinin Hamuruyla Özgürlük*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 22.

Türk kadınının Millî Mücadele'deki azmi ve fedakârlıkları belki de bütün dünyada emsali görülmemiştir. Atatürk, 21 Mart 1923'te Konya'daki bir konuşmasında: “*Dünyada hiçbir milletin kadını ‘Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halâsa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim’* diyemez” şeklindeki sözleriyle Türk kadınının yaptığı fedakârlıkları ve kahramanlıkları veciz ifadelerle dile getirmiştir⁴². Gerçekten de Anadolu kadınının Millî Mücadele'ye verdiği destek farklı şekillerde olmuştur. Bir kısmı mitingler yoluyla, Millî Mücadele ruhunu Anadolu'ya yaymaya çalışırken, bir kısmı da cemiyetler kurarak örgütlenmiştir. Bazı kadınlar, cephedeki askere, cephane, yiyecek, içecek temini, yaralı askerlerin bakımı gibi konularda destek olurken, bazıları da bizzat savaşa dâhil olarak vatani için savaşmıştır⁴³.

Bu dönemdeki kadınları, içinde buldukları durum ve faaliyetleri bakımından bir kaç grupta toplamak mümkündür⁴⁴:

1-İşgâl bölgesindeki maruz kaldıkları tecavüz ve taarruzlar sebebiyle erkekleri göreve çağırın mazlum kadınlar.

2-Eline silâh alarak bizzat savaşa katılanlar veya cephe gerisinde hizmet verenler (Yaralıya bakanlar, askere yiyecek-giyecek temin edenler).

3-Geniş kitleyi uyandırmak için dernek ve basın faaliyetine katılanlar. Bunların en meşhurları, başta Halide Edip olmak üzere Nakiye Elgün, Müfide Ferit Tek'tir.

4-Faaliyete moda diye bakanlar ve bu yüzden katılanlar, İstanbul sosyete hanımları, bu faaliyetlerin dışında kalanlar.

Meşrutiyet devri mekteplerinde tahsil gören, cemiyet faaliyetlerine katılan ve basında tecrübe kazanan kadınları, bu dönemde kadın hakları için mücadele verirken, vatanın tehlikeye düştüğü Millî Mücadele döneminde onun kurtuluşu için faaliyet göstermişlerdir.

Diğer taraftan, Millî Mücadele'nin doğması ile Millî Mücadele basını da doğmuştur⁴⁵. Yani Millî Mücadele'yi destekleyen gazeteler yayımlanmaya başlamıştır. Bununla birlikte karşıt gazeteler de çıkmıştır. 1918-1923 yıllarını kapsayan Mütareke ve Kurtuluş Savaşı döneminde merkezi İstanbul'da bir Osmanlı Hükûmeti ve bir de merkezi Ankara'da bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti vardır⁴⁶. Basın da buna bağlı olarak İstanbul

⁴² Döndü Çavdar, *Millî Mücadele'de Kahraman Türk Kadınları*, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Konya. www.turktob.org.tr

⁴³ Gülay Sarıçoban, “Millî Mücadele'de Anadolu Kadını”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık 2017, 21(4):1331.

⁴⁴ Kurnaz, s. 29.

⁴⁵ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul 1973, s. 44.

⁴⁶ M. Nuri İnişur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul 2002, s. 337.

basını ve Anadolu basını olmak üzere iki merkezde gruplaşmıştır. Bu dönemdeki yabancı basını da hatırlatılmalıdır.

Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke döneminde de yayınlanan kadın dergilerine gelindiğinde, yine farklı dergilerin çıkarıldığı görülür. Kadınlar Dünyası (1914), Bilgi Yurdu Işığ (1917), İnci/Yeni İnci (1919), Genç Kadın (1918), Türk Kadını (1918-1919 vb.) dönemin orta ve üst sınıfa mensup okuryazar kadınlarının düşüncelerini, bakış açılarını, özlemlerini ve hedeflerini takip edebilmede önemli veriler sunar. Bu dergilerin bir kısmı önceki dergilerden farklı olarak “Türk” kelimesi ile başlar ve bu da dergiyi milliyetçi kadınların okuduğu ve yazılarını yayımlattığı düşüncesi uyandırır⁴⁷.

Bilgi Yurdu Işığ dergisi 1916 yılında faaliyete başlayan Bilgi Yurdu Dershanesi'nin yayın organı olarak 1917 yılında İstanbul'da yayımlanmaya başlamıştır. 1918 yılına kadar 1,5 yıl süreyle yayın hayatına devam eden dergi, I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı için yenilgiyle sonuçlanmasından sonra yayınına son vermiştir. Bilgi Yurdu Dershanesi, Osmanlı İmparatorluğu içinde “ilk özel kadın dershanesidir”. Dershanenin yayın organı olan Bilgi Yurdu Işığ dergisi toplamda 17 sayı yayımlanmıştır ancak derslere devam etme imkânı bulamayan kadınlar için de, dershanede anlatılan dersler ve verilen konferanslar kaleme alınarak, “ders kısmı” adı altında basılmıştır⁴⁸. *Genç Kadın* ve *Türk Kadını* dergisi ise yayımlanan diğer iki dergidir. Bu dergilerin açıklanmasına bundan sonraki bölümde yer verilmiştir. Derginin basıldığı döneme ilişkin genel bir çerçeve çizildikten sonra bu iki derginin dönem içinde kadını nasıl konumlandığı irdelenmiştir.

⁴⁷Elif Mahir Metinsoy, “Kadın Tarih Araştırmaları Açısından Türk Kadını Dergisi”, *Türk Kadını (1918-1919). Yeni Harflerle*, Haz. Birsen Talay Keşoğlu ve Mustafa Keşoğlu, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul 2010, s.4.

⁴⁸Keşoğlu, 1997, s. 17.

GENÇ KADIN DERGİSİ

1919 yılında yayın hayatına başlayan “Genç Kadın” dergisi on beş günde bir yayımlanan, ahlaki, içtimai, edebi bir dergidir. 3 Ocak 1919-8 Mayıs 1919 tarih aralığında dört ay boyunca 10 sayı yayımlanmıştır. Derginin imtiyaz sahibi Karahisarlı Muallim Fuad Şükrü, Mesul Müdür Süleyman Tevfik Bey ve Müdüresi Fatma Fuad Hanım’dır.

Derginin dönemin pek çok kadın dergisi için de geçerli olduğu gibi, İstanbul merkezli çıktığı ancak posta kutusu bölümlünden Konya, Bursa, Bartın, Afyonkarahisar, Erzurum, Yalvaç,

Bandırma ve Konya gibi Anadolu şehirlerine de ulaştığı anlaşılmaktadır⁴⁹. Genç Kadın dergisi de II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan pek çok kadın dergisiyle benzer şekilde kısa ömürlü olmuştur. Derginin amacı genç kızların ahlaki, içtimai ve edebi yönden ilerlemelerine katkı sağlamak olarak belirlenmiştir. Derginin işlemiş olduğu başlıca konular ise, kadın ve kadınlık, genç kızlar, zavallı gençler, mekteplerde ahlak, terbiye-i fikriye, ahlakiye ve bedeniye, kadınlık hakları, evlilik, genç kızlar ve izdivaçtır⁵⁰.

Genç Kadın dergisi, feminist karşıtı bir dergi olarak konumlandırılabilir. Zira dergi, feminizmi Avrupa kökenli olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Gerekçe şöyle açıklanmıştır:

“...Bir İslam ve bilhassa bir Türk kadını, Bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman, hele bir Amerikan kadını hiç değildir. Çünkü her kavim ve milletin kendine mahsus harsi, içtimai, dini, siyasi bir takım kuyudu ve ananatu vardır ki bunları ihmal etmek pek büyük bir hatadır. İşte bu ciheti nazar-ı dikkate almayarak sırf taklit ile iş görmeye çalışmak kadınlık mesailinde terakki değil, tedenniye badi olur.”⁵¹

⁴⁹ Çiçek İlgiz, *Genç Kadın 1919 Ocak-Mayıs (Yeni Harflerle)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2010, s. xix.

⁵⁰ Savaş Karagöz, “Cumhuriyet Öncesi Dönem (1909-1923) Gençliği Konu Edinen Süreli Yayınlar (Dergiler)”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2018 s. 468.

⁵¹ Çakır, 1996, s. 56.

Derginin sahibinin erkek olması yanı sıra yazarlarının da büyük kısmını erkekler oluşturmaktadır. Derginin yazar kadrosu ise Fuad Şükrü, Ahmet Remzi, Fatma Fuad, Nusret Kazım, Eşref Nasib, Refika Zati, Fahriye Mahi'de, Hadice Nevin ve Zühdzade İhsan Bey oluşturmuştur. Böylece erkeklerin ideal kadınlığı dile getirdiği ve kadınların ise bu erkek hâkimiyetinde var olmaya çalıştığı bir durum söz konusudur. Dergide düzenli yazı yazan ve kadınlık konusuna eğilen tek kadın yazar Müdüre Fatma Fuad'dır.

Derginin 3 Ocak 1919 tarihinde yayınlanan ilk sayısında, Müdüriyet imzalı ilkyazı da derginin imtiyaz sahibi Fuat Şükrü, kendisinin askerlik görevinden döndüğünde yayın dünyasında kadınlık üzerine yazılıp çizilenlerin eksikliğini fark ederek bu alandaki boşluğu doldurmak için bu "hizmet"i gerçekleştirdiğini ifade eder. Yine söz konusu yazıya,

*"bir milletin terakki ve tealisi için en emin ve en kestirme yolu kadınlarını yükseltmektir. Bir millette kadın ne kadar münevver, ne kadar yüksek, ne kadar muhterem, ne kadar hür ve sahibe-i fikr-i selim olur ise o millet o kadar büyür, teali eder"*⁵²

sözleriyle başlar ve bu yolla bir milletin ilerlemesi ve yükselmesinde kadın eğitiminin önemini vurgular. O bu sözleriyle Genç Kadın dergisinin de amacını ortaya koyar. Bu meyanda, dergi, Türk ve Müslüman kadınına yükseltme göreviyle yola çıkmış ve bu amaçla içtimai, edebi, ahlaki ve edebi eserler yayımlamayı benimsemiştir⁵³

Fuat Şükrü Genç Kadın dergisinin 7. sayısına kadar "Düşüncelerim" köşesiyle yer alır. Genç Kadın'da kadınların kurtuluş için yapılması gerekenlere ilişkin öneriler de bulunur. Ahlaki ilerlemenin teknolojik olanla paralel gitmesi gerektiği noktasına odaklanarak, kadınların nasıl yükselebileceğine ilişkin önermelerde bulunur⁵⁴.

*"...iffetperver bir kadının en mühim vazifesi olanca hürmet ve riayetini hane derumundakilere huzur ve tahsis etmek ve şu suretle aile reisinin hissiyat-ı minnettarisini kazanmak olacağından doğal olarak modaya müteallik her arzu ve emelin hane içinde olmasını ve harice karşı nümayiş ve taşkınlık göstermekten sakınılmasını ona her halde vazife-i mühimmesini emreden yine vicdanı söyleyecektir"*⁵⁵.

Bunun dışında, Fuat Şükrü modaya dair düşüncelerine de yer verir. Bu konuda derginin 6. sayısındaki yazısında da benzer bir vurguyu yaparak her modanın Türk kadınına uygun olmadığını ve Türk kadınının modaya uymak yerine kendi vicdanına başvurması gerektiğini belirtir.

⁵² İlgiz, s. 3, *Genç Kadın*, 3 Ocak, 1919.

⁵³ İlgiz, s. 4, *Genç Kadın*, 3 Ocak, 1919.

⁵⁴ İlgiz, s. 83, *Genç Kadın*, 13 Mart, 1919.

⁵⁵ İlgiz, s. 83, *Genç Kadın*, 13 Mart, 1919.

İmtiyaz sahibi Fuad Şükrü dışında dergiye en uzun süreli yazan yazarlardan biri de Müdire Fatma Fuad Hanım'dır. 7.sayıya değin süren "Kadın ve Kadınlık" adını taşıyan dergideki köşesinde kadınların erkeklerle eşit olduğu konusuna odaklanmıştır. Dergideki ilk yazısında kadınlık meselesinin ihmal edildiğinden yakınır ve kadınların fiziksel ve maddi olarak erkeklerle has özelliklere sahip olmasa da hassasiyet, şefkat, merhamet gibi manevi konularda daha üstün olduğunu vurgular. Diğer taraftan, asırlardır bir süs eşyası gibi görülme istenen kadın imajına karşı çıkararak bunu şu sözleriyle ortaya koyar:

"Asırlardan beri bütün şairler kadını güzel bir gül, latif bir çiçek olmak üzere tarif ettiklerinden dolayı, onlarda yaşamak ve yaşatmak için vasıta-ı zevk ve sefahat olmaktan başka bir vazife tasavvur ve tasvir etmediklerinden eskiden beri cemiyet-i beşeriyede ekseriyet, hatta bizzat kadınlar bile kadınlığın ne derece haiz-i ehemmiyet olduğunu düşünmeyi zait görmüşlerdir"⁵⁶.

Kadının doğurganlığı sebebiyle erkeklerden "noksan değil belki de fazla" olduğu söylemi benimsenmiştir. Kendisi esasen bu söylemi anneliğin, bir ırkı yetiştirmenin kutsallığı üzerinden kurgulamaktadır. Kadınların çocukların eğitiminden sorumlu olduğu, bir genç kızın nasıl yetiştirilmesi konusunda önerilerde bulunur. Buna ilişkin şunları söyler:

"Yine bir ev hanımının en lazım iştiğalatından (uğraşlarından) biri de biçki ve dikiş işleridir. Bir genç kıza, hatta en küçük yaşındayken başlamak suretiyle dikiş dikmeyi, biçki biçmeyi talim etmek, bu hizmetten lezzet duymayı öğretilip itiyat ettirmek validelerin birinci vazifelerinden biridir."⁵⁷

Fatma Fuad, yazılarında çokça kadınların eğitim-öğretime tabi tutulmasını ancak her şeyden önce kadının öncelikli ve doğal vazifesinin iyi bir eş ve iyi bir anne olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla kadının temel iki vazifesinden önemli olanı aile içindeki rolü olarak belirtilirken, bu rol "ahlaklı olmak"la ilişkilendirilmiştir. Bu dönemde Genç Kadın dergisinde dile getirilen, kadınların ahlaklı olması vurgusu toplumun ilerlemesinde etkisi çerçevesinde işlenmiştir.

"İyi bir eş, iyi bir anne olan kadın aynı zamanda ev ekonomisini yönetmeyi, yemek yapmayı vb. ev içi görevleri de iyi yapmakla mükelleftir. Öyle ki Fatma Fuad için kadınlar istedikleri kadar üniversite eğitimi alsınlar, evde bir çorba yapmayı, dikiş dikmeyi bilmedikten sonra bu eğitimin bir anlamı yoktur. Fuad, eğitilmiş kadın ile aile içerisinde geleneksel olarak atfedilen görevlerini iyi bilen kadın karşılaştırmasını yazılarında sıkça kullanır. Esasında "makbul kadının" eğitilmiş iyi anne ve eş olduğu vurgusu yapsa da bazen Batılı kadınlarla ya da kendi deyimiyile "yeni yetişme hanımlarla" kı-

⁵⁶ İlengiz, s. 82, *Genç Kadın*, 13 Mart, 1919.

⁵⁷ İlengiz, s. 82, *Genç Kadın*, 13 Mart, 1919.

yaslama yaparken ev işlerine burun kıvrmanın ne kadar yanlış olduğunu söyleyerek esas görevin “ev işleri” olduğu sonucuna varır.”⁵⁸

Dergide sağlığa zararlı maddeler konusunda yazılar kaleme alınmıştır. Genç Kadın dergisinin 3.sayısında “İçki İptilası” adıyla Dr. Ahmet Remzi tarafından kaleme alınan bir yazıda sefaletin yaşandığı İstanbul’da gayrimüslimlerin eğlence kültürü-aşırı içki tüketimi, görkemin- yaşanması akabinde içkinin zararlarını dile getirmiştir. Yazıda çeşitli alkollü içkilerdeki ispirto oranı verilerek hücrelere verdiği zarar ele alınmaktadır.

Dergide şiir ve nesirlerde yer almaktadır. Eşref Nasib ise şiir ve nesirleriyle o dönemin revaçta olan edebi türü nazımın eleştirilmesiyle dergide yer almıştır. “Mevki-i İctimaiyemiz” başlıklı yazısında⁵⁹ Eşref Nasib içtimai ilerlemenin bir milletin tüm fertlerine ulaşarak olamayacağını, bunun için kademe kademe ilerlenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu konudaki çalışmaların öncelikle ailede başlatılması gerektiğini vurgular. Ailede başlayan bu süreç daha sonra köylerde, ardından kasabalarda yapılacak çalışmalarla gerçekleşebileceğini ileri sürer. Son yazısında yayınlanan dergi ve gazetelerde sadece edebiyatın olmasından, bilimin olmamasından yakınır. Batının bilim kitaplarının çevrilmemesini eleştirir ve Abdullah Cevdet’in, Gustave le Bon’un² eserlerini tercüme etmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirir.

Dergide “Tetebbu ve Tenkid”⁶⁰ köşesi de yer almaktadır. Bu köşenin yazarı Refika Zati, dönemin yayınlarının “bi-tarafhane tetkik”⁶¹ ini amaçladığını belirtir. Bu dönemde çıkan kadın dergilerinin içerik olarak boş olduğundan, kadınlığa dair bir şey söylemediğinden yakınır. Köşesini her türlü yazının eleştirisine açık bir alan olarak kurgular⁶².

Dergide bir diğer köşe “Taaddüd-ü Zevcat”⁶³ başlığını taşımaktadır. İlk kez 4. sayıda yayımlandığında altında H. Hüsamettin imzası bulunan köşe yazıları, daha sonra isimsiz olarak devam eder. Bu yazılarda, o dönemin en çok tartışılan konularından biri olan çok eşliliğin İslamî açıdan uygulanabilir olmadığı vurgulanarak, İslamî bir söylem içerisinde çokeşlilik eleştirilir. İslamiyet’in ortaya çıktığı dönemden çok farklı bir coğrafya ve zaman içinde yaşandığını vurgulayan H. Hüsamettin öncelikle eski döneme refe-

⁵⁸ İlengiz, s. 62, *Genç Kadın*, Fatma Fuad “Kadın ve Kadınlık”

⁵⁹ İlengiz, s. 122, *Genç Kadın*, Eşref Nasib “Mevki-i İctimaiyemiz”

⁶⁰ Tetebbu’ (a.i. teba’dan. c. tetebbuât) bir şeyi etraflıca tetkik etme, mâhiyetini anlamaya çalışma, etraflıca inceleme, bir şey hakkında geniş bilgi edinme/ bir konuya ait yazıyı veya eseri değer bakımından gözden geçirme, eleştirme (İnceleme ve Eleştiriri) Devellioğlu, s. 2788.

⁶¹ Tarafsız incelenmesini, Devellioğlu, s. 1276.

⁶² İlengiz, s.42, *Genç Kadın*, Refika Zati “Tetebbu ve Tenkid”.

⁶³ Birkaç kadınla evlenip nikâhı altında birkaç kadın bulundurma-çok eşlilik, Devellioğlu, s. 3236.

ransla bu durumun Araplara özgü olduğunu söyler ve çok eşliliği Arap coğrafyasının çok sıcak olmasına bağlar. Burada yazar Araplardan bahsederken kabileler olarak bahseder; yani bir millet değildirler, ifadelerinde bir küçümseme vardır. Cumhuriyet döneminde rastlanılan Arapları medeniyet açısından küçümseme asıl İslam'ın Türklerle gerçek değerinin ortaya çıktığını vurgulama refleksi kadın meselesinde de kendini gösterir. Dolayısıyla Araplara ve onların coğrafyalarına özgü koşulların Türkler için geçerli olmadığını belirterek neden artık çok eşliliğin geçerli olmadığını kendince rasyonel bir zemine oturtur. Yazarın asıl vurgulamak istediği nokta, tek bir anne ve babadan oluşan çekirdek aileye olan vurgudur, “milli aile”de kadına duyulan derin bir aşk gereklidir. Çünkü ancak böyle bir ailede iyi evlatlar yetiştirilebilir, aksi takdirde birden fazla kadının olduğu bir ailede milli kültürün çoğu aktarımında sıkıntılar olacaktır⁶⁴.

Okuma alışkanlığının edinilmesi üzerinde durulur⁶⁵. Dergide çocuk yetiştirme yöntemi önerilir ve bu yolda ahlaki ve dini eğitimin önemi vurgulanır. Yine Fatma Fuat beşinci sayıdaki “Kadın ve Kadınlık” köşesinde Rousseau'nun Émile adlı kitabından övgüyle bahseder. Rousseau, ana babaların çocuklara karşı olan görevlerini anlattığı Émile adlı kitapta çocuk eğitimini ele almıştır. Çocukların nasıl yetiştirilmesi gerektiğini belirtir. Fatma Fuat, herkesin çocuklarını burada bahsedilen ilkeler doğrultusunda; mecbur kaldığında “elinden iş gelecek” biçimde yetiştirmesi gerektiğini belirtir⁶⁶.

Diğer taraftan, milliyetçilik söyleminin en temel dayanağı olan “biz” ve “öteki” vurgusunun Genç Kadın dergisinde izlerini görmek mümkündür. Batılı kadınla kıyaslamada, bu fark dergi yazılarında “aile, çocuk-ev işleri ve ahlak” üzerine kuruludur⁶⁷. Kadın ile ahlak arasında ilişki kurarak “Efradı ve bilhâssa kadınları ahlâken metin olmayan bir millet daim ve baki olamaz” der ve kadınlara ahlaklı bir toplum oluşturmada temel bir rol biçer. Ahlak meselesini devam eden yazılarında da dile getirerek asıl peçenin yüzdekinin değil, namusu korumadaki ahlaki peçenin olduğunun altını çizer.

Son olarak, Genç Kadın dergisinde istisnasız her sayıda “ilanlar” bölümü de bulunmaktadır. İlanda dış doktorundan genç kızlara hitaben yeni basılmış kitaplara, özel ders ilanlarına kadar çeşitli konularda ilanlar vardır. 10. sayıda Zeki Halit Bey'in dergiye gönderdiği şiirin bir sonraki sayıda yayınlanacağını yazılması derginin kapatılmasının planlı olmadığına dair bilgi vermektedir. Ezcümle, Genç Kadın dergisinin ele aldığı konuların ağırlık noktasını, kadınların eğitimi, çocuk bakımı, kadın terbiyesi, yüz bakımı

⁶⁴ İlgiz, s. 68, *Genç Kadın*, Şubat 1919.

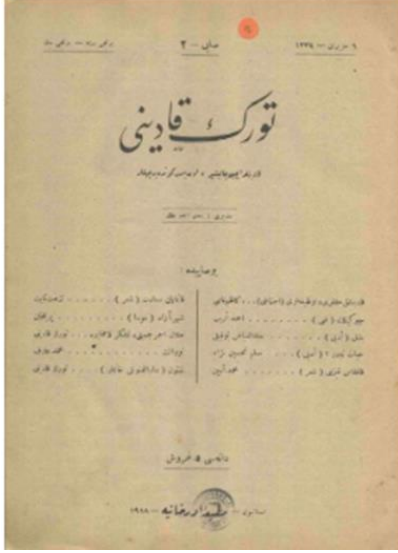
⁶⁵ İlgiz, s. 89-90.

⁶⁶ İlgiz, s. 65, *Genç Kadın*, 27 Şubat, 1919.

⁶⁷ İlgiz, s. 146.

ve moda oluşturmuştur. Derginin diğer bir özelliği, siyasal konularla ilgili makalelere yer verilmesi ve kadınlar tarafından ilgi görmesidir

TÜRK KADINI DERGİSİ (1918-1919)

Türk Kadını dergisi “Kadınlar için çalışır, on beş günde çıkar” sloganıyla ilk sayısını 23 Mayıs 1918 yılında İstanbul’da yayımlamıştır.

1918-1919 yılları gibi Osmanlı İmparatorluğu açısından oldukça kritik bir dönemde (23 Mayıs 1918’den 8 Mayıs 1919’a) toplam 21 sayıya kadar yayın hayatına devam edebilmiştir. Dergi, dönemin çalkantılı siyasi gelişmelerinden de nasibini almıştır. Son sayısının ilk sayfası İstanbul’u işgal eden İtilaf Devletleri yetkililerince sansürlenir ve dergi Milli Mücadele’nin başladığı bir dönemde yayın hayatına son vermek zorunda kalır⁶⁸. Dergi müdürü Muallim Ahmed Halid’dir. Derginin farklı

sayılarında fenni bilgiler, içtimai ve edebi metinler, hikâye, şiir, moda ile ilişkin yazılar bulunmaktadır. Daha çok edebi ve sosyolojik konulara odaklandığı söylenebilir.

Dergi, “Nasıl ve Niçin?” başlıklı ilk sayısında basın yoluyla kadının ilerlemesine öncü olmak için yola çıktığını beyan emektedir. Aynı yazıda derginin önceden Türk Kızı adıyla çıktığı ve onunda doğup büyüüp artık Türk Kadını olduğunu ifade edilir:

“Matbuatımızın yeni bir kızı daha geldi: “Türk Kızı”... Evet, şu anda Türk Kadını olarak okuduğunuz mecmua birkaç hafta evveline kadar “Türk Kızı” idi.” fakat her zî-hayat gibi o da ilk doğduğu gibi kalmadı. İrşâd, teşvik, muavenet gıdalarıyla kuvvetlendi, büyüdü ve işte bir kadın olarak huzuru-nuza çıkıyor.”

Bu konuya ilişkin derginin içeriğinde başka bir bilgiye rastlanılmamıştır. Yine ilk yazıda derginin çıkış gayesinin kadınlara, memlekete ve istikbale hizmet etmek olduğunu belirtilmiştir:

⁶⁸ Metinsoy, s.xxi.

“Niçin?...Eğer gazeteci mukaddimelerine vakıf iseniz bu soruların cevabını kolayca bulabilirsiniz. Kadınlığa, memlekete, istikbale hizmet...”⁶⁹”

Derginin yazar kadrosunda: Kazım Nami, Ahmed Edib, Abdülfeyyaz Tefvik, Muallim Tahsin Nejat, Mehmet Emin, Nüzhet Sabit, Perihan, Mehmed Arif, Necmeddin Sadık, Ahmed Edip, Şükûfe Nihal, İsmail Hikmet, İrfan Emin, Sevim Türkan, Halit Fahri, İhsan Mukbil, Âkil Koyuncu, Faruk Nafiz, Edhem Nejat, Hıfzı Tefvik, Hakkı Tahsin, Halide Nusret, Yahya Saim, Meveddet Faik, Nühket Nüvaziş, Ömer Seyfettin, Nusretü'l Kazimi, İsmail Hikmet, Aziz Hüdayi, Faik Ali yer almaktadır.

Derginin ilk sayısında, Necmeddin Sadık'ın içtimâiyata dair “Bizde Feminizm⁷⁰” başlıklı yazısında, 1918 sürecini önemli bir dönüm noktası olarak görür. Kısa zamanda esaslı değişikliklere ve ilerlemelere tanık olduğunun altını çizer⁷¹. Kadının siyasi ve içtimai alandaki ilerlemesine, Türkiye'deki kadın hareketlerine, feminizmin Türkiye'de nasıl anlaşıldığına, son olarak da kadının asli görevlerine dikkati çeker⁷². Söz konusu yazıda, kız çocuklarının eğitimi, meslek sahibi olması ve çalışmasının önemi ve gerekçeleri dile getirilir. Bunu şu sözlerle ifade eder:

“...kızlarımızın erkek çocuklar derecesinde ve onlar kadar tahsil görmesi bizde de umûmî bir hakikat halini artık aldı. Kadınlarımızın erkekler kadar olmasa da, onlar gibi çalışmasını, medeni vazifelere girebilmelerini, her mesleklere sahip olmalarını pek tabû görmeye başladık. Bugünkü hal, yarın kadınların bu vazifelere daha fazla girmelerine, ictimâî hayatın iş bölümüne daha fa'âl bir surette iştirâk etmelerine kapı açacaktır, henüz bir başlangıç görüyoruz.”

Kızların erkeklerle birlikte tahsil görmesini, kadınların erkekler kadar olmasa da meslek sahibi olmasının artık bilinen bir gerçek olduğunu hatırlatarak bunu bir başlangıç olarak görür. Zira bugünkü durum yarın kadınların sosyal hayata ve çalışma hayatına daha fazla katılmalarına kapı açacaktır.

Necmeddin Sadık örf ve geleneklerin dışına çıkmanın doğru olmadığı gibi rastgele ortaya sürülen Feminizm iddialarının hepsini haklı sayılmaması

⁶⁹ Birsan Talay Keşoğlu ve Mustafa Keşoğlu, *Türk Kadını (1918-1919)*, Yeni Harflerle, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. İstanbul 2010, s. 8; (Türk Kadını, 22 Mayıs, 1919, s.5).

⁷⁰ Necmeddin Sadık, “Bizde Feminizm”, *Türk Kadını*, no.1, 23 Mayıs 1918, s. 2-4.

⁷¹ Öztürk Seda, *Birinci Dünya Savaşı Sonunda Türk Kadını ve Türk Kadını Dergisi*, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2010, s. 34.

⁷² Esra Fahriye Poyraz, *II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergiciliği Ve Türk Kadını Dergisi*, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 67.

sının da doğru olmadığını söyler. Ona göre feminizm “Avrupa’daki manasıyla kadınların siyasi ve medeni hukukun hepsine sahip olması” demektir. Avrupa’da, Amerika’da memur kadınlar olduğu gibi doktorlar, avukatlar, mühendisler ticaretin her dalına girmiş kadınlarda vardır. Tüm meslek dalları kadınlara açılmıştır. Yazara göre, Avrupa’daki bu örnekler ve kadınların bu mesleklerdeki başarıları, kadınların erkekler kadar her mesleği yapabileceğinin bir kanıtıdır⁷³. Necmeddin Sadık, kadınların siyasi işlerde de erkeklerden aşağı kalmayacağı fikrindedir. Kadınların sosyalleştikçe hiç şüphesiz siyasi işlerde de kendilerini gösterecekleri ifade eder.

Necmeddin Sadık, feminizmin yanlış anlaşılmasına dikkat çeker. Hakiki feminizmin kadınlığın iki mukaddes gayesi olan aile ve ahlak olduğunu belirterek şunları söyler⁷⁴:

“...Hiçbir vazife kadınların ailedeki vazifelerinden daha mühim ve daha tabii olamaz. Her ne olursa olsun bir mesleğe girerek aile haricinde yaşamak sevdası kadınların atıl kalmasından daha tehlikelidir. Binaenaleyh her şeyden evvel bu aile zevkinin bu fitri vazife duygusunun en kuvvetli olması lazımdır. Türk kadınlığının terakkisi, Türk ailesinin terakkisinden ayrılamaz bunun inhilâli ötekisinin sukutu demektir. Kadınlığın bugünkü hareketi bir taraftan ailenin kudsîyetiyle diğer taraftan kadınlık ve aile ahlakının intişarıyla bir gîmelidir”

Ona göre kadın için en önemli vazife ailedeki vazifeleridir. Ailenin dağılması milletin dağılması demektir. Feminizmin aileyi yıkmak gibi niyeti yoktur, bilakis aile saadetini sağlayacaktır. Feminizm bağlamında kadınların sahip olacakları hukuk ve hürriyet, aile bağlarının kuvvetlenmesine yol açacaktır. Kadın ve erkeğin eşit olması, kadınların sosyalleşmesi hep ailenin lehine olduğu görüşündedir.

Necmeddin Sadık’ın içtimaiyata dair diğer bir makalesi “Kadınların Terbiyesi”dir. Ona göre, kadınların yükselişi, genç kızların terbiyesine paralel bir şekilde gerçekleşecektir. İstenilen terbiye genç kızların hayatlarının her anı içindir. Aile ve evlilik müessesinin eskiye göre bozulduğunu belirten yazar bunda yalnız kadınları kabahatli görmemektedir. Fakat ailedeki dağılmayı hem engelleyecek hem de erkek ve kadını hayata hazırlayacak olanın yine terbiye olduğunu savunur. Terbiyede en etkili olan analar ve zevcelerdir. Bu yüzden Necmeddin Sadık, geleceğin daha iyi olmasını, ailenin kuvvetlenmesini bugünün genç kızlarına verilecek terbiyeden beklemektedir⁷⁵.

⁷³ Öztürk, s. 61.

⁷⁴ Keşoğlu, 2010, s. 12, *Genç Kadın*, Necmeddin Sadık “Bizde Feminizm”.

⁷⁵ Keşoğlu, 2010, s. 82, *Türk Kadını*, Ağustos, 1918.

Derginin, ikinci sayısında Kazım Nâmi'nin “Kadının Haklarına ve Vazifelerine Dair”⁷⁶ başlıklı yazısı dikkat çeker. Bu yazıda, haklar ve vazifelerin doğuştan olmayıp insanlara cemiyet hayatı içerisinde verildiğini belirterek kadın konusuna bu açıdan bakar. Ona göre, kadınlığın sosyal hayattaki görevlerini toplum içinde aramalıdır. Kadın meselelerini birkaç bin kadın meselesi olarak görmeyen Kazım Nâmi şu sözleri dile getirir:

“Bugün her gördüğümüz kadını kadınlığımızın bir mümessili olarak adde-demeyiz. Başına her fes giyen Türk olmadığı gibi, çarşafli her kadın da Türk kadını değildir.” diyerek bu önemli meseleye daha geniş çerçeveden bakılmasını ister”.

Dolayısıyla, birkaç tane kadının toplumsal vicdana uymayan davranışlarını da bütün kadınların davranışları olarak görülmesine de karşı çıkar. “Peki, kadının görevleri nedir?” sorusuna Kazım Nâmi, “kadına verilen bu değer karşılığında ondan istenilen görev, namusunu lekeden korumaktır” demektedir. Zira erkeğe ait görevlerin birçoğuna kadını da ortak gören Kazım Nâmi, kadın için namusun önemini, erkeğinkiyle aynı derecede olmadığı görüşündedir. Bu görüşün en büyük gerekçesi ise toplum vicdanının, kadını kutsal ve kıymetli görmesidir. Toplumun değer verdiği bir durumun bozulması topluma ağır gelmektedir ve bunu toplumun ortak vicdanı aramaktadır. “O halde, kadın hür değil midir?” sorusuna Kazım Nâmi, elbette erkek kadar hürdür, erkekliğin hürriyeti gibi kadının hürriyeti de önemlidir.

Türk Kadını dergisinde fenni konularda Ahmed Edip ile Aile Tabibi ve Dr. Galip Hakkı'nın makaleleri yer alır. Bu makalelerde kadınların eğitimlerine yönelik sıhhi ve ilmi bilgilerin verilmesi amaçlanmıştır. Ahmed Edip, “Fenni Sahifeler: Elbisede Renk İntihâbı” başlıklı yazısında kadınların giyinme meselesiyle meşgul olduklarını ve giyimin nasıl olması gerektiği konusunda tavsiyeler sunmaktadır⁷⁷:

“Bugün medeni insanların kâffesini her vakit düşündüren mühim bir şeyde “ne giyinmeli?” meselesidir. Bugün suret-i umûmiyede ihmal edilirse: İnsanın giyeceği elbisesine, meşguliyetine, sanat ve mesleğine, yaşadığı mahallin hararet ve iklimine, mühit-i ictimâîyesine göre olmalıdır”

Yazar mevsime, moda göre farklılaşan ve kadınların fazlaca önem verdiği giyimin, bir kadının nezaket ve inceliğini gösterdiğini vurgulamıştır. Ayrıca insanın giyeceği elbisesinin sanat ve mesleğine, yaşadığı çevrenin iklimine, yaşadığı muhite göre olması gerektiğini savunmaktadır. Ahmed

⁷⁶ Keşoğlu, 2010, s. 18-19; “Kazım Nâmi, “İctimaiyyat: Kadının haklarına vazîfelelerine dair”, *Türk Kadını*, 6 Haziran 1918.

⁷⁷ Keşoğlu, 2010, s. 77, Ahmed Edip, “Fenni Sahifeler: Elbisede Renk İntihâbı” *Türk Kadını*, 1918.

Edip, “Fenni Sahifeler: Çirkinlik⁷⁸” başlıklı yazısında, sağlıklı olmak, güzel görünmek için fazla kilo almaktan kaçınmanın ve sağlıklı beslenmenin öneminden bahseder ve şunları söyler:

“... Fırantsemini başlamış bir hanım çay, kahve, çikolata gibi şeyleri çok içemez. Çünkü bu gibi içkiler vücûddaki yağı tezyîd eder. Bu hastalıkta yapılacak tedbirlerden biride uykudur... Öyleyse çirkinlikten muhâfaza için muntazam çalışmak, yoluyla yiyip içmek, vücûda her vakit muayyen hareketler yaptırmak lazım geleceğine şüphesizdir”

Türk Kadını dergisinin 17-20 sayı aralığında tabâhat başlığı ile dört başlık halinde her bir sayıda yayımlanmak üzere Türk kadınına yemek pişirme sanatı hakkında mutfakta yardımcı tarifler verilmiştir. Derginin istediği 17. sayıdan başlayarak sırasıyla “etler, balıklar, sebzeler, tatlılar, turşular hakkında Türk kadınına mutfak bilgisini verebilmektir. Bu yazılardan biri Mütercim Niyazi’ye ait olup “Tabâhat: Çorba Pişirmek⁷⁹”, başlıklı yazısında farklı çorba tariflerine- sebze, domates, midye, mercimek, tavşan çorbası vb.- yer verilir.

İsmail Hakkı, “Ahlaksızlık Ünvanıyla Yakında Çıkacak Olan Eserden: Kadın ve İctimai Muhitler⁸⁰”, başlıklı yazısında, içtimaileşmenin kadını sadece sokağa çıkarmak olmadığını, kadının bir mesleğe sahip olması gerektiğini dile getirir. Bunu söylerken de kadının bir mesleğe sahip olmasının yeterli olmadığını, kadını onun sahip olduğu mesleklerin de ahlaklaşmasını, yani kadını ezmeyen, onun ihtiyaçlarını karşılayabilen bir meslek anlayışının toplumda var olması gerektiğini ifade eder.

Derginin ikinci sayısından itibaren Perihan, “Moda 1: Şehrazad⁸¹”, başlıklı bir moda sütunu açılmıştır. Moda, kadının güzel giyinmesinden bahseder. Diğer taraftan, “Kadınlık Şuûnu⁸²”, başlıklı yazıda 1.Dünya Savaşı sonrasında kadınların sade giyinmesinden, modaya kapılıp kıyafetler için boşa harcanan paralardan bahsedilir. “Türk Kadını ve Kadınlik⁸³” başlıklı bir makalede, çocukların eğitiminden tamamen annenin sorumlu olduğu dile getirilir.

⁷⁸ Keşoğlu, 2010, s. 19-21, Ahmed Edip, “Fenni Sahifeler: Çirkinlik”, *Türk Kadını*, 6 Haziran 1918.

⁷⁹ Keşoğlu, 2010, s. 318-319, Mütercim Niyazi, “Tabâhat: Çorba Pişirmek”, *Türk Kadını*, 17 Nisan 1919.

⁸⁰ Keşoğlu, 2010, s. 122, İsmail Hakkı “Ahlaksızlık Ünvanıyla Yakında Çıkacak Olan Eserden: Kadın ve İctimai Muhitler”, *Türk Kadını*, 12 Eylül 1918.

⁸¹ Keşoğlu, 2010, s. 26-27, Perihan, “Moda 1: Şehrazad”, *Türk Kadını*, Haziran 1918.

⁸² Keşoğlu, 2010, s. 44-45, “Kadınlık Şuûnu”, *Türk Kadını*, 20 Haziran 1918.

⁸³ Keşoğlu, 2010, s. 46-47, “Türk Kadını ve Kadınlik”, *Türk Kadını*, 20 Haziran 1918.

Edhem Nejad tarafından kaleme alınan “Evladsız Anneler⁸⁴” başlıklı bir yazıda çocuk yetiştirmede annenin önemi vurgulanır, Türk kadınının bu konudaki eksiklikleri dile getirilir. 1910’lı yıllarda New York’un Santral ve Burunez parklarında gözlemde bulunan Edhem Nejad orada çocuklarının bakımlarıyla birebir ilgilenen ve parklarda eğlenmelerine imkân veren anneler görür, bu kadınların üniversitelerdeki hocaların eşleri olduğunu öğrenir. Üniversitede öğrenim gören çocuklu bir kadına:

-Ne için yoruluyorsunuz. Kendinize yazık değil mi? Neden hizmetçilerinize baktırmıyorsunuz? Sorusunu yöneltir ve

-Anneye vazîfe olmaktan sarf-ı nazar, çocuğa bakmak bilmiyor musunuz? Büyük bir zevktir, bu zevki yabancı kadına neden verelim? cevabını alır.

İstanbul’da Gülhane Parkı’nda, Sultan Ahmet Parkı’nda, Fatih Parkı’nda, Mehmet Şevket paşa parkında, adalarda, Kadıköy çayırlarında gezdiğini, etrafı çok arayıp incelediğini ama çocuğunu böyle gezdiren, oynatan ve zamanı fâideli geçiren İslam ve Türk hanımlarıyla hiç karşılaşmadığını söyler. Kadınlarımızın çocuklarıyla uğraşmayı yorucu ve ağır bir meşguliyetle iştiğal gördükleri sonucuna varır. Ve genç annelerin, evlatlarıyla uğraşmaktan ziyade avare, eğlenceli, gezintili zaman geçirmelerine moda dediklerini söyleyerek eleştirir. Ve bir öneri getirir “Hanımlarımız ne vakit asrın talep ettiği evsafa valide olur ve: “Validelik en sefalı ailedir” hakikâtini kabul ederse tereddiden kurtuluruz. Memleket ruhen ve bedenen iyi tekâmül ve teşekkül etmiş bir cemiyete mâlik olur”.

“Osmanlı Kadınlarına Açık Mektup⁸⁵” adlı bir yazı ile Türk Kadını dergisi, I. Dünya Savaşı’ndan yenilgiyle çıktığımız yıllarda, bu konuda da gerekli hassasiyeti göstermiş, kadınları harekete geçirip mücadeleye çağırmıştır.

Derginin haberler ve ilanlar kısmında duyurulara yer verilir. Sayfalarında okuma-yazmanın önemi dile getirilir. Hatta okuma yazma bilmeyen kadınlar için parasız kurslara yönlendirilir⁸⁶: Çağdaşlaşmacı ve milliyetçi bir çizgide olan Türk Kadını dergisi, kadınlığın terakkisi amacıyla dergiye bağlı olarak bir de Türk Kadını Dershanesi açmıştır. “Türk Kadını Dershanesi⁸⁷” başlıklı yazılarda dershanenin açılma amacında bahsedilir. Bu konuda aşağıdaki açıklamalara yer verilmiştir:

⁸⁴ Keşoğlu, 2010, s. 52-53, Edhem Nejad, “Evladsız Anneler”, *Türk Kadını*, 4 Temmuz 1918.

⁸⁵ Keşoğlu, 2010, s. 207, Türk Kadını, “Türk Kadınlarına Açık Mektup”, 1918.

⁸⁶ Keşoğlu, 2010, s. 15 “Haberler ve İlanlar”, *Türk Kadını*, no.1, 23 Mayıs 1918.

⁸⁷ Keşoğlu, 2010, s. 304. “Türk Kadını Dershanesi”, *Türk Kadını*, no. 15, 26 Aralık 1918; *Türk Kadını*, no. 19, 20 Mart 1919.

“Türk Kadını Derşhanesi” bilhâssa genç kızlarımızla her yaştaki hanım efendilere “lisan, musiki ve fûnûn mütenevvi”yi serbestçe tadrîs maksadıyla açılıyor.

Hanımlara ücretli olarak okuma-yazma, edebiyat, Fransızca, İngilizce, Almanca, musiki, sanat, fen dersleri vereceği ifade edilir.

Sonuç olarak, Türk Kadını dergisinin içeriğinde içtimai, fenni, fikri ve edebi yazılar, hikâyeler, şiirler, pratik bilgiler, kitap tanıtımlarına yönelik yazılar yer almıştır. Yayınlanan yazılarda konu kadındır. Dergide eğitimden feminizme, terbiyeden evliliğe, edebiyattan moda, mutfak bilgilerinden sağlığa kadar hemen her konun ele alınmış ve sürekli okuyucuyla iletişim halinde olunmuştur.

Sonuç

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadar yayınlanan birçok kadın dergi ve gazetenin incelenmesi, dönem içerisinde kadının toplumsal konumu ve kadınlara biçilen rolü kavramak açısından önemlidir. Türkiye’de kadın dergiciliği alanındaki ilk girişimlerin, Tanzimat Dönemi’nde gerçekleştiği gözlenmiştir. Kadın dergilerinin, Tanzimat’la başlayan modernleşme ve yenileşme sürecinde “kadın” konusunda yaşanan sosyal ve kültürel gelişmelerin bir sonucu olduğu söylenebilir. Bu yayınlar kadınların görüşlerini belirtmesi ve erkeklerin kadınlar hakkındaki düşüncelerini ortaya koyması açısından döneme ayna tutan önemli kaynaklar arasındadır⁸⁸. Kadının eğitimine Tanzimat’la birlikte önem verilmeye başlanmış ve kadın dergileri bu amacı gerçekleştirmede önemli rol üstlenmiştir. Kadınların başta aile ve iş hayatı olmak üzere birçok alanda eğitilmesi hedeflenmiştir.

Osmanlı’da kadın basınının ilk yayınların daha çok kadınlara ev işlerinde, çocuk büyütmede yardımcı olacak bazı pratik bilgileri vermeyi, onları ahlaki konularda aydınlatmayı ve edebiyat, tarih, coğrafya gibi konularda genel bilgiler vermeyi amaçladığı görülür. Kadınların eğitilmesi sorunu, dergilerin hassasiyetle üzerinde durduğu konuların başında gelir. Aynı zamanda, kadına yüklenen toplumsal görev “ev idaresi” ve “çocuk terbiyesi” olarak belirlenmiştir. Anadolu kadınının Millî Mücadele döneminde kendilerini tanıtmaları, sorunlarını ifade etmelerinde de basın ve kadın dergileri önemli araç olmuştur

Kendini feminist karşıtlığında tanımlayan Genç Kadın dergisi incelemesinde, eğitim ve çalışma hakları savunulurken “daha iyi bir ulusun yetiştirilmesini sağlamak” söyleminin stratejik olarak benimsendiği söylenebilir. Genç Kadın dergisinin yayınlandığı dönemde modernleşme ve batıcılık etkileriyle, Batı’ya ait kadın haklarının İslam ile sentezinden “millî” kimliğe

⁸⁸ Çakır, 1996, s. 22.

yönelik bağların kurulduğu anlaşılmaktadır. Ahlak ve namusa olan vurgu ön plandadır. Kadın meselesinde kadının eğitim hakkı, kamusal alanda görünür olma vb. sosyal ve ekonomik haklarına sahip oluşu gibi hususlar vurgulanırken bir yandan da kadın gelenek ve kültürün taşıyıcıları olarak aile içinde tanımlanmıştır.

I.Dünya Savaşı'nın son döneminden işgal döneminin ilk aylarına dek yayımlanan Türk Kadını dergisinde yayımlanan makalelerde de, özellikle kadının her şeyden önce toplumun mimarı olan bir anne olduğu, onun asli görevlerini yerine getirdikten sonra içtimai hayatta yer edinmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çocuk eğitiminde özellikle annelerin önemi vurgulanmış, çocuk yetiştirmede dikkat edilmesi gereken konular dile getirilmiştir. Dergi, kadın haklarının geliştirilmesinden çok, kadınların eğitim düzeylerinin artırılması ve toplumsal çözülme karşısında kadının rolü gibi sorunlarla ilgilenmiştir. Kadınlara bir yandan eğitim almaları söylenirken bir yandan da evde kocalarına en iyi hizmeti sunmaları, evlatlarına “iyi öğretmen” olmaları telkin edilmiştir. Bir başka deyişle, modernleşme sürecinde oluşturulan “yeni kadın” a en başta “terbiyecilik” rolü biçilmiştir. Eğitimle birlikte nihai olarak uzlaşılan nokta kadının “anne” olması ve “çocuğun eğitiminde başat rol oynaması gerektiği”dir.

Milli Mücadele döneminde çıkan bu iki dergi Cumhuriyet'in ideal kadın fedakâr anne, ideal eş, sağlıklı kuşaklar yetiştirecek becerilere sahip bir kadın ama aynı zamanda batı tarzı modernliği biçimsel olarak da olsa içselleştirmiş bir kadın rollerini öne çıkardığı görülmüştür. Her iki dergide de kadın sorununa değinmiş, kadınlarını bilinçlendirmeye yönelik yazılar yayınlamışlardır. Bu sürecin ilerleyen zamanlarında kadınlar da bu dergilerde aktif olarak rol almış, taleplerini ve isteklerini dile getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

ABADAN, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 1957, ss.3-35.

AKIN ZORBA, Hatice, “Muhadderât ve Etfâle Mahsus Bir Osmanlı Dergisi: Âyîne”. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Cilt:24, Sayı:95/3, 2018, ss.111-170

AKŞİT, Elif Ekin, *Kızların Sessizliği Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*. İletişim Yayınevi, İstanbul 2005.

AKYÜZ, Yahya, Türk eğitim tarihi (başlangıçtan 1988’e). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1989.

ALTINDAL, Aytunç, *Türkiye’de Kadın*. Birikim Yayınları, İstanbul 1975.

ARIKAN, Gülay, “Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler, II. Meşrutiyet Dönemi”, *Tanzimat’ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, TTK, Ankara 1994.

AŞA, Emel, *1928’ Kadar Türk Kadın Mecmuları*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.

AYDIN, Hakan, “Kadın (1908–1909): Selanik’te Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009, ss.147-156.

BARKAN, Ömer Lütfi, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi*. İstanbul 1999.

ÇAKIR, Serpil, *II. Meşrutiyette Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

_____, *Osmanlı Kadın Hareketi*. Metis Yayınevi, İstanbul 1996.

_____, “Osmanlı Kadın Hareketi: 20.yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi” *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*. Der. Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

ÇAVDAR, Döndü, Millî Mücadele’de Kahraman Türk Kadınları. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Konya. www.turktob.org.tr (Erişim Tarihi 10.08.2019).

DEMİRDİREK, Aynur, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının bir Hikâyesi*. Ayizi, Ankara 2011.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 33.Baskı, Aydın Kitabevi, Aydın 2017.

İLENGİZ, Çiçek. *Genç Kadın-1919 Ocak-Mayıs (Yeni Harflerle)*. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. İstanbul 2010

İLYASOĞLU, Aynur ve İNSEL, Deniz , “Kadın Dergilerinin Evrimi”, *Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler(1849–1984)*, Gelişim Yayını, İstanbul 1984.

İNİĞUR, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul 2002.

KEŞOĞLU, Birsen Talay, *Kadınların Belleği Dizisi-2 30. Yıl Projesi*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2017.

KEŞOĞLU, Birsen Talay ve Keşoğlu Mustafa (2010). *Türk Kadını (1918-1919). Yeni Harflerle*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. İstanbul

METİNSOY, Elif Mahir, “Kadın Tarih Araştırmaları Açısından Türk Kadını Dergisi”. *Türk Kadını (1918-1919). Yeni Harflerle*, Haz. Birsen Talay Keşoğlu ve Mustafa Keşoğlu, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul 2010.

KARAGÖZ, Savaş, “Cumhuriyet Öncesi Dönem (1909-1923) Gençliği Konu Edinen Süreli Yayınlar (Dergiler)”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2015, ss.468–484

KILIÇ, Neslihan, “Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet”, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, 2015, ss.744-769

KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

KURNAZ, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Genel Yayın No: 4, 2.Baskı, Ankara 1992.

MAMMADOV, Vasif, “Türk Siyasi Konumunda Kadının Yeri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12 Sayı: 63, 2019, ss. 660-672.

MALKOÇ, Selda ve VEFİKULUÇAY, Yılmaz Duygu, “Osmanlı Dönemi Kadın Dergileri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12 Sayı: 63, 2019, ss.653-659.

MERİÇ, Nevin, “Kadında Meydana Gelen Değişimlerin Tarihselliğinden Birkaç Kesit”. Ed. Y. Ramazanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*, İstanbul 2000.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZEN, Hatice, *Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri (1868–1990)*. Graphis Yayın, İstanbul 1994.

ÖZTÜRK, Seda, *Birinci Dünya Savaşı Sonunda Türk Kadını ve Türk Kadını Dergisi*. T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2010.

POYRAZ, Esra Fahriye, *II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergiciliği Ve Türk Kadını Dergisi*. T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

PELTEKOGLU, Filiz Balta, “Dergiciliğin Gelişimi ve Türkiye’de Türk Kadın Dergileri Üzerine”, *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı:9, 1995, ss.113-139.

SANCAR, Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2002.

SARIÇOBAN, Gülay, *Milli Mücadele’de Anadolu Kadını*. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 2017, ss.1331-1346.

ŞÜKÛFEZAR; *Osmanlı’da İlk Müslüman Kadın Dergisi*, (Erişim Tarihi 17.07.2019).

<https://dunyalilar.org/sukufezar-osmanlida-ilk-musluman-kadin-dergisi.html/>, (Erişim Tarihi 19.09.2019).

TEKELİ, Şirin, “Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat”, İstanbul: Birikim Yayınları, 1982.

TOPUZ, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul 1973.

TÜMER, Yasemin, *Tanzimat’tan sonra Osmanlılar’da Kızların Eğitimi (1839-1908)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.

UYANIKER, Ferhat, *Millî Mücadele’de Türk Kadını*. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009.

ÜÇOK, Coşkun, MUMCU, Ahmet, BOZKURT Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1996.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2001.

YARAMAN, Ayşegül, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine - Elinin Hamuruyla Özgürlük*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2001.

YILDIRIM, Besim ve SEYHAN, Salih, “1914 Yılında Yayınlanan Kadın Gazetelerinden ‘Kadınlık’a Göre Kadın”. *İletişim Dergisi*, C.23, 2015, ss.39-64

SİNEMADA KİTLE KÜLTÜRÜ ELEŞTİRİSİ VE SUSKUNLUĞUN ÖZGÜRLÜK SÖYLEMİ: CHARLIE CHAPLIN ÖRNEĞİ

Abdurrahman KÜLTÜR*

Giriş

Endüstri Devrimi birçok farklı alanda hızlı dönüşümler yaratmıştır. Toplumda yarattığı değişimler, farklı farklı alanlarda da kendini göstermiştir. Hızla gelişen sanayi ile işçi sayısı çoğalmış ve işin örgütlenmesi hakkında farklı tartışmalar başlamıştır. Bu tartışmaların en etkili Frederick W. Taylor'un fikirleri olmuştur. Taylor'un ortaya attığı bilimsel yönetim anlayışı ile fabrikalarda üretim hızla artmış ve uzun bir süre geçerli örgütlenme yöntemi olarak kullanılmıştır. Bu yöntemi hayata geçiren ve uygulayan ilk kişi ise Henry Ford olmuştur. Taylor'un fikirlerinden hareketle yeni bir üretim anlayışı geliştiren Ford sanayi alanında çığır açmıştır. Kitle üretimi fikri ile üretimde en yüksek verimi sağlamayı amaçlayan Ford, kurduğu yeni metot ile toplumun kültürünü de etkilemiştir ve toplum içerisinde bir kitle kültürü ortaya çıkmıştır. Bu kültür sanattan sinemaya kadar birçok alana da yansımıştır. Bu çalışmada fordist üretim metodunun yarattığı kitle kültürünün sinemaya yansımalarından bir olan Charlie Chaplin'in *Modern Times* filmi görsel söylem analizi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Taylor'un bilimsel yönetim anlayışı ve onun bir uygulaması olan Kitle üretimi ve kitle üretiminin de yarattığı kitle kültürüne değinilmiş ve görsel söylem analizinden bahsedilmiştir. Son olarak da *Modern Times* filminin belirli görselleri üzerinden değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. Taylorizm, Kitle Üretimi ve Kitle Kültürü

Endüstri Devrimiyle birlikte büyük toplumsal dönüşümler olmakla beraber üretimde, işin örgütlenmesinde ve kültürde de büyük değişimler yaşanmıştır. Üretimin tarzının değişmesi ile işin örgütlenmesinde ve kültürde yaşanan değişimin fikrî altyapısını Frederick W. Taylor'un düşüncelerine dayandırabiliriz. 1856 yılında doğan ve hukuk öğrenimi görmeye başlayan Taylor, yaşadığı sağlık sorunları sebebiyle eğitimin yarıda bırakmış

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Trabzon. akultur@ktu.edu.tr

endüstriye işçi olarak girerek kısa sürede ustabaşılığa yükselmiştir. Daha sonra ise eğitim hayatına geri dönerek makine mühendisi olmuştur.¹ Edindiği bu deneyimler doğrultusunda işin örgütlenmesi hususunda araştırmalar yapan Taylor'un söz konusu alana yönelmesinin temel sebebi 19. yy'ın sonlarına doğru burjuvazi ile işçi sınıfı arasında hızla artan gerilim karşısında kapıldığı şoktu.² Taylor yazdığı *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* adlı eserinde yönetimin hedefini "tüm çalışanların tek tek bireysel maksimum refahını sağlamak suretiyle işverenin maksimum refahını sağlamak"³ olarak dile getirmiştir. Onun en temel amacı özünde tembel olarak görülen işçiyi tembellekten vazgeçirme ve ona iş yapma yeteneği kazandırmaktır.⁴ Bu kazanımı sağlamak için de öncelikle işçilik masraflarını en aza düşürmeyi ve teşvik etmesi açısından işçi ücretlerini yükseltmeyi planlıyordu. Bunun yapılması durumunda işyerlerinin daha büyük kazançlar elde edeceğine inanıyordu.⁵

Taylor'a göre tüm bunların gerçekleşmesi için işyerlerinin daha sistematik ve bilimsel metotlar belirlenerek organize olması ve bütün süreçlerin de tespit edilen bu metotlar doğrultusunda organize edilmesi gerekir.⁶ Bu düşüncelerinden hareket eden Taylor eserinde "en iyi yol"un bulunması gerektiğini söyler. Ona göre aynı işin yapılması için geçerli olan birçok yol vardır. Bu yolların hepsinde de kullanılacak farklı araçlar vardır. Tüm bu yollar ve araçlar içerisinden daima bir tanesi her zaman daha pratik ve daha ucuzdur. Bu en ucuz ve pratik yol da ancak bilimsel analiz yöntemleri sonucunda ortaya çıkartılabilir ve geliştirilebilir. Yani rastgele metotlar kullanmaktan ziyade daha bilimsel yöntemlerle araştırma yapılmalıdır.⁷ Bu yolun belirlenmesinde yöneticiler işçilerin eskiden beri sahip olduğu geleneksel tüm bilgileri toplayarak sınıflandırmalı ve ortaya çıkan sonuçlardan en faydalı olan kural, kanun ve formülleri bulmalıdır. Bu doğrultu bilimsel yönetimin temel ilkeleri şöyle sıralanabilir:

¹ Göksel Ataman, *İşletme Yönetimi: Temel Kavramlar Yeni Yaklaşımlar*, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2001, s. 67.

² Peter F. Drucker, *Kapitalizm Sonrası Toplum*, Çev. Zülfü Dicleli, Türk Henkel Dergisi Yayınları, İstanbul 1993, s. 41.

³ Frederick W. Taylor, *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, Çev. H. Bahadır Akın, Çizgi Kitabevi, Konya 2003, s. 4.

⁴ Serap Soyer, *Endüstri Sosyolojisine Giriş*, Saray Kitabevi, İzmir 1996, s. 189.

⁵ Herbert G. Hicks ve C. Ray Gullett, *Organizasyonlar: Teori ve Davranış*, Çev. Besim Baykal, İ.İ.T.İ.A İşletme Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1981, s. 137.

⁶ Sebahattin Gültekin, "Organizasyon Yaklaşımları ve Gelişimi: Temel Perspektifler", *Organizasyon Teorileri: Klasik ve Modern Perspektifler*, Ed. Sebahattin Gültekin, Seçkin Yayınları, Ankara T.y., s. 37.

⁷ Taylor, *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, s. 15.

1. Bir işçinin sahip olduğu eski geleneksel tüm yöntemlerin yerine bilimsel metotlar geliştirilmelidir.
2. Eskisi gibi işçinin işi kendisinin seçip kendi kendini yetiştirmesinin yerine, her işçi bilimsel olarak seçilip, eğitilip, geliştirilmelidir.
3. İşçilerin yaptığı tüm işlerin bilimsel ilkelerle uyumlu olması için onlarla işbirliğine gidilmelidir.
4. Yönetim ve işçiler arasında eşit bir görev dağılımı vardır. Hatta eskisi gibi işin büyük kısmını işçiler yönetmez, yönetim gerektiğinde işçilerden görevlerini devralır ve işi kendisi yapar.⁸

Taylor aynı zamanda işçinin nasıl çalışması gerektiğini de eserinde vurgular. Ona göre işçinin iki eli aynı anda harekete başlamalı ve aynı anda hareketini tamamlamalıdır. İki el dinlenme süreleri dışında asla aynı anda hareketsiz kalmamalıdır. Bir işlemin düzgün ve doğal olarak gerçekleşmesi için ritim esas alınmalı ve çalışma bu ritme göre düzenlenmelidir. Araçların, malzemelerin çalışanın yakınında olması gerektiği için hepsinin belirli ve kesin bir yeri olmalıdır. İşçilerin çalışmalarını daha verimli hale getirmek için iyi görme koşulları sağlanmalı, çalışma yerinin yüksekliği ve oturma yerleri iyi belirlenmelidir.⁹

Taylor ortaya koyduğu bilimsel yönetimin ilkelerini şöyle sıralamaktadır:¹⁰

1. Gelişigüzel yöntemlerden ziyade bilim ön planda tutulmalıdır.
2. Anlaşmazlık değil uyum esastır.
3. Bireycilikten vazgeçilmeli işbirliğine odaklanılmalıdır.
4. Sınırlı üretim düşüncesi yerine maksimum üretim fikri esas alınmalıdır.
5. Her işçi maksimum verimlilik ve refah seviyesine eriştirilmelidir.

Taylor'un bu düşünceleri öncelikle ABD'de etkili olmaya başlamış daha sonra giderek diğer ülkelerin endüstrilerinde de kullanılır olmuştur. Bütün endüstri işletmecileri Taylor'un fikirlerinin üretkenliğin artırılmasında yadsınamaz bir etken olduğunu kabul etmişlerdir.¹¹ Taylor'un fikirlerinin pratik alanda büyük rağbet görmesi sonrasında kendisine yönelik hızla eleştiriler getirilmeye başlanmıştır. Bu eleştirilerden biri insanı arka

⁸ Taylor, s. 23-24.

⁹ James G. March ve Herbert A. Simon, *Örgütler*, Çev. Ömer Bozkurt ve Oğuz Onaran, Sevinç Matbaası, Ankara 1975, s. 22-23.

¹⁰ Taylor, *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, s. 95.

¹¹ Tuğray Kaynak, *Organizasyonel Davranış ve Yönlendirilmesi*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul T.y, s. 10.

plana atarak görmezden geldiği şeklindeydi. Hatta onun karşısında yer alan başka bir teori de geliştirilmiştir. Literatürde “İnsan İlişkileri Ekolü” olarak adlandırılan bu görüş Taylor’un insanları görmezden geldiğini, sadece maddi unsurlara odaklanarak insanı ele aldığına vurgu yapmıştır.¹² Bu görüşün temel varsayımları şöyle sıralanmaktadır:¹³

1. İş ortamında fiziki ve zihni çabanın harcanması oyun ve dinlenme kadar doğaldır. İnsan doğuştan işten nefret etmez. İş bir doyum kaynağı olarak sunulursa kişi ona verilen işi isteyerek yapar aksi durumda bir ceza kaynağı olur ve kişi işi yapmaktan kaçınır.
2. Dışardan denetim ve ceza işçiyi amaca yöneltecek tek yol değildir. Bağlandığı amaçlara hizmet ederken insanlar kendi kendilerini yönetebilir ve denetleyebilir.
3. Kişinin amaçlarına bağlılığı onlara sunulan ödüllerle bağlantılıdır. Bu ödüllerin en önemlisi de benliği doyuma ve gerçekleştirir.
4. Uygun koşullar sunulduğu takdirde kişi sorumluluğu sadece kabul etmeye değil aramaya da yönelebilir. Sorumluluktan kaçınma, hırs yoksunluğu gibi özellikler genellikle tecrübenin bir sonucudur, doğuştan gelen özellikler arasında değildir.
5. Örgütsel sorunların çözümünde yaratıcılık ve ustalık kullanma yeteneği insanlar arasında geniş ölçüde yaygındır.
6. Çağdaş endüstri koşulları altında normal bir insanın yeteneklerinin sadece belli bir kısmından yararlanılmaktadır.

Taylorist fikirlerin uygulamadaki temsilcisi Henry Ford olmuştur. Taylor’un görüşlerinden hareketle geliştirdiği üretim anlayışı uzun bir süre endüstriyel üretimde etkin bir rol oynamıştır. Ford 1863 yılında ABD’nin Michigan’ın yakınlarında Greenfield’te çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Onu diğerlerinden farklı kılan ise o güne kadar kimse kitleler için araba üretme fikrine sahip değildi.¹⁴ Ford ürettiği Model T ile bu düşüncesini ortaya atmış ve endüstride büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Ford’un üretimde yarattığı bu dönüşüm literatürde Fordizm olarak geçmektedir. Henry Ford Company ve Henry Ford’un fikirleri etrafında

¹² Veyssel Bozkurt, *Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm: Bilgi, Ekonomi ve Kültür*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2012, s. 118.

¹³ Douglas McGregor, *Örgütün İnsan İlişkileri Yönü*, Çev. Doğan Energin, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1970, s. 39-40.

¹⁴ Michael Pollard, *Henry Ford ve Ford*, Çev. Ayşe Aydoğan, İlkaynak Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 1996, s. 7.

şekillenen bu terim daha çok seri üretim yöntemlerini ve emek sürecinin yeniden organizasyonunu içermektedir.¹⁵

Ford, Taylor'un ilkelerini temele alarak geliştirdiği ve kendi otomobil fabrikasında uyguladığı bu yeni üretim modelinde eskisi gibi sipariş usulü üretimden vazgeçmiş ve kitle üretimine yönelmiştir. İleri düzeyde işbölümü ve uzmanlaşmayı esas alan Ford, üretimde hızlı ve büyük oranda başarı göstermiştir.¹⁶ Fordist üretim anlayışının en önemli unsurları olan işbölümü ve uzmanlaşma süreçleridir. Bu durum 1908 yılında Model T adlı otomobil ilk üretildiğinde açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Tek bir otomobil üretilmesi için gerekli 7882 farklı işlem olduğu görülmüştür. Ford bu işlemlerin 949'unun fazla güçlü insanlar tarafından yapılması gerekirken, 3338'inin sıradan insanlar tarafından yapılabileceğini söylemiştir. Diğer işlemleri de kadınlar ve çocuklar yapabiliirdi. Ford bunu şöyle dile getirmiştir: "...670 işlemin ayakları olmayan, 2637 işlemin bir ayağı olmayan ve 10 işlemin ise körler tarafından gerçekleştirildiğini anladık." Bu da ortaya koymaktaydı ki uzmanlaşmış işler bir kişinin tamamına değil kişinin belirli bir uzvunu gerektiriyordu.¹⁷ Ford'un bu sözleri tam olarak (Taylor'un da iddia ettiği gibi) kişilere sıradan ve basit işler verilip sadece onu yapmaları istendiğinde en yüksek verimin elde edilebileceğini vurgulamaktadır. Ona göre verilecek bu basit işler için fazla bir beceri gerekmiyordu. Sadece o işi sürekli hale getirmeli ve işçiye ek bir faaliyet yüklenmemeliydi.

Vasıfsız işçilerin işlerde kullanılması için Ford çok önemli bir yöntem daha keşfetmiştir. O da montaj hattıdır. Montaj hattı hareket eden bir bant üzerinde bulunan parçaları işçi hareket etmeden önüne getiriyor, işçi de ona verilen görevi hızlıca yerine getirebiliyordu. Hattın kurulması, pek çok işte vasıflı işçinin vasıfsız emekle değiştirilmesini mümkün kılmış ve işin daha esnek olarak örgütlenmesini sağlamıştır.¹⁸ Montaj hattıyla beraber Ford, vasıflı işçilerin tüm parçaları birleştirerek bütün arabayı yapmasından ziyade her işçinin önceden belirlenmiş tek bir parçayı yerleştirmesini talep ediyordu. Önceden işçinin çalışması için hareket etmesi gerekirken montaj hattıyla birlikte Ford işi, işçinin ayağına getirirken insanların koordinasyonunu ve görevlerinin sonuçlarının kontrolünü yani işin

¹⁵ Simon Clarke, "What in the F---'s Name is Fordism?", *Fordism and Flexibility Divisions and Change*, Ed. Nigel Gilbert vd., Macmillan Press, London 1992, s. 13.

¹⁶ Veysel Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2012, s. 308.

¹⁷ Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga: Bir Fütürist Ekonomi Analizi Klasiği*, Çev. Selim Yeniçeri, Koridor Yayınları, İstanbul 2008, s. 66.

¹⁸ Benjamin Coriot, "The Restructuring of the Assembly Line: A New Economy of Time and Control", *Capital and Class*, 11, s. 34.

örgütlenmesinin takibini zorlaştırmıştır.¹⁹ Bu durum da birilerinin parçaların ne kadar başarılı olduğunu ve her montajcının ne yapmasını gerektiğini araştırması zorunluluğunu ortaya çıkardı. Endüstri mühendisliği bu zorunluluğun bir sonucu olarak doğmuştur. Endüstri mühendisi işleyişi takip ediyor ve sorunların tespitinde görev alıyordu. İşçi ise sadece birkaç dakikalık eğitim alarak montaj hattının başına geçebiliyordu. Fazla uzmanlık gerektiren işler söz konusu değildi. Yaptığı iş konusunda pek fazla bilgisi olmayan bu işçilerin herhangi bir sorunla karşılaştıklarında söz söyleme hakları da yoktu. Endüstri mühendisleri de belli alanlarda görevliydi. Bazıları sadece montaj hakkında uzmanlaşırken diğerleri makinelerin işleyişinden sorumluydular.²⁰ Tüm bu süreçlerde işçilerin ve profesyonel olarak nitelendirilebilecek mühendislerin kendi alanlarının dışına çıkamaması onların yeteneklerinin farkına varamamasına sebep olmuştur. Endüstrideki tüm personeller kendine yabancılaşmış aynı zamanda ürettiği ürüne de yabancılaşmıştır. Çünkü hiçbir işçi görevinin ne işe yaradığını bilmiyor ve önüne gelen parçanın nerede kullanılacağına, ne işe yaradığına ve hangi işlemlerden geçtiğine dair en ufak bir fikir dahi barındırmıyordu.

Tüm bunlar çerçevesinde Fordist üretim anlayışının temel özellikleri şöyle sıralanabilir:²¹

1. Standart parçaların birleştirilmesi, özel amaçlı makineler üzerinden üretim, vasıflı işgücünün farklılaşması, sürekli hareket halinde olan bir montaj hattı.
2. Kitle üretimi vasıtasıyla maliyetin düşürülmesi sonucu ortaya çıkarılan ölçek ekonomisi.
3. Ulusal pazarlarda standartlaşmış ürünlerin dolaşımı.
4. Büyük ölçekli fabrikalarda yüksek maaşlı ve yarı vasıflı işçilerin bir arada çalıştırılmasına yönelik yönetim anlayışı.
5. Merkezi bir yönetim vasıtasıyla iş sürecinin hiyerarşik ve bürokratik örgütlenmesi.
6. Bütçe, talep ve refah seviyeleri ve Keynesyen politikalar tarafından düzenlenen ulusal ekonomilerin devlet tarafından yönetimi.
7. Bütün süreci tekrar etmesine olanak sağlayan kitle üretimi ve kitle tüketimi arasındaki bağlantının mevcudiyet.

¹⁹ Michael Hammer ve James Champy, *Değişim Mühendisliği: İş İdaresinde Devrim İçin Manifesto*, Çev. Sinem Gül, Sabah Kitapları, İstanbul 1994, s. 12.

²⁰ James P. Womack vd., *The Machine That Changed the World*, Macmillan Publishing, New York 1990, s. 30-33.

²¹ John Allen, "Post-Industrialism And Post-Fordism", *Modernity And Its Futures*, Ed. Stuart Hall vd., Polity Press, Oxford 1992, s. 185.

Endüstri toplumunun işin örgütlenmesinde ve üretimde yarattığı dönüşümlerin bir sonucu olarak fabrika merkezi bir konuma gelmiştir. Fabrika artık aileden eğitim kurumlarına kadar birçok alana sirayet etmeye başlamıştı. Örneğin eğitim kurumlarında bir taraftan kitle eğitimine odaklı olarak okuma yazma, basit hesaplamalar ve kısmi tarih bilgisi ile birlikte öğrencilere fabrikalarda onlardan beklenecek olan söz dinleme, söyleneni sorgulamadan yapma gibi iş hayatlarında onlardan beklenen davranışlar da öğretiliyordu. İşçiler büroda ya da montaj hattının başında standart hale getirilen işleri sıkılmadan yapabilmesi için gerekli olan her şey konusunda eğitiliyorlardı.²² Bu durumda eğitim en önemli işlevlerinden biri olan toplumun istediği, ihtiyaç duyduğu ve idealize ettiği bireyi yaratmak söz konusu olmaktadır.²³

1970'lı yıllarda dünyada yaşanan Petrol Krizi²⁴ ile Fordist üretim anlayışını besleyen birçok etken değişmeye başlamıştır. Fordizmin etkin olarak işleminde istikrarlı pazarların varlığı, yüksek taleplerin mevcudiyeti ve bu talepleri besleyen refah devleti politikaları önemli yer tutmaktadır. Bu dönemde Keynezyen ekonomi²⁵ politikalarında yaşanan gerilemeler yüksek kar oranlarında düşüslere sebep olmuştur. Tüm bunların yanında standart

²² Bozkurt, *Endüstriyel ve Pos-Endüstriyel...*, s. 122.

²³ Hüseyin Akyüz, *Kurumlar Sosyolojisi: Tanımlar, Kuramlar ve Uygulamalar*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2008, s. 152.

²⁴ 1960'lı yıllarda Petrol fiyatlarının belirlenmesi ve piyasada olumsuz şartların ortaya çıkmasının engellenmesi için Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) kurulmuştur. Bu daha çok Batılı devletlerin önderliğinde gerçekleşen bir durumdur. 1967 yılında Ortadoğu'da Arap ülkeleri ile İsrail arasında savaş devam ederken petrolü İsrail'e karşı siyasi bir araç olarak kullanmak isteyen Arap Ülkeleri Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü'nü (OAPEC) kurdular. 1973 yılında tekrar Ortadoğu'da savaşın kızışması ile bu örgüt ABD, İsrail ve bazı Batı ülkelerine karşı petrol ambargosu uygulamaya başladı. Bu süreçte ortaya çıkan panik ortamında petrol fiyatları hızla artmaya başladı. Kısa bir süre içinde hızla artan petrol fiyatları, petrol ithal eden gelişmiş Batılı devletleri büyük bir krizin içerisine soktu. Kısa süren bu ambargonun dünyada ortaya çıkardığı kriz de 1973 Petrol Krizi olarak bilinmektedir. Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 27. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2017.

²⁵ Keynezyen ekonomi, John Maynard Keynes tarafından ortaya atılmış ve uzun yıllar dünyada hâkim olabilmiş bir modeldir. 1929 Buhranı sonrasında artan işsizlik, ekonomik daralmalar dönemin iktisat anlayışını derinden sarsmıştır. Keynes'e göre söz konusu buhrandan kurtulmanın temel yolu devletin işe el koymasından geçmektedir. Devletin kendisi bizzat yatırım yaparak istihdam sağlamalıdır. Bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993. Keynes azami karı esas almış, ekonomik yaşamı statik bir yapı olarak görmüş, rekabete önem vermiş, Marksist teoriyi reddederek, kapitalist sistemin esasları üzerinden hareket etmiştir. Devlete de ekonomik ve sosyal hayata karışma yetkisi tanımıştır. Bkz. Cahit Talas, *Ekonomik Sistemler*, Sevinç Matbaası, Ankara 1974.

ürünlere doyan tüketicinin değişim talepleri ve farklı ürünlere olan rağbetin artması eklenince Fordizm hızlı bir gerileme sürecine girmiştir. Bu süreçte Fordist sistemi ayakta tutan büyük istikrarlı kitlesel pazarların yavaş yavaş çöktüğü ve değişken bir talep yapısının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.²⁶ Fordist üretim anlayışı bozulmaya başladığında, araştırmacılar sadece ekonomik bir değişimin değil, aynı zamanda yaşam biçiminin de dönüşümünün başladığını iddia ettiler. Modernizmin ekonomik ifadesi olarak Fordizm, ilerlemedeki modernist inançları, teknolojik gelişimi ve rasyonelliği yansıttığı için Batı medeniyetinin meşalesini taşımaktaydı. Fordizm'in çöküşü, Aydınlanma sonrası rasyonelliğin her derde deva olduğuna dair inancın da düşüşüne işaret ediyordu.²⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere Fordizm sadece ekonomik bir sistem değil aynı zamanda Batı'nın değerlerinin temsilcisiydi. Bu bağlamda her ekonomik model yeni bir kültür ürettiği gibi Fordizm de kendine özgü bir kitle kültürü yaratmıştır.

Kitle kültürünün büyümesinin tarihsel nedenleri 1800'lerin başlarından beri iyi bilinmektedir. Politik demokrasi ve popüler eğitim, eski üst sınıf kültür tekeli yıkılmıştır. İş dünyası, yeni uyanan kitlelerin kültürel taleplerinde kârlı bir pazar bulmuş ve teknolojinin ilerlemesi, bu pazarı tatmin etmek için yeterli miktarda kitap, dergi, resim, müzik ve mobilyaların ucuz üretimini mümkün kılmıştır. Modern teknoloji aynı zamanda, seri üretim ve dağıtım için özel olarak iyi adapte edilmiş filmler ve televizyonlar gibi yeni medyaları yaratmıştır.²⁸ Bu doğrultuda kitle kültürü kitle iletişim araçlarıyla üretilen ve yayılan, yalnızca kitlesel pazar için üretilen standartlaşmış kültürel ürünleri kapsıyordu. Bu ürünlerin tüketiminde de kitlesel yani standartlaşmış bir davranış söz konusudur. Kitle sanatında iletilecek olan içerik önceden hazmedilir ve izleyici ya da okuyucu içeriği anlamak ve sindirmek için fazla çaba harcamaz. Böylece kitle sanatı onu gerçek sanatın çetin yolunda yürümekten kurtarıp kestirmeden sanatın sağlayacağı hazları ortaya koyar. Kitle sanatı, izleyiciyi ciddi sanatsal faaliyetlerden uzaklaştırmakla kalmaz, gerçeğin ne olduğuna dair bütün fikirlerini de yok eder. Tüm kitle iletişim araçları eninde sonunda insanları kişisel yaşantılarından uzaklaştırır ve onları kendilerine yabancılaştırır.²⁹ Bu durum şöyle dile getirilebilir: "Kitle kültürü, yöneten ile yönetileni, varlıklı ile yoksulu, özgür olan ile özgür olmayanı, mutsuz insan ile onu mutsuz kılan toplumsal realiteyi özdeş kılacak bir yanılsama oluşturma işleviyle

²⁶ Nurhan Yentürk, "Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadî İşbölümünün Geleceği", *Birikim Dergisi*, 56(61), s. 44.

²⁷ Joe L. Kincheloe, "Post-Fordism, Post-modernism, Post-industrialism, and Post-toasties", *Counterpoints*, 7, s. 79-80.

²⁸ Dwight MacDonald, "A Theory of Mass Culture", *Diogenes*, 3, s. 11.

²⁹ Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2004, s. 178.

üretilir.”³⁰ Tüm bunlar çerçevesinde kitle kültürünün başlıca toplumsal işlevleri şöyle sıralanabilir:³¹

1. İnsanların mevcut toplumsal ilişkiler içerisinde bütünleştirilmesi.
2. İnsanların ilgisinin gerçek yaşamın sorunlarından kaydırılarak, eğlence kurumlarına aktarılması.
3. İnsanların zihinlerinin psikolojik açıdan kontrol altında tutulması.
4. İnsanların standart gereksinimlerinin olduğuna inandırmak ve burjuva dünya düzenine ayak uydurmalarını sağlamak.
5. İnsanları var olan ve gittikçe artan toplumsal çelişkilerden uzak tutmak.

Kitle kültürünün hâkim olduğu ortamda okuryazar olmasına rağmen iyi bir eğitim almamış olan halk, genel anlamda standart beğeni kalıplarına sahip olduğu için yüksek kültür ile aşağı kültür arasındaki çizgi ortadan kaybolur. Yani daha genel bir ifadeyle yüksek kültürün yerine hem yüksek kültürü hem de geleneksel toplumlara özgü olan halk kültürünü yok eden ve edilgenliğe, kaçışa teşvik eden kitle kültürü gelişmiştir. Kitle kültürünün toplumsal alandaki yansıması kitle toplumu olarak ifade edilmektedir. Kitle toplumu kavramı büyük ölçekli sanayileşme, büyük kentleşme hareketleri ve yüksek düzeyde uzmanlaşmaya dayalı işbölümüyle aşırı şekilde bürokratikleşmiş bir ortamı ifade eder. Yani kitle toplumu sanayileşme, kentleşme ve modernleşme süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bütün bu süreçler de bireylerdeki farklılıkların ortadan kalkmasına, özgürlüklerin yitirilmesine, insanların birbirlerinden yalıtılmalarına ve birbirlerine daha benzer bir hal almalarına sebep olmuştur.³²

Kitle kültürü ve kitle toplumu tartışmaları, görüldüğü gibi birbiri içine geçmiş bir yapıdadırlar ve bu tartışmalar kültür çalışmalarında çok önemli bir yere sahiptir.³³ Çünkü kitle kültürü kendine has bir toplum düzeni yaratmıştır ve tartışmalarda iki kavramın sürekli olarak bir arada ele alınması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu konuda fikir beyan eden temel düşünürler Alexis de Tocqueville, Ortega y Gasset, Thomas Stearns Eliot, Gustave Le bon ve Frankfurt Okulunun temsilcilerinden olan Max Horkheimer, Theodor W. Adorno ve Helbert Marcuse’dur.

Alexis de Tocqueville *Amerika’da Demokrasi* adlı eserinde aristokratik halklarda her bir bireyin değişmeden kaldığını ancak buna

³⁰ Ünsal Oskay, *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*, YKY Yayınları, İstanbul 2008, s. 152.

³¹ Ivan Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, Çev. Aziz Çalışlar, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, s. 273.

³² Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2005, s. 1008.

³³ Mukadder Çakır, *Görsel Kültür ve Küresel Kitle Kültürü*, Ütopya Yayınları, Ankara 2014, s. 222.

rağmen birbirlerine benzemediklerini söyler. Onların kendi açılarından farklı beğenileri, tutkuları ve fikirleri vardır. Ancak demokraside aynı şeyden söz etmek mümkün değildir. Tüm demokratik yönetimlerde halk birbirine benzerdir ve sürekli benzer şeyleri yaparlar. Demokratik yönetim altındaki insanların daima değişim içinde olduğunu iddia eden Tocqueville, yalnızca aktörlerin adının değiştiğini toplumlardaki genel görünümün aynı kaldığını iddia eder.³⁴ Demokratik değişimlerdeki tekdüzeliğe vurgu yaparak Alexis de Tocqueville ilk defa kitleden ve onun kültüründen söz eden düşünür olmuştur.

Kitle kültürü ve toplumu hakkında fikir beyan eden düşünürlerden biri de Ortega y Gasset'tir. Kaleme aldığı *Kitlelerin Ayaklanması* adlı eserinde bu kavramlara yönelik önemli düşünceler ortaya koymuştur. Ona göre toplum her zaman iki etmenin birleşiminden meydana gelmiştir: Azınlıklar ve kitleler. Azınlıklar nitelikli bireylerken kitle vasat bireylerdir. Yani kitle ona göre "benliğinde bir basmakalıp tipi canlandırmasıyla belirlenen insandır."³⁵ Ona göre nüfusun çok hızlı artmasıyla modern dünyada kitlelerin her şeye müdahale etmesi insanlığın karşılaşabileceği en önemli sorundur. Bunun sonu da kitlelerin ayaklanmasıdır. Gasset toplumu azınlıkların yönetmesi gerektiğini aksi takdirde kaosu hâkim olacağını iddia eder. Çünkü vasıfsız olarak tanımladığı kitle insanı kendini herkes gibi hisseden, farklı olduğunu düşünmeyen ve bu haliyle rahatsızlık hissetmeyip mutlu olan insandır.³⁶

T. S. Eliot da kitle kültürü ve toplumu kavramları hakkında fikir beyan etmiştir. Eliot toplumların farklı tabakaların üst üste gelerek oluştuğunu ve en üst tabakadakilerin en yüksek kültüre sahip olduğunu iddia eder. Ona göre her sınıf kendi kültürüne sahiptir. Esas nokta bu kültürün ve kültürel mirasın aktarılmasıdır. Bu aktarımdan da en başta aileler sorumludur. Aynı zamanda sanatsal, felsefî ve siyasal seçkinlerin oluşturduğu bir tabakada çok önemlidir. İngiltere üzerini araştırmalar yapan Eliot, kültürel açıdan yaratıcı olan bu seçkinlerin yaşaması için uygun ortamın yok olmaya başladığını iddia eder. Artık tamamen kar elde etmeye odaklanmış bir toplum ortaya çıkmış ve kitlesel reklamcılık ve eğitim aracılığıyla ortaya sanat ve kültür standartlarında hızlı bir değişim ve değersizleşme çıkmıştır.³⁷

³⁴ Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi II*, Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 665.

³⁵ Jose Ortega y Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, Çev. Neyyire Gülşık, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 42.

³⁶ Çakır, *Görsel Kültür ve Küresel...*, s. 227-228.

³⁷ Alan Swingewood, *Kitle Kültürü Efsanesi*, Çev. Aykut Kansu, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1996, s. 22-24.

Gustave Le Bon ise kitle ve kitle kültürü hakkındaki düşüncelerini *Kitlelerin Psikolojisi* adlı eserinde dile getirmiştir. Ona göre kitle, “rastgele bir bireyler topluluğu”dur. Ortaya çıkmaya başlayan bir kitlenin ilk özelliği, bilinçli kişiliğin ortadan kalkması ve düşüncelerin aynı yöne doğru ilerlemesi durumudur. Kitlede bilinçli kişilik silinir, bütün fertlerin düşüncelerin tek bir tarafa yönelir. Kitle tek bir varlık olarak ortaya çıkar ve “kitlelerdeki zihniyetin tekleşmesi kanunu” söz konusu olur. Le Bon kitleler halindeki bireyin özelliklerini şöyle sıralar:³⁸

1. Bilinçli kişiliğin ortadan kalması.
2. Bilinçaltı ile hareket eden kişiliğin ortaya çıkması.
3. Düşüncelerin ve duyguların aynı yöne doğru hareket etmesi.
4. Telkin edilen düşüncelerin uygulanmasına yönelik istek.

Le Bon, eserinde kitle kavramı daha çok psikolojik yönleriyle ele almıştır. Ancak kavrama yüklediği anlam çağdaşları ile büyük oranda benzerlik göstermektedir. Kitle kültürü kavramı ile en benzer noktası ise duygu ve düşüncelerin tek tipleştirilerek aynı yöne yönlendirilmesidir. Bu durum kitle kültürü kavramının en temel özelliklerinden biridir.

Frankfurt Okulu³⁹ da kitle kültürü ve toplumu hakkında düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Okulun temsilcilerinden Herbert Marcuse’a göre kitle iletişim araçları nelerin tartışılıp tartışılmayacağına karar vererek, eleştiri ve düşünme olanaklarını yok ediyor, düzenin sürmesi için gerekli olan tek boyutlu bakış açısını sağlıyordu. Frankfurt Okulu bu doğrultuda kitle iletişim araçlarının insanları pasif duruma getirdiğini söylemekle kalmıyor, sanat ürünlerinin de bu kitle iletişim araçlarına hızla yansımaya karşı çıkıyordu.⁴⁰ Okulun diğer temsilcilerinden Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer kaleme aldıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserde aydınlanma kavramının çıkmaza girdiğini savunmaktadırlar. Onlara göre aydınlanmanın temel hedefi her zaman “insanları korkudan arındırmak ve efendi konumuna getirmek” olmuştur. Yani aydınlanmanın temel amacı dünyanın büyüsunü bozmaktır. Aydınlanma mitlere karşı savaş ilan etmişti. Ancak devam eden süreçte aydınlanma mitlere savaş açtıkça

³⁸ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, Hayat Yayınları, İstanbul 1997, s. 19-28.

³⁹ Frankfurt Sosyal Araştırma Enstitüsü, 1922’de zengin bir Marksist siyaset bilimcisi olan Felix Weil tarafından kuruldu. Naziler Almanya’da iktidara geldiğinde New York’a taşındı ancak kısa bir süre sonra 1949’da Frankfurt’a geri döndü. 20 yıl sonra dağılan okul Jürgen Habermas’ın çalışmaları nedeniyle etkili olmaya devam etti. Önde gelen temsilcileri ise şöyledir: Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Walter Benjamin, Erich Fromm and Max Horkheimer. Bkz. Steve Bruce and Steven Yearley, *The Sage Dictionary of Sociology*, Sage Publications, London 2006.

⁴⁰ Nur Okur, *Kitle Kültürü Sineması ve B Filmi*, Hayalperest Yayınevi, İstanbul 2012, s. 28.

onların içerisine gömülmeye başlamıştır. Yani mitleri yıkmak için bütün kaynağını yine mitlerden almıştır. Bu kısır döngüden kurtulamayan aydınlanma düşüncesi, sonunda insanları düzenli birlikler haline getirmiştir.⁴¹ Yani aydınlanma akıllı ve dikkatli bir toplum yaratmak yerine, dar ve pragmatik bir rasyonaliteye dayalı bir dünya ortaya çıkarmıştır. Sebep olduğu bürokratik, teknolojik ve ideolojik güçler insan özgürlüğünü kısıtlamaya devam etmiş ve bunun sonucunda da tek tip tüketicilerden oluşan kitle toplumunu yaratmıştır. Tüm bu değişimler sayesinde de toplumsal elitler kendi güçlerini daha da sağlama almışlardır.⁴² Adorno *Kültür Endüstrisi* adlı eserinde sanatın nasıl şekil değiştirdiğini ve nasıl bir toplum ortaya çıkardığını ele alır. Ona göre günümüzde kültür her şeye benzerlik bulaştırmaya başlamıştır. Filmler, radyolar, dergiler yani estetik ifade eden her şey bir söz birliği içine girmiştir.⁴³ Yani sanat amacından şaşmış ve asıl hedefini sadece insanları eğlendirmek olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda sanat, endüstride üretimin bir nesnesi konumuna gelmiş ve kültür endüstrisi ortaya çıkmıştır. Sanatsal nitelik taşıyan tüm eserler artık bir fabrikada üretiliyormuş gibidir. Bu seri üretimin yani kültür endüstrisinin esas amacı bireyi gündelik yaşamında kaçırarak onu mutlu olduğuna inandırmaktır.⁴⁴ Böylelikle kültür endüstrisi insanları eğlendiğine inandırarak kitleleri aldatan, onların zihinlerine kelepçe vuran bir mekanizmaya dönüşmüştür. Yani endüstri kendi başlarına karar verebilecek, yargılayabilecek özerk bireylerin gelişiminin önündeki en büyük engeldir. Kısacası kitleler içerisinde kaybolmuş bireylerin özgürleşmelerinin engellenmesinde kültür endüstrisi büyük bir role sahiptir.⁴⁵

2. Sessiz Sinema Tarihinde Güldürü Türü ve Charlie Chaplin'in Yeri

Teknoloji dünyasında meydana gelen birçok yeniliğin çıkış noktası net tam olarak belirlenemez. Bu çerçevede sinemanın da ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir bilgi yoktur ve tek bir ülkeden ortaya çıktığı da iddia edilemez. Sinemanın kökeni 16. yüzyılda İtalya'daki karanlık kutu deneylerine, 19. yüzyılda keşfedilen optik oyuncaklara, diyorama ve panorama gibi birçok görsel gösteri uygulamalarına kadar götürülebilir. 19.

⁴¹ Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2014, s. 19-31.

⁴² Philip Smith, *Kültürel Kuram*, Çev. Selime Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu, Babil Yayınları, İstanbul 2007, s. 70.

⁴³ Theodor W. Adorno, *Kültür Endüstrisi: Kültür Yönetimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 49.

⁴⁴ Adorno, s. 75.

⁴⁵ Theodor Adorno, "Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünmek", Çev. Bülent O. Doğan, *Cogito*, 36, s. 83.

yüzyılın son yıllarında ise hareket halindeki resimlerin bir perdeye yansıtılmasına yönelik çabalar giderek artmaya başladığı görülmektedir. Bu doğrultuda Birleşik Devletler’de Edison; Fransa’da Lumiere Kardeşler; Almanya’da Max Skladanowsky; Büyük Britanya’da William Friese Greene gibi girişimciler bu çabalara yönelik ilk faaliyette bulunan kişiler olmuşlardır.⁴⁶ Tüm bunların ardında bir endüstri yaratma çabasıyla 1902 yılında Georges Melies tarafında çekilen *Aya Seyahat* filmi ticari değer taşıyan ilk gösteri filmi olarak kabul edilmiştir. Charles Pathe ise 1900’da Vincennes’de bir film üretim şirketi kurdu ve şirket hızla büyüyüp sinema sektöründe etkin rol almaya başladı. Filmlerin teknik işlemlerinin halledileceği atölyeler kurup, stüdyolar oluşturup kendi filmlerinin dağıtımını sağlıyordu.⁴⁷ Bu çabalar sonrasında sinema hızla dünya çapında yayılmaya başlamıştır. İlk sinema salonu da ABD’de 1902’de daha çok bir işçi yerleşim bölgesi olan Los Angeles’te Electric adıyla açılmıştır. Daha sonra salonların hızlı bir şekilde yayılmasıyla da sinema endüstrisi ortaya çıkmıştır. Motion Picture Patents Company bu çerçevede 1908 yılında kurulan ilk sinema tekeli olmuştur. Bunu 1910 yılında General Film Company takip etti ve sinema sektörü hızla endüstrileşmeye başladı.⁴⁸ Bu dönemde daha çok filme alınan tiyatro eserleri modaydı. Filme alınan tiyatro eserlerinin ardından sine-roman modası başladı ve birkaç bölümlük seriler çekildi. Bu sine-romanlardan güldürü filmleri sinemada daha fazla başarı göstermiştir.⁴⁹

Güldürü türünün ilk örnekleri Fransız sinemasında ortaya çıkmıştır. Fransız sinemasında en önemli başarıyı Max Linder elde etmiştir. Hatta Linder güldürü türünün yaratıcısı olarak kabul edilmektedir. Daha önceden bulvar tiyatrosunda çalışan Linder’in komikliği kaba güldürüden ibaret değildi. O daha çok ruhi tesirlerden ve çatışmalardan yararlanıyordu. Komikliği cambazlıktan değil yüz ifadeleriyle veriyordu.⁵⁰ Fransa’daki güldürü okulunun zor zamanlar geçirip batmaya başlaması üzerine Max Linder’in yerini, Mack Sennett’in ve Charlie Chaplin’in temsilcisi olduğu Amerikan Güldürü Okulu almaya başlamıştır. Bu okulun kurucusu Mack Sennett iken en önemli temsilcisi de Charlie Chaplin’dir. Asıl adı Michael Sinnott olan Mack Sennett 25 yaşındayken sinema oyuncusu ve yönetmen yardımcısı olarak dönemin önemli isimlerinden D. W. Griffith’in yanında

⁴⁶ Roberta Pearson, “Sinemanın İlk Dönemi”, *Dünya Sinema Tarihi*, Kabalcı Yayınları, Ed. Geoffrey Nowell-Smith, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2008, s. 30.

⁴⁷ Gerard Betton, *Sinema Tarihi: Başlangıçtan 1986’ya Kadar*, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul t.y., s.7.

⁴⁸ Nilgün Abisel, *Sessiz Sinema*, Om Yayınevi, İstanbul 2003, s. 43-46.

⁴⁹ Gerard Betton, *Sinema Tarihi....*, s.8.

⁵⁰ Zahir Güvemli, *Sinema Tarihi: Başlangıçtan Bugüne Türk ve Dünya Sineması*, Varlık Yayınları, İstanbul 1960, s. 60.

çalışmaya başlamıştır. Fransız güldürü okulunda olduğu gibi gerçek bir güldürü tipi yaratmayan Sennett, bütün yeteneğini gerçek olmayan saçmalıklardan yana kullanmıştır. Sennett, Linder gibi filmlerin senaryolarını kendisi yazmamış ve hatta yönetmenlik dahi yapmamıştır ancak çok iyi bir denetmenlik görevi sürdürmüştür. Aynı zamanda çok iyi bir artist avcısı olan Sennett birçok sinema sanatçısını keşfeden kişidir. Bunlar arasında en önemli kişi de Charlie Chaplin'dir.⁵¹

Charlie Chaplin 16 Nisan 1889'da Londra Walworth'da dünyaya geldi. Annesi bir sahne artistiyken babası da bir vodvil sanatçısıydı.⁵² Chaplin'in hayatının ilk on yılı oldukça sıkıntılı geçti. Daha on yaşındayken parasızlığı ve yoksulluğu Londra sokaklarında deneyimlemiş ve kimsesizler yurdunun soğukluğunu tanımıştır. On yaşından önce bir tahta kundura dansı gösterisinde ve daha sonra dakomik rollerde kendini göstermiştir. 1908 yılında da Fred Karno'nun *Dilsiz Komedyenleri*'ne katılmıştır. *Karno Kumpanyası*'yla Birleşik Devletlerde turne edeyken Mack Sennett'in dikkatini çekmiş ve Sennett onu çalıştığı şirkete önermiştir. Keystone Film şirketi ile anlaşılan Chaplin deneme filmi olarak *Ekmek Davası*'nda oynadıktan sonra kendi karakterini yaratabilmiş ve birkaç ay içinde kendisine büyük ün kazandıracak bir dizi tek-makaralık filmde rol almıştır. Burada yarattığı Şarlo karakteri onun ilk on yılından edindiği deneyimlere dayanmaktadır. Yani onun gücü aslında deneyimlerini ustalık kazandığı komedi sanatına aktarabilmesinde saklıydı. Sözleşmesi bittikten sonra Keystone'dan ayrılarak önce Essanay daha sonra Mutual Company şirketleriyle filmler çekmiştir. 1918 yılında ise kendi stüdyosunu kurarak 35 yıl boyunca burada faaliyetlerini sürdürmüştür. Douglas Fairbanks, Mary Picford, D. W. Griffith ile 1919'da United Artist'i kurarak filmlerinin dağıtımını bu şirket üzerinden yapmıştır. Sesli döneme girildiğinde bunun Şarlo karakterinin sonu olacağını anlayan Chaplin 1930'lu yıllarda sessiz film çekmeye devam etmiştir. 1936 yılında çektiği *Modern Zamanlar* filmi ise Şarlo karakterini kullandığı son eseri olmuştur. Ardında da sesli olarak 1940'da *Büyük Diktatör*'ü, 1946 yılında da *Mösyö Verdoux*'u çekerek sesli film alanına giriş yapmıştır. Bu dönemdeki faaliyetleri dolayısıyla FBI tarafından izlenmeye başlayan Chaplin 1952'de çektiği *Sahne Işıkları* filminin prömiyeri için Londra'ya gitmiştir. Burada da 1957'de *New York'ta Bir Kral* ve 1967'de *Hong Konglu Kontes*'i çekmiştir. 1975 yılında sir unvanı alan Chaplin 1977 yılında hayatını kaybetmiştir.⁵³

⁵¹ Alim Şefir Onaran, *Sessiz Sinema Tarihi*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2012, s. 162-164.

⁵² Charles Chaplin, *Hayatımın Hikayesi*, Çev. Fatoş Dilber, Alfa Sinema Yayınları, İstanbul 1991, s. 10-12.

⁵³ David Robinson, "Charlie Chaplin", *Dünya Sinema Tarihi*, Ed. Geoffrey Nowell-Smith, Çev. Ahmet Fethi, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2008, s. 110-111.

Chaplin sinema tarihinde komedi türünün çok önemli bir yüzü olmuş ve yaşamı boyunca birçok film çekmiştir. Chaplin Sennett'in kaba davranışlarla güldürüsü yerine İngiliz pandomimi geleneğinden yararlanarak insanı gözlemeye, insan psikolojisini incelemeye dayalı daha zor olan ama daha anlamlı bir güldürü türü ortaya koymuştur.⁵⁴

3. Araştırmanın Metodolojisi: Görsel Söylem Analizi

Chaplin'in kurucularından olduğu United Artist tarafından dağıtımı yapılan ve 1936 yılında çekilen *Modern Times* filminin senaristliğini, yönetmenliğini ve yapımcılığını Charlie Chaplin'in kendisi yapmıştır. Görüntü yönetmenliğini ise Roland Thothero ve Ira Morgan üstlenmiştir. Oyuncu kadrosuna baktığımızda Chaplin (bir işçi), Paulette Goddard (Gamine), Henry Bergman (kafe sahibi), Stanley J. Sanford (Koca Bill ve işçi), Chester Conklin (tamirci) karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵ Filmin başkarakteri Chaplin'in döneme damga vuran Şarlo tiplemesidir. Film sanayi toplumu teması üzerinden sosyal ortama yansımış bir dizi gülünç olaydan oluşmaktadır.⁵⁶ Yaratılan Şarlo karakteri vasıtasıyla sanayi toplumu, fordizm ve kitle üretimine yönelik ciddi eleştiriler getirilir. Film boyunca hayata tutunmaya çalışan Şarlo bir türlü başarılı olamamış ve başına bir sürü gülünç olay gelmiştir.

Bu çalışmada da Charlie Chaplin'in *Modern Times* isimli filmi multi-modal söylem analizi öğelerinin hepsini içermediği için daha çok filmin belirli sahnelerinden alınan görseller üzerinden görsel söylem analizi ile değerlendirme yapılacaktır. Söylem, eleştirel söylem analizcilerinin yaptığı araştırmalara göre insan yaşamını belirleyen temel unsurlardan biri olarak ifade edilir. Onlara göre söylem gündelik bir davranış olduğu gibi toplumsal yaşamı da belirleyen bir unsurdur. Söylem kavramı çok geniş bir alana yayılmıştır. Hatta hızlıca yapılmış telefon konuşmaları bile bir söylem olarak değerlendirilebilir.⁵⁷ Söylem analizinin odaklandığı en önemli nokta bireylerin kendi yaşam dünyalarını inşa ederken dili nasıl kullandıklarıdır.⁵⁸ Eleştirel söylem çalışmaları daha çok metinler üzerinden gider. Bu alanda faaliyet gösteren bilim insanları metinleri maddi üretimin ve toplumsal

⁵⁴ Nijat Özön, *Sinema El Kitabı*, Elif Yayınları, İstanbul 1964, s. 21.

⁵⁵ Kevin J. Hayes, *Charlie Chaplin*, Çev. Hira Doğrul ve Ahmet Ergenç, Agora Kitaplığı, İstanbul 2007, s. 201.

⁵⁶ Andre Bazin, "Zaman Asri Zamanlar'ı Haklı Çıkartıyor", *Bir Charlie Chaplin Kitabı*, Ed. Andre Bazin ve Eric Rohmer, Es Yayınları, İstanbul 2011, s. 21.

⁵⁷ V. Doğan Günay, *Söylem Çözümlemesi*, PapatyaBilim Üniversite Yayınları, İstanbul 2018, s. 86.

⁵⁸ Türker Baş ve Ulun Akturan, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara 2013, s. 26.

yaşamın yeniden üretiminde etkin rol oynayan unsurlar olarak ele alırlar.⁵⁹ Ancak söylem basılı medya, elektronik medya ve uydu üzerinden yayınlarda daha komplike hale gelmiş ve farklı analiz türlerinin ortaya çıkmasının gerekli olduğunu göstermiştir.⁶⁰ Bu doğrultuda sadece kitle iletişim araçları, dergi ve çizgi romanlar değil işyerleri, üniversiteler gibi kurumlarda çıkardıkları broşürlerde ve yayınlarda daha karmaşık bir düzen benimsemeye başlamışlardır. Yine sadece sinemada ve popüler sanatta değil, yüksek kültür sanatının ürünleri de farklı ve çok çeşitli materyaller kullanmaya başlamıştır.⁶¹ Bu durum sadece metinler üzerinden çözümlemeler yapan eleştirel söylem analizinin artık yeterli olmadığını göstermeye başlamıştır. Bu doğrultuda da ortaya yeni bir tür olarak multi-modal söylem analizi çıkmıştır. Multi-modal söylem analizinde araştırmacılar metin analizinin yanı sıra görselleri, sesleri ve kullanılan materyalleri de ayrıntılı olarak çözümlemeye odaklanıyorlar. Bu yöntem de bize farklı iletişim biçimlerinde, grafik tasarımlarda, sanatın farklı formlarında daha güçlü ve kullanışlı sonuçlar elde etmemize imkân tanımaktadır.⁶² Ancak üretilen söylemlerin hepsi görsel, ses ve materyalleri bir arada bulundurmaz. Multi-modal söylem analizinde de farklı türlerden bahsedebiliriz. Bunlardan biri görsel söylem analizidir. Görsel söylem analizinde iki temel soruya cevap aranmaktadır: Birincisi belirlenen resimler veya görseller neyi temsil etmektedir? İkincisi ise görsellerde yer alan insanlar, yerler ve nesnelere neye vurgu yapmaktadır?⁶³ Bu doğrultuda çalışmada ele alınan *Modern Times* filminden elde edilen görseller üzerinden bu sorulara cevap aranacaktır.

⁵⁹ Norman Fairclough ve Phil Graham, “Eleştirel Söylem Çözümlemesi Olarak Marx: Eleştirel Yöntemin Yaratılışı ve Küresel Sermayenin Eleştirisi ile Bağlantısı”, *Söylem ve İdeoloji*, Ed. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, Su Yayınevi, İstanbul 2015, s. 150.

⁶⁰ Kay L. O'Halloran, *Multimodal Discourse Analysis: Systemic-Functional Perspectives*, Continuum Press, New York 2004, s. 1.

⁶¹ Gunther Kress ve Theo Van Leeuwen, *Multimodal Discourse The Modes and Media of Contemporary Communication*, Oxford University Press, London 2001, s. 1.

⁶² Per Ledin ve David Machin, “Multi-Modal Critical Discourse Analysis”, *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, Ed. John Flowerdew ve John E. Richardson, Routledge Press, New York 2018, s. 60-62.

⁶³ Alexander Pollak, “Analyzing TV Documentaries”, *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*, Ed. Ruth Wodak and Michal Krzyzanowski, Macmillan Publishing, New York 2008, s. 84.

4. *Modern Times* Filmi Analizi

Charlie Chaplin'in bu filmi büyük buhran⁶⁴ zamanında Amerika'da yaşanan sosyal ve ekonomik buhranlara değinerek toplumsal hayattaki dönüşümleri ve bunların insan hayatına yansımalarını ele almaktadır. Film yaşadığı dönemde Taylor'un ortaya attığı yönetim ilkelerinin bir uygulamasını yapan Henry Ford'un geliştirdiği üretim modeline yönelik ciddi eleştiriler getirmektedir. Film daha çok Şarlo karakterinin başından geçen bir dizi olayı içermektedir. Bir fabrikada işçi olarak çalışan Şarlo yaşadığı talihsiz olaylar yüzünden işini kaybeder ve hastanede tedavi görür. Hastaneden taburcu edildikten sonra yanlışlıkla kendisini bir işçi hareketinin içinde bulur ve hapse düşer. Hapiste küçük bir ayaklanmayı engelleyen Şarlo oradaki otoriteler tarafından sevilen bir mahkûm durumuna gelir. Hapishanedeki yaşam koşullarının dışarıdan daha iyi olduğunun farkına varan Şarlo, tahliye olmak istemez ancak onu hapishaneden çıkarırlar. Hapishaneden ona verilen referans mektubu ile tersanede bir işe giren Şarlo orada da birtakım talihsizlikler yaşar ve tutunamaz. Daha sonra ekmek çalan bir yetim kızla karşılaşır ve suçu kendisi üstlenir. Ancak polise bunun doğru olmadığı söylendiğinde Şarlo serbest bırakılır. Kendisini tekrar hapse atırma girişimlerinde bulunan Şarlo polis tarafından tutuklanır ve polis aracında tekrar suçunu üstlendiği kızla karşılaşır. Bu kızla beraber birkaç farklı iş denemesinde bulunsa da Şarlo hiçbirinde başarılı olamaz. Film boyunca dönemin toplumsal kargaşa ortamına, yoksulluğa ve işsizliğe yönelik vurgular hâkimdir. Bu çalışmada daha çok filmin ilk bölümü olan Şarlo'nun bir fabrikada çalıştığı sahnelerden alınan görüntüler üzerinden analiz yapılacaktır.

⁶⁴ 1920'li yıllarda üretimin büyük bölümü kredi mekanizması ile finanse edilen bir yapıya sahipti. Sistem, kredi verenin parasını ileride tahsil edebileceği, alanın ise üretimden elde ettiği karla borcunu ödeyeceği anlayışına, yani karşılıklı güvene dayanıyordu. Bunalım 1929 Ekim ayında New York Borsasındaki spekülasyonlarla güvenin sarsılması sonucu patlak gösterdi. Doğal olarak ellerinde hisse senedi bulunan kişiler fiyatların daha da aşağı düşeceği korkusuyla hızla ellerindeki senetleri satmak istemesine yol açtı. Ortaya çıkan bunalım, hızla mali alandan endüstri üretimine sıçradı ve sonrasında ABD'den tüm dünyaya yayıldı. ABD, Avrupa'ya verdiği kredileri ve yaptığı yatırımları durdurdu. 1925-1929 yılları arasında ABD'nin yatırımları ve kredileriyle canlanan bu sistem yaşanan bu kargaşa ortamında canlılığını yitirdi. Bunun bir sonucu olarak da satın alma gücü azalmaya başladı, fiyatlar düştü ve işsizlik oranlarında hızlı bir artış yaşanmaya başladı. Yani dünya uzun yıllar sürecek bir ekonomik krizin içerisine girdi. Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 27. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2017.

Fotoğraf 1: Fabrika Yöneticisi İş Akışını Kontrol Ederken

Fotoğraf 1’de görülen sahnede fabrikanın işletmecisi konumundaki aktör, önündeki cihazlarla fabrikanın kontrolünü sağlamaktadır. Soldaki büyük cihaz fabrikanın tüm noktalarının gözetlenmesinde kullanılırken, sağ taraftaki cihaz ile işçilerle sesli iletişim kurmaktadır. Film boyunca sahnelerde hareketli bir müzik kullanılmış ancak sadece iktidarı temsil eden fabrika yöneticisinin komutları sesli olarak sunulmuştur. Fabrikanın belli alanlarında kurulan ekranlar işletmeci ile işçi arasındaki iletişimi sağlamakta ve işçileri sürekli gözetim altında tutulduklarının farkına vordurmaktadır. Hatta filmin başka bir sahnesinde Şarlo karakteri tuvalette kaçamak sigara içmeye çalışırken işletmeci kurduğu sistem aracılığıyla onu uyarmakta ve işinin başına dönmesini emretmektedir. Bu da işçilerin serbest zamanlarını dahi etkili bir şekilde kullanamamasına ve kendilerine karşı yabancılaşmalarına sebep olmaktadır. Çünkü kendilerine hiçbir şekilde vakit ayıramayan işçilerin bu gözetim sistemiyle benlikleri törpülenmekte, bir makineye döndürülmektedir. Bu sahnelerde esasında makine ile insan arasındaki bir savaşa dair vurgular mevcuttur. Bu vurguları Michel Foucault’un geliştirdiği *panopticon* kavramına üzerinden değerlendirmek mümkündür. Panopticon Jeremy Bentham tarafından bir hapisaneyi betimlemek için kullanılmıştır. Dairesel bir binada tutuklu hücreleri daire şeklinde dizilmiş ve tam merkeze bir gözetim kulesi kurulmuştur. Bu kuledeki gözlemciler tutuklular tarafından görülememekte ancak sürekli

izlendiklerini bilmektedirler.⁶⁵ Foucault ise bu kavramı iktidar üzerinden ele alarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre çevre gözlemevi tarafından görülmekte ama onu görmek asla mümkün olamamaktadır. Merkezi kuleden her şey görüldüğü için ve tutuklu gözetlendiğini bildiği için iktidarı tam olarak hissedebilecektir. Bu şekilde de otoritenin istediği gibi davranacak asla aksi bir eylemde bulunmayacaktır.⁶⁶ Fotoğraf 1'deki sahnede panopticon tarzı gözlemi görmek mümkündür. Şarlo karakteri fabrika sahibi tarafından sürekli gözetlenmektedir ancak Şarlo gözetlenmenin nereden yapıldığı konusunda bir fikre sahip değildir. Tuvalet sahnesinde de biranda ortaya çıkan işletmeci iktidarı temsil ederek işçilere sürekli gözetlendikleri ama bunu asla bilemeyecekleri bir durum içerisinde olduklarına inandırmaktadır.

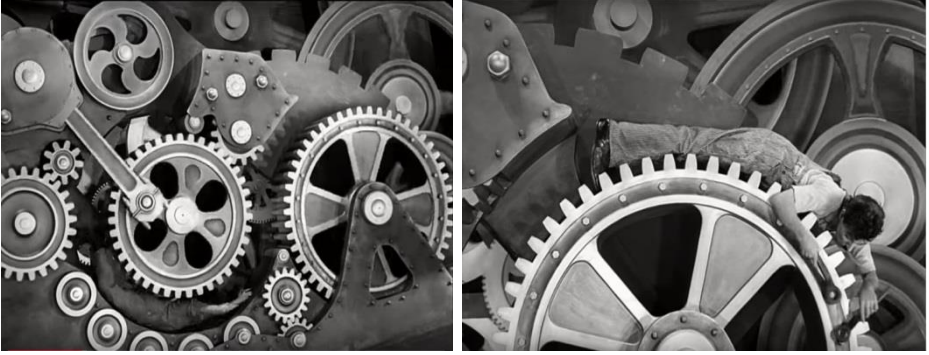
Fotoğraf 2: Montaj Hattında Şarlo ve İşçiler

Fotoğraf 2'deki görseller de ise filmin başkarakteri Şarlo, Fordizm'in en temel simgesi olan montaj hattının başında karşımıza çıkmaktadır. Bu görsellerin olduğu esnada da hiçbir karşılıklı diyaloga yer verilmemiş, sadece arka planda hareketli bir müzik çalmaya devam etmiştir. Görsellere bakıldığında montaj hattının üzerinde sürekli akan makine parçaları varken, işçilerin ellerinde de görevlerini gerçekleştirmeleri için cıvata anahtarları, çekiç gibi aletler vardır. Yine işçiler montaj hattının başında sırayla dizilmişler ve önlerine gelen parçalardaki görevlerini seri bir şekilde yerine getirmektedirler. Bu filmin dönemin etkin Taylorist ilkeleriyle sıkı ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Şarlo ve işçiler sadece önlerine gelen parçalardaki görevlerini yerine getirmekte devam eden

⁶⁵ Jeremy Bentham, "Mektup II: Hapishane Gözetim-Evi İçin Bir Plan", *Panoptikon: Gözün İktidarı*, Ed. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, Su Yayınları, İstanbul 2008, s. 14-15.

⁶⁶ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1992, s. 253.

işlemler hakkında bir fikir sahibi olamamaktadırlar. Yine sahnede iki ellini de kullanan karakterler ile Taylor'un verimlilik ilkesini vurgu yapmaktadırlar. Çünkü Taylor işçilerin iki elini de aynı anda kullanması gerektiğine vurgu yapmıştı. Bu sahnede de Şarlo iki elinde bulunan cıvata anahtarları ile önüne gelen parçadaki cıvataları sıkmakta ve bunu sürekli olarak hızlı bir şekilde yapmaktadır.

Fotoğraf 3: Şarlo Çarklar Arasında

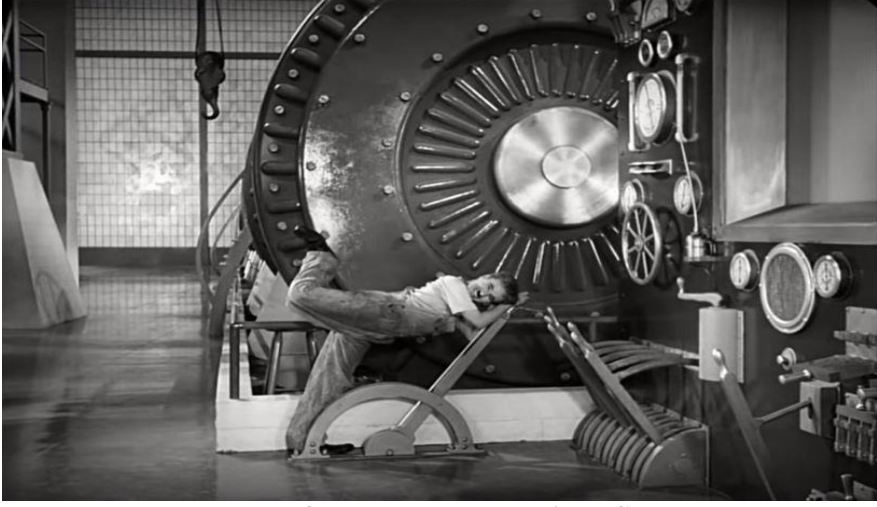
Montaj hattında hızlı reflekslerle cıvata sıkın Şarlo devam eden sahnede başına gelen bir aksilik sonucu montaj hattına kapılarak Fotoğraf 3'teki çarkların arasına düşer. Sahnede sürekli olarak işleyen büyük çarklar gözümüze çarpmaktadır. Bu çarklar sürekli üretime ve üretimin durmaması gerektiğine ve kitle üretimine yönelik bir gönderme içermektedir. Montaj hattındaki kaza sonucu bu çarkların içerisine düşen Şarlo burada sıkışıp kalır. Bu sahnede Şarlo makineler arasında benliği tehlikeye girmiş insanlığa vurgu yapmaktadır. Modern toplum, kendi iç duygu ve güdülerine hakim olabilen bireyler yerine, başkaları karşısında yüklenmiş rolleri oynamak haricinde bir şey yapmayan ve bunun bir sonucu olarak da kendi özbenliğinin farkında olmayan bireyler yaratmıştır.⁶⁷ Yani Hızlı sanayileşme ve makineleşme insanın kendine yabancılaşmasına ve âdeta robotlaşmasına neden olmuştur. Bu süreçte uygulanan yönetim metotları ve üretim stratejileri de buna destek olur niteliktedir. Makineler arasında kalan bireyi temsil eden Şarlo kendisine o kadar yabancılaşmıştır ki çarkların içerisine düştüğünde bile Fotoğraf 3'te sağda yer alan görselde olduğu gibi elindeki anahtarlarla cıvata sıkmaya devam etmiştir. İnsanın değersizleştiği bu süreçte önemli olanın üretimin sürekliliği ve bütün işçiler buna göre yetiştirilmişti. Bu yüzden de Şarlo düştüğü bu durumdan kurtulmak yerine cıvata sıkma işlemine devam etmiştir.

⁶⁷ Hans Van Der Loo ve Williem Van Reijen, *Modernleşmenin Paradoksları*, Çev. Kadir Canatan, İnsan Yayınları, İstanbul 2014, s.171.

Fotoğraf 4: Şarlo Yemek Makinesinde

Fotoğraf 4'teki sahnede ise fabrikanın işletmecisine bir yemek makinesi getirilmiş ve işçilerin öğle yemeklerinde kaybettikleri zamandan tasarruf edileceği söylenmiştir. Üretimin devamlılığı için işçiler bu makineyle beslenmesi gerektiği dile getirilmiştir. Şarlo'nun yüz ifadesinde ise şaşkın bir tavır görülmektedir. Masaya zorla oturtulan Şarlo makinenin ne olduğu hakkında fikir sahibi olmadığı için derin bir şaşkınlık içerisinde. Bu görselde Şarlo insanları otomatik olarak besleyebilecek bir makinenin başına oturtulmuştur. Deneme aşamasındaki bu makine üzerine koyulan belli yiyecekleri insanın uzuvlarını kullanmasına gerek duymadan ağzına götürebiliyor ve onu besleyebiliyor. Çorba, ekmek ve pasta gibi besinler bulunan görselde sağ taraftaki uzun parça ise ağzı silmeye yaramaktadır. Bu makine ile insanın kollarını yemek esnasında kullanmasına gerek kalmamıştır. Böylelikle de kollar sadece üretim için kullanılabilir. Sahnenin sonunda makine bozulmuş ve Şarlo'nun başına birkaç gülünç olay gelmiştir. Burada vurgulanan, üretilen makinelerin insan hayatını kolaylaştırdığı iddiasının yanında ne kadar büyük tehlikelere yol açabileceğidir. İnsana olan ihtiyacı azaltmak isteyen makineleşme sürecine gönderme yapan bu sahne de Şarlo'yu bu aletten kurtaran yine bir insandır. Makineyle insanın savaşının her zaman insanın elinde olduğuna dikkat çekilmektedir.

Fotoğraf 5: Kontrol Merkezinde Şarlo

Fotoğraf 5'te görülen Şarlo çıkardığı kargaşa sırasında fabrikanın kontrol merkezine girer. Görselde birçok farklı tuşun bir arada olduğu bir oda görülmektedir. Bu odaya giren Şarlo birçok farklı kontrol tuşuna bilinçsizce basar ve fabrikada patlamalara sebep olur. Burada aslında işçinin üretim sürecinden habersiz olduğunu, üretimin ve ürettiğinin hakkında hiçbir fikre sahip olmadığına vurgu yapılır. Taylor'a göre sadece işçi kendi yapacağı vasıfsız işi bilmeli gerisi hakkında bilgi sahibi olmamalıdır. Burada da Taylor'un bu bakış açısına bir eleştiri vardır. Üretim sürecinden habersiz olan vasıfsız bir işçinin nelere yol açabileceği açık bir şekilde gösterilmektedir.

Foroğraf 6: Koyunlar ve İşçiler

Her üretim tarzı ve ekonomik sistem yeni bir kültür oluşturur. Filmin çekildiği dönemin hâkim kültürü de kitle kültürüdür. Filmin başlangıcında yaratılan bu kültüre yönelik hızlı iki görsele yer verilmiştir. Fotoğraf 6'ya baktığımızda koyun sürüsü akışta verilirken, devamında metro istasyonundan çıkan işçiler gözümüze çarpmaktadır. İşçiler dönemin üretim anlayışı ile birer makine haline gelmiş ve bilinçlerini kaybetmişlerdir. Kitlenin en önemli özelliği de bir bilince sahip olmamalarıdır. Anlamsızca, karnını doyurma içgüdüsü ile fabrikalarda ağır şartlarda çalışmak için koşuşturılmaktadırlar. Tıpkı bir koyun sürüsünün karnını doyurmak için koşturması gibi. Bu kitlelerde tek ortak yön karnını doyurmaktır. Başka hiçbir ortak amaçları bulunmamaktadır. Bu da insanı hayvandan farksız bir konuma getirmiştir. Kitlelerle sürüler arasında pek bir farklılık kalmamıştır.

Fotoğraf 7: İşçi Hareketi İçerisinde Şarlo

Filmin devam eden bölümlerinde dönemin sorunlarının yansıtıldığı önemli sahnelere yer verilmiştir. Büyük buhran döneminde çekilen Modern Times, işçi hareketlerine vurgu yapılan belli sahneleri de içerisinde de barındırmaktadır. Şarlo rastlantı eseri buradadır ve hareketin lideri sanılarak hapse atılmıştır. Bu sahneyi içeren görselde işçilerin bir kitle psikolojisi ile harekete geçtiği görülmektedir. Görseldeki pankartlarda “ya özgürlük ya ölüm”, “birleşin” gibi yazılar göze çarpmaktadır. Kendilerine sunulan yaşam şartlarından memnun olmayan işçiler büyük buhran döneminde sürekli olarak sosyal hareketlere katılmış ve taleplerini bu şekilde dile getirmişlerdir. Böyle bir durumun söz konusu olduğu Fotoğraf 7’de en önde giden Şarlo bayrağı taşımaktadır ve işçilerin ellerindeki pankartlara

bakıldığında özellikle özgürlük söyleminin önemine vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu sahne/fotoğraftan da anlaşılacağı gibi çoğu sosyal hareketin ortak bir bilinç içermediği ve sadece dönemin ağır şartlarına yönelik bir nefret duygusundan ibaret olduğuna yönelik bir vurgu vardır. Hareketin içerisinde yer alan çoğu kişi söz ettikleri kavramların farkında dahi değildirler. Yani Marks'ın söz ettiği sınıf bilincinin⁶⁸ işçiler arasında henüz oturmadığına vurgu yapılmaktadır.

Sonuç

Sanayi Devrimi ile başlayan hızlı toplumsal dönüşümler birçok farklı kavramı tartışmaya açmıştır. Sanayi sürecinin bir sonucu olarak makineleşme ile ortaya çıkan farklı üretim anlayışları ve örgütlenme teorileri sürekli olarak tartışılmıştır. İşin örgütlenmesinde Taylor'un fikirleri hâkim konuma gelirken, onun fikirlerini hayata geçiren kişi de Ford olmuştur. 1970'li yıllara kadar hâkim olan Fordist anlayış başarılı olduğu süreç boyunca bir kültür yaratmıştır. Yani her ekonomik, örgütlenme ve üretim modeli farklı bir kültür yaratır. Fordist anlayış ile ortaya çıkan kültür ise kitle kültürü olarak adlandırılmıştır. Toplumsal hayatta çok büyük etkileri olan kitle kültürü üretimden sanata, sinemaya kadar bütün alanlarda varlığını hissettirmiştir.

Bu çalışmada kitle kültürünün sinemaya yansımalarından biri olan Charlie Chaplin'in *Modern Times* filmi görsel söylem analizi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ağırlıklı olarak filmin ilk sahnelerinden alınan görsellerde şu soruya cevap aranmıştır: Filmde kullanılan görseller ve görsellerde bulunan materyaller, nesnelere neyi simgelemektedir? Bu bağlamda bakıldığında filmin, çekildiği dönemde hâkim üretim anlayışı olan Fordist modelden fazlasıyla etkilendiği ortaya çıkmaktadır. Filmde esas olarak bireyin ve işçinin toplumsal yaşamdaki konumu, makineleşme

⁶⁸ Marks bu kavramı *Felsefenin Sefaleti* adlı eserinde şöyle dile getirmektedir: "Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin dayanışması, bu yığın için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu yığın böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil. Ancak birkaç evresini belirtmiş olduğumuz bu savaşım içinde bu yığın birleşir ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak oluşturur. Savunduğu çıkarlar sınıf çıkarları olur." Bkz. Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, Ankara 1962. Marks toplumsal bir sınıfın ancak kendi çıkarlarının bilincine varabildiği ve oluşturduğu kurumları aracılığıyla bu çıkarlarının peşine düşebildiği zaman sınıf olarak değerlendirilebileceğini söyler. Marksın sözünü ettiği iki toplumsal sınıf olan burjuvazi ve proletarya arasında ortaya çıkacak olan çatışmaların bu bilinç seviyesini yükselteceğine inanır. Yani bu çatışma sınıf bilincini doğuracaktır. Bkz. Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2014.

sürecinin getirileri, Fordist üretim anlayışının uygulamadaki aksaklıkları ve Taylor'un bilimsel yönetim anlayışının işçiler üzerinde yarattığı ağır koşullar ele alınmaktadır. Genel anlamda filmde seçilen görsellerde ve görsellerdeki materyallerde bu konulara yönelik unsurların ön plana çıktığı görülmektedir. İşçiden en yüksek verimi alabilmek adına sürekli izlenmesi, Fordizmin en önemli unsurlarından montaj hattı, makineleşmenin yoğun şekilde kullanıldığı fabrika, işçilerin sürekli iki elini de kullanmaları, üretimin aksamaması için gerekli bütün koşulların sağlanması vurguları genel anlamda filmde hâkimdir. Fordizmin yarattığı kitle kültürüne yönelik vurgular da filmde bulunmaktadır. İşçiler hayatlarını sürdürebilmek için sürekli olarak ağır koşullar altında çalışmakta ve bunun bir sonucu olarak kendini gerçekleştirme talebinde bulunmamaktadır. Kitlenin en önemli özelliklerinden biri olan bilinçsizlik filmdeki işçiler arasında hâkimdir. Tüm işçilerin tek bir amacı var o da hayatta kalabilmek için yeteri kadar kazanç elde etmektir. Bu durumda bireylerin kendi özbenliklerinin farkına varamamasına yol açarak, toplumdaki farklılıkları yok etmekte ve tek tip bireyler ortaya çıkarmaktadır. Ortak zevkleri, ortak hedefleri olan yani kendine yabancılaşan bu işçilerin yaşam koşulları kitle kültürünü doğurmakta ve toplumdaki farklılıkları ortadan kaldırarak kitle toplumunu yaratmaktadır. Ortak beğenileri işçileri aynı kültür nesnelere beğenmeye itmekte ve kültür endüstrisini doğurmaktadır. Filmdeki görsellerde de kitle kültürü ve onun bir sonucu olarak kitle toplumuna yönelik vurgular hâkimdir. Genel anlamda bakıldığında özellikle filmin fabrikada geçen ilk bölümünde Taylorizm, Fordizm, kitle üretimi, kitle kültürü ve kitle toplumu kavramlarına yönelik önemli vurguların hâkim olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABİSEL, Nilgün, *Sessiz Sinema*, Om Yayınevi, İstanbul 2003.
- ADORNO, Theodor W., *Kültür Endüstrisi: Kültür Yönetimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- _____, “Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken”, Çev. Bülent O. Doğan, *Cogito*, 36, 2003, ss. 76-85.
- _____, ve HORKHEİMER, Max, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2014.
- AKYÜZ, Hüseyin, *Kurumlar Sosyolojisi: Tanımlar, Kuramlar ve Uygulamalar*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2008.
- ALLEN, John, “Post-Industrialism And Post-Fordism”, *Modernity And Its Futures*, Ed. Stuart Hall vd., Polity Press, Oxford 1992, ss. 169-221.
- ATAMAN, Göksel, *İşletme Yönetimi: Temel Kavramlar ve Yeni Yaklaşımlar*, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2001.
- BAŞ, Türker ve AKTURAN, Ulun, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara 2013.
- BAZIN, Andre, “Zaman Asri Zamanlar’ı Haklı Çıkarıyor”, *Bir Charlie Chaplin Kitabı*, Ed. Andre Bazin ve Eric Rohmer, Es Yayınları, İstanbul 2011, ss.27-33.
- BENTHAM, Jeremy, “Mektup II: Hapishane Gözetim-Evi İçin Bir Plan”, *Panoptikon: Gözün İktidari*, Ed. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, Su Yayınları, İstanbul 2008, ss.14-18.
- BETTON, Gerard, *Sinema Tarihi: Başlangıçtan 1986’ya Kadar*, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul t.y.
- BOZKURT, Veysel, *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2012.
- _____, *Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2012.
- BRUCE, Steve ve YEARLEY, Steven, *The Sage Dictionary of Sociology*, Sage Publications, London 2006.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2005.
- CHAPLIN, Charles, *Hayatının Hikayesi*, Çev. Fatoş Dilber, Alfa Sinema Yayınları, İstanbul 1991.
- CHAPLIN, Charlie, *Modern Times*, 1936, <https://www.imdb.com/title/tt0027977/>
- CLARKE, Simon, “What in the F---'s Name is Fordism?”, *Fordism and Flexibility Divisions and Change*, Ed. Nigel Gilbert vd., Macmillan Press, London 1992, ss. 13-31.
- CORIOT, Benjamin, “The Restructuring of the Assembly Line: A New Economy of Time and Control”, *Capital and Class*, 11, ss. 34-43.

ÇAKIR, Mukadder, *Görsel Kültür ve Küresel Kitle Kültürü*, Ütopya Yayınları, Ankara 2014.

DOUGLAS, McGregor, *Örgütün İnsan İlişkileri Yönü*, Çev. Doğan Energin, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1970.

DRUCKER, Peter F., *Kapitalizm Sonrası Toplum*, Çev. Zülfü Dicleli, Türk Henkel Dergisi Yayınları, İstanbul 1993.

FAIRCLOUGH, Norman ve GRAHAM Phil, “Eleştirel Söylem Çözümlemesi Olarak Marx: Eleştirel Yöntemin Yaratılışı ve Küresel Sermayenin Eleştirisi ile Bağlantısı”, *Söylem ve İdeoloji*, Ed. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, Su Yayınevi, İstanbul 2015, ss.147-199.

FOUCAULT, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1992.

FROLOV, İvan, *Felsefe Sözlüğü*, Çev. Aziz Çalışlar, Cem Yayınevi, İstanbul 1991.

GASSET, Jose Ortega, *Kitlelerin Ayaklanması*, Çev. Neyyire Gülüşık, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

GÜLTEKİN, Sebahattin, “Organizasyon Yaklaşımları ve Gelişimi: Temel Perspektifler”, *Organizasyon Teorileri: Klasik ve Modern Perspektifler*, Ed. Sebahattin Gültekin, Seçkin Yayınları, Ankara 2013, ss.31-75.

GÜNAY, V. Doğan, *Söylem Çözümlemesi*, PapatyaBilim Üniversite Yayınları, İstanbul 2018.

GÜVEMLİ, Zahir, *Sinema Tarihi: Başlangıçtan Bugüne Türk ve Dünya Sineması*, Varlık Yayınları, İstanbul 1960.

HAMMER, Michael ve CHAMPY, James, *Değişim Mühendisliği: İş İdaresinde Devrim İçin Manifesto*, Çev. Sinem Gül, Sabah Kitapları, İstanbul 1994.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

HAYES, Kevin J., *Charlie Chaplin*, Çev. Hira Doğrul ve Ahmet Ergenç, Agora Kitaplığı, İstanbul 2007.

HICKS, Herbert G. ve GULLETT, C. Ray, *Organizasyonlar: Teori ve Davranış*, Çev. Besim Baykal, İ.İ.T.İ.A İşletme Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1981.

KAYNAK, Tuğray, *Organizasyonel Davranış ve Yönlendirilmesi*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul T.y.

KINCHELOE, Joe L., “Post-Fordism, Post-modernism, Post-industrialism, and Post-toasties”, *Counterpoints*, 7, s.s. 75-102.

KRESS, Gunther ve LEEUWEN, Theo Van, *Multimodal Discourse The Modes and Media of Contemporary Communication*, Oxford University Press, London 2001.

LE BON, Gustave, *Kitleler Psikolojisi*, Der. Yunus Ender, Hayat Yayınları, İstanbul 1997.

LEDIN, Per ve MACHIN, David, “Multi-Modal Critical Discourse Analysis”, *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, Ed. John Flowerdew ve John E. Richardson, Routledge Press, New York 2018, ss.60-77.

MACDONALD, Dwight, “A Theory of Mass Culture”, *Diogenes*, 3, ss. 1-17.

MARCH, James G. ve SIMON, Herbert A., *Örgütler*, Çev. Ömer Bozkurt ve Oğuz Onaran, Sevinç Matbaası, Ankara 1975.

MARX, Karl, *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları Ankara 1962.

MUTLU, Erol, *İletişim Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2004.

O'HALLORAN, Kay L., *Multimodal Discourse Analysis: Systemic-Functional Perspectives*, Continuum Press, New York 2004.

OKUR, Nur, *Kitle Kültürü Sineması ve B Filmi*, Hayalperest Yayınevi, İstanbul 2012.

ONARAN, Alim Şerif, *Sessiz Sinema Tarihi*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2012.

OSKAY, Ünsal, *Ykanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*, YKY Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZÖN, Nijat, *Sinema El Kitabı*, Elif Yayınları, İstanbul 1964.

PEARSON, Roberta, “Sinemanın İlk Dönemi”, *Dünya Sinema Tarihi*, Ed. Geoffrey Nowell-Smith, Çev. Ahmet Fethi, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008, ss.30-42.

POLLAK, Alexander, “Analyzing TV Documentaries”, *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*, Ed. Ruth Wodak and Michal Krzyzanowski, Macmillan Publishing, New York 2008, ss.77-96.

POLLARD, Michael, *Henry Ford ve Ford*, Çev. Ayşe Aydoğan, İlkaynak Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 1996.

ROBINSON, David, “Charlie Chaplin”, *Dünya Sinema Tarihi*, Ed. Geoffrey Nowell-Smith, Çev. Ahmet Fethi, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008, ss.110-111.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 27. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2017.

SMITH, Philip, *Kültürel Kuram*, Çev. Selime Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu, Babil Yayınları, İstanbul 2007.

SOYER, Serap, *Endüstri Sosyolojisine Giriş*, Saray Kitabevi, İzmir 1996.

SWINGWOOD, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2014.

_____, *Kitle Kültürü Efsanesi*, Çev. Aykut Kansu, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1996.

TALAS, Cahit, *Ekonomik Sistemler*, Sevinç Matbaası, Ankara 1974.

TAYLOR, Frederick W., *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, Çev. H. Bahadır Akın, Çizgi Kitabevi, Konya 2003.

TOCQUEVILLE, Alexis, *Amerika'da Demokrasi II*, Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

TOFFLER, Alvin, *Üçüncü Dalga: Bir Fütürist Ekonomi Analizi Klasığı*, Çev. Selim Yeniçeri, Koridor Yayınları, İstanbul 2008.

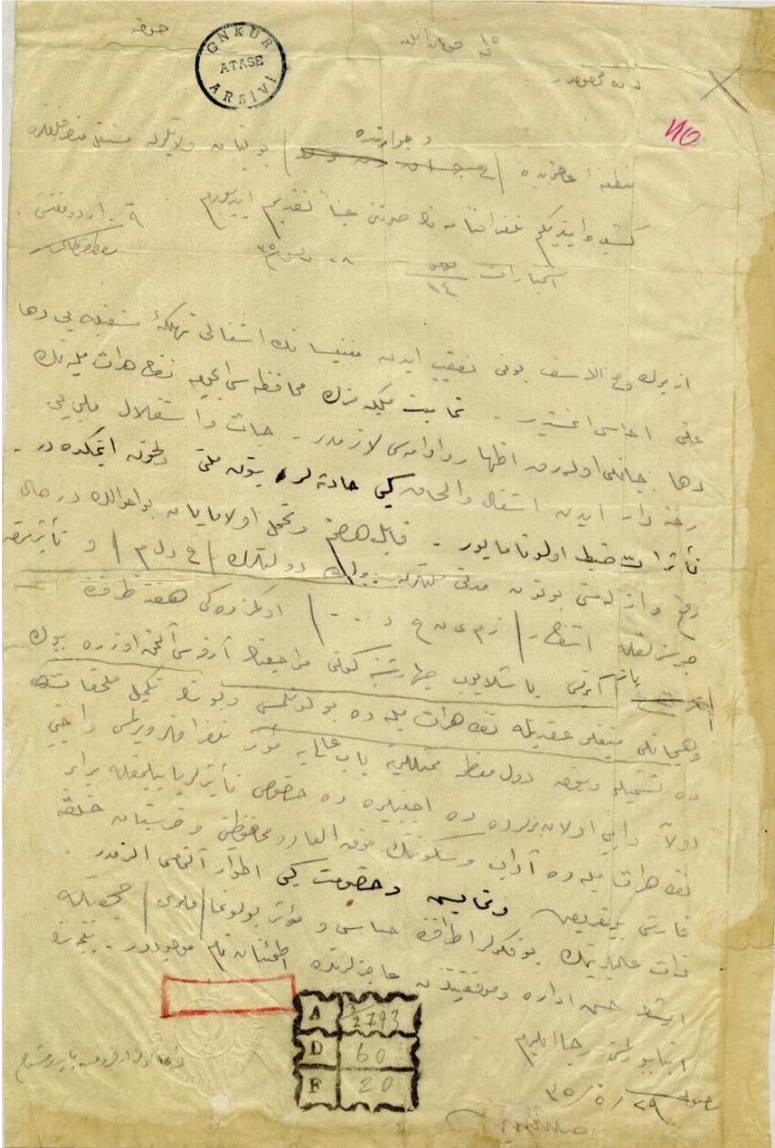
VAN DER LOO, Hans ve VAN REIJEN, Williem, *Modernleşmenin Paradoksları*, Çev. Kadir Canatan, İnsan Yayınları, İstanbul 2014.

WOMACK, James P. vd., *The Machine That Changed the World*, Macmillan Publishing, New York 1990.

YENTÜRK, Nurhan, "Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadî İşbölümünün Geleceği", *Birikim Dergisi*, 56(61), ss. 42-58.

EK: GENELGE, TAMİM VE KONGRE METİNLERİ¹

HAVZA GENELGESİ*

¹ Sefer Yazıcı (drl.), *Milli Egemenlik Belgeleri*, TBMM Basımevi, Ankara 2015, ss.6-31.

* *Milli Egemenlik Belgeleri*, ss. 6-7.

Zâta mahsustur.

Havza

15. K. Kumandanlığına

Mıntıka-i âcizîde (ve civarında) bulunan vilâyetlerle müstakil mutasarrıflıklara keşide ettiğim telgrafnâmenin suretini aynen takdim ediyorum.

İstihbarat Numara:14

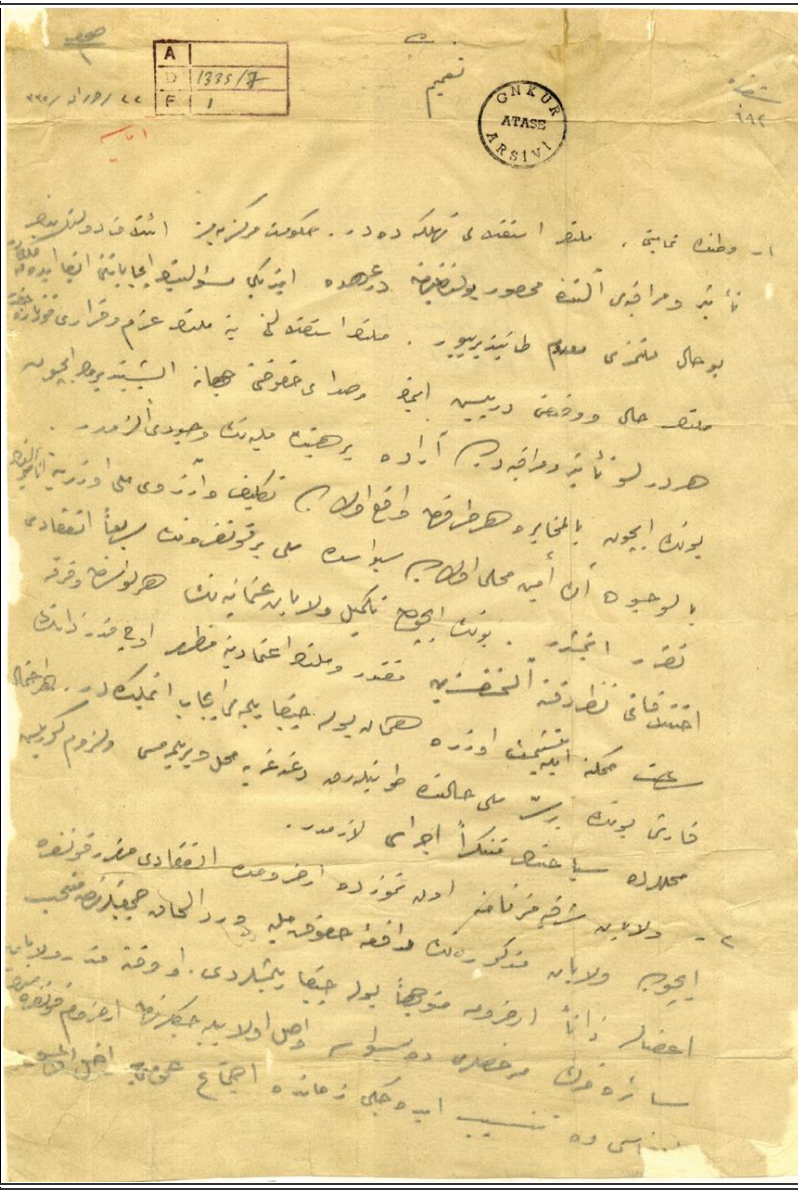
28 Mayıs 35**9'uncu Ordu Müfettişi****Mustafa Kemal**

İzmir'in ve maalesef bunu takip eden Manisa'nın işgali tehlike-i müstakbeleyi daha aleni ihsas etmiştir. Tamamiyet-i mülkiyemizin muhafazası için tezahürât-ı milliyenin daha canlı olarak izhâr ve idâmesi lazımdır. Hayat ve istiklâl-i milliyi rahne-dâr eden işgal ve ilhak gibi hadiseler bütün milleti dil-hûn etmektedir. Teessürât zabt olunamıyor. Kabil-i hazm ve tahammül olamayan bu ahvalin derhal ref' ve izalesini bütün medenî milletlerle büyük devletlerin adl ve tesirinden sabırsızlıkla intizâr zemininde önümüzdeki hafta zarfında Pazartesi başlayıp Çarşamba günü müracaatın arkası alınmak üzere büyük ve heyecanlı mitingler akdiyle tezahürât-ı milliyede bulunulması ve bunun tekmil mülhakata da teşmili ve bütün düvel-i muazama mümessillerine, Bâb-ı Âliye müessir telgraflar verilmesi ve ecnebi olan yerlerde ecnebilere de hususi tesirler yapılmakla beraber tezahürât-ı milliyede adâb ve sükûnetin fevkalade mahfuziyeti ve Hıristiyan halka karşı bir tariz ve nümayiş ve husumet gibi etvâr alınmaması elzemdir.

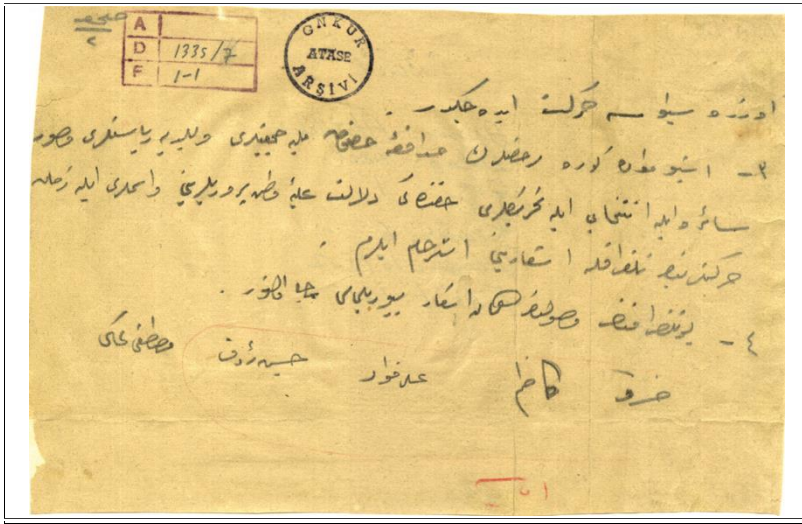
Zât-ı âlilerinin bu fikirler etrafında hassas ve müessir bulunmaları cihetiyle işin hüsn-i idare ve muvaffakiyetinden âcizlerinde itminan-ı tam mevcuttur. Neticesinin inba buyrulmasını rica eylerim.

29.5.35

AMASYA TAMİMİ*

* Milli Egemenlik Belgeleri, ss. 9-12.

Bihi

Şifre
194Amasya
22 Haziran 335**Tamim**

1. Vatanın tamamıyeti, milletin istiklâli tehlikededir. Hükümet-i merkeziyemiz itilâf devletlerinin tesir ve murakabesi altında mahsur bulunduğundan deruhte ettiği mesuliyetin icâbâtını ifa edememektedir. Bu hal milletimizi ma'dum tanıttırıyor. Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin hal ve vaziyetini der-pîş etmek ve sadâ-yı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murâkabeden âzâde bir heyet-i milliyenin vücudu elzemdir. Bunun için bi'l-mühabere her taraftan vaki olan teklif ve arzu-yı millî üzerine Anadolu'nun bi'l-vücut en emin mahalli olan Sivas'ta millî bir kongrenin serian in'ikadı takarrür etmiştir. Bunun için tekmil Vilâyât-ı Osmaniye'nin her livasından ve fırka ihtilafatı nazarı dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üç kadar zatın sürat-i mümkünle ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir. Her ihtimale karşı bunun bir sırr-ı millî halinde tutularak dağdağaya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallerde seyahatin mütenekkiren icrası lâzımdır.

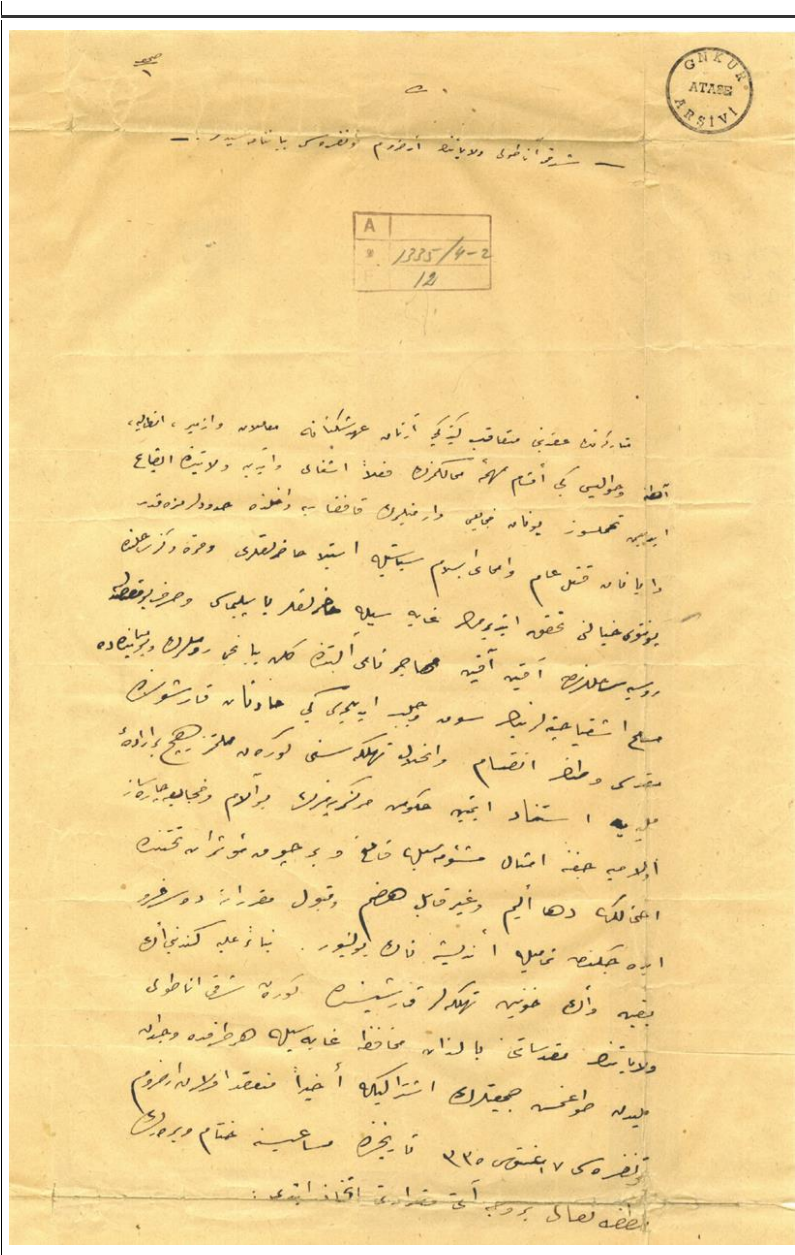
2. Vilâyât-ı Şarkiyemiz namına 10 Temmuz'da Erzurum'da in'ikadı mukarrer kongre için vilâyât-ı mezkurenin Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinden müntehap azalar zaten Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılmışlardı. O vakte kadar vilâyât-ı sairemizin murahhasları da Sivas'a vasıl olabileceklerinden Erzurum Kongresi'nin azası da tensib edeceği zamanda ictima-ı umumiye dahil olmak üzere Sivas'a hareket edecektir.

3. İşbu mevada göre murahhasların Müdafaa-ı Hukuk-i Milliye Cemiyetleri ve belediye riyasetleri ve suver-i saire ile intihabı ile tahrikleri hakkındaki delâlet-i aliye-i vatanperverîlerini ve isimleri ile zaman-ı hareketlerinin telgrafla iş'arını istirham eylerim.

4. Bu telgrafın vusulünün hemen iş'ar buyrulması rica olunur.

Hüsrev**Kâzım****Ali Fuad****Hüseyin Rauf****Mustafa Kemal**

ERZURUM KONGRESİ BEYANNAMESİ*

* Milli Egemenlik Belgeleri, ss. 15-22.

۱۸۷۱

A
 1335/9-2
 12-1

GNKUR
 ATASE
 ARSINI

۱- فرزند دولتی رحمانی که در ایالت سنجق نامنه در سیاه ازمم
 سوسا، دیار بکر، معرزه لغزیز، و نه، تلبیس و برای دیگران
 اولیه مستقره جمع بکسب و بلاز ایله بدینک جمع عیالده ابرجوه
 اسطاف تصور ایچینه بکلر
 عادت و نولک، استراک تکی توره و قدره عطف عیالده
 هدف اتحاد ایدر، بر اعدوه یا سالیله بالجه عیالده بدینک
 تقابل برسی فذلای ایدر کوره در ضعیف عیالده
 اولدو کوره سدر

۲- عیالده و طرفه تاجی و استغلول ملوک تأسیس و مقام سلطنت
 ضعیف و ضعیف ایچونه تکی توره عیالده داره عیالده حکم
 ۳- لکولر استغلول و ضعیف و سلیک تکی عیالده
 تقابل ایچینه سدر طرفه و تقابل اسکی قبول ایچینه
 سیاسی و بلاز ایچینه سدر اولدو عیالده
 بیک بر صحت عیالده ایچینه قبول ایچینه
 ۴- عیالده ملوک تکی بر تقیوس دولتی فارسیست بر ادرار
 ایچینه اضطرار تکی ایچینه کوره مقام سلطنت و سلطنت بر
 بر صیوبیت و عیالده سدری خاص تأسیس و قدره اتحاد
 ۵- و طرفه اولدو و دیری بلکه یا تکی عیالده سدر
 اولدو عیالده ایدر مؤید عیالده سدر عیالده
 عیالده بر صیوبیت و تقابل و عیالده بر اساس
 قانون بر صیوبیت ایچینه بر صیوبیت قاعده عیالده
 اولدو

۶- دول استغلول و سدر تکی ایچینه سدر
 تأسیس عیالده عیالده و عیالده سدر

A
1915/4-2
F
12-2

ص ۲

GNKUB
ATASE
ARZINI

سنة اناطلي دولتیه ده ایلیتیه قلمی استیضاحیه و عرفی
 اقتضای ، بقوه مسلمانه عاند یولانه و یکدیگر تخریبی انتظام
 اوز وده که اولانه دینه و عورت استیضاحیه مسلمونه ممکن نظامی
 نظریه بالکده صرف نظاره موجودیتره ، حقوق تاریخیه عرفیه
 دینییه عیالیه ایلیتیه دربره معارف تشکر زودج اولانسه
 در صورتیه عیالیه معهود مستند بزاده انتظام الیزر
 ۷- بلز انانف ، علمای غایبی تخیل و خفا ، حقه و اقتضای علمای غایب
 تقصیر اییر - بناؤ عید دولت ملوک اهل و خارجی استیضاح نظرون
 تمامی حقوقی قلمیه آنچه ده ده صراط حدود وظیفه
 استیضاحیه عیالیه و مسلمانه قلمی استیضاحیه سیدیه در همان دولت
 حق - ضعیف ، اقتضای معارفی مستنده قلمی استیضاحیه و درین شرایط
 و تالیله معهود مسلمانه عیالیه تقوی سیدیه مسلمانه نامه
 اعلی امالی میوزر
 ۸- متذکر کنده مقدارک با نامه بقیده اینجه بر تاریخ دورده
 حکومت مرکز بران ده اراده سیدیه تابع الحاکمی ضروریه - حیوانه
 اراده سیدیه بقیده لکهای بر صفت حکومت عیالیه و کل مقدراتی
 مستیضاح و مسلمانه بقیده خارجیه ده معتبر الحاکمیه اولایه سیدیه حکومتیه
 سیدیه معارفی تابع اید نامه الحاکم - بناؤ عید ؛ ملوک امین بر این
 حال جنونه دانیه ده تقصیریه عیالیه بر این با نامه سوله حاجت قیادیه
 حکمت مرکز بران حاکمی ملی و حکامه و بیوفاتیه آن طوبیهای در صورتیه
 بقیده ملت و کلت حفظ اتخاف اید معنی با محمد مقدراتی حاکمیه
 مزاجیه عهد امینی میوزر
 ۹- و نظرون معروضه قلمی اولوم و حاکمیه امینان حیه مقدره
 و عیالیه سیدیه و عیالیه حقیقتک اتخاف و اتخاف قلمیه عیالیه

عبدالله

Bihî

Şarkî Anadolu Vilâyâtının Erzurum Kongresi Beyannamesidir.

Mütarekenin akdini müteakip gittikçe artan ahd-ı şikenane muamelat ve İzmir, Antalya, Adana ve havalisi gibi aksam-ı mühimme-i memalikimizin fiilen işgali ve Aydın vilayetinde ika edilen tahammülsüz Yunan fecayii ve Ermenilerin Kafkasya dahilinde hudutlarımıza kadar dayanan katliam ve imha-yı İslam siyasetiyle istila hazırlıkları ve Karadeniz sahilinde Pontus hayalini tahakkuk ettirmek gayesiyle hazırlıklar yapılması ve sırf bu maksatla Rusya sahillerinden akın akın muhacir namı altında gelen yabancı Rumların ve bu meyanda da müsellah eşkiya çetelerinin sevk ve celp edilmesi gibi hadîsat karşısında mukaddes vatanın inkısam ve inhilal tehlikesini gören milletimiz, hiçbir irade-i milliyeye istinat etmeyen hükümet-i merkeziyemizin bu âlâm ve fecaya çaresâz olamayacağına emsal-i meşumesiyle kani ve birçok müessirat tahtında ihtimal ki daha elim ve gayr-i kabil-i hazım ve kabul mukarrerata da serfûru edeceğinden tamamıyla endişenak bulunuyor. Binaenaleyh kendini en yakın ve en hunin tehlikeler karşısında gören Şarkî Anadolu vilâyâtının mukaddesatını b'iz-zat muhafaza gayesi ile her tarafta vicdan-ı milliden doğmuş cemiyetlerin iştiraki ile ahiren munakit olan Erzurum Kongresi 7 Ağustos 35 tarihinde mesaisine hitam vererek bi-lütfullah-ı taâlâ ber-vech-i âtî mukarreratı ittihaz etti.

1. Trabzon vilayeti ve Canik Sancağı ile Vilâyât-ı Şarkiyeye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarıbekir, Mamuretülaziz, Van, Bitlis vilâyâtı ve bu saha dahilindeki elviye-i müstakile hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve câmia-i Osmaniyeden ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir külldür.

Saadet ve felâkette iştirak-i tammı kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz eyler. Bu sahada yaşayan bi'l-cümle anasır-ı İslamiye yekdiğerine karşı mütekabil bir hiss-i fedakârî ile meşhun ve vaziyet-i irkiye ve ictimaiyelerine riayetkâr öz kardeşirler.

2. Osmanlı vatanının tamamıyeti ve istiklâl-i millimizin temini ve makam-ı saltanat ve hilafetin masuniyeti için Kuva-yı Milliyeyi amil ve irade-i milliyeyi hakim kılmak esastır.

3. Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telakki edileceğinden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hakimiyet-i siyasiye ve muvazene-i ictimaiyeyi muhill olacak surette anasır-ı Hıristiyaniyeye yeni bir takım imtiyazat itası kabul edilmeyecektir.

4. Hükümet-i merkeziyenin bir tazyik-i düvelî karşısında buraları terk ve ihmal ızdırarında kalması ihtimaline göre makam-ı hilafet ve saltanata mer-

butiyeti ve mevcudiyet ve hukuk-ı milliyeyi kâfil tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

5. Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız anasır-ı gayr-ı Müslimenin kavanin-i Devlet-i Osmaniye ile müeyyed hukuk-ı müktesebelerine tamamıyla riayetkarız. Mal ve can ve ırzlarının masuniyeti zaten mukteziyat-ı diniye, an'anat-ı milliyeye ve esasat-ı kanuniyemizden olmakla bu esas kongremizin kanaat-i umumiyesiyle de teyit olunmuştur.

6. Düvel-i itilafiyeye mütarekenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her mıntokasında olduğu gibi Şarki Anadolu vilayetlerinde de ekseriyet-i kahireyi İslamlar teşkil eden ve harsî, iktisadî tefevvuku Müslümanlara ait bulunan ve yekdiğerinden gayr-i kabil-i infikak öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskun memalikimizin mukasaması nazariyesinden bi'l-külliyeye sarf-ı nazarla mevcudiyetimize, hukuk-ı tarihiye, irkiye ve diniyemize riayet edilmesine ve bunlara mugayir teşebbüslerin tervic olunmamasına ve bu suretle tamamıyla hak ve adle müstenid bir karara intizar olunur.

7. Milletimiz insanî, asrî gayeleri tebcil ve fennî, sınaî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahili ve harici istiklâli ve vatanımızın tamamisi mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkar ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılırsınız ve bu şerait-i adile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da acilen takarrürü selamet-i beşer ve sükun-ı âlem namına ehass-ı âmâl-i milliyemizdir.

8. Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihî devirde hükümet-i merkeziyemizin irade-i milliyeye tabi olması zaruridir.

Çünkü; İrade-i milliyeye gayr-ı müstenid herhangi bir heyet-i hükümetin indii ve şahsî mukarreratı milletçe muta' olmadıktan başka haricen de muteber olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar mesbuk efal ve netayic ile sabit olmuştur. Binaenaleyh; milletin içinde bulunduğu hal-i zucret ve endişeden kurtulmak çarelerine bi'zzât tevessülüne hacet kalmadan, hükümet-i merkeziyemizin Meclis-i Millî'yi hemen ve bila-ifate-i ân toplaması ve bu suretle mukadderât-ı millet ve memleket hakkında ittihaz eyleyeceği bi'l-cümle mukarreratı Meclis-i Millî'nin murakabesine arz etmesi mecburidir.

9. Vatanımızın maruz kaldığı âlâm ve hadisât ile ve tamamen aynı maksatla vicdan-ı millîden doğan cemiyetlerin ittihat ve ittifakından hasıl olan kitle-i umumiye bu kere (Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) unvanı ile tevsim olunmuştur. İşbu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından külliyen âridir. Bi'l-cümle İslâm vatandaşlar cemiyetin aza-yı tabiiyesindedir.

10. Kongre tarafından müntehap bir “Heyet-i Temsiliye” kabul ve köylerden bi'l-itibar vilâyât merakizine kadar mevcut teşkilat-ı milliye tevhit ve teyit olunmuştur.

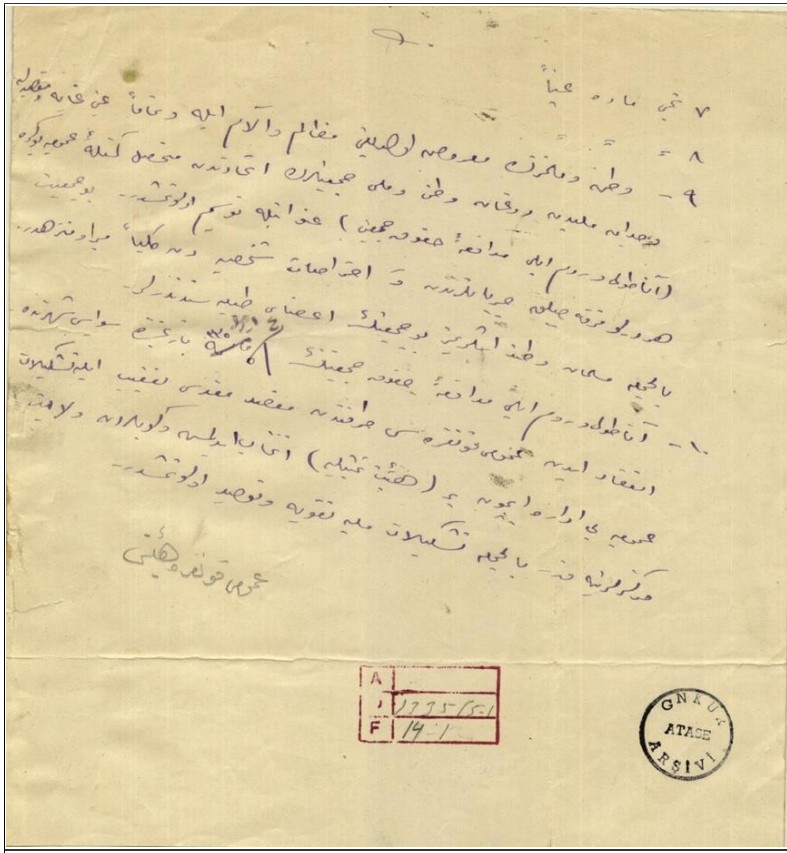
İmza

KongreHeyeti

7 Ağustos 335

Perşembe

(İmzalar)

Bihi

Umumi Kongre Beyannamesidir

Bütün milletçe malum olan mehalik-i hariciye ve dahiliyenin tevlit etmiş olduğu intibah-ı milliden doğan kongremiz mukarrerat-ı atiyeyi ittihaz etmiştir.

1. Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ile Düvel-i İtilâfiye arasında münakit mütarekenamenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her noktası İslâm ekseriyet-i kahiresiyle meskûn olan Memalik-i Osmaniye aksamı yekdiğerinden ve camia-ı Osmaniyeden gayr-i kabil-i tecezzi ve hiçbir sebeple iftirak etmez bir küll teşkil eder; memalik-i mezkurede yaşayan bi'l-cümle anasır-ı İslamiye yekdiğerine karşı hürmet-i müte-kabile ve fedakarlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-ı ırkiye ve ictimaiyeleriyle şerait-i muhiyelerine tamamıyla riayetkâr öz kardeştirler.

2. Camia-i Osmaniyenin tamamiyeti ve istiklal-i millîmizin temini ve makam-ı mualla-yı hilâfet ve saltanatın masuniyeti için Kuva-yı Milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hakim kılmak, esas-ı katidir.

3. Memalik-i Osmaniyenin herhangi bir cüzüne karşı vaki olacak müdahale ve işgale ve bilhassa vatanımız dâhilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf harekâta karşı Aydın, Manisa, Balıkesir cephele- rinde mücahedât-ı milliyede olduğu gibi müttehiden müdafaa ve mukavemet esas-ı meşrûi kabul edilmiştir.

4. Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bi'l-cümle anasır-ı gayr-i Müslimenin her türlü müsavat-ı hukukiyeleri tamamıyla mahfuz olduğundan, anasır-ı mezkureye hakimiyet-i siyasiye ve muvazenet-i ictimaiyemizi ihlâl edecek imtiyazât i'tâsı kabul edilmeyecektir.

5. Hükümet-i Osmaniye bir tazyik-i harici karşısında memleketimizin herhangi bir cüz'ünü terk ve ihmal etmek ızdırarında bulunduğu takdirde makam-ı hilâfet ve saltanatla vatan ve milletin masuniyetle tamamiyetini kâfi her türlü tedabir-i mukarrerat ittihaz olunmuştur.

6. Düvel-i İtilâfiyece mütarekenamenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 1334 tarihindeki hududumuz dâhilinde kalıp azim-i ekseriyet-i İslamiye ile meskûn olan ve harsını ve medenî faikiyeti Müslümanlara ait bulunan vahdet-i mülkiyemizin taksimi nazariyesinden bi'l-küllüye feragatle bu topraklar üzerindeki hukuk-ı tarihiye, ırkiye, diniye ve coğrafiyemize riayet edilmesi-

ne ve bu muğayir teşebbüsatin iptaline ve bu suretle hak ve adle müstenid bir karar ittihaz olunmasına intizar ederiz.

7'nci Madde aynen.

8'nci Madde aynen.

9. Vatan ve milletimizin maruz olduğu mezalim ve âlâm ile ve tamamen aynı gaye ve maksatla vicdan-ı milliden doğan vatanî ve millî cemiyetlerin ittihadından mütehassıl kitle-i umumiye bu kere (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) unvanıyla tevsim olunmuştur. Bu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından ve ihtirasat-ı şahsiyeden külliye müberra ve münezzehdir. Bi'l-cümle Müslüman vatandaşlarımız bu cemiyetin âzâ-yı tabiiyesindedirler.

10. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin 4 Eylül 1335 tarihinde Sivas şehrinde in'ikad eden umumi kongresi tarafından maksad-ı mukaddesi takip ile teşkilat-ı umumiye için bir (Heyet-i Temsiliye) intihap edilmiş ve köylerden vilayet merkezlerine kadar bi'l-cümle teşkilat-ı milliye takviye ve tevhid olunmuştur.

Umumi Kongre Heyeti